

VLADIMIR PASTI

SOCIOLOGIE POLITICĂ

2003

SUMAR

SOCIOLOGIA POLITICĂ CA ȘTIINȚĂ.....	4
Societatea și științele despre societate: sociologia politică.....	4
Explicația în sociologia politică.....	8
Dubla explicație a actului politic.....	17
Adevărul în explicația sociologiei politice.....	21
Programul de cercetare al sociologiei politice.....	23
PUTEREA ȘI PUTEREA POLITICĂ.....	28
Problematika puterii.....	28
Sistemul conceptual al „puterii”.....	38
Politica și puterea politică.....	42
Specificul puterii politice în tranziția post-comunistă.....	46
Caracteristicile puterii politice cu scop.....	50
ORGANIZAREA POLITICĂ A SOCIETĂȚILOR TRADIȚIONALE.....	62
Oligarhiile și principiul inegalității.....	63
Putere politică și avere în societățile tradiționale.....	78
STATUL DEMOCRATIC MODERN.....	90
Originea statului european democratic.....	90
Statul român modern – democratizare și industrializare.....	95
Între „statul minimal” și „statul bunăstării”.....	101
Statul minimal.....	102
Statul bunăstării generale și criticii săi.....	111
„A treia cale”.....	118
DISTRIBUȚIA PUTERII POLITICE ÎN SOCIETĂȚILE MODERNE.....	125
Rețeaua de putere a societăților.....	126
Grupuri de putere și grupuri de presiune.....	127
Guvernările tranziției românești.....	134
Elitele puterii.....	140
Elitele societății capitaliste.....	144
Nomenclatura comunistă ca elită.....	152
Pluralism și democrație.....	161
GLOBALIZAREA ȘI DEMOCRATIZAREA LUMII.....	170
Condițiile democratizării.....	170
Globalizarea democrației.....	176
STATUL ȘI SOCIETATEA.....	182
Abordările statului.....	182
Statul și societatea.....	185
Statul împotriva societății.....	190
Revoluțiile sau societatea împotriva statului.....	192
Revoluția română din decembrie 1989.....	194
NOUA CLASĂ POLITICĂ A TRANZIȚIEI ROMÂNEȘTI.....	205
Evoluția contextului.....	205
Integrarea sau contextul internațional.....	208
Bunăstarea sau contextul intern.....	217

Clasa politică în noul context.....	228
Structura clientelară	229
Conflicte și tensiuni	236
Evoluțiile clasei politice.....	241
BIBLIOGRAFIE.....	252

SOCIOLOGIA POLITICĂ CA ȘTIINȚĂ

Sociologia politică este o știință din sistemul științelor despre societate. Ea utilizează teoriile generale ale sociologiei și metodele acesteia pentru a studia un domeniu special al societății: activitatea politică și mulțimea problemelor legate de formarea, distribuția și utilizarea puterii în societate. Ca orice știință socială, sociologia politică schimbă informație, metode și modele explicative cu celelalte științe sociale și, fiind până la urmă doar o ramură a sociologiei, utilizează toate rezultatele obținute de sociologiile de ramură care au relevanță pentru temele și problemele sale.

Societatea și științele despre societate: sociologia politică

Dintre toate realitățile din jurul nostru, societatea umană este cea mai complicată. În primul rând, pentru că omul însuși este o realitate foarte complexă, dispunând de mai multe tipuri de interacțiune cu mediul înconjurător: de la adaptarea la mediu la transformarea mediului, de la acțiunea rațională orientată spre un scop, la reacția afectivă la stimuli exteriori, etc. Societatea – care, în ultimă instanță, este un ansamblu de relații care permite ca mai mulți oameni să supraviețuiască împreună – rezultă ca o realitate extrem de complicată de interacțiuni desfășurate în prezent, conservând memoria interacțiunilor trecute și având în vedere interacțiuni viitoare.

În asemenea condiții, cunoașterea societății devine și ea foarte complicată. Cunoașterea științifică este numai una dintre formele de cunoaștere în societate, dar este cea care ne interesează pe noi acum.

Tocmai pentru că societatea este extrem de complicată, cunoașterea științifică a realităților sociale s-a diversificat pe două axe:

- (1) *ce anume explică din realitatea socială*; Variațiile pe prima axă au dus la delimitarea domeniilor diferitelor științe sociale: economia, comportamentele demografice, bolile, credințele, limbajele, criminalitatea, relațiile internaționale etc.
- (2) *prin ce anume explică*. Variațiile pe cea de a doua axă au condus la delimitarea științelor: dreptul, istoria, sociologia, psihologia, medicina etc.

Existența mai multor științe sociale care se ocupă toate de aceeași realitate – societatea, care este unică – este un rezultat direct al complexității și vastității societății. Toate științele sociale contribuie la cunoașterea societății prin studierea unei componente a acesteia și prin producerea de explicații sectoriale. Nici una dintre științe nu este un instrument de cunoaștere mai bun decât alta și nici una nu este superioară alteia prin explicațiile pe care le oferă. Până la urmă, toate sunt necesare, iar utilizarea uneia sau alteia dintre științe depinde de problema la care urmează să se găsească o soluție sau de întrebarea la care urmează să se găsească un răspuns.

Modificarea factorului explicativ în interiorul aceleiași științe a condus la *diversificarea teoriilor*. Spre deosebire de științele naturii, unde o teorie generală – paradigmă¹ – este acceptată de întreaga comunitate științifică, în științele sociale coexistă întotdeauna mai multe tipuri de explicații fundamentale referitoare la societate. De obicei se consideră că, în științele naturii – care funcționează de peste două secole ca model general al cunoașterii științifice – o paradigmă nouă o elimină pe cea existentă la un moment dat, de cele mai multe ori înglobându-i rezultatele. De exemplu, paradigma propusă de Einstein pentru fizică la începutul secolului al XX-lea, a înlocuit paradigma dezvoltată cu două secole înainte de fizicienii Renașterii și Iluminismului, de la Galilei la Newton, nu dovedind că este neadevărată, ci dovedind doar că adevărul ei este limitat la condiții bine stabilite. De exemplu, pentru viteze mult mai mici decât viteza luminii. Cel mai important rezultat al acestui raport între paradigmele științelor naturii este cumularea treptată a unor „adevăruri” din ce în ce mai precis determinate, despre desfășurarea fenomenelor la care nu participă oameni.

În științele sociale, însă, acest proces încă nu a avut loc. Paradigmele științelor sociale – adică modele diferite sau contradictorii ale societății – nu se înglobează unele pe altele și nici nu se anulează reciproc, deși se contrazic atât în premise, cât și în rezultate. Motivul principal este extraordinara complexitate a societății și imposibilitatea de a tranșa „adevărurile” despre societate prin prognoze cu privire la comportamentele viitoare ale oamenilor. Cel mai important efect al acestei situații este că științele sociale și-au dezvoltat în timp un mecanism de evoluție distinct de cel al științelor naturii, în principal al fizicii. În loc să evolueze prin înlocuirea unei paradigme vechi cu una nouă, mai cuprinzătoare, științele sociale evoluează prin multiplicarea paradigmelor – adică a modelelor generale ale societății – și pe baza confruntării dintre susținătorii acestora. Coexistența unor paradigme alternative, nici una dintre ele perfectă și capabilă să explice

---

¹ Kuhn, Thomas, 1962, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, Illinois

întreaga societate, împinge înainte științele sociale așa cum coexistența pe piață a mai multor produse de același tip, de exemplu, a unor automobile de mărci diferite, împinge înainte producția de automobile.

În același timp, științele sociale comunică între ele. S-a întâmplat adesea ca teorii dezvoltate într-una dintre științele despre societate să fie utilizate și în alte științe despre societate decât cea în care a fost creată. Structuralismul, behaviorismul, funcționalismul etc. au fost modele metodologice de abordare a societății care, dezvoltate inițial pentru a răspunde întrebărilor unuia dintre domeniile de studiu al societății, au fost apoi transferate în alte domenii.

Una dintre științele despre societate este **sociologia**. Numele ei a fost inventat la începutul secolului al XIX-lea pentru a desemna o nouă știință a guvernării „corecte” a societății, iar în acest caz guvernare corectă însemna guvernare în conformitate cu legile care guvernează societatea. Cei care au inițiat această abordare au fost Henri de Saint Simon și Auguste Comte. În 1822, cei doi au publicat „*Planul operațiilor științifice necesare pentru reorganizarea societății*”, care, între altele, afirma că politica trebuie să se subordoneze legilor universale ale dezvoltării societății. Mai târziu, Auguste Comte a inventat termenul de *sociologie* pentru a desemna noua știință¹.

Ca urmare, sociologia s-a născut în primul rând ca sociologie politică, adică ca știință a modelării societății prin acțiune a guvernanților, iar primii gânditori considerați în prezent ca întemeietori sau clasici ai sociologiei – Auguste Comte, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Vilfredo Pareto – au fost preocupați în primul rând de problematica cunoașterii societății pentru a o schimba.

Pentru clasicii sociologiei – și ai sociologiei politice – sociologul urma să joace, pe lângă politician, rolul pe care inginerul îl joacă pe lângă omul de afaceri. O asemenea convingere era firească în noua societate industrială de la jumătatea și sfârșitul secolului al XIX-lea, care tocmai descoperise evoluția, legile naturii și, aparent, o infinită capacitate de a le aplica.

Formularea clasică îi aparține lui Karl Marx, la jumătatea secolului al XIX-lea.

*„Filosofii nu au făcut până acum altceva decât să interpreteze lumea: problema este, însă, de a o schimba.”*²

---

¹ Aron, Raymond, 1967, *Les étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris

² Marx, K., Teze asupra lui Feuerbach, în K. Marx, F. Engels, *Opere Alese în două volume*, vol. II, București, Editura Politică, 1966

Cu precizarea că, pentru Marx, schimbarea societății nu se poate face oricum, ci doar într-o singură direcție, cea predestinată de istorie care, la rândul ei, se desfășoară după propriile legi obiective. Ca urmare, „filosofii” nu sunt deloc de înlăturat din acest demers al schimbării – și, mai ales, Karl Marx însuși – rostul lor fiind tocmai să dezvăluie aceste legi istorice și sensul pe care îl ia schimbarea durabilă a societății. În partea a doua a ecuației apare, însă, politicianul care chiar trebuie să o realizeze. Concepția lui Marx despre raportul dintre cunoaștere și politică nu este esențial diferită de cea a lui Machiavelli sau a lui Hobson, concepții elaborate cu mult timp înainte și care presupuneau și ele un actor al cunoașterii și unul al practicii politice care acționează în strânsă relație, dar se adaptase la trecerea de la absolutismul regal la democrația politică. Cunoașterea putea rămâne nedemocratică, aparținând unui gânditor dominant, dar acțiunea politică se democratizează și este transferată din mâinile despotului luminat în cele ale unei întregi clase politice – proletariatul.

Sociologia politică contemporană oscilează între preluarea acestei concepții cu privire la schimbarea din inițiativă politică a societății – dominantă în perioadele de tranziție – și cea mai „academică”, care se mulțumește să explice resorturile interioare ale sistemelor de putere ce și-au dovedit capacitatea de a se reproduce perioade relativ îndelungate de timp. Ea se străduiește să ofere atât oamenilor politici, cât și cetățenilor informația necesară pentru a înțelege ce anume fac guvernanții, ce anume fac guvernații și cum reușesc să comunice unii cu ceilalți astfel încât societatea să funcționeze. În varianta „academică”, sociologia politică este utilă deopotrivă celor care guvernează cât și celor care sunt guvernați, de data asta nu pentru a schimba societatea, ci pentru a o accepta.

Pentru cei care guvernează, sociologia politică poate oferi o înțelegere mai bună a nevoilor de guvernare ale societății și a relațiilor guvernanților cu cei pe care îi guvernează. Pentru cei care sunt guvernați, sociologia politică poate oferi o adevărată critică a guvernării, dezvăluind modul în care sunt luate deciziile politice, consecințele intenționate și neintenționate ale acestora și modalitățile în care cei guvernați pot influența politica și politicienii. Nu în ultimul rând, pentru alte științe sociale, sociologia politică oferă o înțelegere suplimentară a instituțiilor și mecanismelor de conducere ale societății și a comportamentelor sociale.

Pornind de la această triplă utilizare a ei, sociologia politică s-a dezvoltat, deopotrivă, ca o știință academică, ca o știință critică și ca o știință aplicată.

Ca *știință academică*, sociologia politică construiește teorii și explicații ale modului în care este condusă o societate în general sau diferite tipuri de societăți cunoscute în istorie. Explicațiile oferite de sociologia politică sunt apoi utilizate pentru a înțelege fie

fenomene de mari dimensiuni, cum este globalizarea actuală sau sistemul relațiilor internaționale, fie modul în care instituții și reglementări de natură politică – de la stat la politicile acestuia – pot modifica realitățile sociale – de la comportamentul sexual și până la dezvoltările tehnologice. Un exemplu clasic este teoria tipurilor de legitimare a liderilor politici, dezvoltată de Max Weber pentru diferitele tipuri de conducere politică, și care a fost preluată de toate științele sociale pentru explicarea formelor de conducere socială.

Ca *știință critică*, mai ales în societățile democratice, sociologia politică oferă societății civile argumente, explicații și teorii care să o ajute în influențarea practică a politicilor guvernamentale, în formularea propriilor probleme și interese și în promovarea lor. Sociologia politică a fost întotdeauna un instrument al tuturor mișcărilor de emancipare sau afirmare politică – de la mișcările de eliberare națională și până la mișcările ecologiste sau feministe contemporane. De exemplu, pentru argumentarea utilizată de mișcarea feministă, mișcare cu caracter politic având ca obiectiv obținerea de drepturi egale pentru femei și bărbați în societate, sociologia politică a oferit argumente convingătoare referitoare la dominația bărbaților în societățile tradiționale și moderne¹.

Ca *știință aplicată*, sociologia politică deservește politicienii oferindu-le o înțelegere suplimentară a problemelor societății la care politica trebuie să dea un răspuns și tehnici și modalități de guvernare eficientă. De la argumentarea unor noi ideologii sau elaborarea de politici ale guvernării și până la tehnicile de campanie electorală în societățile cu regim politic democratic, sociologia politică este întotdeauna un instrument al guvernanților. De exemplu, școala sociologică engleză a construit o nouă ideologie – ideologia celei de *a treia căi* – pentru partidele social-democrate din Marea Britanie, Europa Occidentală și partidul democrat din SUA, aflate în derută ideologică după prăbușirea generală a stângii odată cu sfârșitul războiului rece și începerea tranziției post-comuniste în fostul lagăr socialist. Această ideologie a fost explicată de sociologul britanic Anthony Giddens, care a fost, totodată, consilier al premierului Tony Blair².

Explicația în sociologia politică

Sociologia politică nu este singura știință care încearcă să explice politica și relațiile de putere în societatea. Psihologia, antropologia, istoria, dreptul, etc. sunt doar exemple de științe preocupate de a construi explicații ale modului în care funcționează politica și este distribuită puterea într-o societate.

---

¹ cf. Pasti, Vladimir, 2003, *Ultima inegalitate*, Polirom, Iași

² Giddens, Anthony (1998), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity, London

Faptul că există mai multe științe sociale care explică politica este rezultatul faptului că explicarea societății diferă semnificativ de modul în care este explicată lumea naturală, iar sursa diferenței constă în numărul mare de parametri independenți și cu aparență de suficiență care pot fi luați în considerare pentru explicarea societății. De-a lungul istoriei, societățile – și, în consecință, sistemele politice care le caracterizează – au fost explicate prin climă, tehnologie, resurse naturale și caracteristici ale mediului, instituții sociale, caracteristici genetice, cultură, istorie specifică sau, dimpotrivă, „legi obiective” ale evoluției societăților, caracteristici demografice, relațiile cu alte societăți, caracteristici religioase, particularități de organizare a activităților principale sau chiar particularități ale personalităților aflate la vârful sistemului politic. Iar lista parametrilor care influențează organizarea socială și politică a unei societăți continuă să fie deschisă.

Or, de regulă, fiecare grup de parametri considerați independenți – de constructorii teoriilor – a dat naștere la câte o paradigmă despre societate și politică sau a multiplicat teoriile din interiorul aceleiași paradigme. Până aici, istoria științelor sociale este destul de asemănătoare cu istoria științelor naturii – dintre care fizica și, mai nou, biologia au devenit modele ale cunoașterii științifice, fiind capabile să impună regulile propriilor cercetări drept reguli generale ale activității comunității academice – dar asemănarea încetează când este vorba de soarta paradigmatelor. Căci în fizică sau în biologie, paradigmele și teoriile sau se înlocuiesc unele pe altele, așa cum, de exemplu, teoria universului infinit în spațiu și în timp a fost înlocuită cu teoria exploziei inițiale a universului, fie își delimitează domeniile de competență. De exemplu, paradigma galileeană a fizicii a rămas utilizabilă pentru domeniul vitezelor mici, în vreme ce paradigma einsteiniană a relativității a devenit valabilă pentru domeniul vitezelor apropiate de viteza luminii. În științele sociale, dimpotrivă, paradigmele par a fi nemuritoare și, în loc să se înlocuiască unele pe altele, rămân să se aglomereze pe același spațiu explicativ, fiecare pretinzând cam aceiași legitimitate științifică și, cel mai adesea, având puteri explicative comparabile.

Desigur, în anumite perioade, unele paradigme sau teorii domină comunitatea științifică în sensul că sunt utilizate cu precădere de un număr mai mare de cercetători și sunt predate cu prioritate în universități. Dar, fenomenul este mai ușor de asociat fie cu moda, fie cu bazele ideologice ale teoriei, decât este un rezultat al comparării pe baze științifice a teoriilor sau paradigmatelor între ele și a selectării, după criterii clare a celor care domină la un moment dat.

De exemplu, pe la începutul secolului al XX-lea, devenise foarte la modă în Europa paradigma psihanalistă, inițiată de medicul austriac Sigmund Freud și dezvoltată apoi de

o întreagă școală de gândire din psihologie. În esență, psihanaliza afirmă că înăbușirea de către cultura și instituțiile sociale ale societății moderne a instinctului sexual al oamenilor, pe de o parte, și stabilirea de ierarhii rigide în relațiile familiale de tip patriarhal, pe de altă parte, au efecte secundare extrem de importante asupra personalității umane. De exemplu, explică sursa celor mai multe dintre nevroze. Din psihologie, care explica pe această cale tulburările de comportament individual, paradigma a fost preluată în sociologie, unde, cu ajutorul ei, s-au construit teorii care explicau comportamente de grup, sau chiar tipuri de organizare socială. Un medic și psihanalist austriac emigrat în SUA și devenit celebru acolo, Wilhelm Reich, a explicat, de exemplu, succesul politic al regimurilor totalitare, de tipul nazismului sau comunismului, ca rezultat secundar al aceleiași suprimări a instinctului sexual în societatea europeană modernă.

„Structurarea maselor de oameni pentru a se supune orbește autorității este produsă ... de familia autoritară. Suprimarea sexualității la copiii mici și la adolescenți este principalul mod de a produce o asemenea supunere.”¹

Influența psihanalizei în sociologie nu s-a oprit aici. O întreagă școală de gândire sociologică, cunoscută sub numele de *Școala de la Frankfurt*, care a aplicat principiile paradigmei lui Freud în explicarea societății moderne, a produs, în anii 60 și 70 ai secolului al XX-lea, o serie de lucrări extrem de influente în gândirea europeană și americană despre societate, și a făcut celebri autori precum Herbert Marcuse, Erich Fromm sau Theodor Adorno.

Problematica „modei” în sociologie în general și în sociologia politică în special este complicată și mai mult de problematica influenței ideologiei în științele sociale. Ideologia este un termen foarte complicat din cauză că i s-au asociat înțelesuri dintre cele mai diverse, dar, în esență, ea nu înseamnă altceva decât teoretizarea unui sistem de alegeri care este specific unei practici politice identificabile. De exemplu, ideologia comunistă nu este altceva decât teoretizarea explicită a principiilor care stau la baza sistemului comunist de organizare politică a societății. Există o legătură foarte strânsă între organizarea politică a unei societăți, practica politică dominantă la un anumit moment într-o societate concretă și ideologiile cele mai răspândite în acea societate. În societatea de tip european cel puțin, ideologiile depind, la rândul lor, mult de știință, căci de la Renaștere și Umanism încoace, societatea europeană a ales să se adapteze la rezultatele cunoașterii științifice.

---

¹ Reich, Wilhelm, 1975, *The Function of the Orgasm*, Pocket Books, NY

Nu orice societate face asta. De fapt, regula în istorie este că, mai degrabă societățile aleg să subordoneze cunoașterea științifică ideologiei și, prin aceasta, modului concret în care este organizată societatea la un moment dat. În Evul Mediu, nici Europa nu a făcut excepție și sunt celebre cazurile, precum interzicerea cunoașterii anatomiei umane – prin interzicerea disecției cadavrelor – sau cel al confruntării dintre cardinalul Bellarmini și fizicianul Galileo Galilei, în care știința a fost oprită sau silită să se conformeze ideologiei dominante a societății. Capitalismul modern a înlăturat acest gen de restricții puse științei în momentul în care a optat pentru evoluție tehnologică rapidă – ceea ce, de altfel, i-a asigurat dominația lumii în secolele următoare – iar cunoașterea științifică a căpătat un statut atât de ridicat, încât ideologiile au fost nevoite fie să o integreze, fie să o influențeze.

Pentru științele sociale, cele mai vulnerabile la influența ideologică, asta a însemnat că la confruntarea științifică – purtată încă de pe vremea primelor universități medievale măcar instituțional la adăpost de interesele politice imediate – s-a adăugat cea ideologică. Iar specific societății moderne îi este conviețuirea ideologiilor aflate în confruntare. În ciuda autonomiei universitare, instituită în Europa încă de la înființarea primelor universități, și în ciuda pretențiilor de libertate de gândire a cercetătorilor, politica a ajuns repede să joace un rol extrem de important în stabilirea paradigmei dominante la un moment dat în comunitatea științifică, ca și a principalelor paradigme care le contrazis sau se opun paradigmei dominante. Explozia comunicării în masă care a avut loc după inventarea presei scrise și s-a dezvoltat exponențial după apariția presei audio, video și electronice a accentuat și mai mult acest fenomen, pentru că a amplificat efectele politice și sociale pe care rezultatele cunoașterii științifice le pot avea ieșind din interiorul micii comunități academice și adresându-se direct marelui public.

Așa se face că oamenii de știință s-au angrenat – sau au fost siliți să se angreneze – nu doar într-o confruntare științifică, dar și într-o confruntare ideologică cu impact direct și semnificativ asupra politicii. Rezultatul imediat este că diferitele paradigme explicative au fost asociate diferitelor ideologii, la rândul lor asociate diferitelor practici politice, iar în acest moment o teorie sociologică sau o paradigmă în științele sociale este „la modă” sau supraviețuiește în primul rând în funcție de semnificația sa politică imediată și abia în al doilea rând în funcție de semnificația sa științifică imediată.

Pentru societatea occidentală dezvoltată, probabil că cea mai bună ilustrare a acestei situații o oferă raporturile de putere dintre paradigmele de tip keynesian și cele de tip monetarist și ale așa numitei *supply economics* în justificarea politicilor economice guvernamentale de-a lungul secolului al XX-lea. Începând cu anii 30 ai secolului al XX-

lea, paradigmele de tip keynesian teoretizau intervenția benefică a guvernelor în economia de piață și construiau teoriile macro-economice capabile să ofere rețete practice ale acestei intervenții. Aceste teorii pot fi, după criteriile științifice, adevărate sau nu. În practică, guvernele le-au făcut adevărate pe unele dintre ele prin simplul fapt că și-au modelat, pe baza acestora, propriul mod de acțiune – adică felul în care redistribuiau venitul guvernamental obținut din impozite – iar paradigma de tip keynesian a dominat practicile guvernamentale occidentale de prin anii 30, până prin anii 80 ai secolului al XX-lea. În anii 80, a avut loc ceea ce a fost denumit *revoluție neo-liberală*, care a înlocuit practicile guvernărilor occidentale bazate pe teoriile de inspirație keynesiană, cu cele inspirate de teoriile – paradigma – așa numitelor școli economice monetariste sau de tip *supply economics*. Administrația Reagan în SUA și guvernele conduse de Margaret Thatcher în UK au ilustrat cel mai bine aceste noi politici guvernamentale și au avut ca efect secundar dominația academică – adică „moda științifică” – a acestor teorii, pentru motivul simplu că întâreau, prin mijloacele comunității academice, dominația ideologică a propriilor alegeri politice.

Ceea ce merită reținut din această vastă încrângătură de interese politice și cunoaștere științifică care a complicat la extrem relația dintre științele sociale și realitate este că științele sociale în general, sociologia în particular și sociologia politică mai mult chiar decât alte domenii de cunoaștere, sunt atât de importante în societate încât – spre deosebire de fizică, biologie sau geografie – depind de ceea ce face societatea în aceeași măsură în care pot influența ceea ce se întâmplă în societate. Iar din societate, principalul lor termen de referință este politica. Căci, spre deosebire de științele naturii, al căror test final este de fiecare dată *o nouă tehnologie*, egal utilizabilă de orice societate, testul final al științelor sociale în general, iar al sociologiei în particular – sociologia politică ocupă aici un loc chiar mai aproape de nucleul politic al societăților decât alte ramuri ale sociologiei – testul lor final este *o nouă societate*, iar o nouă societate nu poate fi niciodată construită doar științific. Iar rezultatul este că acest tip special de cunoaștere despre societate trebuie să trăiască și să se adapteze la acest statut special care o aduce mereu sau în situația cardinalului Bellarmini sau în situația lui Galileo Galilei, de a interfera cu sistemele de putere ale societății în care funcționează.

Obiectivul sociologiei politice este să explice actul politic. Actul politic este extrem de important, pentru că de el depinde soarta societății. Actul politic care a fost Revoluția Franceză a schimbat nu doar soarta societății franceze ci, prin intermediul războaielor napoleoniene, a schimbat soarta Europei și, datorită acesteia, a lumii. Și, așa cum am văzut până acum, concepția despre actul politic a avut importanța ei în conceperea și

justificarea acestuia. Cunoașterea socială despre societate și politică are responsabilitatea ei față de fiecare act politic adoptat, așa cum intenția de a lua o decizie politică majoră este, la rândul ei, întemeiată și în cunoașterea despre societate și politică. De aceea, legătura dintre cunoașterea despre politică – inclusiv prin intermediul sociologiei politice – și actorii politici este, la rândul ei, foarte strânsă. De la Thomas Hobbs care a fostceptorul și consilierul lui Carol I Stuart, sau Voltaire, despre care se spune că ar fi fost sfătuitorul Ecaterinei cea Mare a Rusiei și până la think-tank-urile moderne care acționează în apropierea și folosul liderilor politici moderni, producătorii moderni de cunoștințe despre politică sau de cunoștințe despre impactul social al actului politic au fost întotdeauna prinși la intersecția dintre cunoașterea științifică, ideologia dominantă a politicii la un moment dat și actul politic concret și conjunctural.

Acest statut triplu este specific științelor sociale în general și sociologiei politice în particular, iar sociologia politică trebuie să învețe să trăiască cu el. El este unic în știință. Fizicienii care, la Los Alamos, au pus la punct bomba atomică care urma să schimbe fața politică a lumii, au fost doar parțial sau, unii dintre ei, deloc implicați în confruntarea ideologică și politică a momentului. Sigur, atunci când Albert Einstein a adresat președintelui american în funcțiune celebra sa scrisoare despre necesitatea producerii bombei atomice de către americani înaintea regimului nazist din Germania, el s-a implicat direct în procesul deciziei politice, dar nu a făcut-o ca fizician ci ca sociolog al politicii, ca cel care este capabil să estimeze consecințele politice ale unei tehnologii dezvoltate de fizică. A fost o situație excepțională. Pentru moment, în acea perioadă, cei mai importanți fizicieni au devenit sociologi politici. Dar a fost o excepție. Pentru științele naturii, regula generală este cea construită în jurul lui Nobel, inventatorul dinamitei, al cărui nume continuă să consacre social succesele obținute în științe care sunt, teoretic, indiferente față de efectele lor sociale și politice. Revolverul, inventat de Browning, poate fi ținut de partea cu trăgaciul de oricine: de un tâlhar care jefuiește o familie sau o bancă, sau de polițistul care încearcă să-i oprească. În schimb, teoria lui Samuel Huntington¹ – atât de populară în zilele noastre – despre viitoarele războaie purtate la granițele dintre civilizații definite prin religia lor dominantă, nu mai poate fi utilizată în egală măsură de oricare dintre participanți. Ea pur și simplu justifică – și îndeamnă – la ofensiva politică, susținută cu mijloace militare, a civilizației occidentale asupra civilizațiilor sau statelor mai puțin occidentalizate. Marea deosebire dintre Browning și Huntington este că acesta din urmă precizează cine trebuie să țină pistolul de partea în care se găsește trăgaciul și cine se află în fața țevii pe care iese glonțul.

---

¹ Huntington, Samuel P., 1998, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet

Mai multe științe despre societate își revendică, fiecare, o contribuție în explicarea și modelarea actului politic și, desigur, în egală măsură, își asumă o responsabilitate. Fiecare dintre aceste științe oferă propria sa explicație a politicii și fiecare dintre aceste explicații are propria sa valoare. Ca orice realitate socială, politica permite ca același act sau comportament politic să fie explicat din numeroase perspective.

El poate fi explicat din perspectiva *caracteristicilor personale* ale actorului politic care produce actul. Asemenea caracteristici pot fi de personalitate sau de educație, sau culturale, sau dependente de societatea în care trăia individul respectiv etc. Gândirea populară a atribuit adesea actele de guvernare unor trăsături de personalitate și numeroși regi din Evul Mediu au fost caracterizați în funcție de acest caracteristici ca: cel bun, cel curajos – Inimă de Leu – cel rău, cel pios, etc. Alteori, realitatea politică și consecințele sale pot fi explicate prin prisma relațiilor inter-personale sau de rudenie. Tot în Evul Mediu era frecventă atribuirea guvernărilor „rele” unor favoriți ai regilor, considerați a avea o prea mare influență asupra lor. Revoluția engleză, condusă în final de Oliver Cromwell și care a pus bazele guvernării democratice moderne, a început ca mișcare de protest împotriva arbitrarului puterii centrale atribuit unor favoriți ai lui Carol I Stuart¹. În mitologia populară despre Nicolae Ceaușescu a fost răspândită convingerea că guvernarea comunistă devenise în ultimul deceniu al comunismului o guvernare „rea” ca urmare a influenței pe care o avea Elena Ceaușescu, soția acestuia, asupra șefului statului.

Alteori, evoluția unui proces politic poate fi pusă pe seama caracteristicilor culturale ale actorilor politici implicați. De exemplu, Henry Kissinger, fost secretar de stat al SUA, explică dificultățile în construirea unor relații normale între SUA și China prin diferențe culturale. Kissinger a fost arhitectul remodelării relațiilor politice dintre SUA și China, un proces complicat și care, în ciuda aparentei identități de interese a celor două părți, s-a desfășurat cu multe dificultăți. O problemă de cunoaștere era să explici de ce inițiativa americană a fost primită de chinezi cu multe rezerve și, uneori, chiar cu pași înapoi, în loc să creeze spațiul necesar unei colaborări rapide și fructuoase. Iată o problemă clară de sociologie politică, în care o explicație este indispensabilă pentru a împinge lucrurile pe direcția dorită. Kissinger însuși explică dificultățile prin problematica culturală a comunicării dintre politicienii americani și cei chinezi, datorată, la rândul ei, particularității istoriei fiecărei țări.

„Abordarea chineză a politicii este sceptică și prudentă, pe când cea americană este optimistă și misionară. Ritmul trecerii timpului este diferit pentru China în raport cu

---

¹ Fraser, Antonia, 1982, *Cromwell*, Editura politică, București

America. Când i se cere unui american să dateze un eveniment istoric, el se referă la o dată anume în calendar. Când descrie un eveniment, un chinez îl plasează în cursul unei dinastii. Iar dintre cele paisprezece dinastii imperiale, zece au durat fiecare, mai mult decât întreaga istorie a Statelor Unite.”¹

Ceea ce reprezintă specificul explicației sociologice este explicarea societății în general și a politicii în particular, prin intermediul caracteristicilor unor grupuri mari de oameni din societatea respectivă. Din perspectivă sociologică, o societate nu este altceva decât un număr mare de oameni care se organizează pentru a supraviețui împreună. Această organizare conduce la gruparea oamenilor după anumite caracteristici – niciodată personale, ci rezultând din situația în care se află în societate și din relațiile lor cu alte grupuri. Ansamblul acestor grupuri mari și relațiile dintre ele formează *structura socială a societății*. Sociologia caută explicația politicii în caracteristici ale acestei structuri sociale.

Explicația sociologică a politicii constă în a descrie comportamentul politic al unor oameni – clasa politică, guvernării, guvernații, cetățenii etc. – ca rezultat al comportamentului fie politic, fie cultural, fie religios, fie economic, fie de orice altă natură, al grupurilor mari de oameni care compun structura socială a societății. Nu este necesar ca aceste grupuri să fie clase sociale, care joacă un rol esențial în explicație doar în paradigma sociologică marxistă. Dar este necesar să fie suficient de mari pentru ca orice caracteristici personale să devină ne semnificative în raport cu caracteristicile de grup.

Grupurile sociale fixează, cel mai adesea, caracteristicile proprii și relațiile dintre ele și alte grupuri, ca *instituții sociale*. Instituțiile sociale sunt, în ultimă instanță, un ansamblu de reguli acceptate și respectate de membrii unui grup sau ai mai multor grupuri sociale sau chiar ale tuturor grupurilor sociale din societate. *Familia* și *căsătoria*, de exemplu, sunt instituții sociale acceptate de regulă de toate grupurile sociale dintr-o societate, într-o formă specifică acelei societăți. Grupul de adolescenți de pe o stradă, care își petrec timpul liber împreună cu regularitate și acceptă un șef și reguli ale grupului² sau grupul purtătorilor unei anumite decorații înființează în acest fel instituții care funcționează într-un grup social. Societățile moderne au reglementat juridic acele instituții pe care le consideră importante, punându-le astfel sub autoritatea și în grija statului, și au formalizat un mare număr de instituții sociale, de la partidele politice și până la profit și organizarea

---

¹ Kissinger, Henry, 2002, *Are nevoie America de o politică externă?* Incitatus, București, p. 115

² Whyte, W. F., 1943, *Street Corner Society*, University of Chicago Press, Chicago

producției în firmele comerciale. Dar, în același timp, un număr încă mai mare de instituții sociale continuă și vor continua să rămână nereglementate de către stat.

În explicația sociologică, adesea instituțiile înlocuiesc grupurile sociale care le instituie. Dar, este vorba doar de o formă de exprimare sintetică. Chiar și atunci când este vorba de o instituție sau de caracteristici ale acesteia, în realitate, explicația sociologică se referă la *oamenii* care instituie, respectă sau, dimpotrivă, se opun acelei instituții.

Ca urmare, explicația sociologică a politicii se bazează pe grupuri și nu pe personalități individuale. Ea nu neagă rolul adesea important pe care îl pot juca, în anumite situații concrete, caracteristicile personale ale liderilor politici sau relațiile inter-personale ale acestora. De exemplu, Iulius Cesar a transformat radical, prin practica sa politică, structurile politice ale statului roman. Se poate presupune, așa cum fac unii istorici¹ ai antichității romane, că premisele politice, sociale și internaționale ale unei asemenea transformări existau chiar înainte ca Iulius Cesar să ajungă la putere în republica romană. Fără îndoială că personalitatea lui Iulius Cesar a jucat un rol important în restructurarea politică de la republică la imperiu, așa cum personalitatea lui August a jucat un rol important în configurarea structurilor politice ale imperiului care a urmat, dar este extrem de probabil că personalități asemănătoare lui Cesar și August au fost cu miile în clasa politică din perioada sfârșitului republicii romane. Explicația sociologică presupune că avantajul competitiv al lui Cesar, respectiv al lui August, provine nu din caracteristicile de personalitate ale acestora, ci din modul în care au evoluat raporturile dintre grupurile sociale ale aristocrației senatoriale, ale clasei de mijloc a republicii romane și ale administrației și armatei cu clasa politică (senatorii) din acea perioadă. Cu alte cuvinte, spre deosebire de explicația istorică sau psihologică, explicația sociologică se concentrează asupra condițiilor favorizante afirmării unor personalități de tipul celor ilustrate de Cezar sau August.

Ca urmare, explicația sociologică nu presupune că trăsăturile de personalitate ale actorilor politici nu joacă nici un rol. Presupune doar că ele nu au un rol decisiv asupra efectelor actelor lor politice. Rolul decisiv este atribuit structurii sociale, presiunii pe care interesele, credințele, situațiile concrete în care se află marile grupuri sociale o exercită asupra conducătorilor politici ai societății și raporturilor dintre marile grupuri sociale din societate, exprimate prin interesele politice ale acestora.

Pornind de la aceste caracteristici se conturează specificul explicației sociologice a fenomenelor politice. Un exemplu clasic al unei asemenea explicații îl oferă Karl Marx,

---

¹ Mommsen, Theodor, 1988, *Istoria Romană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, vol. III

atunci când explică succesul politic al lui Napoleon al III-lea și formarea celui de al doilea imperiu francez, prin caracteristicile țărănimii franceze de la jumătatea secolului al XIX-lea.

„Țăranii parcelari formează o masă imensă ai cărei membri trăiesc în aceleași condiții, dar fără a intra în raporturi variate unii cu ceilalți. Modul lor de producție îi izolează unul de altul, în loc de a-i pune în contact...Parcela, țăranul și familia; alături altă parcelă, alt țăran și altă familie...Astfel, marea masă a națiunii franceze este formată din simpla adunare a unor mărimi denumite la fel, așa cum, de pildă, un sac umplut cu cartofi formează un sac de cartofi. Întrucât milioane de familii trăiesc în condiții economice de existență care separă felul lor de viață, interesele și cultura lor de acelea ale altor clase sociale, opunându-li-se în mod dușmănos, aceste milioane de familii formează o clasă. Întrucât între țăranii parcelari nu există decât o legătură locală, iar identitatea intereselor lor nu dă naștere unei comunități, unei legături naționale și nici unei organizări politice, ei nu formează o clasă. Ei sunt deci incapabili să-și impună interesul de clasă în numele lor propriu...Ei nu se pot reprezenta singuri; ei trebuie să fie reprezentați. Reprezentantul lor trebuie să apară în același timp ca stăpân al lor, ca o autoritate peste ei, ca o forță guvernamentală neîngrădită, care îi ocrotește față de celelalte clase și le trimite de sus ploaie și soare. Influența politică a țăranilor parcelari își găsește deci ultima expresie în faptul că puterea executivă își subordonează societatea.”

Karl Marx ignoră în această explicație personalitatea lui Napoleon al III-lea, așa cum ignoră personalitatea tuturor celorlalți actori politici semnificativi ai perioadei la care se referă. Încă mai evident ignoră el personalitatea fiecăruia dintre milioanele de țărani francezi ai vremii. Și construiește o explicație care leagă între ele doar două tipuri de caracteristici: (1) cele ale tipului de guvernare utilizată de Napoleon al III-lea și (2) cele ale condițiilor economice și sociale ale țărănimii franceze, din care rezultau interesele politice principale ale acestui electorat.

Din acest specific al perspectivei sociologice rezultă două caracteristici importante ale explicației sociologice a politicii.

Dubla explicație a actului politic

Specificul acțiunii și comportamentului politic este că, spre deosebire de alte comportamente sau acțiuni, el este întotdeauna motivat și justificat prin *discursul politic*. Discursul politic poate la fel de bine să aparțină guvernanților sau guvernaților, unui

candidat care solicită votul electoratului sau unui elector care își acordă votul unui candidat, dar el însoțește, de regulă, actul politic. Uneori, acest discurs politic, poate fi doar o declarație de încredere în conducătorul politic care inițiază actul sau comportamentul și să nu se refere direct la conținutul politic al acestui act. De exemplu, când la București, în 1991, minerii au forțat intrarea în Parlamentul României pentru a impune parlamentarilor o rezoluție de demitere a Președintelui României – pe atunci Ion Iliescu – ei au fost întrebați de ce au venit la Parlament și ce vor să obțină. Răspunsul invariabil a fost că ei fac ce le spun să facă șefii lor, conducătorii politici ai „mineriei”. La rândul lor, politicienii au întotdeauna un discurs care justifică gestul politic pe care îl fac și deciziile pe care le adoptă. Ca urmare, în viața cotidiană, actul politic este întotdeauna însoțit de o explicație.

Premisa fundamentală a sociologiei politice este că această explicație, pe care politica o oferă singură, este insuficientă. Dacă această explicație ar fi suficientă, atunci sociologia politică nu ar mai avea rost sau ar fi redusă la simpla înregistrare a motivațiilor actelor politice prezentate de politicieni sau de cetățeni. În acest caz, sociologia politică s-ar reduce la aplicarea de sondaje de opinie – pentru cetățeni – și la înregistrarea de declarații politice, pentru politicieni.

În loc să facă astfel, sociologia politică afirmă din capul locului că discursul politic prezintă *o motivație*, în vreme ce explicația sociologică prezintă *cauzele*. Sociologia politică nu se bazează pe convingerea că oamenii politici mint – deși, uneori, ei o fac – și nici nu presupune că cetățenii sunt de regulă manipulați – deși, uneori, ei sunt. Sociologia politică presupune că motivația, atât a politicienilor, cât și a cetățenilor este reală, dar ea este rezultatul unor cauze mai profunde, care trebuie căutate în structura socială, în structura instituțiilor sociale și în interesele – adesea contradictorii – ale grupurilor de oameni din societate.

Premisa fundamentală a sociologiei politice este că, dincolo de viața cotidiană – care este întotdeauna explicată de politicieni și de cetățeni – există o realitate mai profundă, formată din structuri sociale, care explică de ce politicienii și cetățenii acționează politic așa-și-nu-altfel. Un prim obiectiv al explicației sociologice este de a identifica și descrie această realitate mai profundă. Dacă există o astfel de realitate mai profundă, atunci aceasta înseamnă că, pe de o parte, politicienii nu fac neapărat ce vor, iar cetățenii nu fac neapărat ce cred că fac, ci toți, politicieni și cetățeni deopotrivă, acționează ca agenți ai unor forțe sau realități sociale de care nu sunt, neapărat, conștienți. Aceste forțe sau realități sociale le poate identifica sociologia politică.

Un exemplu ni-l oferă Hannah Arendt atunci când explică sprijinul politic acordat de populația Marii Britanii politicilor imperialiste ale acesteia. Unul dintre fenomenele politice cele mai bogate în consecințe a fost imperialismul țărilor europene dezvoltate de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. El a constat dintr-un set de politici expansioniste adoptate deopotrivă de toate statele europene dezvoltate, prin acțiune conjugată a clasei politice din societățile respective, sprijinită de populația acelor societăți. Întrebarea la care Hannah Arendt caută un răspuns este de ce populația Marii Britanii a sprijinit o astfel de politică a conducătorilor politici ai țării, într-un moment în care o bună parte din această populație – muncitorii industriali – era în conflict cu conducerea politică a țării.

„Expansiunea deci a constituit o posibilitate de evadare nu numai pentru capitalul inactiv. Mai important era că atare fenomen îi proteja pe proprietarii săi împotriva perspectivei amenințătoare de a rămâne pe de-a întregul de prisos și parazitari. Ea a salvat burghezia de consecințele greșitei distribuții și i-a revitalizat concepția cu privire la stadiul de proprietar și posesor într-o vreme când averea nu mai putea fi folosită ca factor de producție în cadrele naționale și intrase totodată în conflict cu vechiul ideal de producție al comunității ca întreg”

Hannah Arendt afirmă că această nevoie de supraviețuire a capitalismului ca sistem socio-economic a fost mai puternică și decât caracteristicile personale ale conducătorilor politici și decât convingerile cotidiene ale populației.

„Slăbiciunea curioasă a opoziției populare în fața imperialismului, numeroasele inconsecvențe și promisiunile brutal nerespectate ale oamenilor de stat liberali, frecvent atribuite oportunismului și mitelor, au cauze mai adânci. Nici oportunismul, nici mita nu l-ar fi putut convinge pe un om ca Gladstone să nu-și țină promisiunea, ca lider al partidului liberal, de a evacua Egiptul...Într-o societate a intereselor conflictuale, în care binele comun era identificat întru totul cu totalul intereselor individuale, expansiunea ca atare părea să fie un interes comun al națiunii¹.”

Dacă premisa sociologiei politice este adevărată și există o realitate mai profundă în spatele vieții cotidiene, cu toate bogăția ei de caracteristici personale, de relații interpersonale și de evenimente zilnice, atunci, sarcina sociologiei politice după identificarea acestei realități mai profunde, este să reconstruiască lungul șir de medieri și mecanisme care conduc de la realitatea mai profundă a structurii sociale, la realitatea cotidiană a

---

¹ Hannah Arendt, 1951, *Originile totalitarismului*, Humanitas, 1994 pp. 206-207

deciziilor politice concrete ale guvernanților, a discursurilor politice reale și a comportamentelor politice ale populației.

Cum este construit acest șir de medieri diferă: (1) de la o teorie a sociologiei politice la alta, pentru că teoria stabilește unde anume trebuie căutate mediile și diferă: (2) de la un fenomen sau o realitate politică de explicat la alta, pentru că realitatea stabilește care sunt actorii care intră în ecuație.

Unul dintre fenomenele politice care au produs un mare număr de explicații, inclusiv sociologice este succesul nazismului în Germania dinaintea celui de al doilea război mondial. O explicație sociologică a acestuia este dată de Talcott Parsons, unul dintre fondatorii funcționalismului în sociologia americană. În principal, explicația constă în identificare de medieri între structura socială a Germaniei și ideologia nazistă. Acestea sunt de *natură instituțională* – transformările familiei și a statutelor sociale ale tineretului, femeilor și clasei de mijloc germane – și de *natură culturală* – cultura romantică – orientate de *o activitate politică* – propaganda nazistă.

„Ca urmare a industrializării și urbanizării sale și a impactului în alte domenii al procesului de raționalizare (capitalistă, n.m.) viața socială reală din Germania s-a dezvoltat, pentru o mare parte a populației, până la un punct în care vechile modele conservatoare, mai ales cele care defineau rolurile tinerilor, ale relațiilor dintre sexe și ale femeilor nu mai serveau ca o bază adecvată a integrării instituționale. ... În același timp, printre tinerii clasei de mijloc, pentru un mare număr de femei și în alte părți ale societății existau predispoziții puternice pentru exprimarea în formă romantică. ... Germania prezenta posibilități de structurare a acestor elemente într-o direcție radical diferită de cea predominantă în majoritatea societăților democratice.” Această posibilitate a fost cea a „idealului eroic al războinicului, care putea fi contrastat propagandistic cu capitalistul lacom de bani al plutocrațiilor.”

Și Parsons conchide:

„Analiza de mai sus a încercat să indice ... că o parte importantă (a cauzelor succesului nazismului, n.m.) a fost jucată de factori distinctivi ai structurii sociale a Germaniei, într-o interrelație dinamică cu procesele generale de dezvoltare socială din civilizația occidentală”¹

---

¹ Talcott Parsons, 1964, *Democracy and Social Structure in Pre-Nazi Germany*, în *Essays in Sociological Theory*, Free Press, , pp.122-123

Aceasta este o explicație sociologică a unui fenomen politic major al secolului al XX-lea. Nu este singura. Numeroase alte explicații au fost construite, dar explicația dată de Parsons ilustrează convenabil structura generală a explicației sociologice.

Adevărul în explicația sociologiei politice

Există, cel puțin în cultura occidentală de care aparținem, așteptarea ca adevărul să fie unic și definitiv. Științele naturii s-au străduit să confirme această așteptare întemeind unicitatea adevărului în capacitatea de prognoză a unei științe. Explicația în fizică este adevărată dacă proiectilul a cărei traiectoria a fost calculat atinge ținta, dacă motorul ale cărui performanțe au fost prognozate atinge accelerația calculată sau dacă avionul nou construit zboară în loc să se prăbușească. Cel mai important impact al inginerilor – adică a societății capitaliste industriale – asupra spațiului social al cunoașterii – adică a universitarilor – a fost această unicitate testată empiric a adevărului științific. Convingerea că adevărul științific este unic și definitiv a fost infirmată, în vremurile mai noi, chiar de fizicieni, care au arătat, așa cum logicienii au arătat că în orice sistem de gândire logică există propoziții al căror adevăr nu poate fi stabilit, că există efecte ale parametrilor inițiali care nu pot fi prognozate, căci măsurarea parametrilor inițiali influențează rezultatul funcționării lor. Principiul nedeterminării al lui Heisenberg exprimă în fizică această limită a adevărului unic – a determinării – impusă de inginerii cunoașterii. Întreaga problematică a fost sintetizată de Albert Einstein prin stabilirea existenței unor limite umane a cunoașterii. Einstein afirmă că fizica nu este altceva decât o combinație între datele empirice oferite de simțuri și fantezia umană, exprimată de matematică¹.

În sociologia politică, adevărul este încă mai relativ decât în fizică. Orice realitate politică va putea fi explicată în mai multe feluri, pornind de la abordări teoretice diferite. Ceea ce va deosebi o explicație de alta va fi mai puțin un „test de falsificare” obiectiv, utilizat mai ales în științele naturii, ci puterea explicativă obținută, adică capacitatea de a cuprinde cât mai mulți dintre parametrii realității într-o explicație științifică. În științele sociale, inclusiv în sociologia politică, realizarea predicției obținute prin cercetare științifică are o valoare de adevăr redusă pentru că, conștienți de predicție, oamenii își vor modifica comportamentul în funcție de dezirabilitatea consecințelor acesteia. Ca și cum o ghiulea de tun, aflând unde anume au calculat fizicienii că o să cadă, ar alege dacă îi convine sau nu să cadă acolo.

---

¹Einstein, Albert, 1992, *Cum văd eu lumea*, Humanitas, București, pp.148-153

Mai mult, concluziile la care va ajunge un sociolog al politicii depind nu doar de realitatea pe care o studiază, dar și de el însuși. Nu doar convingerile sale teoretice intră în joc, dar și convingerile sale politice, credințele și chiar sentimentele pentru că, la urma urmei, el nu este decât o parte a realității pe care o studiază. În raport cu realitatea, un sociolog este un instrument, iar științele sociale nu au ajuns atât de departe în evaluarea influenței instrumentului asupra realității pe care o măsoară, cum au ajuns științele naturii.

Ca urmare, o explicație oferită de un sociolog al politicii, care acționează cu pricepere și nepărtinitor în studierea realității, va fi întotdeauna doar parțial adevărată, contestabilă de o explicație echivalentă ca pricepere și nepărtinire și va avea șanse reduse ca predicțiile sale să se realizeze. Cu toate acestea, o astfel de explicație va fi, în ciuda limitelor sale, un pas important înainte în cunoașterea a ce se întâmplă în politica unei societăți date.

Deoarece explicația sociologică nu oferă decât o perspectivă parțială asupra unui subiect sau a unei probleme, cel mai adesea atât sociologii cât și cercetătorii din alte discipline renunță la o graniță foarte riguroasă între disciplinele lor. Sociologii nu pot ignora – și nici nu o fac – rezultatele cercetărilor de economie, istorie, antropologie, psihologie sau filozofie, așa cum aceste științe nu pot ignora rezultatele cercetărilor sociologice. Distincțiile dintre explicațiile oferite de diferitele științe sociale politicii rămân, până la urmă în principal de natură academică și adesea o cercetare bine făcută este revendicată de mai multe științe sociale pur și simplu pentru că o cunoaștere suplimentară indiferent în ce domeniu al societății înseamnă o cunoaștere suplimentară a societății.

Mai au rost atunci distincțiile dintre științele sociale? Ele sunt utile în primul rând pentru dezvoltarea cunoașterii. Fiecare dintre științele sociale își desfășoară propriul său program de cercetare, căutând să răspundă la întrebări care sunt specifice paradigmatelor sau teoriilor principale din domeniul său de cunoaștere. Fiecare dintre științele sociale a dezvoltat tehnici și metode de analiză care îi sunt specifice și care se aplică mai ales în cercetările de detaliu ale vieții sociale. În problemele și pentru întrebările punctuale se manifestă cel mai bine specificul fiecărei discipline în parte.

Dimpotrivă, cu cât nivelul de analiză este mai apropiat de cel al societății în ansamblul său, cu atât contribuțiile diferitelor științe nu numai că se completează reciproc, dar sunt și indispensabile pentru a avea o imagine corectă a ansamblului. Aici, diferențele dintre științele sociale se atenuază. După Immanuel Wallerstein, în momentul în care se ajunge la studiul sistemelor sociale, abordarea nu mai poate fi decât unică și integrată:

„Când cineva studiază un sistem social, liniile clasice de diviziune în interiorul științei sociale sunt ne semnificative. ...Nu optez pentru o abordare multidisciplinară în studiul sistemelor sociale, ci pentru o abordare unidisciplinară.”¹

Programul de cercetare al sociologiei politice

Ca orice știință, sociologia politică are propriul său program de cercetare. Aceasta înseamnă că, în cadrul paradigmatelor explicative acceptate de comunitatea academică se formulează probleme (întrebări) ale căror răspunsuri ar putea duce la creșterea puterii explicative a paradigmatelor respective.

De exemplu, teoria conflictelor consideră în continuare că structurile și instituțiile sociale se configurează sub presiunea conflictelor sociale din societate, astfel încât să permită societății să supraviețuiască în ciuda acestora. Politica, în consecință este fie expresia dominării societății de către una sau mai multe clase sau grupuri sociale sau al contestării, de către clasele și grupurile sociale dominate, a politicilor de dominație. Una dintre problemele principale ale teoriei conflictelor a fost să explice formele pe care le iau conflictele de clasă sau dintre grupurile sociale mari în societatea capitalistă dezvoltată, în care conflictul „tradițional” dintre capitaliști și proletariat nu mai este evident. Una dintre variantele pe care s-a dezvoltat această teorie a fost inclusiv de a evidenția noi conflicte sau forme de dominație în societatea dezvoltată, cum ar fi cele între reprezentanții culturii dominante (sau majoritare) și reprezentanții subculturilor, ai contra-culturilor sau ai culturilor minoritare. Un alt exemplu de conflict luat în considerare în societățile dezvoltate este cel dintre bărbați și femei, atât în relațiile de familie, cât și în raporturile lor în societate și, de aceea, democratizarea familiei și asigurarea egalității de gen este un punct important în proiectul social-democrat al celei de A Treia Căi.

Alte paradigme formulează, evident, alte problematici sau întrebări prioritare. Paradigma pluralistă este, de exemplu, preocupată de stabilirea condițiilor minime necesare pentru stabilizarea unui regim politic democratic, chiar în condițiile în care societatea civilă este mai puțin dezvoltată într-o societate dată. Întrebările referitoare la aceste condiții sunt relevante mai ales pentru țările în tranziție de la regimuri politice totalitare la regimurile politice democratice și o bună parte dintre răspunsurile date de aceste teorii au fost active

---

¹ Wallerstein, Immanuel, 1992, *Sistemul mondial modern*, vol. I, Editura Meridiane, București, p.20

în modul în care a fost evaluată evoluția democrației în România de către comunitatea internațională.

Deoarece în științele sociale în general paradigmele supraviețuiesc foarte bine împreună, fără să se elimine neapărat una pe cealaltă (ca în științele naturii) nici măcar prin incluziune, atunci ansamblul problematicii din sociologia politică se formează mai degrabă prin reunirea sau sinteza problemelor specifice fiecărei paradigme, decât prin substituirea unei întrebări legitime (într-o paradigmă), cu o altă întrebare legitimă (în altă paradigmă). Iată câteva dintre principalele întrebări la care se străduiește să răspundă sociologia politică:

- *Cine deține puterea și cine guvernează?* Diferite paradigme recomandă abordări diferite ale acestei întrebări, dar întrebarea este relevantă pentru aproape toate paradigmele. Răspunsurile la această întrebare se referă la: cine anume sunt membrii clasei politice dintr-o societate?, cum sunt ei recrutați?, cum își reproduce clasa politică statutul de clasă politică?, care sunt relațiile și legăturile dintre clasa politică și celelalte grupuri de putere din societate?
- *Câtă putere și câtă putere politică dețin diferitele grupuri de putere din societate?* Pentru că în aproape nici o societate instituțiile politice și clasa care le gestionează nu concentrează întreaga putere, modul în care este distribuită puterea politică în societate este o întrebare relevantă pentru toate paradigmele explicative. Este relevant câtă putere este concentrată în diferite centre și grupuri din societate, așa cum este importantă și relația dintre diferitele centre și grupuri de putere. Aceste centre sau grupuri de putere pot fi instituționalizate sau nu, pot fi explicit politice, în cazul guvernelor sau al parlamentelor sau al partidelor politice sau pot fi doar implicit sau doar parțial implicate în politică, ca în cazul bisericii, armatei, sindicatelor sau grupurilor de influență, etc. De asemenea, puterea, inclusiv puterea politică, poate fi distribuită în sistemul de putere diferit între centru și sucursalele centrului sau între centru și periferie. De exemplu, pentru o societate feudală, cum era Franța secolelor XIII-XV, puterea politică era distribuită pe de o parte între puterea laică și cea sacerdotală, pe de altă parte, între monarh, marii feudali și burghezia conducătoare a orașelor libere. Într-o societate cum este România actuală, puterea politică este distribuită între Parlament, Guvern și Președinte la centru și între centru și consiliile locale și primării, etc. Câtă putere concentrează fiecare dintre deținători?, cum evoluează distribuția puterii politice între aceștia? – în tranziția românească, de exemplu, centrul național a cedat treptat din puterea politică comunităților locale, iar construirea euro-regiunilor și dezvoltarea lor va complica această ecuație – care sunt

relațiile dintre centrele de putere? toate aceste întrebări sunt de interes pentru sociologia politică.

- *În folosul cui este exercitată puterea politică?* Un test neriguros metodologic făcut cu studenții în științe politice a evidențiat că este larg răspândită opinia potrivit căreia clasa politică exercită puterea în folos propriu, în sensul minor că membrii clasei politice utilizează puterea pe care o au pentru a-și crea privilegiile și avantaje neobișnuite în societate. Prelucrată științific și generalizată acest răspuns de tip cotidian al studenților poate fi transformat în afirmația că o clasă politică va gestiona societatea în așa fel încât clasa politică să obțină o serie de avantaje sociale. Acest răspuns nu este acceptat de toate paradigmele sociologiei politice, chiar dacă unele teorii îl consideră valid, aducându-i însă corecturi importante. Economistul și sociologul Joseph Schumpeter, de exemplu, consideră că partidele politice acționează pe „piața electorală” precum agenții economici pe piața bunurilor, iar acțiunea lor este rațională în raport cu scopul maximizării numărului de voturi obținute. Schumpeter a scris aceste lucruri la începutul secolului al XX-lea¹ dar economistul american Gary Becker reia aceeași teorie către sfârșitul secolului². Conform ei, urmărindu-și propriile interese, dar depinzând de voturile electoratului și aflată în competiție pentru obținerea lor cu grupuri alternative ale clasei politice, orice partid politic se va strădui să răspundă, tocmai pentru că este preocupat de propriile sale interese de grup, și cerințelor de maximizare a bunăstării individuale într-o societate democratică. Alte paradigme, însă, vor da răspunsuri diferite, afirmând fie că o guvernare este întotdeauna în favoarea unei clase sau unui grup dominant în societate, fie că este chiar întotdeauna și în mod dezinteresat în favoarea populației, etc.
- *Care este legătura dintre deciziile (alegerile) politice și caracteristicile societății?* Toate teoriile sociologice contemporane acceptă existența unei legături între caracteristicile societății și puterea politică în general și guvernare în particular. Dar, diferitele teorii stabilesc relații diferite între caracteristicile uneia și ale celeilalte. Întrebările subsumate acestei întrebări principale se referă la care anume caracteristici ale societății sunt mai influente în stabilirea priorităților agendei de guvernare sau în alegerile pe care le face clasa politică? Și, cum anume evoluează raporturile dintre acestea și politică? De exemplu, în istoria Europei, în cea mai mare parte a Evului Mediu politica internațională a fost dominată de problemele dinastice ale monarhiilor vest-europene sau de problematica raporturilor dintre variantele de creștinism. În

---

¹ Schumpeter, Joseph A., 1976, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Allen & Unwin, London

² Becker Gary, 1994, *Comportamentul uman. O abordare economică*, All, București

perioada actuală și în țările dezvoltate, politica pare a fi mult mai preocupată de problematica economiei. Ultimele războaie mondiale nu se mai explică atât de mult în termeni de interese politice ale clasei conducătoare, cât în termeni de economie și structuri sociale. Iar guvernele moderne sunt mult mai preocupate de problemele economiei și finanțelor statului și ale societății decât de alte probleme. Pe de altă parte, în ultima perioadă o serie de probleme noi au început să capete importanță în agendele clasei politice, cum ar fi problemele ecologice, problematica pe care o ridică globalizarea, etc. Care anume caracteristici ale societăților împing înainte, pe agenda politică asemenea probleme noi? Care sunt mecanismele prin care ele își amplifică importanța politică? Care este lanțul de relații și legături care se stabilesc între unele caracteristici ale societății și practica politică concretă?

- *Cum guvernează clasa politică?* Clasa politică nu este, la urma urmei, decât un grup de oameni care, având anumite alegeri și direcții de acțiune clare, nu le pot realiza decât prin intermediul altor oameni și instituții. Maximul pe care îl pot face politicienii este să emită decizii cu privire la cum anume trebuie să se poarte sau să acționeze oamenii în societate, fie toți, fie subgrupuri specializate și instituționalizate. Chiar și celebrul „monopol al violenței legitime” (Max Weber) de care dispune clasa politică nu înseamnă altceva decât că alți oameni – militarii, de exemplu – vor aduce la îndeplinire deciziile clasei politice. Revoluția română din decembrie 1989 și primii ani ai tranziției au arătat că această capacitate de conducere a altor oameni de către clasa politică nu este absolută. Regimul politic comunist s-a prăbușit în momentul în care deciziile clasei politice nu au mai fost executate de către instituțiile specializate ale statului – de exemplu, armata sau securitatea. Asemenea fenomene s-au întâmplat și în alte țări în care au avut loc schimbări de regim politic în urma revoluțiilor sau a loviturilor de stat, etc. Capacitatea de guvernare a clasei politice ridică o serie de întrebări printre care Cum își întemeiază clasa politică autoritatea?, Care sunt mecanismele de legitimare a clasei politice și a instituțiilor politice ale unui sistem de putere? În ce condiții o clasă politică își menține autoritatea și puterea și în ce condiții o pierde în favoarea celor care o contestă? Cum apar și se dezvoltă contestările și care sunt condițiile de succes ale acestora? Mai au ideologiile o funcție reală în stabilitatea sistemelor politice sau ele țin acum de domeniul trecutului?

Și un al grup de întrebări se ridică aici. O clasă politică nu guvernează doar instituțiile statului, care îi sunt direct subordonate, ci întreaga societate. Cum reușește clasa politică să influențeze realități care sunt atât de îndepărtate de politică cum ar fi cele economice sau sociale sau culturale? În diferite tipuri de societăți au fost utilizate

diferite tipuri de mecanisme de guvernare. De exemplu, în societatea comunistă, mecanismul prin care puterea politică guvernă toate aspectele vieții economice, sociale, culturale etc. era de a subordona direct managementul acestor sectoare de activitate unei birocrații politice – activiștii de partid. Tocmai de aceea, partidele comuniste erau organizate pe structura socială a activităților și nu ca organizații ale cetățenilor dintr-un anumit teritoriu. În societățile democratice moderne acest tip de mecanism este incompatibil cu principiile democrației, dar politicienii societăților democratice trebuie să guverneze și ei întreaga societate, chiar dacă nu o fac după metoda unui control direct (care, de altfel, s-a dovedit inefficientă). Ce mecanisme utilizează? Cum de s-au putut retrage guvernările din anumite zone și ce efecte a avut aceasta? Cum modelează clasa politică evoluții sociale, economice, culturale în condițiile în care nu le controlează direct? sau Cum se guvernează o societate modernă? Relevante pentru tranziția românească sunt și întrebările referitoare la

- *Cum se influențează reciproc clasele politice din societăți diferite?* Foarte puține societăți au fost realmente izolate de lumea societăților din jurul lor. Instituțiile politice ale diferitelor societăți au interacționat, uneori amical, alteori conflictual. Întotdeauna, însă, au trebuit să țină seama unele de altele, așa cum au trebuit să țină seama de capacitatea unei societăți de a influența alte societăți, fie economic, fie cultural sau ideologic, etc. Globalizarea actuală a accelerat și intensificat toate aceste interacțiuni și a silit clase politice din societăți diferite să se coordoneze între ele. Cum au loc aceste coordonări? Câtă de mare poate fi influența politică a unei societăți asupra alteia? Care sunt limitele pe care societatea le pune în influențarea unei clase politice de alta? Aceste întrebări au o relevanță deosebită pentru societăți în tranziție cum este România. Clasa politică românească este evident influențată de alegeri politice, de valori și de acțiune politică concretă a politicienilor din țările înconjurătoare, din UE și SUA, etc. Cât de mare este această influență? Cât de receptivă poate fi clasa politică românească la cerințele clasei politice occidentale și unde încep limitele pe care le trasează caracteristicile societății românești, care nu este la fel de democratică și de dezvoltată ca societățile occidentale? Care este influența asupra clasei politice românești a caracteristicilor societății în contrapondere la influența instituțiilor internaționale?

Acestea sunt numai o parte dintre întrebările la care trebuie să răspundă sociologia politică în continuare, conștientă de faptul că nici un răspuns nu este definitiv. O parte dintre ele prezintă în primul rând un interes teoretic și academic. Altă parte au evidente implicații practice.

PUTEREA ȘI PUTEREA POLITICĂ

Problematica puterii

Într-o ceată de lei, vânătoria este rezervată leoaicelor. Ele pândesc, hăituesc și doboară prada. Când vânătoria este terminată, apare leul, masculul dominant, care înlătură vânătoresele pentru a mânca primul, luându-și „partea leului”. E mai mare și mai puternic decât oricare dintre leoaice și acestea trebuie să se dea la o parte pentru a-i permite să se hrănească el mai întâi. Ele mănâncă pe lângă acesta sau după ce leul s-a săturat. Abia apoi la masă vin și puii, mai slabi chiar decât leoaicele. Studiind viața leilor, animale sociale, cercetătorii au identificat cu ușurință o structură a puterii care poate fi întâlnită, în cele mai diverse forme, în societățile animale și, mult mai sofisticată, în societățile umane. În ceata de lei, animalul cu o putere fizică mai mare și capabil să-i amenințe pe ceilalți își asigură prioritatea în distribuția hranei. O prioritate pe care ceilalți o recunosc, deși încearcă să i se sustragă. Dacă masculul nu este atent și nu apare imediat după uciderea prăzii, are o bună șansă să mănânce ultimul sau să rămână nemâncat.

Ceea ce apare evident în observație este că, atunci când trăiesc împreună, animalele și oamenii se comportă diferit de modul în care ar face-o atunci când trăiesc singuri. Cetele de animale au reguli de distribuire a hranei și a avantajelor care împiedică o confruntare perpetuă între ele. Pentru animalele singuratice, leoparzii de exemplu, aceste reguli se referă la relațiile dintre specii și nu la relațiile în grup. Un leopard, care este un animal singuratic, nu este dispus să-și împartă hrana cu nimeni. Se va lupta pentru ea sau va încerca să o ducă în locuri inaccesibile altor prădători – un copac – păstrând-o doar pentru el însuși. Există animale care sunt mai puternice decât leopardul: lei, hiene, oameni etc. și pot alunga leopardul de lângă prada sa. Există totuși o diferență importantă între hienele care jefuiesc leopardul și leul care dă la o parte leoaicele pentru a se hrăni primul. Leopardul și hienele împart același ecosistem doar pentru că nu se pot elimina reciproc. Leul și leoaicele trăiesc însă împreună pentru că au nevoie unul de celălalt. Și într-un caz, și în celălalt avem de a face cu o relație de putere. În primul caz, relația de putere este ocazională și ea se stabilește, prin confruntare, în momentul în care cele două elemente ale sale se întâlnesc. Rezultatul ei este că una dintre componente o înlătură pe cealaltă de lângă pradă. Dacă poate, o omoară. Dacă nu, măcar îi interzice accesul la hrana aflată la dispoziție. În cel de-al doilea caz, relația de putere este, dimpotrivă, un mecanism prin care toată lumea supraviețuiește și toată lumea are acces la hrană, dar într-

o anumită ordine. În final însă, experiența ne arată că toată lumea supraviețuiește – și leopardul cel singuratic, și ceata de hiene capabile să-i fure prada, și leul și leoaicele din interiorul aceleiași cete. Avem de a face cu un ecosistem, în care toți depind unii de alții, acționând individual sau organizați, și toți supraviețuiesc în momentul în care și-au găsit o nișă, adică un loc, fie necontestat sau care poate fi reprodus, în sistemul global. Iar sistemul global este ordonat, iar pe alocuri organizat, după o relație esențială pe care, indiferent cum o denumim – lanț trofic, adaptare la mediu, conviețuire etc. – o recunoaștem ca o relație de putere. În lumea animală, relațiile de putere definesc accesul la supraviețuire. Diferitele specii de animale se specializează în supraviețuire în funcție de locul pe care îl ocupă într-o structură de putere ce organizează speciile dintr-un ecosistem. Atunci când la această relație nu participă doar animale individuale, ci grupuri, relația de putere se extinde dinspre specii, în interiorul grupurilor, dar are același conținut – o ierarhie a supraviețuirii prin ordonarea accesului la sursele acesteia.

Dincolo de această schemă simplă, lucrurile sunt și mai complicate pentru că fiecare formă concretă de organizare prezintă, la rândul său, un anumit număr de „*grade de libertate*” care permit exercitarea unor relații de putere suplimentare între indivizi, relații ce nu alterează forma de organizare a grupului sau a ecosistemului. Altfel spus, supraviețuirea nu mai este, dincolo de un anumit grad de organizare, singurul obiectiv al ierarhizării obținute pe baza puterii. Hrana este esențială pentru supraviețuirea animalelor, dar obținerea hranei nu este singurul obiectiv al acestora.

Psihologul american Maslow a ordonat obiectivele – nevoile – umane în funcție de prioritatea obținerii sau satisfacerii lor și a obținut o piramidă a cărei bază este alcătuită din nevoile fundamentale, iar etajele superioare din nevoile pentru care se alocă resurse abia după ce nevoile fundamentale sunt satisfăcute¹. Orice sondaj de opinie în rândurile populației românești actuale confirmă ierarhia stabilită de Maslow. Întrebați ce anume îi preocupă cel mai mult, oamenii vor răspunde, invariabil, că prima lor preocupare este sănătatea – adică să trăiască, că următoarea lor prioritate este asigurarea hranei, locuinței, îmbrăcăminte și nevoilor de educație ale copiilor lor și că abia apoi se preocupă de probleme ale comunităților și ale societății în care trăiesc – privatizare, corupție, integrare europeană și în NATO, etc.

Piramida necesităților a lui Maslow nu funcționează doar pentru oameni, ci și pentru orice alte specii. În esență, piramida lui Maslow sugerează că nevoile unui individ sunt satisfăcute într-o anumită ordine și că, în general, motivația acțiunii umane urmează, la

---

¹ Petri, Herbert L., 1991, *Motivation: Theory, Research, and Applications*, Routledge, London

rândul său, aceiași ordine. „*Gradele de libertate*” ale alegerii umane apar pe măsură ce nevoile fundamentale sunt satisfăcute. Concluzia este deopotrivă banală și incorectă, dar funcțională. Este banal să spui că, înainte de a răspunde nevoii de reproducere, de exemplu, un individ, om sau animal, va trebui să răspundă nevoii de supraviețuire. Este, de asemenea, incorect, pentru că se cunosc numeroase cazuri în care nevoia de reproducere, de exemplu, acționează mai puternic, instinctual, decât nevoia de supraviețuire, iar oamenii pot să se sinucidă în numele unor nevoi de identitate sau status, așa cum fac teroriștii sinucigași. Utilitatea modelului simplu al lui Maslow constă în aceea că explică cum, pe măsură ce unele nevoi sunt satisfăcute, se vor naște noi nevoi, care vor genera noi tipuri de relații între oameni – inclusiv relații de putere – și vor complica organizarea socială a societății.

Există probabil o relație între mărimea creierului, adică caracteristicile biologice ale ființelor care trăiesc în grup, și capacitatea de a produce noi nevoi, care să conducă la noi tipuri de relații. Studii făcute asupra animalelor care trăiesc în grupuri organizate¹ au arătat nu doar că în aceste grupuri se stabilesc ierarhii funcționale în raport cu supraviețuirea și reproducerea grupului, dar că, odată acest cadru general stabilit și conservat, în interiorul său se află suficientă libertate pentru stabilirea unor rețele de relații de putere suplimentare, care nu mai au nici o determinare ce poate fi atribuită unor presiuni ale sistemului. În cetele de cimpanzei se stabilesc alianțe și dominații, au loc marginalizări sau persecutări aparent aleatorii, în sensul că depind mai degrabă de caracteristicile indivizilor care formează ceata decât de nevoile de supraviețuire ale acesteia². Dinamica acestor relații de putere este încă și mai mare decât cea a relațiilor-cadru, pe care, de altfel, le respectă sau măcar nu le afectează. În cele din urmă, viața socială a cimpanzeilor concreți dintr-o ceată concretă, infinit mai simplă decât cea a celor mai simple comunități umane, este o combinație între asemenea relații aparent arbitrare de putere în interiorul unor limite impuse de condițiile de supraviețuire ale grupului în mediul său înconjurător, care, la rândul lor, impun relații de putere. Lecția care poate fi extrasă din studiul animalelor – adică a celor mai simple organizări – și extrapolată cu rezerve la studiul oamenilor în societate, este că organizarea socială adaugă un grad suplimentar de complexitate și de libertate, deopotrivă, iar acestea sunt exprimate în primul rând prin complicarea relațiilor de putere. Pe această libertate suplimentară de organizare a unei variante al lumii animale – societățile de insecte au dezvoltat soluții

---

¹ Van Lawick-Goodall, Hugo and Jane, 1970, *Innocent Killers*, Collins St. Jame's Place, London

² Van Lawick-Goodall, Jane, 1985, *În umbra omului*, Meridiane, București

esențial diferite – se întemeiază apariția și existența atât de complicatelor societăți umane contemporane.

Lumea animală își poate trimite cu ușurință analogiile în lumea umană. Ecosistemele sau supraviețuirea prin diviziune a puterii a speciilor animale, poate fi cu ușurință asemuită diviziunii puterii între societățile umane, aparent autonome unele în raport cu celelalte. Cu cincisprezece secole înainte de Hristos, Ramses al II-lea, faraon egiptean, își împingea armatele în câmpia siriană pentru a întâlni armatele unei alte societăți în expansiune, regatul hitit. Bătălia de la Kadeș, pe care istoricii egipteni o descriu ca pe un triumf național, dar care a fost în realitate un meci nul, a stabilit o nouă relație de putere între cele două state, consemnată în tratatul încheiat între ele¹. Ca și în Serengetti, unde hienele și leopardul își delimitează acțiunile în funcție de relația de putere dintre ei, egiptenii și hitiții și-au stabilit sferile de influență și de dominație și au format un sistem de conviețuire ordonat în funcție de puterea relativă a celor două state. State mai mici și mai puțin puternice și-au găsit locul în acest sistem, raportându-se la cei doi „mari” și alcătuind o ierarhie regională consacrată prin mecanisme de redistribuire a resurselor locale în favoarea centrului puternic. Formele acestei redistribuiri – tributuri, cadouri, omagii, asumarea de cheltuieli militare, acordarea de privilegii cetățenilor statului mai puternic etc. – au rămas valabile în raporturile dintre state până în zilele noastre.

Pe de altă parte, fiecare dintre cele două entități uriașe ale aceluia sistem regional antic – imperiul egiptean și imperiul hitit – ce poate fi asimilat unui ecosistem, era, în interior, organizată tot după o relație de putere. În Egipt, faraonul era vârful unei piramide de putere în care erau integrați, pe locuri diferite, toți oamenii în viață și o bună parte a celor deja morți, din Valea Nilului. O structură la fel de mult ordonată dar de un tip diferit, ordona populația trăitoare pe teritoriul dominat de administrația regelui hitit.

În plus, deoarece societatea umană dispune de mai multe grade de libertate în organizarea sa decât orice societate animală, structura generală de putere a imperiului egiptean (sau hitit) lua forma concretă a unui ansamblu de relații, pe de o parte, complicate, iar pe de altă parte, dinamice. Diferitele sale componente – grupurile din interiorul puterii politice, ale militarilor sau administrației – își redefiniuau continuu raporturile și alianțele cu grupurile aparent mai puțin deținătoare cu putere ale preoților sau administrației sau chiar ale mulțimii de țărani și meșteșugari, care păreau complet lipsiți de putere, deși alcătuiau marea majoritate a populației societății egiptene.

---

¹ Lalouette, Claire, 1987, *Civilizația Egiptului Antic*, Meridiane, București

Uneori puteau avea loc răsturnări serioase de raporturi de putere. Legenda ascensiunii evreului Iosif¹ în structura de putere a Egiptului antic, niciodată contestată ca posibilitate, este un bun exemplu în acest sens. Revoluția politică și socială produsă de un faraon puternic și ambițios, care a înlocuit pluralitatea de culte locale cu o religie de tip monoteist, a deprivat de putere și de resurse categorii sociale întregi – preoții vechilor zei – și a redefinit relațiile sociale din societatea egipteană. La moartea acestui faraon raporturile de forțe se inversează, grupurile marginalizate redevin centrale și puternice și, după asasinarea lui Tutankamon, fiul faraonului revoluționar, o nouă dinastie definește un nou sistem de relații de putere.

Deseori, structuri de putere autonome interferează, complicând și mai mult lucrurile. Când mongolii, ordonați după o structură de putere care îl avea în vârf pe Timur Lenk, au atacat India – o altă grupare mare de oameni, ordonați după o structură de putere independentă de cea mongolă – ei au jefuit orașele și au măcelărit populația. Nici vorbă de construirea unui sistem de conviețuire comună, în care una dintre structuri fixează regulile sau se adaptează la limitele celeilalte. În acest caz, una dintre ele încearcă să o elimine pe cealaltă. Doar câteva generații mai târziu, însă, urmașii lui Timur Lenk stabilesc în India dinastia Marilor Moguli, organizând pur și simplu un nivel suplimentar al puterii într-o structură deja existentă.

Acest șir de exemple poate continua până la acoperirea celei mai mari părți a ceea ce acum considerăm a fi istorie. Istoria internă a societăților omenești, ca și istoria relațiilor dintre ele este, până la urmă, istoria refacerii continue a structurilor de putere în limita gradelor de libertate existente. Deoarece orice relație inter-umană presupune ordonarea a ceva, atunci orice relație umană presupune un raport de putere. Acest excurs, care ne-a condus de la raporturile din interiorul cetelor de animale, până la raporturile dintre state, trecând prin mulțimea relațiilor din interiorul unei societăți, are ca rost să evidențieze că problema puterii este simultană cu problema organizării grupurilor de indivizi. Cu cât organizarea va fi mai complicată, cu atât relațiile de putere în care ea se concretizează vor fi mai multe și mai complicate. Iar istoria este, în ultimă instanță, alcătuită din succesiunea succeselor de organizare a oamenilor în societăți, adică de istoria eficienței sistemelor de distribuție a puterii.

Probabil că cea mai convingătoare ilustrare a preeminenței relațiilor de putere o găsim la teoreticienii europeni ai statului minimal. Și asta pentru că, urmărind maximizarea libertăților individuale, ei s-au străduit să creeze modele simple ale organizării vieții

---

¹ Geneza, 42, 6

sociale, atât de simple încât numărul relațiilor de putere dintre indivizi să fie, la rândul său, minim. Ceea ce vor să reducă teoreticienii statutului minimal este redistribuirea, privită aici ca o restrângere a libertății individuale și care este, evident, rezultatul unei relații de putere, pentru că, prin intermediul ei, unii iau de la alții. Robert Nozick a construit modelul unui astfel de stat, care nu mai conține nici un fel de redistribuire: statul ultraminimal¹. Statul ultraminimal asigură, ca și statul minimal, protecție cetățenilor săi, dar nu o mai face pe baza încasării de impozite de la aceștia, ci prin vânzarea serviciilor de protecție. Nu va mai redistribui nimic, căci totul se vinde și se cumpără, inclusiv securitatea individuală, dar tot trebuie să introducă o relație de putere: monopolul asupra forței. Altfel, el nu este decât o asociație de protecție, iar Nozick argumentează că o astfel de organizare socială nu funcționează.

Înțelegerea istoriei și a lumii în care trăim depinde, deci, de înțelegerea puterii.

Or, se dovedește că, în viața de toate zilele și pentru aspectele practice, oamenii nu au nici o dificultate serioasă în înțelegerea a ceea ce sunt și cum funcționează relațiile de putere.

Aproape oriunde ne uităm în jurul nostru întâlnim ceea ce, în limbajul comun, numim *putere*. Și nu doar o întâlnim, ci o recunoaștem cu ușurință ca pe o componentă esențială a vieții noastre de toate zilele. Zilnic exercităm putere asupra altor oameni și suntem supuși puterii altora sau puterii unor instituții sau a unor convingeri sau unor obiceiuri. Trăim împreună cu puterea așa cum trăim împreună cu oxigenul din aer.

Analogia este importantă aici pentru că cea mai mare parte a istoriei sale specia umană a respirat fără să știe ce este oxigenul și la ce este acesta folositor. De asemenea, fără să știe cum funcționează sistemul respirator uman. De asemenea, fără măcar să știe că oxigenul există.

Iar aceasta este una dintre cele mai importante caracteristici ale istoriei umane: putem utiliza relații sociale esențiale fără să avem cunoștințe deosebite despre ele. Relațiile de putere dintre oameni au existat cu mult înainte ca oamenii să-și pună întrebarea referitoare la putere și să încerce să îi înțeleagă resorturile și modul în care aceasta funcționează. Până la urmă, problema cunoașterii puterii nu s-a pus mai devreme de momentul în care sistemele de putere din societate au fost contestate de membri ai societății și au trebuit proiectate noi sisteme de putere. Evident, puterea nu este singura realitate socială care a existat și a funcționat în organizarea societății cu mult înainte ca societățile să încerce să o ia în stăpânire prin cunoaștere. Alte principii de organizare

---

¹ Nozick, Robert, 1997, *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, București, p.68

socială și alte instituții sociale sunt la fel de vechi și de esențiale precum puterea. Rudenia, pe care antropologii au început să o studieze doar de două secole dar care reglementează viața socială din cele mai străvechi timpuri, este un alt exemplu la fel de bun. Și nu ar trebui în nici un caz să uităm acea „mână invizibilă a pieței” care pare a organiza complicatele relații economice moderne, fără să știm bine despre ce este vorba, adică doar cu un minim de cunoaștere.

Când științele despre societate au început să încerce să facă viața socială inteligibilă pentru oamenii care o trăiau „fără să o știe” – cam la modul în care monsieur Jourdain făcea proză fără să știe – problematica puterii a devenit una dintre problematicile centrale și, totodată, cele mai greu de luat în stăpânire.

S-au ciocnit aici două sisteme sociale la fel de reale. Unul este chiar realitatea socială existentă, cu infinita diversitate a formelor de manifestare a relațiilor de putere. Cealaltă este realitatea la fel de socială a gândirii despre societate ca o componentă a gândirii, mai generale, despre lumea înconjurătoare și care își are propriile structuri și propriile reguli de funcționare, precum gramatica pentru vorbire. Aplicarea acestor reguli ale gândirii, ca un cadru conceptual în care trebuia înghesuită realitatea cu toată bogăția ei de forme concrete combinat cu un mod instituționalizat de organizare a informației (culegerea sistematică și ordonată de date empirice) și cu un mod la fel de instituționalizat de înțelegere (prelucrarea și ordonarea datelor empirice în teorii, adică introducerea de relații între datele culese empiric) a condus, în studierea puterii la dificultăți și paradoxuri.

Depășirea acestora a creat, în ultima sută de ani, un întreg ansamblu epistemologic în care se integrează gândirea despre putere în general. Depășirea chiar și a acestui ansamblu a permis, în cadrul unor cercetări referitoare la relațiile concrete de putere între grupuri concrete de oameni – de exemplu, a relațiilor de putere dintre bărbați și femei, a relațiilor între deținătorii de capital și cei care nu dețin capital, a relațiilor între negri și albi, etc. – la o serie de rezultate suplimentare și credibile care au devenit componente ale modului în care înțelegem relațiile de putere în societate. La rândul ei, această înțelegere are „putere” asupra ansamblului și face necesară reconsiderarea modului în care gândim și înțelegem toate relațiile de putere.

Ceea ce noi numim acum știință modernă, este un produs al societății în care trăim, în aceeași măsură în care sunt tehnologiile sau oricare alte produse ale cunoașterii și practicii sociale. Societatea care domină în prezent politic, economic, tehnologic și cultural lumea este societatea care s-a format acum câteva secole în vestul continentului european și, prin urmare, știința modernă despre societate este știința care s-a format odată cu această societate.

Actualele teorii asupra relațiilor de putere sunt, firește, tributare modului în care am fost învățați să gândim, moștenind toate caracteristicile istoriei societăților producătoare de hrană și adaptându-ne la modul în care trăim în societatea contemporană, construită acum câteva secole în vestul continentului european. Nici unul, nici celălalt nu sunt universale, în ciuda înclinației noastre de a le considera astfel și a teoriilor care afirmă universalitatea unor principii ale gândirii umane¹. De mai mult de jumătate de secol am aflat – fără să valorificăm pe deplin această cunoaștere – că gândirea umană asupra societății depinde de organizarea societății, și că, de exemplu, societățile care nu-și produc hrana gândesc esențial diferit de cele care o produc². De asemenea, avem tot timpul în fața ochilor societăți diferite de societatea capitalistă, democratică și rațională în care trăim noi³ și care, în ciuda faptului că se află într-o defensivă lipsită de speranțe în fața ofensivei civilizației noastre actuale, denumită „globalizare”, au dovedit în timpuri istorice că pot fi forme de organizare socială la fel de viabile ca cele cărora le aparținem.

Sistemul de concepte al puterii este o construcție teoretică subsumată întrebării „*Ce este puterea?*”. Această întrebare generală generează o pluralitate de alte întrebări: care sunt componentele sau dimensiunile puterii? Care sunt comportamentele tipice în relațiile de putere? ce intermediari apar în relațiile de putere? etc. Determinismul se află la originea întrebărilor referitoare la *cauza* relațiilor de putere. Întrebările pe care le definește regula deterministă a gândirii științifice fac parte din categoria celor care încep cu *de ce?* De ce X are putere asupra lui Y și nu invers? De ce Y acceptă sau se revoltă împotriva puterii lui X? De ce statul sau instituțiile politicii sprijină sau contestă o relație de putere? etc.

Aceste două direcții generale de cercetare au dominat studiile despre putere, atât pe cele despre putere în general, cât și analizele foarte concrete ale unor cazuri concrete. Ele au fost capabile să răspundă unui mare grup de probleme concrete ale practicii politice naționale și internaționale, de la revoluții și conflicte sociale interne în societățile capitaliste dezvoltate – cele mai studiate dintre toate formele de organizare socială – și până la probleme ale expansiunii unor forme de organizare politică, cum a fost expansiunea totalitarismului la jumătatea secolului trecut și a democrației politice către sfârșitul acestuia.

Acum trei decenii, Peter Berger se lamenta că lumea sociologică pare a fi divizată între cei care sunt dedicați computerului – adică sociologia empirică – și cei care studiază

---

¹ Hofstadter, Douglas R., 1981, *Godel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*, Penguin Books

² Levi-Strauss, Claude, 1978, *Antropologia structurală*, Editura Politică, București, pp. 246-278

³ Nakamura, Hajime, 1997, *Orient și Occident: O istorie comparată a ideilor*, Humanitas, București

teoriile „nemților morți”¹. Avea dreptate în măsura în care sociologia – ca știință dedicată cu prioritate studierii raporturilor de putere în societate – bătea pasul pe loc, în anii '70, într-un moment în care societatea modernă, adică capitalistă, dezvoltată și europeană, părea să fi intrat într-o perioadă de lentoare evolutivă. Acum, însă, știm că era vorba doar de liniștea dinaintea furtunii. Ultimele două decenii ale secolului care abia s-a încheiat au contrazis însă această aparentă stagnare. „Revoluția neoliberală”, globalizarea piețelor de capital, expansiunea, uneori violentă, a democrației politice, prăbușirea comunismului în Europa, terorismul și asaltul asupra civilizației tradiționale organizate politic democratic venind dinspre orientul islamic sunt numai o parte din noua dinamică socială și politică a lumii contemporane.

Ea se exprimă pe două coordonate complementare, care se dezvoltă simultan. Pe de o parte, avem de a face cu o remodelare a relațiilor și structurilor în interiorul însăși al societății occidentale și dezvoltate, societatea „model” a actualului sistem mondial. Iar, pe de altă parte, ne aflăm în fața unui nou val de expansiune a acesteia în restul lumii. Ceea ce deosebește actualul proces de colonizarea din secolele al XV- XIX a lumii de către europeni este că, acum, inovația nu mai vine neapărat dintr-un singur loc. Lumile dislocate de expansiunea capitalismului democratic și dezvoltat sunt, la rândul lor creatoare. Deoarece dislocarea este urmată de reconstrucție, iar problemele reconstrucției *ab novo* sunt diferite de cele ale simplei evoluții, probleme clasice pot fi reformulate și la periferie, nu doar în centrul noului sistem mondial.

Postcomunismul este un astfel de prilej pentru regândirea relațiilor de putere. Cadrul general al acestei reformulări este cel tradițional, al științelor despre putere elaborate în occidentul dezvoltat, pe fundalul general al dezvoltării științelor sociale, integrate în curentul și mai general al gândirii științifice europene. Dar noutățile aduse de evoluțiile postcomuniste permit, iar uneori impun, o reconsiderare a limitelor până acum considerate normale ale acestui cadru academic occidental de care trebuie să ținem seama. Pentru motivul că generează noi tipuri de întrebări, specifice acestor procese și mai puțin comune tocmai societăților care au dezvoltat cel mai mult științele sociale.

Două dintre aceste întrebări ies din cadrul teoretic dominant al științei occidentale. În primul rând, avem grupul de întrebări care pleacă de la problema distrugerii vechii ordini sociale în condițiile în care societatea nu conține „germenii” sociali ai unei noi ordini. Nici măcar comunismul teoretic, la urma urmei o teorie a schimbării prin revoluție a ordinii sociale și politice, nu a avut de răspuns unei asemenea probleme, căci

---

¹ Hunter, J.D, Anlay, S.C. (eds), 1986, *Making Sense of Modern Times, Peter L. Berger and the Vision of Interpretive Sociology*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, p. 101

proletariatul, considerat a fi baza socială a noii organizări a societății, exista, chiar dacă era în inferioritate numerică, în mai toate societățile care au trecut la comunism. Tranziția post-comunistă, însă, nu a beneficiat de o bază socială burgheză, dezvoltată în interiorul societății comuniste, oricât de mult s-ar încerca identificarea unei asemenea baze în păturile sociale ale așa numitei „clase de mijloc” – de la intelectuali și până la micii meșteșugari, negustori sau țărani cu gospodărie proprie – așa cum, capitalul simbolic, considerat a fi una dintre sursele restructurării sociale postcomuniste¹, nu este totuși capital. Această problemă este cu atât mai acută cu cât, după mai mult de un deceniu de tranziție a relațiilor de putere politice și economice, noile relații par să conserve, în forme noi, caracteristici ale vechilor relații într-o măsură mai mare decât era de așteptat.

Al doilea grup de întrebări se referă la introducerea unor noi tipuri de relații între oameni în societăți care nu au nici o bază economică sau socială a acestor relații. Problema societăților în tranziție nu este ce fel de relații să introducă, căci acestea sunt date de integrarea lor în sistemul mondial, și nici cum să le introducă, căci asta se face prin practică politică, ci cum să le facă să funcționeze fără să fie esențial alterate de o practică socială care le poate ignora.

Practica politică și socială a tranzițiilor are nevoie de o altă cunoaștere a societății decât cea dezvoltată tradițional în societățile occidentale. Pentru conducătorii politici ai tranziției la democrație în România nu este de nici un folos să afle că societatea românească a anului 1990 nu îndeplinește condițiile – să zicem, cele stabilite de Robert Dahl pentru poliarhii – care asigură succesul democratizării, căci ei nu au de ales și trebuie să democratizeze politic societatea românească chiar dacă aceste condiții prestabilite științific de știința europeană nu există în realitate.

În același timp, însă, întrebările clasice și răspunsurile deja achiziționate nu pot fi nici ignorate, nici lăsate deoparte pentru motivul că nu sunt aplicabile acestei realități speciale care este tranziția. În primul rând, pentru că nu avem alte instrumente științifice decât cele care au fost construite de lunga tradiție a cercetărilor de tip occidental. Apoi, pentru că întrebările la care răspunde această tradiție, chiar dacă nu mai ocupă un loc central își au încă relevanța lor explicativă. Chiar dacă nu pot orienta tranziția, îi pot cel puțin explica eșecurile.

---

¹ Eyal, G, Szelenyi, I, Townsley, E, 2001, *Capitalism fără capitaliști, Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Omega, București

Sistemul conceptual al „puterii”

Una dintre regulile gândirii care a influențat abordarea științifică a societăților în general și a relațiilor de putere în mod special este cea a sistemului de concepte. Gândirea științifică modernă – și europeană – impune utilizarea unui număr relativ mic de cuvinte, a căror denotație este relativ riguros limitată și a căror conotație este redusă la minim. Acest tip special de cuvinte sunt conceptele.

La baza conceptelor se află mecanismul natural al gândirii de a construi abstracții care sintetizează o multitudine de realități concrete. Limbajul este principalul instrument al abstractizării și a fost nevoie de ceva timp până am ajuns să înțelegem că abstractizarea este o reacție umană în fața diversității realității și nu o componentă a realității însăși. A trebuit, de exemplu, să aflăm că există populații care „vorbesc” despre realități pe care noi nu le percepem – de exemplu, eschimoșii nu au un cuvânt pentru „zăpadă”, ci o mulțime de cuvinte pentru feluri diferite de „zăpadă” – pentru a înțelege că limbajul este un mod de a „socializa” realitatea înconjurătoare tot atât de puternic pe cât este de a o descrie. Acest lucru este binecunoscut în filosofia și sociologia cunoașterii¹. Argumentul lui Wittgenstein că nu sunt posibile limbaje private și că, chiar pentru descrierea unei experiențe extrem de personale, cum este o durere, trebuie făcut apel la cunoașterea socială, inclusă în limbaj, complică modelul simplu al științei descris de Einstein din perspectivă deterministă.

Pentru Einstein știința constă, simplu, din ordonarea mentală a informației obținută prin intermediul simțurilor despre lumea înconjurătoare. De exemplu, ordonarea mentală a dilatării „vizibile” a mercurului într-un capilar permite experimente cu privire la energia calorică și, deci, știința despre căldură. Kuhn² complică această concepție, arătând că nu vom face decât acele experimente pe care ni le recomandă teoria. Wittgenstein complică lucrurile și mai mult, arătând că, indiferent ce experimente vom face și independent de ce anume ne vor indica simțurile noastre, nu vom înțelege din ele decât ceea ce cultura noastră, identificată aici cu limbajul, ne va permite³.

Această problematică pare a fi extrem de depărtată de problema abordată aici, cea a relațiilor de putere, dar nu este. Și asta din cauza cercetătorilor puterii care, înainte de a se uita la realitate, prin intermediul simțurilor, conform recomandării lui Einstein, se uită

---

¹ Trigg, Roger, 1996, *Înțelegerea științei sociale. O introducere filosofică*, Editura Științifică, București

² Kuhn, Thomas, 1962, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, Illinois

³ Bloor, David, 1976, *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*, London

mai întâi la modul în care limbajul descrie realitatea, adică la ceea ce societatea în care trăim crede despre putere.

Conceptiile despre putere sunt ele însele, un obiect al cercetării. Dar, adesea, cercetarea începe prin a specula asupra limbajului despre putere. Exercițiul are îndreptățirea sa. Ca formă de cunoaștere socială, limbajul cuprinde experiența istorică a unei societăți în domeniu și investigarea lui ne permite apropierea acestei cunoașteri. Cu toate limitele acestei experiențe. Are și un avantaj: permite construirea de teorii care rămân convingătoare, pentru că sunt logice, oricât de mult s-ar depărta de realitate.

Dar nu numai limitele experienței istorice a unei comunități anume sunt preluate în acest fel, ci și, uneori, limitele intenționate ale unor autori. Atunci când, de exemplu, devine tradiție științifică reluarea unei fraze a lui Cicero despre diferența dintre putere și autoritate – „*puterea este a poporului, autoritatea este a senatului*”¹ – indiferent dacă este considerată doar o caracteristică a societății romane sau o bază pentru diferențierea între cele două concepte în teoria modernă, se interpretează drept realitate o retorică cu rost demagogic. Cicero, care era, de altfel, unul din vârfulurile politice ale partidului aristocrat din Roma secolului I î. Ch., face distincția dintre cei doi termeni tocmai pentru a justifica lipsa totală de putere a poporului în raport cu micul grup de aristocrați care luau deciziile politice în republică. Ceea ce nu a împiedicat această distincție să facă carieră în știința modernă despre putere chiar și atunci când sistemul roman de organizare a ei a dispărut de multe secole.

Una dintre caracteristicile sistemului de concepte, care provine din caracteristicile limbajului, este omogenizarea realității și introducerea ideii de principiu general. Din simplul fapt că se poate utiliza un singur cuvânt, „*puterea*”, pentru a desemna o pluralitate de relații de putere, se poate deduce, că toate au fie caracteristici comune, fie sunt ilustrarea unui singur principiu general, concretizat la domenii sau aspecte specifice ale realității.

Există și caracteristica inversă. Cele mai multe limbi, ca și limbajele specializate ale științei și filosofiei utilizează adesea cuvinte diferite pentru a se referi fie la aceleași realități, fie la realități asemănătoare. „Putere”, „autoritate”, „dominație”, „subjugare”, „subordonare”, „dependență”, „putere asupra”, „putere de a da (empowerment)”, „putere să” etc. sunt numai câteva dintre cuvintele utilizate pentru desemnarea fie a aceleiași relații, fie a diferitelor sale componente așa cum rezultă ele din descompunerea relației de diferenți autori. Ba chiar se poate, prin „puterea” pe care o dă dreptul de definiție arbitrară a

---

¹ Miller, David (coord), 2000, *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Humanitas, București p. 595

conceptelor să identificăm puterea cu una dintre formele ei. Ceea ce face, de exemplu, Peter Worsley când identifică, prin definiție, puterea cu politica:

„Spunem că facem o acțiune politică atunci când îi constrângem pe alții să se poarte cum vrem noi (...) Exercițarea de constrângere în orice relație este de natură politică.”¹

Combinarea celor două caracteristici complementare creează o inepuizabilă știință a definițiilor puterii care se concretizează în cele din urmă într-o vastitate de sisteme conceptuale aflate în continuă controversă, rafinare și dezvoltare². Nici acesta nu este un exercițiu gratuit. Rostul său este să permită construirea de modele teoretice cu caracter general care să orienteze studiul puterii. În principiu, orice sistem de concepte este expresia unui model teoretic, ale cărui principale avantaje sunt de a fi perfect logic – și, deci, manevrabil doar prin mecanismele gândirii – și de a avea un grad de abstractizare extrem de ridicat. În asemenea modele teoretice nu mai avem de a face cu relații concrete între oameni sau grupuri concrete, ci cu relații între reprezentări logico-matematice specifice, totuși, științelor sociale: actorul X sau Y, intențiile lor, interesele lor, etc.

Modelul teoretic dominant multă vreme cu privire la putere a fost cel care cuprindea doi astfel de actori dintre care unul îl determină pe celălalt să facă ceva.

„Puterea reprezintă capacitatea indivizilor sau a grupurilor de a-și impune propriile interese și preocupări, chiar atunci când ceilalți se opun.”³

Această definiție a fost formulată pentru prima dată cu autoritate de Max Weber și a fost, apoi, reluată de practic toată lumea.

Cea mai bună ilustrare a modului în care funcționează acest tip de demers teoretic este de a evidenția capacitatea practic infinită de a-l rafina. Pornind de la definiția dată aici de Giddens, simplul fapt că el tratează grupurile și indivizii ca și cum ar fi același lucru sau ar avea comportamente similare măcar în ceea ce privește puterea este o sursă suficientă de discuție care să conducă la modele mai sofisticate ale puterii. Mai mult, pornind de la această distincție între individ și grup pe care o introducem, putem să construim mai multe situații tipice – individ care acționează asupra altui individ, individ care acționează asupra unui grup, individ care acționează în interiorul unui grup, grup care acționează asupra unui individ, grup care acționează asupra altui grup etc. – și să construim subsisteme conceptuale pentru fiecare caz în parte. Mai mult încă, putem complica și mai mult lucrurile dacă introducem în model și un al treilea actor, individ sau grup și începem

---

¹ Bilton, Tony et al., 1990, *Introductory Sociology*, Macmillan, p. 196

² Chazel, Francois, 1997, *Puterea*, în R. Boudon (coord), *Tratat de sociologie*, Humanitas, București

³ Giddens, Anthony, 2000, *Sociologie*, All și CEU, București, p. 369

să luăm în considerare posibilele alianțe etc. Dar, cea mai mare parte a modelelor au luat în considerare cu precădere relații bilaterale, între doi „actori”.

A existat inițial un model mai simplu, cu un singur actor care face ceva și are succes în demersul său. Modelul a fost construit de filosoful englez Thomas Hobbes prin extinderea modelului utilizat de fizica vremii lui, și considera puterea ca fiind capacitatea de a produce efecte. Mult mai recent, Robert Dahl recunoaște și el că analizele conceptuale ale puterii rămân tributare, măcar parțial, concepțiilor dezvoltate în fizică¹.

Dar succesul teoretic, măsurat prin numărul de teorii care îl utilizează, a revenit modelului cu doi „actori”. În bună parte acest succes a fost asigurat de eficiența sa în orientarea cercetărilor empirice ale comportamentului politic. Cercetarea empirică, bazată pe chestionarea unor indivizi selecționați după metode statistice, trebuie să adapteze teoria la metodă. Îl poți întreba pe un individ mai ales despre relațiile sale cu alții, fie ei indivizi, grupuri sau indivizi și grupuri instituționalizate (primarul sau un partid politic, de exemplu), adică despre relații bilaterale. Însumarea relațiilor bilaterale conduce tot la o relație bilaterală, deci la un model cu doi actori.

Pe de altă parte, trebuie ținut cont de faptul că, în democrațiile moderne – și ele au fost în primul rând studiate din perspectiva puterii – relația politică esențială, cea dintre ales și alegători, este ea însăși una bilaterală. În cele din urmă, chiar și modelele teoretice mai sofisticate, care nu pornesc de la cercetarea empirică, ci de la premise teoretice deduse pe cale logică, cum este modelul democratizării utilizat de Robert Dahl² utilizează tot modelul cu doi actori: un guvern care face ceva și o populație care acceptă sau nu asta.

Complicarea modelului nu s-a făcut prin multiplicarea numărului de actori, ci prin multiplicarea presupunerilor cu privire la caracteristicile și acțiunile acestora. În modelul clasic cu doi actori, dezvoltat inițial de Max Weber și preluat de la acesta de sociologia americană, ambii actori sunt la fel de clar orientați spre scopuri proprii și conștienți de interesele personale. Dacă însă considerăm că măcar unul dintre ei, cel care este supus acțiunii puterii, nu este conștient de propriile sale interese și asta ca urmare a acțiunii celui puternic, atunci obținem acea complicare a modelului introdusă de Stephen Lukes³.

După Lukes, puterea poate fi exercitată în trei feluri. În primul rând, în modul direct, weberian, când un actor își impune voința – și deci interesele – altuia. În al doilea rând, un actor își poate impune interesele proprii ca interese ale tuturor actorilor, dominând

---

¹ Dahl, Robert A, 1963, *Modern Political Analysis*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. p. 41

² Dahl, Robert A, 2000, *Poliarhiile. Participare și Opoziție*, Institutul European, Iași, pp. 32-34

³ Lukes, Stephen, 1974, *Power: A Radical View*, Macmillan, London

agenda politică comună. În sfârșit, actorul care deține puterea poate modifica în folos propriu conștientizarea de către ceilalți a propriilor interese, astfel încât ei ajung să susțină interesele celui puternic ca pe propriile interese.

Lukes modifică modelul multiplicând presupunerile despre actorul „slab” al ecuației puterii: el poate fi silit sau poate fi marginalizat sau poate fi convins. O modificare suplimentară poate fi obținută dacă se multiplică presupunerile despre actorul „puternic” al ecuației puterii. De exemplu, putem presupune că el nu acționează direct asupra actorului „slab”, ci doar asupra contextului în care acesta există. În acest caz se generează „structuri ale puterii”¹, care sunt clasa socială, grupul etnic, generația și genul și care devin determinante ale unei relații de putere în care actorul „puternic” este dificil de identificat.

Dezvoltarea unui sistem de concepte despre putere din ce în ce mai sofisticat și care permite includerea unor relații mai puțin tipice în rețeaua structurilor de putere a fost, totuși, benefică pentru științele sociale. Când Habermas, cu numai un an înaintea apariției cărții lui Lukes, face tipologia crizelor potențiale ale societății capitaliste „târzii”² el utilizează un sistem de concepte care este compatibil cu cel al lui Lukes. Pentru problematica de gen interesant este, însă, că, în vreme ce sistemul conceptual al lui Lukes este utilizabil pentru interpretarea relațiilor dintre bărbați și femei ca o relație de putere, cel al lui Habermas nu este. Pornind de la dezvoltarea sistemului de concepte a lui Lukes, de tipul celei pe care o face Hay³ și o preia Faulks, gânditoarele feminismului au putut dezvolta și rafina concepțiile despre dezechilibrul în favoarea bărbaților a raporturilor de putere dintre aceștia și femei⁴. Însăși conceptul de patriarhat, care joacă un rol central în mai multe curente ale feminismului și care este studiat inclusiv în cercetarea de față, este o construcție teoretică științifică și de ideologie politică care nu ar fi fost posibilă fără lunga dezbateră referitoare la sistemul conceptual al puterii.

Politica și puterea politică

Există o lungă discuție în sociologia politică – și nu numai – cu privire la sensurile termenilor de politică, de putere și de putere politică. Iar motivul pentru care există o asemenea discuție este dublu:

---

¹ Faulks, Keith, 1999, *Political Sociology, A Critical Introduction*, Edinburgh University Press, p. 17

² Habermas, Jurgen, 1983, *Probleme de legitimize în capitalismul târziu*, în *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București

³ Hay, C., 1997, *Re-Stating Social and Political Change*, Blackwell, Oxford

⁴ Walby, S., 1990, *Theorising Patriarchy*, Blackwell, Oxford

- (1) Pe de o parte, din cauză că realitatea este și complicată și dinamică. Politica, puterea și puterea politică desemnează realități diferite în societăți diferite, în funcție de modul de organizare a fiecărei societăți. Iar, în plus, politica și puterea politică intervin în cele mai diferite domenii ale vieții sociale și economice, cu efecte și cu intensități diferite. Vom avea, prin urmare, diferențe importante între ce înseamnă politică în societăți diferite și cum se exercită puterea politică în domeniile diferite ale fiecărei societăți.
- (2) Pe de altă parte, pentru că cercetătorii înșiși au atribuit termenilor de politică și de putere politică conținuturi care se potriveau nu numai cu realitatea pe care o studiau, dar și cu nevoile lor de cercetare. De exemplu, clasică lucrare a lui Lasswell, *Politics: Who Gets What, When, How*¹ definește politica în termeni de distribuție pentru că exact asta cerceta autorul – cum anume este distribuită puterea în societatea americană.

Dincolo de dezbateri și de variațiile care nu sunt esențiale în jurul definiției, politica este considerată ca fiind, în ultimă instanță, un sistem de instituții și mecanisme care reglementează și asigură exercitarea puterii în societate. Și, pentru că atât instituțiile ca și mecanismele sociale presupun întotdeauna că în spatele lor sunt oameni care acționează, atunci politica este procesul prin care oamenii dintr-o societate ajung la decizii comune referitoare la ei toți și care sunt, până la urmă, realizate.

Printr-o asemenea definiție, conceptul de politică ajunge să înglobeze aproape toate sensurile care i-au fost atribuite de-a lungul secolelor de gândire asupra societății și a politicului.

Conținutul termenului de politică a luat în timp mai multe înțelesuri:

- *Politica ca „artă a guvernării”* – adică politica concepută ca activitate de guvernare, în cadrul instituțiilor politice existente, către obiective care, într-un fel sau altul, ajung să fie formulate de guvernanți.
- *Politica ca viață publică, opusă vieții private* – în care politica este mai cuprinzătoare decât doar guvernarea și se referă la toate aspectele vieții publice, fără a interveni însă în zona privată, în care individul se ocupă de problemele sale personale și nu de cele ale „cetății”.

---

¹ Lasswell, Harold D, 1936, *Politics: Who Gets What, When, How*, McGraw –Hill, New York

- *Politica ca negociere a intereselor și obiectivelor divergente* – ceea ce înseamnă că este văzută ca un proces, cu cel puțin trei elemente componente: persuasiunea, negocierea și stabilirea unei decizii finale.
- *Politica ca exercitare a puterii* – fie în forma autorității (putere legitimă) fie în forma forței represive.

Aceste elemente care pot fi întâlnite în conținutul definițiilor conceptului de politică nu sunt universal și egal răspândite în realitate. Ca urmare, cercetătorul își va formula o astfel de definiție a politicii încât să corespundă obiectului său de cercetat. Una este să cercetezi politicile de gen într-o societate și alta este să cercetezi comportamentele politice dintr-un orașel de mici dimensiuni în preajma alegerilor.

Sensul termenului de putere politică ar trebui să fie relativ ușor de identificat în momentul în care politica este definită și convenim că există un sistem prin care puterea este distribuită în societate între diferitele grupuri de oameni. În acest caz, puterea politică este acea parte a puterii care revine grupului de oameni însărcinați cu sau care participă la activitatea politică a societății sau comunității.

În realitate, dezbaterea în jurul acestor termeni este continuă. În principiu, nu există o mare diferență între diferitele moduri în care este definită puterea, ea fiind privită, pe urmele filosofului englez Thomas Hobbes care aplica la societate noua paradigmă a fizicii newtoniene, ca o „cauză” a unui comportament uman, inițiată de alt om. Acest conținut fundamental, care leagă puterea de faptul că un om (sau grup de oameni) îi determină pe alt om (sau grup de oameni) să acționeze într-un mod dat a fost apoi reprodus de mai toate definițiile puterii.

Definiții ale puterii utilizate cel mai frecvent în sociologia politicii reiau conținutul esențial formulat de Hobbes. Mai către începutul secolului, în 1922, Max Weber, adeptul definițiilor riguroase și aproape formalizate, sub influența, desigur a tradiției gândirii germane, definea puterea ca fiind

„probabilitatea ca un actor dintr-o relație socială ... să-și realizeze voința împotriva voinței celorlalți”¹.

Trei sferturi de secol mai târziu, sociologul britanic Anthony Giddens afirma că:

„Puterea reprezintă capacitatea indivizilor sau a grupurilor de a-și impune propriile interese și preocupări, chiar atunci când ceilalți se opun.”²

¹ Weber, Max, 1968, *Economy and Society*, vol I, Bedminster, N.Y. p. 53

² Giddens, A., 2000, *Sociologie*, BIC ALL, București, p. 369

Acest model bipolar al puterii, care presupune un subiect care are „putere asupra” și un obiect (tot un grup social) asupra căruia se exercită puterea a fost discutat în funcție de cazurile concrete în care era aplicat și de teoriile generale ale societății în care trebuia integrat. Cea mai mare parte a dezbaterii nu a constat în critica conținutului principal, ci s-a desfășurat în jurul precizării detaliilor. De exemplu, o problemă importantă a fost cea a intenției sau a obiectivului conștient al deținătorului puterii. Max Weber îl presupune. Înaintea sa, Karl Marx și, pe urmele sale nu numai marxștii, dar și alți structuraliști, au adoptat ipoteza că obiectivele exercitării puterii sunt fixate în structurile de putere din societate, iar intențiile actorilor politici sunt neinteresante de vreme ce ei trebuie să se supună acestor structuri. „*Ei nu o știu dar o fac.*” este formula generală prin care Karl Marx a sintetizat această ipoteză.

Alte discuții referitoare la conținutul puterii în general și, prin urmare și al celei politice, au fost declanșate în anii 70 când a fost contestat modelul bipolar – subiect care exercită puterea și obiect asupra căruia este exercitată și a fost propus un model în trei dimensiuni. Sociologul Steven Lukes a propus un model cu trei dimensiuni¹, în care avem un subiect care exercită puterea, un obiect (adică alt grup social) asupra căruia se exercită puterea și, al treilea element este alcătuit din „interesele obiective” ale grupului obiect, indiferent dacă el este sau nu conștient de ele. Modelul în trei dimensiuni nu face decât să extindă asupra guvernaților prima parte a principiului lui Marx, în forma „ei nu știu” care le sunt interesele și, prin urmare, nu opun rezistență puterii.

Nu numai în sociologie, dar și în toată gândirea despre politică se face distincția dintre putere și autoritate. O formulare celebră a acestei diferențe aparține lui Cicero care afirma că „*Puterea este a poporului, autoritatea este a Senatului* (roman, n.m.)”, cu sensul că poporul ca deținător al puterii, mandatează senatul roman cu exercitarea ei legitimă, adică cu autoritate. Atunci, autoritatea este exercitarea legitimă a puterii, iar această definiție ridică două probleme: cea a supunerii și cea a legitimării.

Hannah Arendt², a generalizat în sociologie ideea că autoritatea implică disponibilitatea celorlalți de a se supune puterii exercitate asupra ei, adică puterea este considerată legitimă.

Problematica legitimării este complexă și vastă, dar o viziune clasică asupra legitimării a fost sintetizată de Max Weber. Max Weber consideră că legitimarea puterii s-a făcut întotdeauna în istorie și în toate societățile într-unul dintre cele trei mari tipuri ideale de

---

¹ Steven Lukes, 1974, *Power: A Radical View*, Macmillan, London

² Hannah Arendt, 1968, *What is authority?*, în *Between Past and Future*, Viking, London

legitimare, sau într-o combinație a acestora: (1) prin norme de drept; (2) prin cutumă; (3) prin autoritate personală.

Acestor trei tipuri de legitimare le corespund trei tipuri de putere: (1) *normelor de drept* le corespunde *puterea legală*, care conferă *autoritate rațională*; (2) *cutumei* îi corespunde *puterea tradițională*, care conferă *autoritate personală*, dar *limitată* de regulile cutumiare; (3) *autorității personale* îi corespunde *puterea charismatică* care conferă o *autoritate personală arbitrară*.

Fiecare dintre aceste tipuri de putere-legitimare își construiește un aparat propriu de exercitare a puterii – autorității: (1) *Puterea legală* își construiește un *corp de funcționari* ierarhizați, al cărui model ideal este ilustrat de *birocrația centralizată* a statelor moderne; (2) *Puterea tradițională* se bazează pe un *corp de demnitari* și consilieri personali, al cărui model ideal este ilustrat de monarhiile Evului Mediu occidental; (3) *Puterea charismatică* este deservită de un corp de *discipoli* și militanți, al cărui model ideal poate fi ilustrat de partizanii liderilor revoluționari. Ea tinde să se transforme în final în putere legală sau tradițională, prin „rutinizare”.

Specificul puterii politice în tranziția post-comunistă

În mod normal nu avem nevoie de o definiție a politicii și a puterii politice pentru a o putea studia. În realitate, nici-un sociolog nu-și definește domeniul de cercetare pe un drum atât de logic cum ar fi trecerea de la conceptul de putere, la cel de putere politică și apoi la cel de autoritate politică, etc. În cele mai multe cazuri, așa cum era și de așteptat, societatea rezolvă problema sociologului, definind pur și simplu ce anume este politic și ce nu într-o societate. Tot de cele mai multe ori, orice societate își definește singură propria problematică a puterii, astfel încât tot ce-i rămâne sociologului de făcut este să o ia de-a gata și să-i dea o formulare sociologică, după care se poate ocupa de una, mai multe, sau toate dintre problemele care rezultă din formulare.

Într-o societate normală, ce anume este politica și cu ce se ocupă ea, este o realitate definită de societate, iar sociologul se pliază pe ea. Problema principală a sociologiei occidentale și în general a oricărei sociologii dintr-o societate stabilă și funcțională nu se referă la ce este politica și puterea politică, pentru că ea există deja, ci la cum anume funcționează ea, eventual cum ar putea funcționa mai bine.

Societatea românească este, însă, o societate în tranziție și nu numai de la un regim politic la altul – precum Germania la sfârșitul celui de al doilea război mondial, dar și de la o societate la alta, adică de la o economie la alta, de la o structură socială la alta, de la instituții sociale trecute la instituții sociale viitoare, etc. Problema noastră nu seamănă cu

problema unui sociolog englez sau american tocmai pentru că structurile de putere, în general și cele ale puterii politice în special trebuie reconstruite astfel încât să funcționeze asemenea celor din societățile care și le-au construit prin procese istorice „naturale”, care au funcționat de la sine.

Situația sociologiei politice într-o societate în tranziție este mai complicată pentru că realitatea trebuie deopotrivă studiată și construită. Noi știm – ar trebui să știm – că simpla copiere a structurilor exterioare ale societății către care vrem să ne îndreptăm nu este funcțională: simpla copiere a modelelor instituționale occidentale nu ne folosește la nimic, pentru că ele vor funcționa în România altfel decât la ele acasă. Știm de asemenea că vechile instituții – inclusiv ale puterii și inclusiv ale puterii politice – nu mai pot fi utilizate și trebuie înlăturate, chiar dacă ele tind să reziste. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, mai știm că dincolo de ceea ce se construiește conștient și intenționat sub forma „reformei” este completat de o construcție „spontană” a realității, care nu acceptă nici lipsa de instituții, nici lipsa de putere, nici lipsa de exercitare – legitimă sau nu – a acesteia și care, în consecință, va completa aceste goluri prin instituții sau realități *ad-hoc*, adică improvizate.

De aceea, în studiul puterii și al puterii politice pentru societățile care tocmai își construiesc sisteme de putere, inclusiv sisteme de putere politică, sociologia politică trebuie să încerce să atingă un nivel de profunzime suplimentar și să răspundă la un set de probleme relativ noi, sintetizate în trei întrebări fundamentale:

- Ce parte de putere trebuie să revină *clasei politice* (grupul social care gestionează puterea politică în societate) pentru ca societatea post-comunistă să fie reconstruită ca o societate modernă?
- Care trebuie să fie relațiile puterii politice cu celelalte puteri din societate?
- Cum trebuie să funcționeze sistemul puterii politice pentru a fi, în același timp, și democratic și să și reconstruiască societatea ca pe o societate democratică și capitalistă?

În mare măsură, diferența dintre sociologia societăților stabile, fixate pe direcții clare de dezvoltare și optimiste – este vorba de societățile capitaliste dezvoltate – și sociologiile societății în tranziție, cum este România, poate fi sintetizată prin reluarea tezei lui Karl Marx despre diferența între a studia societatea și a o construi.

Diferența dintre abordarea sociologiei occidentale și abordarea sociologiei tranziției provine din *sarcinile diferite* care revin claselor politice în cele două societăți.

Pentru clasa politică occidentală, guvernarea înseamnă în primul rând rezolvarea problemelor cotidiene și adoptarea unui set de tactici de realizare a unei strategii de dezvoltare adoptată încă din deceniile 8 și 9 ale secolului trecut. Atunci, societatea capitalistă contemporană a ales, pe de o parte, adoptarea unei noi generații tehnologice de producție și decizie (tehnologia IT), iar, pe de altă parte, a ales declanșarea unui nou val de expansiune, concretizat în actualele procese ale globalizării deopotrivă a civilizației occidentale, cât și a regimului politic care o susține. Avantajul clasei politice occidentale a constat în faptul că, deși aceste alegeri erau esențiale și au generat o lungă serie de consecințe în organizarea socială a societății capitaliste moderne, ele existau ca tendințe produse „natural” de dezvoltarea capitalistă și aveau purtători sociali ai noilor modele care trebuiau introduse. Ceea ce au trebuit să facă liderii politici ai societăților capitaliste a fost, în principal, să aleagă între tendințe evolutive „naturale” ale societății în care trăiau și să pună întreaga putere politică de care dispuneau în sprijinul acestor tendințe.

Un model sociologic care poate explica această alegere a apărut încă înainte ca procesul să se declanșeze în toată bogăția sa de consecințe. În studiul lor intitulat *Teze asupra teoriei statului*, Claus Offe și Volker Ronge argumentează că statul capitalist, adică clasa politică a societăților capitaliste dezvoltate, va face în mod necesar acele alegeri care vor conduce la creșterea acumulării de capital (adică la dezvoltarea capitalismului) fără să fie, prin aceasta, un simplu instrument al clasei capitaliștilor (ca în teoria marxistă) sau să răspundă unor grupuri de presiune (ca în teoria pluralistă):

„De vreme ce statul depinde de un proces de acumulare situat dincolo de puterea sa de a-l organiza, orice deținător al puterii de stat este interesat fundamental în promovarea acelor condiții care sunt cele mai permissive pentru acumulare. Acest interes nu rezultă din alianța unui anumit guvern cu o clasă socială anumită, interesată în acumulare, nici din vreo putere politică a clasei capitaliștilor care „presează” asupra deținătorilor puterii în stat pentru a-și urmări interesele de clasă. El rezultă mai degrabă dintr-un interes instituțional al statului însuși, condiționat de faptul că îi este interzisă puterea de a controla fluxul acelor resurse care sunt indispensabile pentru exercitarea puterii de stat. Agenții acumulării nu sunt interesați în utilizarea puterii de stat, dar statul trebuie să fie interesat – de dragul propriei sale puteri – în garantarea și prezervarea unui proces „sănătos” de acumulare, de care depinde.”¹

---

¹ Offe, C., Ronge, V., 1984, *Theses on the Theory of the State*, în A. Giddens, D. Held (eds), *Classes, Power, and Conflict*, Macmillan, p. 250

Dimpotrivă, sarcina clasei politice a societăților în tranziție, a României de exemplu, este net mai dificilă. Conform tezelor lui Offe și Ronge, clasa politică occidentală este integrată într-un mecanism care le dictează, practic, alegerile. Acest mecanism fundamental este situat deja dincolo de puterea rezervată acesteia, în societatea civilă, mai precis în economie. Clasa politică a societății în tranziție nu dispune de acest mecanism. Este de presupus că, în calitate de reprezentanți ai puterii de stat ei sunt purtători ai intereselor instituționale ale statului și deci dornici să maximizeze resursele aflate la dispoziție pentru gestionare. Și, totuși, ei trebuie să acționeze în favoarea reducerii puterii economice a societății și împotriva intereselor instituționale ale statului pe care îl conduc și, nu în ultimul rând, împotriva intereselor unui mare număr de alegători – care presează pentru protecție socială și pentru servicii sociale eficiente ale statului – pentru a realiza un scop ultim, o societate către care se îndreaptă tranziția.

Rezultatul obținut este paradoxal. Spre deosebire de clasa politică occidentală care se străduiește să răspundă în primul rând intereselor pe termen scurt ale oamenilor din societatea pe care o conduc, astfel încât pot fi judecați de aceștia pornind de la măsura în care viața lor cotidiană se schimbă în bine, clasa politică din România în tranziție trebuie să acționeze cotidian *împotriva* intereselor imediate ale populației, în speranța, valabilă doar teoretic, că, pe termen lung, populația va avea de câștigat. Astfel încât, pe termen mediu, în vreme ce clasa politică occidentală se așteaptă să aibă de câștigat de pe urma activității sale politice – în termeni de credibilitate, legitimitate și autoritate – clasa politică românească se așteaptă să aibă de pierdut, în aceiași termeni. Această pierdere de teren a clasei politice românești este confirmată atât de imaginea din ce în ce mai deteriorată a instituțiilor politice ale tranziției, de la instituțiile statului, până la partidele politice, cât și de convingerea populației că clasa politică conduce în prezent România pe o direcție greșită a tranziției.

Evoluția încrederii populației în clasa politică: guvern, parlament, primării, partide politice

	Iun. 2002 IMAS		Nov. 2001 CURS		Nov. 1999 CURS		Nov. 1998 MMT		Sept. 1997 LUAS		Oct. 1996 CURS	
	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+
Guvern	61	37	47	49	84	11	68	28	54	42	62	26

Parlament	70	27	60	36	86	10	74	20	61	38	63	23
Primărie	50	49	-	-	58	38	52	45	46	51	30	62
Partide politice	82	13	82	10	82	8	77	12	-	-	-	-

Ceea ce deosebește în mod esențial clasa politică românească de clasa politică occidentală, iar deosebirea provine din sarcinile diferite pe care le au cele două clase politice, este că politica românească în perioada de tranziție are de pus în practică, adică în viața socială, un *proiect de societate* – are, deci, un scop pre-determinat, în vreme ce clasa politică occidentală trebuie doar să se așeze pe tendințele „naturale” de dezvoltare ale societății occidentale.

Caracteristicile puterii politice cu scop

Ceea ce deosebește societățile în tranziție de societățile normale este faptul că, în vreme ce societățile normale se dezvoltă prin „forțe proprii”, adică valorificând tendințele care iau naștere prin evoluția „naturală” a caracteristicilor lor sociale, societățile în tranziție sunt încercări de modelare conștientă a schimbării sociale de către o clasă sau o grupare politică care a obținut un rol dominant în societate.

Scopul declarat al tranziției societății românești este o societate cu două caracteristici definitorii: (1) sistemul politic este *democratic*, prin democratic înțelegându-se deopotrivă sistemul de instituții politice ale societăților occidentale, ca și sistemul de valori care stă la baza acestora; (2) sistemul economic este cel al „*economiei de piață*”, prin economia de piață înțelegându-se un sistem de producție capitalist modern.

Sarcina prioritară a clasei politice românești este, deci, de a asigura trecerea de la un sistem politic totalitar – sistemul comunist – la un sistem politic democratic, pe de o parte, iar, pe de altă parte, dar nu în al doilea rând, de a asigura trecerea de la o „*economie planificată centralizată*” la o economie de piață bazată pe proprietatea privată asupra capitalului, în condițiile în care structura socială a societății nu oferă o bază socială nici pentru primul, nici pentru cel de al doilea proces.

Mai trebuie menționat că, în același timp cu asigurarea condițiilor atingerii scopului propus, clasa politică a societății în tranziție are propriul său comportament monitorizat, cu alte cuvinte nu poate apela decât la metode democratice de reformă și, în plus, trebuie să îndeplinească condițiile de reproducere ale oricărei clase sociale dintr-o societate – cu

alte cuvinte trebuie să facă în așa fel încât să fie acceptată, împreună cu scopul și cu mijloacele de a-l atinge, de populația care are de pierdut de pe urma tranziției.

Probabil că, dacă ar fi înțeles din capul locului care sunt restricțiile care îi sunt impuse se sistem, clasa politică românească nu ar fi acceptat niciodată rolul care i-a fost atribuit, în parte de către populație, în parte de către factorii de globalizare care presează și asupra societății românești. Ceea ce interesează însă aici nu sunt motivele pentru care diferiții membrii ai clasei politice au acceptat să-și asume rolul de politicieni ai tranziției, ci conținutul esențial al puterii care le revine, ținând seama de faptul că ei au – prin presiune internă și internațională – de instituit un proiect de societate, adică au un scop.

Pentru a înțelege cum se comportă puterea politică atunci când se raportează la un scop, ar trebui mai întâi să înțelegem care sunt raporturile de putere prezente într-o acțiune orientată către un scop. Căci, ceea ce deosebește acțiunea politică orientată de un proiect de societate de orice acțiune umană în raport cu un scop, este doar conținutul politic al acțiunii.

Un model general al acțiunii umane teleologice este dezvoltat de filosoful maghiar Georg Lukacs¹. Acest model va fi utilizat pentru a modela, apoi, activitatea politică și a înțelege conținutul puterii politice în tranziție.

Georg Lukacs crede că munca poate fi considerată ca model general al acțiunii teleologice umane (adică orientată spre un scop). Ca și Max Weber, al cărui elev a fost, Lukacs consideră că atitudinea umană față de muncă este cea a acțiunii orientate rațional spre atingerea scopului, astfel încât oamenii se vor strădui să dezvolte acele mecanisme sociale și acele practici care să asigure realizarea scopului. Partea „tare” a teoriei lukacsiene nu este nici considerarea muncii ca model al acțiunii umane, pe care el o preia de la Karl Marx, nici presupuziția raționalizării activității, pe care el o preia de la Max Weber, ci punerea în centrul unui model al societății umane a presupuziției că cea mai generală caracteristică a acesteia este că oamenii își propun scopuri. Din acest moment, o vastă construcție socială devine posibilă, căci scopurile implică imediat că oamenii au interese și motivații, iar modul în care sunt construite acestea nu mai trebuie neapărat să respecte regulile raționalizării. Acestea din urmă sunt aplicate doar în proiectarea și realizarea acțiunii.

Al doilea avantaj al modelului lukacsian este că, fiind construit la un nivel foarte ridicat de generalitate, urmare a abordării filosofice, el se referă la acțiunea umană în general și nu presupune în nici un fel că această acțiune umană este rezervată doar indivizilor umani

---

¹ Lukacs, Georg, 1974, *Ontologia existenței sociale*, Editura Politică, București

din societate. Pe scurt, modelul se poate socializa, astfel încât categoriile care îl definesc să fie realizate sau reprezentate nu doar de indivizi concreți, ci mai degrabă de grupuri sociale sau chiar de instituții sociale.

În modelul lui Lukacs, elementele de bază ale muncii sunt: (1) **subiectul muncii**, întotdeauna un om sau un grup de oameni, cel care instituie (2) **scopul muncii**, care este un proiect al viitorului (3) **produsul muncii**; pentru ca scopul, care există doar în gândirea subiectului să ajungă produs, subiectul trebuie mai întâi să facă un șir de (4) **alegeri** referitoare la toate elementele nedeterminate ale scopului și ale activității; pe baza acestor alegeri, el ia (5) **decizii** referitoare la mijloacele de realizare a scopului și la propria activitate; în final, subiectul **controlează** dacă produsul rezultat corespunde scopului.

În momentul în care întreaga societate trebuie transformată pentru a corespunde unui proiect definit sau măcar acceptat în interiorul societății, acest model poate fi adaptat pentru a descrie șirul de transformări instituite în acea societate de către un subiect care, în realitatea concretă poate fi identificat fie drept clasa politică a acelei societăți, fie drept, mai simplu, guvernarea.

Scopul

Primul element important al tranziției este scopul, care în acest caz constă din proiectul „societății bune” care urmează a fi construită. Proiectul „societății bune” – în cazul României post-comuniste, societatea dezvoltată, cu regim politic democratic și economie de piață capitalistă – nu este un proiect tehnic, elaborat în detaliu, asemenea proiectelor industriale. Dimpotrivă, el este foarte vag, având doar o serie de caracteristici considerate definitorii pentru societatea viitoare.

În România, „societatea bună” spre care se îndreaptă tranziția a fost descrisă – de oamenii politici, de intelectuali, de comunitatea internațională și de populație – în trei dimensiuni definitorii: (1) democrația politică; (2) economia de piață; (3) integrarea euro-atlantică. Nici una dintre aceste dimensiuni nu a fost definită complet și esențial, dar aceasta nu a împiedicat societatea să treacă la realizarea șirului de transformări care alcătuiesc tranziția actuală.

Democrația politică a fost definită, la rândul ei, prin două trăsături considerate necesare și suficiente – pluralismul politic și alegerile libere. Ca urmare, printre primele transformări care au avut loc după revoluție au fost legalizarea partidelor politice și organizarea de alegeri libere. Pe măsură ce a funcționat, democrației politice astfel create i-au fost adăugate noi dimensiuni. Rezultatul primelor schimbări politice a fost un sistem

pluripartidist, în care puterea politică era câștigată prin alegeri libere, dar în care principalele tabere politice se delegitimau reciproc, făcând conviețuirea lor într-un sistem nu numai dificilă ci amenințând sistemul însuși. În consecință, ulterior a fost adăugat o a treia caracteristică a democrației politice: capacitatea sistemului de a asigura transferul de putere de la o tabără politică la alta, fără a distruge sistemul creat. Asta însemna că cei care pierdeau puterea în urma alegerilor – PDSR în 1996 și CDR în 2000 – nu apelau la mijloace nedemocratice pentru a rămâne la putere, iar cei care câștigau nu utilizau puterea nou câștigată pentru a-și elimina adversarii din sistemul politic. Alte trăsături ale democrației au fost și ele adăugate pe parcurs: autonomia locală, democratizarea relațiilor inter-etnice, etc.

Economia de piață a fost multă vreme definită doar prin două caracteristici: *proprietatea privată* și *liberalizarea prețurilor*. O asemenea definiție apărea drept „naturală” pentru o societate în care întreaga economie era în proprietatea statului, iar prețurile (inclusiv prețul muncii, adică salariile) erau stabilite arbitrar de administrația de stat. *Privatizarea*, adică transferul proprietății de stat în proprietate privată a devenit, în acest fel, principala acțiune socială îndreptată spre crearea economiei de piață, cu convingerea fermă că proprietatea privată în economie va crea cumva de la sine o economie de piață și încă una modernă. La aceasta s-a adăugat transferul deciziei asupra prețurilor dinspre administrația planificatoare către piață. Ambele procese s-au desfășurat cu sinuozități și ele nu sunt încheiate nici în prezent. Dar, cu multă vreme înainte a devenit evident că multe alte transformări sunt necesare pentru ca noua economie privată să fie o economie de piață de tip capitalist modern și nu una mai degrabă asemănătoare cu cea existentă în societățile capitaliste pre-industriale sau în actualele țări ale lumii a treia.

Integrarea euro-atlantică se referă la reorientarea societății și a statului român, în relațiile lor internaționale din situația de a fi fost un satelit al fostei URSS – a cărei moștenire a fost preluată de Federația Rusă – către situația de a fi un partener, eventual un membru, acceptat al lumii occidentale dezvoltate. Și aici avem de a face cu două etape succesive de elaborare a scopului. Într-o primă etapă, acesta a fost definit ca *integrare instituțională*, adică ca simplă participare (acceptare) a României ca membru al instituțiilor internaționale create de comunitatea statelor capitaliste dezvoltate din Europa și America de Nord – de la Consiliul Europei și până la NATO și Uniunea Europeană. Într-o a doua etapă, acest scop a fost rafinat, el fiind din ce în ce mai mult formulat ca modelare a realităților românești astfel încât să se obțină o asemănare a caracteristicilor politice, economice și sociale românești cu cele ale țărilor capitaliste democratice dezvoltate.

Scopuri alternative

Faptul că noi am identificat construirea „societății bune” capitaliste și democratice ca scop al tranziției, pornind de la practica politică dominantă în România și de la opiniile populației – sondajele de opinie arată că cea mai mare parte a societății sprijină aceste scopuri – nu înseamnă că ele sunt singurele proiecte de „societate bună” care funcționează în România, ci doar că acestea sunt cele dominante. Există însă și scopuri alternative, unele propuse de mici grupuri de acțiune politică, altele, însă, sprijinite în proporții statistic semnificative de o parte importantă a populației.

Două realități sunt un indicator important al faptului că în România în tranziție fie există scopuri alternative – dar nu sunt instituite – fie există un potențial ridicat pentru apariția unor scopuri alternative: (1) proporția populației care consideră că evoluția națională este așezată pe o direcție greșită; (2) proporția populației care consideră că proiectul mai vechi de societate – societatea comunistă – nu a fost un proiect de „societate rea”.

În societatea românească, numărul celor care consideră că lucrurile merg într-o direcție greșită a fost aproape tot timpul mai mare decât numărul celor care considera că direcția este bună. Singura excepție notabilă este primul an de guvernare al CDR – 1997, după șapte ani de guvernare a partidului condus de Ion Iliescu.

Credeți că în țara noastră lucrurile merg într-o direcție bună sau într-o direcție greșită?

	Iun. 2002 IMAS	Nov. 2001 CURS	Nov. 2000 CURS	Nov. 1999 CURS	Nov. 1998 MMT	Sept. 1997 LUAS	Oct. 1996 CURS
Direcția este bună	36	36	12	10	22	45	28
Direcția este greșită	57	48	66	69	64	43	50
Nu știu, nu pot aprecia	7	15	21	21	14	12	22

Sursa: *Barometrul Opiniei Publice*, iunie 2002

În societatea românească, numărul celor care consideră că proiectul comunist al societății bune a fost o idee bună, chiar dacă prost aplicată este mai mare decât numărul celor care consideră că proiectul comunist a fost o idee proastă.

După părerea dumneavoastră...	%
Comunismul nu este o idee bună	40
Comunismul este o idee bună prost aplicată	39
Comunismul este o idee bună bine aplicată	11
Nu știu, nu răspund	10

Sursa: *Barometrul Opiniei Publice*, iunie 2002

Aceste rezultate ale sondajelor de opinie publică sugerează că în România există sau sunt posibile scopuri alternative ale tranziției.

Subiectul sau clasa politică

Din punctul de vedere al sociologiei politice, întrebarea principală se referă la *subiectul social* care instituie acest ansamblu de scopuri ale tranziției. Avem de a face cu o *elită intelectuală* restrânsă care definește scopurile tranziției pentru întreaga societate pornind de la cunoașterea suplimentară de care dispune? O asemenea situație nu ar fi nouă în societatea românească, dacă ne gândim la prima etapă de modernizare a țării (1848), declanșată de un mic grup de intelectuali aflați sub influența ideilor revoluției franceze.

Sau, scopurile tranziției au fost definite de noua clasă politică, cea care, prin guvernare trebuia să asigure schimbările necesare? Modelul unei societăți transformate de o *elită politică*, deținătoare a proiectului „societății bune” nu este nou pentru România, el fiind modelul care a dominat întreaga perioadă comunistă. În timpul comunismului se considera că elita politică a societății – partidul comunist român – era deținătorul proiectului societății „bune”, societatea comunistă și acționa pentru realizarea acestuia independent de voința populației, care trebuia să aibă încredere în competența și alegerile făcute de subiectul politic institutor.

Sau, scopurile tranziției au fost impuse guvernanților din toate domeniile, de la politică la economie și la viața socială, inclusiv cultura, de *populația* ridicată în timpul revoluției

împotriva nu doar a regimului politic comunist, dar și a structurilor fundamentale – economice și sociale – ale societății comuniste? Spre deosebire de revoluțiile din alte țări comuniste europene, în România populația a jucat un rol mult mai activ și a deținut practic puterea cu mult înaintea organizării partidelor politice și a alegerilor.

Sau, scopurile tranziției au fost impuse, deopotrivă, populației și guvernanților de *clasa politică și de opinia publică a țărilor capitaliste dezvoltate*, câștigătoarele războiului rece din perioada 1945-1989, dornice să-și transfere propriul sistem politico-economic și social într-o zonă care vreme de jumătate de secol a fost în afara sferei sale de dominație? Ipoteza unui subiect al practicii politice care este exterior țării, oricât de nesociologică ar fi ea nu este considerată chiar atât de absurdă pe cât pare de un număr mare de oameni. Un sondaj de opinie nota în iunie 2002 că circa 40% din populația investigată consideră că, în prezent și pentru viitorii cinci ani, soarta țării noastre este decisă „în afara țării” și numai circa 30% credeau că ea este decisă „în țară”¹.

La aceste întrebări, sociologia politică românească – și străină – a dat până acum o pluralitate de răspunsuri contradictorii și încă nu s-a ajuns la o convingere comun acceptată cu privire la ele. Principalul motiv pentru care sunt posibile răspunsurile contradictorii este că, chiar și în cazul în care subiectul instituit inițial este doar o elită restrânsă, fie ea intelectuală sau politică sau chiar un grup de presiune „din afara țării”, vastul proces de transformări care înseamnă tranziția nu poate fi pus în funcțiune fără ca ansamblul clasei politice românești să coopereze cu elitele naționale și profesionale pentru realizarea lui și, mai ales, fără ca majoritatea populației să îl accepte și să-l sprijine.

În măsura în care o bună parte a procesului de reformă a fost realizat, cu sinuozitățile sale cu tot, aceasta înseamnă că atât elitele, cât și populația au sprijinit proiectul de reformă sau măcar l-au acceptat și, într-o măsură mai mare sau mai mică, au participat la realizarea lui.

Alegerile (opțiunile)

Este evident că subiectul care a instituit scopul – ca proiect al societății bune – a trebuit să facă alegeri încă din momentul alegerii acestui scop. A trebuit să aleagă între acest scop – societatea capitalistă și democratică – și alte scopuri posibile. În momentul revoluției, aproape orice scopuri păreau potențial posibile și toată lumea își amintește că principalul lider politic al tranziției românești – Ion Iliescu – a propus, în orele imediat

---

¹ FSO, 2002, *Barometrul Opiniei Publice*, iunie 2002

următoare răsturnării lui Nicolae Ceaușescu și, odată cu el, a întregului regim politic comunist, un proiect al „societății bune” care mai degrabă se referea la perfecționarea – în stil Gorbaciov – a societății comuniste, decât la tranziția către o altă formă de societate. Au existat, în primele zile și săptămâni de după revoluție o pluralitate de scopuri care puteau fi instituite și alegeri importante au trebuit făcute în legătură cu acestea.

Odată făcută alegerea scopului, alte alegeri au stat în fața celor care au adoptat proiectul societății bune. În primul rând, au trebuit să aleagă care anume caracteristici ale acestora sunt de instituit înaintea altora, acele trăsături definitorii pe care le-am identificat la analiza scopului. Altele erau la fel de bine posibile și cea mai bună dovadă în acest sens este diversitatea tranzițiilor în țările post-comuniste.

Dar, alegerile nu se încheie nici aici. Chiar odată aleasă o caracteristică a societății bune, cum ar fi proprietatea privată, această alegere nu face altceva decât să deschidă drumul pentru alte alegeri alternative. Existau mai multe variante posibile de privatizare și, o vreme cel puțin, societatea românească a oscilat între aceste alegeri posibile, unele contradictorii, altele complementare.

Privatizarea este un proces care se poate desfășura în mai multe feluri. Subiectul institutor al scopului (care este privatizarea) trebuie să aleagă (opteze) între acestea. În tranziția românească, principalele variante de privatizare între care au fost făcute alegeri au fost:

- *Privatizarea în masă* – al cărui principiu fundamental a fost distribuirea proprietății de stat în proprietatea privată, egală, a cetățenilor. Această alegere a fost aplicată de guvernul Văcăroiu în perioada 1993-1996
- *Privatizarea prin restituire* – al cărui principiu fundamental era de a refăce structura de proprietate dinaintea naționalizării comuniste (în 1948). Acest principiu al privatizării a fost susținut (și aplicat) de FSN în privința proprietății cooperatiste în 1990-1991 și de CDR în privința proprietăților naționalizate de stat, în perioada 1997-2000. El este recunoscut și aplicat inclusiv de Curtea Europeană a Drepturilor Omului, la care au ajuns o serie de procese între foștii proprietari deposedați de proprietăți prin naționalizarea socialistă și statul român actual care, din diferite motive, nu i-a repus pe proprietari în drepturile anterioare.
- *Privatizarea prin intermediul pieței* – al cărui principiu fundamental era ca proprietatea de stat să fie distribuită celor care doresc și pot să o cumpere. Acest principiu a fost susținut și aplicat de primul guvern FSN – prin emiterea unor certificate de privatizare care puteau fi comercializate pe piața liberă – și, apoi, de toate guvernele de după 1996

prin scoaterea la vânzare cu licitație a activelor statului sau prin listarea lor la Bursa de valori și pe Rasdaq.

- *Privatizarea către salariați/management* – a fost o opțiune a guvernului Văcăroiu care a instituit și generalizat sistemul MEBO.

Nimic nu ilustrează mai bine decât istoria privatizării în România faptul că nu este suficient ca aceste alegeri (opțiuni) să fie făcute o singură dată. Ele trebuie făcute continuu, pentru că, după cum vedem, există alegeri alternative care trebuie ținute deoparte sau respinse, iar, în al doilea rând, trebuie urmărit continuu ca realitatea să nu deformeze alegerea adoptată la nivel politic. Acest lucru s-a întâmplat, de exemplu, cu „cupoanele de privatizare” emise de guvernul Văcăroiu, care nu au fost destinate comercializării pe piață și, tocmai pentru a împiedica acest lucru, au fost emise nominal. Cu toate acestea, un vast comerț cu cupoane de privatizare s-a declanșat imediat după emiterea și distribuirea lor și subiectul care a făcut alegerea, PDSR și guvernul său, au trebuit să intervină corector de mai multe ori în proces.

Alegerile sunt exact ceea ce le spune și numele: simplă selectare a unei posibilități – din mulțimea posibilităților aflate la dispoziție. Nu există nici o regulă de selectare a uneia dintre posibilități în raport cu celelalte și, tocmai de aceea, selectarea este o alegere. Diferite grupuri de oameni fac alegeri diferite și le fac în funcție de propriile lor caracteristici, de modul în care înțeleg consecințele previzibile ale acestora și de ceea ce cred că este bine sau rău, drept sau nedrept, legitim sau nelegitim etc. în societate.

Nevoia permanentă de a alege (opta), fie și numai pentru a împiedica înlocuirea alegerii inițiale cu o altă alegere, face ca societatea să specializeze un grup de oameni în elaborarea lor, instituirea lor continuă și asigurarea respectării acestora în mișcarea generală a societății. Acest grup de oameni este ceea ce noi denumim astăzi „**clasă politică**”.

Deciziile și execuțiile

Odată alegerile făcute, începe un proces cu un caracter mai degrabă tehnic, care constă în transformarea alegerilor în realitate.

Deciziile aparțin întotdeauna unei structuri de decizii, care pornește de la formele cele mai generale ale scopului și, utilizând alegerile drept criterii de decizie, se termină cu **execuțiile**, acele acțiuni umane care au ca caracteristică de a modifica realitatea înconjurătoare. Trebuie precizat că, până în momentul execuției, chiar dacă scopul a fost

înstituit, au fost elaborate principalele alegeri și s-au formulat șirurile de decizii a căror aplicare conduce la realizarea scopului, toate acestea la un loc nu aduc nici o modificare în realitatea materială. Chiar dacă, în plan virtual, s-au făcut cei mai importanți pași necesari pentru atingerea scopului, încă nimic din produsul muncii sau al activității – iar în cazul nostru al tranziției – nu a apărut. Abia după ce oameni concreți trec la realizarea unor execuții concrete realitatea începe să fie modificată.

Spre deosebire de alegeri, care sunt arbitrare și nu neapărat raționale, deciziile sunt întemeiate în cunoștințele societății și sunt raționale. Raționalitatea lor în raport cu scopul este cea care le asigură coerența și succesiunea. Din această cauză, deciziile sunt, de regulă, încredințate *specialiștilor*.

Una dintre ideile cele mai larg răspândite imediat după revoluție despre noua conducere politică a societății a fost aceea că guvernarea trebuie încredințată specialiștilor. Primul guvern de după revoluție a fost un guvern de „savanți” și tehnicieni, care se deosebea net de guvernele de „revoluționari de profesie” ai comunismului. Chiar și premierul de atunci, Petre Roman, a afirmat într-una dintre primele sale apariții publice că una dintre diferențele esențiale ale noii guvernări în raport cu cea veche este competența superioară. O asemenea idee nu este nouă. Convingerea că societatea trebuie condusă de specialiști, care să înlocuiască oamenii politici care nu stăpânesc nici-unul dintre domeniile de expertiză din societate, a fost răspândită în toată istoria și în toate societățile.

Descompunerea acțiunii sociale în alegeri, decizii și execuții dovedește că nu este nici posibil, nici util ca specialiștii să-i înlocuiască pe politicieni. Căci, ceea ce trebuie să facă politicienii este să facă alegeri și să asigure că acestea vor funcționa drept criterii de decizie pentru specialiști. Un specialist poate și el să facă alegeri, dar în acest caz va acționa ca un om politic și nu ca un specialist. Pe de altă parte, pentru a acționa ca specialist, are nevoie ca un om politic care să facă alegerile care să-i ofere criteriile de decizie.

Un exemplu în această privință îl reprezintă relațiile dintre politicieni și specialiști în privința eforturilor de relansare pe baze noi, ale economiei de piață, ale fostei economii socialiste. Din 1990 încoace, relansarea economică este o speranță și a guvernanților și a populației. Iar specialiștii în economie știu, sau cel puțin afirmă că știu cum să o facă¹. Îi cunosc, deopotrivă, mecanismele și cele mai importante dintre efectele pe care le produce. Motivul pentru care în România nu a avut loc până în 2001 nici o relansare economică de durată nu este că politicienii români nu au știut să o facă pentru că nu erau

---

¹ Genereux, Jacques 1997, *Politici economice*, Institutul European

specialiști, ci pentru că au făcut alte alegeri decât cele care ar fi permis o relansare economică. Ele sunt numeroase, dar una dintre ele era, conform teoriei promovate de specialiști, nevoia de a alege dacă se relansează o economie prost structurată și înapoiată tehnologic sau mai întâi se restructurează și se modernizează economia, după care se trece la relansarea ei. În perioada 1994-1996, PDSR a optat pentru prima alegere și economia a obținut un ritm de creștere al PIB de 4-6%, dar cu creșteri foarte mari ale datoriei externe. În perioada următoare, CDR a optat pentru a doua alegere și PIB-ul a scăzut spectaculos, în condițiile reducerii dramatice a producției industriale. Specialiștii au știut să funcționeze și într-o variantă și în alta, dar alegerea a trebuit făcută de politicieni.

Din faptul că specialiștii doar iau decizii, dar nu fac alegeri ar trebui să rezulte că *tehnocrația* este imposibilă în practică. Pentru simplul motiv că tehnocrația este rațională – organizată rațional în structuri birocratice – ceea ce îi permite să acționeze rațional în interiorul structurilor sale de organizare, dar îi lipsește iraționalul puterii „de deasupra” organizației – fie ea a firmei, fie ea a statului. Pe scurt, nu face alegeri.

Handicapul tehnocrației provenit din această situație a ei în afara politicii a fost descris pe larg de filosoful și sociologul german Herbert Marcuse, într-o celebră analiză a concepției lui Max Weber despre birocratie, forma cea mai tipică de organizare a activităților cu caracter tehnocrat¹. Max Weber a considerat societatea capitalistă industrială ca fiind o societate esențial rațională și a prognozat că, în măsura în care consideră că:

„o administrație oficială rațională, care este bună doar din punct de vedere tehnic este valoarea unică și finală care să le determine direcția propriilor interese”

Neavând alte valori decât propria eficiență tehnică și neavând alte limite decât pe cele ale propriei eficiențe, o astfel de organizație, nesubordonată și necontrolată politic, va conduce la înrobirea oamenilor.

Herbert Marcuse merge mai departe și afirmă că:

„Însăși conceptul de rațiune tehnică este, probabil, o ideologie. ... iar rațiunea tehnică este revelată ca o rațiune politică... determinată și limitată de interesele specifice ale dominației.”

Rezultă că o guvernare tehnocrată sau renunță la a fi o simplă tehnocrație și face, asemenea oricăror alți politicieni alegeri situate dincolo de „rațiunea tehnică”, fie

---

¹ Marcuse, Herbert, 1971, **Industrialization and Capitalism**, în Stammer, O (ed), *Max Weber and Sociology Today*, Basil Blackwell, Oxford, pp. 133-151

acționează, conform regulilor sale raționale în interiorul alegerilor deja existente, adică acceptă subordonarea față de alegerile politice făcute de grupul social specializat al societății.

ORGANIZAREA POLITICĂ A SOCIETĂȚILOR TRADIȚIONALE

Carta Națiunilor Unite precizează drepturile și libertățile fundamentale ale omului, între care și pe cele care întemeiază democrația ca formă de guvernare. Mai mult, le proclamă ca fiind universale și singurele legitime în a întemeia regimuri politice acceptate de comunitatea internațională. Ca urmare, democrația este, prin acordul de principiu al statelor membre ale ONU, un sistem de organizare politică a societăților dezirabil și recomandat pentru toate societățile. Articolul 1 al *Declarației Universale a Drepturilor Omului*, adoptată în 1948, afirmă că:

„Toți oamenii se nasc liberi și egali în drepturi și demnitate.”

iar articolul 21 afirmă că:

„Baza autorității guvernării va fi voința poporului; această voință va fi exprimată în alegeri periodice și autentice care vor avea loc pe baza votului universal și egal”.

Acestea sunt principiile de bază ale democrației liberale, iar faptul că practic toate statele lumii au aderat la ele și sunt toate de acord să promoveze democrația ca un sistem de organizare politică universal, în ciuda diferențelor enorme care există între caracteristicile economice, culturale, religioase și sociale ale societăților pe care le reprezintă, creează impresia că democrația ca sistem politic este și anistorică și independentă de specificul organizării economice și sociale.

Filosofia politică occidentală pornește de multe ori în întemeierea argumentelor sale de la premisa că libertatea individului și egalitatea între indivizi sunt premise indiscutabile ale sistemului politic. Uneori ele sunt considerate ca „stare inițială” a sistemului analizat și, desigur, a existat o perioadă în istoria filosofiei politice când ele au fost considerate caracteristici ale unei „stări naturale” a indivizilor. Democrația poate să apară, din această cauză ca o formă „naturală” de organizare politică a societăților, iar alte forme de organizare pot să apară drept abateri de la normalitate.

Însă democrația este o formă foarte nouă de opțiune pentru organizarea politică a societăților. Istoricii vorbesc despre democrația greacă sau romană din antichitate, dar ele sunt foarte diferite de democrațiile moderne, chiar dacă o serie de instituții politice moderne au fost construite utilizând modele antice. Principiul fundamental al democrației este că indivizii dintr-o societate, cel puțin indivizii adulți care pot participa la producerea hranei, sunt egali între ei. În istoria politică a lumii, acest principiu are o vechime de doar

două secole și a fost prima dată utilizat pentru organizarea politică a societății în urma revoluției franceze din secolul al XVIII-lea.

Oligarhiile și principiul inegalității

Forma cea mai răspândită în istorie de organizare politică a societăților producătoare de hrană (societățile numite „primitive”, care nu-și produc hrana – deși își produc uneltele și alte bunuri necesare gospodăriei – ci o culeg din natură, prin vânat, pescuit și cules, sunt întotdeauna societăți cu populații restrânse și, prin urmare, cu forme de organizare politică simple) are la bază tocmai inegalitatea dintre indivizi. Inegalitatea dintre indivizi, pe baza căreia se stabilesc structuri ierarhice în societate, era în societățile necapitaliste principiul de bază al întregii organizări sociale, nu numai al organizării politice.

Inegalitatea politică era legitimată în moduri extrem de diferite de la o societate la alta. Dacă cineva i-ar fi spus lui Homer că, din punct de vedere politic oamenii sunt egali între ei și, prin urmare, la fel de îndreptățiți de a participa la conducerea politică a societății, acesta ar fi răs de o asemenea ineptie. În regatele de tip micenian pe care le descriu poemele homerice, regii erau de origine divină. Agamemnon, Menelaos, Ulise, Ahile, Enea erau toți descendenți, în linie directă, din zei. Iar cum în Olimpul grecesc zeii erau ei înșiși ierarhizați, lui Ahile, descendent dintr-o zeitățe de rangul al doilea, nici nu-i trecea prin cap că ar putea contesta poziția de superior a lui Agamemnon, în ciuda faptului că el, Ahile, era războinicul invincibil al întregii Grecii. Celebra legendă a Iliadei are la origine supărarea lui Ahile față de abuzul lui Agamemnon („*cântă zeiță mânia ce-aprinse pe Ahil Peleianul*” etc.), – abuz legitimat în poziția sa ierarhică superioară, legitimată, la rândul ei, în originea sa într-o divinitate superioară – care reziliază contractul de asistență mutuală cu Agamemnon, dar nu în revolta lui Ahile împotriva lui Agamemnon, cum ar fi tratat-o cel mai probabil un autor contemporan. Originea presupusă divină a regilor micenieni, care îi făcea pe aceștia neasemănători biologic (și ereditar) cetățenilor pe care îi conduceau, era factorul care le asigura poziția superioară în societate și ei delegau o parte a acestei poziții nivelului imediat inferior, al clasei războinice din societate. Clasa politică a societății miceniene era alcătuită din această pluralitate de „regi” – șefi locali – care se considerau și erau considerați *altceva*, de altă natură, decât ceea ce noi numim acum „cetățeni”¹.

Organizarea politică clasică a societății miceniene era instituționalizată pe trei niveluri: *regele, consiliul*, adică acea adunare mai extinsă sau mai restrânsă a „regilor” locali fără sprijinul cărora regele nu-și putea realiza proiectele politice și *adunarea cetățenilor*, cu

---

¹ Glotz, G., 1992, *Cetatea greacă*, Meridiane, București, , pp. 50-71

rol formal sau pasiv și care căpăta o putere relativă doar în perioadele de criză, declanșate fie de conflictele de la vârf, fie de crizele mai profunde sau conjuncturale (războaie, de exemplu) ale societății. Vom regăsi această structură fundamentală pe tot parcursul Evului Mediu european până la apariția democrațiilor capitaliste.

Celebra democrație greacă, care nu a fost nici pe departe forma cea mai răspândită de organizare politică a cetățitor grecești, a fost până la urmă tot o oligarhie, doar că regulile practice de delimitare a acesteia și a accesului la ea erau diferite de la o cetate la alta. Societatea greacă din epoca clasică (sec. V-lea î. Hr.) era oricum organizată după principiul inegalității, diferențiind net între „cetățeni”, al căror număr varia între 13% în Atena și 2% în Sparta, străini și sclavi sau, ca în cazul Spartei, *hiloți*. O serie de cetăți grecești erau conduse direct de aristocrați, urmașii „regilor” homerici, adică șefi ai clanurilor, altele de o oligarhie cu reguli variabile de constituire, iar unele, precum Atena, erau democrații, adică societăți în care clasa politică părea mai răspândită și mai puțin structurată ierarhic decât în altele. Dar și democrațiile grecești se străduiau să limiteze sau să ierarhizeze participarea la clasa politică a cetățenilor, formal îndreptății la aceasta. Asemenea limite au fost instituite uneori prin lege, ca în cazul Tebei, care a exclus de la practica politică

„orice cetățean care și-a vândut personal marfa la piață în cel puțin ultimii zece ani, cu alte cuvinte toți micii proprietari rurali.”¹

iar altele prin practica politică, care nu permitea decât unui grup restrâns să participe la decizia politică propriu-zisă.

Republica romană, cea care a fost, în forma ei idealizată, utilizată ca model de către societatea capitalistă în formare pentru a se organiza politic, nu era în nici un caz o democrație după standardele actuale. Nu numai pentru că o bună parte a populației – sclavii și cei care nu aveau cetățenie romană – era lipsită de drepturi politice, ci pentru că clasa politică era – și a fost pe tot timpul republicii și imperiului roman – alcătuită din *altfel* de oameni decât restul societății. Celebra democrație romană era de fapt un sistem oligarhic în care un grup restrâns de putere din societate – aristocrația romană – deținea controlul absolut al puterii politice. Roma era însă o republică pentru că existau mecanisme prin care cetățenii romani – plebeii – puteau influența puterea politică și erau luați în seamă în exercitarea ei. Dar mecanismul prin care era realizată această participare a „cetățeanului de rând” – tribunatul – presupunea reprezentarea lor tot de către

---

¹ Chamoux, François, 1985, *Civilizația greacă*, Meridiane, , vol. 1, p. 305

aristocrație. Partidul „popular” din republica romană¹, nu era altceva decât o grupare de aristocrați, care se opunea altei grupări de aristocrați. Celebrii frați Grachus, conducătorii unei adevărate revoluții politice în republică, ca și conducătorii militari de mai târziu susținuți de partidul popular – între care și Iulius Cezar – chiar dacă au promovat reforme în favoarea micului fermier roman, cetățeanul tipic al republicii romane, erau totuși aristocrați. Iar țăranilor romani le trecea tot atât de puțin prin cap că ar putea prelua funcțiile clasei politice romane pe cât le trecea și aristocraților. Nu inegalitatea de avere împiedica țăranii romani să participe la clasa politică, ci inegalitatea de statut, care era bine stabilizată și acceptată de întreaga societate, și care avea la bază ereditatea, adică o caracteristică strict personală care definea ce anume ai dreptul să faci, pornind de la cine anume ești.

Dacă exista vreo modalitate prin care democrația romană permitea participarea cetățenilor la definirea agendei politice a statului roman, aceasta nu se făcea în nici un caz prin influențare directă a deciziilor, ci prin promovarea în relațiile dintre grupările politice romane a principalului conflict social din societate: conflictul de interese dintre mica proprietate țărănească și marile domenii lucrate cu sclavi. Faptul că politica romană reproducea, în frământările ei, frământările societății nu este însă un merit al democrației. Rolul clasei politice este tocmai cel de a face alegeri fundamentale pentru societate. Pentru societatea romană, opțiunea între menținerea sau, dimpotrivă, condamnarea micii proprietăți țărănești în favoarea mai rentabilelor domenii bazate pe munca sclavilor era fundamentală. Atât republica, cât și imperiul au definit politici de echilibru între cele două, dar atât în timpul republicii, cât și în timpul imperiului acest echilibru a avut ca bază arbitrajul asigurat de o clasă de „cetățeni” considerați diferiți de restul oamenilor din societate prin caracteristicile lor personale și anume aristocrația romană.

Roma este un exemplu bun pentru a mai sublinia o caracteristică a societății organizate pe bază de inegalități personale acceptate în societate. Aristocrația romană se afla la Roma, în capitală și în zonele rurale adiacente acesteia. Caracteristicile infrastructurii de transport și comunicație impuneau această concentrare a clasei politice într-un singur oraș. Dar, începând cu ultima perioadă a republicii și pe toată perioada imperiului, Roma era mult mai mult decât un simplu oraș-cetate, era un spațiu geopolitic care acoperea întregul bazin mediteranean, iar ulterior cea mai mare parte din Europa, Asia Mică și Nordul Africii. Pentru ca o clasă politică concentrată într-un singur oraș să poată guverna un spațiu social atât de mare, două lucruri erau indispensabile: (1) o *birocație administrativă*; (2) o *delegare parțială de decizie* (alegere) politică.

---

¹ Mommsen, Theodor, 1987, *Istoria Romană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

Amândouă aceste invenții – care nu sunt romane, ele putând fi întâlnite în state mai vechi decât cel roman, cum este Egiptul – sunt soluții tehnice la necesitatea de a menține un șir neîntrerupt de decizii care, subordonate alegerii politice, ajung până la urmă să ia forma execuției. Administrația și șefii administrativi care acționează pe baza unei alegeri politice apar odată cu organizarea statală și, evident, sistemele în care sunt aceștia cuprinși nu sunt democratice și nu acționează, la rândul lor, democratic. Raporturile care se stabilesc între administrație și „cetățeni” (sau supuși ai statului respectiv) sunt raporturi de putere dezzechilibrate semnificativ în favoarea administrației.

Puterea politică dividea societatea tradițională în ierarhii de statut care afirmă, din capul locului, că oamenii nu sunt deloc egali între ei. La vârful societății se află clasa politică, legitimată prin faptul că este *altfel* decât restul oamenilor din societate. Acest *altfel* poate fi justificat (legitim) în mai multe feluri. În primele state relativ cunoscute în istorie, legitimarea se făcea pe cale divină. Credem că știm că primii șefi de state-orașe din Ur erau preoți, adică aveau o legătură specială cu divinitatea. Faraonul egiptean nu este doar de origine divină, ci este el însuși un zeu. Mai târziu, împăratul roman va pretinde o divinizare asemănătoare, sub influența, poate, a credințelor asiatice importate în imperiu odată cu cuceririle teritoriale.

Clasa politică propriu-zisă este alcătuită din preoți și rude sau *pairi* – adică egali – ai monarhului, în orice caz o clasă care se revendică și se legitimează în legitimarea acestuia. Ordinea divină este reprodusă pe pământ, în organizarea societăților. Forța militară i se adaugă pentru a o impune eventualilor contestatari. În măsura în care aveau loc contestări, acestea urmau un sistem de legitimare asemănător. Generalii lui Alexandru Macedon, deveniți după moartea acestuia monarhi ai teritoriilor ocupate de acesta, au devenit zeități prin asimilare cu fostul lor șef, el însuși creditat a fi de origine divină. Revoltele populare care au avut loc în imperiul roman după moartea lui Nero – și care au avut cauze sociale și economice profunde, fără nici o legătură cu problematica succesiunii la tronul imperial – au putut avea amploare și au fost luate în considerare (de istoricii care ni le-au transmis) doar pentru că liderii lor au pretins că erau fie însuși Nero, fie urmași legitimi ai acestuia.

Relația cu divinitatea nu este singura caracteristică personală care justifică inegalitățile între persoane. Ereditatea poate fi la fel de bine justificativă. În creștinism, Isus Hristos însuși nu este doar Fiul lui Dumnezeu, el este totodată și un urmaș al lui David, legendarul rege al evreilor. Ereditatea este importantă, pentru că ea asigură că nașterea stabilește clasa socială căreia îi aparține o persoană. Uneori meritele, de asemenea

personale, pot duce la o modificare a apartenenței de clasă, dar aceasta este o excepție și nu o regulă.

Organizarea socială și politică pe baza inegalității dintre oameni a dominat toate societățile cunoscute în istorie până în secolul al XVIII-lea. S-a dovedit extraordinar de stabilă și de flexibilă, putând lua forme extrem de diferite, în funcție de specificul social, economic și cultural al diferitelor societăți, de la Egiptul Antic și Imperiul Roman, până la regatele aztece sau incase din America centrală și de sud și la monarhiile absolute ale Evului Mediu european. Ele au, toate, o serie de caracteristici comune:

- (1) Toate sunt societăți *care își produc hrana*. Acest lucru este extrem de important, pentru că, în ultimă instanță, structura de inegalități pe baza căreia este organizată societatea nu este decât *un lanț de distribuție a hranei* (și, apoi, a celorlalte bunuri produse în societate) determinat pe baza unor alegeri politice fundamentale. În timp, dezvoltarea piețelor va adăuga acestui lanț determinat politic, o *a doua rețea de distribuție*, care va introduce alte *criterii de distribuție* decât cele politice.
- (2) *Producerea hranei depinde de pământ*. Indiferent dacă avem de a face cu rețele de mici ogoare legate între ele de canale de irigație, ca în Egipt, Mesopotamia sau sudul Chinei, ori de parcele independente, mai mari sau mai mici, lucrate în gospodărie sau cu sclavi, ca în Europa Medievală, în Anzi sau în Roma antică, ori de pășuni exploatate în comun, ca în Mongolia sau individual, ca în Anglia pre-capitalistă, peste tot pământul este condiția tehnică prealabilă a producției și proprietatea asupra lui va deveni întotdeauna condiția socială prealabilă a distribuției. Utilizarea acestei caracteristici tehnologice în organizarea societății este cheia înțelegerii acestor societăți. Alegerea politică fundamentală este organizarea societății pe baze inegale. Această alegere politică implică ca anumite categorii de populație să fie considerate superioare altor categorii de populație. Justificarea superiorității se face după criterii care nu au nici o legătură cu producția – de exemplu, cele religioase – dar efectele superiorității se referă la distribuția producției. Dincolo de legitimare, sistemul de inegalități este întemeiat într-o relație socială fundamentată direct în condiționarea socială a producției – *relațiile de proprietate* asupra pământului. Alegerea proprietății asupra pământului ca relație de proprietate fundamentală nu este întâmplătoare. Alegerea are la bază faptul că pământul este condiția tehnică fundamentală a producerii hranei.

Raționalizată, organizarea socială inegalitară a societăților tradiționale poate fi reformulată în termenii următori:

- Subzistența (sau supraviețuirea) în societate depinde de accesul la hrana produsă pe baza unui proces tehnologic care înseamnă, în ultimă instanță, utilizarea pământului.
- Accesul la hrană depinde de modul în care sunt construite lanțurile de distribuție ale hranei produse. Aceste lanțuri de distribuție pot fi construite ca *lanțuri tehnologice* – caz în care hrana se distribuie în conformitate cu participarea la producerea ei. Această situație are loc *doar* în societățile neproducătoare de hrană, de exemplu la eschimoși, dar și acolo sunt corectate prin *decizie politică*, astfel încât o parte a hranei este distribuită bătrânilor, bolnavilor sau copiilor care nu au participat la vânătoare. În societățile complexe ale producătorilor de hrană, dimpotrivă, se construiesc *lanțuri de distribuție politică* care ordonează accesul la populației la hrana produsă – caz în care hrana se va distribui după *criterii politice* și nu tehnice. Criteriul politic utilizat în distribuție nu mai are, în aceste societăți, nici o legătură cu criteriile tehnice utilizate la producerea ei. Iar, de-a lungul istoriei pe care o cunoaștem *proprietatea* – o relație definită strict social – a fost utilizată ca principal criteriu politic de distribuire a hranei, în întregime *autonom* în raport cu criteriile tehnice ale producției.
- Ca urmare, în măsura în care doresc să definească o rețea de distribuție a hranei în societate, diferită de cea care rezultă din condițiile tehnice ale producției, clasa politică trebuie să definească *o structură de proprietate* diferită de cea care rezultă „natural” din condițiile tehnice ale procesului de producere a hranei.
- Odată definită structura de proprietate, ea devine *o condiție socială* a producției însăși. Cine nu îndeplinește condiția socială nu poate produce hrană (inclusiv pentru el însuși), chiar dacă îndeplinește condițiile tehnice necesare. Țăranii fără pământ ai Evului Mediu, chiar dacă știau să cultive pământul și aveau unelte și animalele de muncă necesare, nu puteau să o facă decât dacă se integrau în structura de proprietate definită social – de exemplu, prin arendarea pământului de care aveau nevoie de la feudalii proprietari. Această condiționare socială a activității fundamentale a unei societăți – producția de hrană – definită politic ca o instituție socială deformează condițiile tehnice ale procesului de producere a hranei și are prioritate în raport cu acestea. Fără respectarea condiției sociale – a proprietății – definită politic, producția pur și simplu nu are loc.

Această structură simplificată a societății și a modului de funcționare a clasei politice în societate este revelatoare pentru funcția politicii în societate și pentru fundamentele ei.

Rezultă că, ceea ce face în esență clasa politică a unei societăți este să definească și să instituie un sistem de distribuție în societate, sistem ale cărui criterii sunt *politice* și nu tehnice, adică nu depind de modul concret în care se produce hrana – și celelalte bunuri – în societate. Criteriile distribuției sunt *alegerile politice fundamentale* ale clasei politice și ele definesc organizarea societății. La baza întregului sistem stă *sistemul de distribuție al hranei* în societate, deoarece de accesul la hrană depinde supraviețuirea populației în ansamblu și a fiecărui individ în parte. Acest sistem de distribuție este sistemul principal de distribuție într-o societate și el fundamentează *relațiile de putere în societate*. Funcția clasei politice este să asigure că nimeni nu are acces la supraviețuire dacă nu este integrat în sistemul de distribuție principal instituit de clasa politică.

În societățile extrem de dezvoltate economic, în care accesul la hrană este nelimitat și nu mai poate condiționa participarea la sistemul de distribuție instituit politic, *alte bunuri care condiționează supraviețuirea* pot juca rolul pe care îl joacă hrana în societățile tradiționale: locuința, serviciile de sănătate, serviciile de educație etc.

Pe de altă parte, în toate societățile există *sisteme de distribuție secundare*, care nu respectă criteriile politice ale sistemului principal de distribuție. În societățile tradiționale, cel mai răspândit sistem secundar de distribuție este *piața*, iar locul clasic al pieței este *orașul*.

Specificul sistemului principal de distribuție este autonomia sa totală în raport cu condițiile tehnice ale procesului de producere a hranei. Pe de altă parte, sistemul de distribuție este creat și funcționează prin *condiționarea politică* a accesului la condițiile tehnice de producere a hranei. Relația socială care condiționează politic accesul la condițiile tehnice ale producerii hranei sau a altor bunuri asigurătoare a supraviețuirii în societate, este *proprietatea*. Pentru a determina organizarea socială a unei societăți, clasa politică trebuie, înainte de orice altceva, să definească *relațiile de proprietate*, adică condițiile sociale ale accesului la condițiile tehnice ale producerii hranei în societate. *Relațiile de proprietate* sunt întotdeauna definite ca acces legitim și loc determinat în sistemul de distribuție a unei societăți.

Sistemele de distribuție secundare, de exemplu piața în societatea tradițională, vor genera relații de proprietate secundare, de exemplu proprietatea asupra capitalului diferită de proprietatea asupra forței de muncă. În timp, într-o societate, pot apărea tensiuni și conflicte între relațiile de proprietate principale – și sistemul principal de distribuție – și relațiile de proprietate secundare și sistemul secundar de distribuție. În acest caz, funcția clasei politice este de a asigura prevalența relațiilor de proprietate principale și a sistemului principal de distribuție asupra relațiilor de proprietate secundare și a sistemului

secundar de distribuție. De exemplu, în societățile medievale, o problemă specială a reprezentat-o accesul la simbolurile personale exterioare ale statutului social: îmbrăcămintea, purtarea unei arme, etc. În mod normal, principalul sistem de distribuție din societate, cel legat de proprietatea asupra pământului, nu permitea, prin însăși felul în care se făcea distribuția, ca clasele sociale inferioare să aibă acces la simbolurile de statut ale claselor superioare – nobilimea și preoții. Nici un țăran nu primea suficiente resurse, prin redistribuire, ca să-și poată achiziționa, de exemplu, îmbrăcăminte de catifea, care era unul dintre simbolurile de statut al nobilimii. În schimb, sistemul de distribuție secundar, care era piața, permitea acumularea la nivelul unora dintre orășeni a resurselor necesare achiziționării de îmbrăcăminte de catifea sau al unor arme personale – sabia, mai ales, era simbolică în deținerea statutului nobiliar – și clasa politică a societății medievale europene a reglementat politic, prin decizie administrativă, acest efect contradictoriu al celor două sisteme de distribuție, interzicând pur și simplu burghezilor să poarte haine de catifea. În China medievală, culoarea galbenă era rezervată uzului exclusiv al familiei imperiale, ca și deținerea acelei rase de câini pitici, cunoscuți la noi sub numele de *pechinezi*.

Schimbarea organizării sociale a societăților are loc în momentul în care un sistem secundar de distribuție înlocuiește un sistem principal de distribuție. Această schimbare echivalează cu schimbarea alegerilor fundamentale ale clasei politice – de regulă, însoțită de schimbarea clasei politice – și se realizează prin redefinirea *relațiilor de proprietate*.

Legitimarea relațiilor de proprietate este întotdeauna întemeiată în *altceva* decât în caracteristicile tehnice ale procesului de producere a hranei sau a altor bunuri care condiționează supraviețuirea. Acest *altceva* reprezintă fundamentul cultural al societății respective și este, de obicei, sintetizat în ideologii.

Reproducerea relațiilor de proprietate caracteristice sistemului dominant de distribuție în cazul *contestării* lor se face întotdeauna prin *violență* împotriva contestatarilor. Utilizarea și legitimarea utilizării violenței împotriva contestatarilor sistemului de distribuție principal din societate este o funcție a clasei politice dintr-o societate.

Contestările care nu se referă la criteriile de distribuție a hranei – sau altor bunuri asigurătoare ale supraviețuirii într-o societate – ci doar la particularități secundare ale modului dominant de distribuție se rezolvă prin *negocieri* între participanții la lanțul principal de distribuție. Contestările care pretind înlocuirea unui lanț principal de distribuție cu un lanț secundar de distribuție, deja existent, sunt *revoluții*, în cazul în care au succes, și constau, în esență, în redefinirea relațiilor de proprietate, în conformitate cu alegerile politice specifice noului lanț de distribuție. *Revoluțiile* mai produc, în afară de

un alt sistem de distribuție, o nouă clasă politică, noi relații de proprietate și noi forme de legitimare a acestora.

Specificul distribuției în societățile tradiționale este că producătorii de hrană vor fi cei mai puțin îndreptățiți să aibă acces la ea. Lanțul de distribuție a hranei în societate începe prin a nega producătorilor de hrană accesul la o parte a acesteia. Această parte nu poate fi mai mare decât strictul necesar pentru supraviețuirea producătorilor de hrană – altfel, societatea va muri prin înfometare – dar *strictul necesar* – este o noțiune destul de flexibilă și, prin urmare, mortalitatea prin înfometare, subnutriție și malnutriție este mai ridicată la producătorii de hrană dintr-o societate decât la restul societății, cea care ocupă un loc superior în lanțul de distribuție al subzistenței în societate. *Clasa socială a producătorilor de hrană* – agricultori sau păstori – este *clasa socială inferioară* a societăților tradiționale. Statutul ei de clasă socială inferioară este asigurat prin relația de proprietate, al cărui rost este să asigure accesul la hrană al neproducătorilor de hrană din societate și confirmat prin limitarea sau chiar interzicerea accesului la alte bunuri distribuite de-a lungul aceluiași sistem: bunuri educaționale, bunuri simbolice, bunuri destinate timpului liber și, mai ales, bunuri care condiționează accesul la putere, cum ar fi votul, comunicarea cu clasa politică, etc.

Organizarea socială a societății tradiționale avea ca fundament, instituit politic, o presupusă diferență biologică între oamenii aflați la vârful ierarhiei în raport cu cei aflați la baza ei. Iar sistemul de distribuție dominantă a bunurilor în societate a fost utilizat nu doar pentru a distribui bunurile cu prioritate absolută în favoarea claselor definite ca fiind superioare, ci și pentru a transforma diferențele biologice presupuse în diferențe de comportament, de mod de viață, locuire, de cultură, de educație, de sănătate, de cunoaștere, de religie etc. Procesul se menține și în societățile contemporane, în primul rând pentru acele discriminări care mai sunt întemeiate în presupuse diferențe biologice – de exemplu discriminările de rasă sau de gen. Un studiu internațional cu privire la acestea din urmă constată că, în zilele noastre încă, în ciuda democratizării accentuate a societăților care generalizează principiul că toți oamenii sunt născuți egali și au drepturi egale, realitatea este că „*negrii îi servesc pe albi, iar femeile îi îngrijesc pe bărbați*”¹. În societatea tradițională însă, în care acest principiu al diferențelor sociale bazate pe diferențe individuale, întemeiate biologic sau ereditar, acest mecanism a fost împins la extrem și a fost eficient.

---

¹ Deacon, B., 1997, *Global Social Policy*, SAGE Publications, London

Am văzut deja preocuparea nobilimii de a reglementa distribuția bunurilor cu rol de simbol de statut în cazul îmbrăcăminteii sau al portului de armă. Și mai interesantă este reglementarea distribuției bunurilor de care depinde chiar accesul la puterea politică și care nu sunt strict dependente – din motive tehnice – de distribuția proprietății asupra pământului. Limba este unul dintre cele mai importante.

În unele societăți, de exemplu, limitarea accesului la comunicarea cu clasa politică și în probleme politice s-a făcut pur și simplu prin adoptarea de către clasa superioară a societății a unei alte limbi decât cea utilizată de clasele inferioare. În toată istoria au existat limbi utilizate cu predilecție de membrii claselor superioare pentru a comunica preferențial între ei și a permite comunicarea între clasele superioare ale diferitelor societăți și, totodată, pentru a limita accesul claselor inferioare la comunicare. Greaca în antichitate, latina în Evul Mediu occidental, slavona în Moldova și Țara Românească, franceza în epoca modernă sunt exemple de astfel de limbi utilizate special de clasele superioare – mai ales cea politică și, prin reflex, de grupurile sociale asociate acestora – pentru a împiedica comunicarea cu clasele inferioare. Metoda a mers mult dincolo de simpla comunicare cotidiană. Romanele lui Tolstoi, scrise în secolul al XIX-lea sunt inaccesibile în totalitate unui simplu cetățean rus fără traducere, pentru simplul motiv că personajele lor au lungi discuții în limba franceză, o limbă frecvent utilizată de aristocrația rusă a vremii. În societățile tradiționale europene, chiar și accesul la religia unică a claselor superioare și inferioare a fost delimitat prin simplul fapt că textele sfinte ale religiei creștine circulau doar în limba latină (sau slavonă), fiind astfel interzise claselor inferioare care, evident, nu cunoșteau aceste limbi. Un statut asemănător aveau și textele juridice. Țăranii români care veneau la domnitorii autohtoni – astăzi sanctificați – pentru a li se face dreptate în conflictele lor cu nobilimea autohtonă, chiar și atunci când aveau câștig de cauză, primeau drept confirmare a judecății domnitorului un text scris într-o limbă pe care nu o înțelegeau, chiar și atunci când puteau citi textul – adică în slavonă. În Marea Britanie, chiar și atunci când, relativ devreme în timp, clasa dominantă politic – nobilimea de origine normandă – a renunțat la limba de origine (franceza) pentru a utiliza o limbă comună întregii societăți, cunoscută astăzi sub numele de *limba engleză*, diferențele de limbaj între clasele sociale superioare și cele inferioare s-au tradus în diferențe dialectale suficient de importante pentru ca o comunicare simplă și eficientă între ele să fie practic imposibilă. Discriminarea de tip lingvistic a supraviețuit multă vreme revoluției politice din societatea britanică și ne spune un fapt semnificativ despre limitele acestei revoluții. La începutul secolului al XX-lea, scriitorul britanic George Bernard Shaw ilustrează, prin piesa de teatru devenită celebră *Pygmalion*, rolul esențial jucat de limbaj în ierarhizarea societății britanice.

Dar, diferențele mergeau mult dincolo de accesul la politică. În societățile tradiționale, chiar acolo unde diferențele de statut nu sunt atât de dur reglementate precum sunt diferențele dintre castele asiatice (India este cel mai studiat caz de către europeni), ele conduc la moduri de trai atât de diferite între cei care conduc societatea sau sunt principalii beneficiari ai modului în care este condusă societatea, și cei care sunt conduși sau sunt principalii pierzători ai modului în care este condusă societatea, încât aceste două categorii trăiesc, practic, în lumi diferite (chiar dacă trăiesc în aceeași societate). În societățile tradiționale, diferențele sunt esențiale și creatoare de granițe de nedepășit. Clasele societății tradiționale se diferențiază prin cum se nasc și câți copii au (și supraviețuiesc), prin ce mănâncă, prin unde și cum locuiesc, prin dotarea locuinței și prin obiectele de uz personal, prin ce sunt învățați să facă și prin cum își petrec ziua de muncă, prin cum își petrec timpul liber, prin structurile și regulile vieții în familie, prin bolile de care suferă, prin deformările fizice pe care le suportă, prin felul și proporțiile în care mor, prin convingerile și credințele pe care le au, într-un cuvânt, prin orice.

Nimic mai simplu decât ca, pe baza acestor diferențe ale modului de trai, să inferezi diferențe inițiale fundamentate biologic. Întreaga istorie a societății tradiționale este întemeiată în puterea de convingere a unui asemenea tip de inferență, susținută, e drept, de o formidabilă putere de represiune a contestărilor potențiale, dovedită de modul radical în care clasele politice au utilizat forța brută pentru a reprima contestările nu doar ale sistemului – care au fost rare până în momentul în care burghezia a devenit suficient de puternică pentru a institui un sistem nou de organizare a inegalităților – ci și doar abuzurile lor. De la reprimarea de către Pompei a răscoalei sclavilor conduși de Spartacus în republica romană și până la utilizarea armatei împotriva țăranilor răsculați în 1907 în Moldova și Oltenia, trecând prin marile măceluri ale Evului Mediu din Anglia lui Watt Tyler, Franța Jacqueriei sau Austria lui Jan Hus, istoria Europei și a lumii este plină de ilustrări ale faptului că, în ultimă instanță, violența clasei politice împotriva populației este temeiul ultim al sistemului de distribuție dominant.

Clasa socială a producătorilor de hrană poate fi ea însăși organizată și ierarhizată, principiile inegalităților în interiorul ei fiind de asemenea de natură politică și exprimând cel mai adesea o raportare diferită la clasa politică: au sau nu drepturi de proprietate mai largi sau mai restrânse, plătesc sau nu impozite, etc. În Grecia și Roma antică cel puțin unii dintre ei erau cetățeni și aveau anumite drepturi politice. În Anglia evului mediu timpuriu, *Domesday Book*, un recensământ întreprins în secolul al XI-lea de cuceritorii normanzi, înregistra patru categorii diferite de membri ai clasei producătoare și inferioare: așa numiții *villani*, adică șerbi care lucrau pământuri alocate de nobilime,

țăranii care nu aveau pământ alocat – *bordars* sau *cottars* -, țăranii liberi proprietari de pământ și sclavii¹. Sau, așa cum spunea Jacques le Goff:

*„până și în domeniul muncii, societatea medievală, la nivel cultural și ideologic, rămâne o societate aristocratică.”*²

La vârful societății tradiționale se află *clasa politică*, acel grup de oameni din societate care reușește să impună criteriile politice de distribuție a hranei – deci a supraviețuirii – în societate și veghează la respectarea lor. Modul în care clasa politică impune aceste criterii poate fi extrem de diversificat. Aici formele de legitimare se amestecă cu formele de practică politică. Când, în secolul al VI-lea după Cristos, triburile războinice ale francilor au ajuns în fața orașului roman al Marsiliei, iar locuitorii au zăvorât porțile pregătindu-se de război, un sol al francilor le-a adresat orașenilor un mesaj de pace și bunăvoință care spunea că marseillezii nu au de ce să se teamă pentru viețile lor. Francii au venit cu intenții pașnice și nu vor afecta cu nimic viața de până acum a orașului. Tot ce vor ei este să preia, ca impozit legitim, jumătate din ceea ce produce orașul. Ceea ce propuneau – și, până la urmă, au reușit – francii era un nou sistem de distribuție a rezultatelor producției, iar condiția păcii – și a supraviețuirii locuitorilor – era ca ei să-l accepte. Un procent de 50% poate părea mare, dar el este comparabil cu veniturile multor state moderne. În 1995, veniturile totale ale bugetului guvernului central în Olanda reprezentau 53,4% din PIB, în Belgia, 55,1% din PIB, în Danemarca 51,9% din PIB, în Regatul Unit 45,3%. Dacă adăugăm la veniturile guvernului central veniturile bugetelor locale, rezultatul total dovedește că, chiar în societățile capitaliste moderne, democratice și dezvoltate, clasa politică domină sistemele de distribuție la modul cel mai simplu, adică distribuind direct, prin decizie politică, mai mult de jumătate din ceea ce se produce în societate și semnificativ mai mult decât redistribuia clasa politică a societăților tradiționale.

În societățile tradiționale, ca și în societățile moderne, clasa politică reprezintă clasa superioară, uneori de o superioritate absolută în societate, care se întinde de la monopolul funcției politice și până la cele mai neașteptate aspecte ale vieții private. Dar, clasa politică nu conduce societatea singură. O serie de grupuri de putere sectoriale trebuie asociate, într-o formă sau alta, puterii politice.

Militarii joacă un rol important nu numai în apărarea societății de atacurile exterioare, dar și în apărarea sistemului politic împotriva contestatarilor săi și, în plus, beneficiază de

---

¹ Gillingham, J., *The Early Middle Ages*, în K. O. Morgan (ed.), *The Oxford History of Britain*, Oxford University Press, p. 181

² Goff, Jacques le, 1986, *Pentru un alt ev mediu*, Meridiane, București p. 141

monopolul de a putea amenința continuu ordinea existentă ca deținători ai monopolului violenței în societate. Max Weber, care a trăit și a gândit într-o societate în care politicienii și militarii erau, dacă nu sinonimi, cel puțin strâns dependenți între ei – la urma urmei, șeful statului prusac se prezenta pe el însuși în public mai frecvent ca un militar, comandant al armatei, decât ca un civil, șef al clasei politice a statului – a teoretizat că monopolul violenței aparține statului. Așa și este, dar ceea ce a ignorat el, probabil cu bună știință, este că, în interiorul statului, monopolul violenței aparține militarilor care, departe de a fi un simplu grup de funcționari, formează o categorie socială cu interese și, cel mai adesea, un mod de viață proprii, și care se constituie, în aproape toate societățile cunoscute în istorie, ca un grup de putere cu influențe reale asupra clasei politice.

Preoții au contat, în societățile tradiționale, ca unul dintre principalele grupuri de putere ale sistemului de legitimare, dar și ale sistemului de organizare a societății. Cât de importantă poate fi puterea grupului care asigură legitimarea este dovedită de nenumărate anecdote și întâmplări istorice, ca și de lungul șir de războaie religioase care traversează istoria. În istoria europeană, cea mai reprezentativă ilustrare a forței acestui grup de putere o reprezintă înfrângerea lui Henric al IV-lea al Germaniei de către papa Grigore al VII-lea în conflictul pentru investitură, încheiat în 1077 cu celebrul „pelerinaj la Canossa”. În timp, funcția de legitimare a puterii politice s-a extins dincolo de religie, filosofia și ideologiile laice jucând un rol din ce în ce mai important alături de religie, independent de ea, iar uneori împotriva acesteia.

Administrația, aflată fie în serviciul personal al liderilor politici, fie organizată ca stat, cu un anumit grad de autonomie în raport cu clasa politică și cu celelalte grupuri de putere din societate, este întotdeauna o birocrație care funcționează nedemocratic în interior și, în societățile tradiționale, nedemocratic în relațiile sale cu populația pe care o administrează.

Deoarece asocierea grupurilor de putere la clasa politică propriu-zisă este complicată și gestionarea ei reclamă anumite condiții tehnice de comunicare, transport, relaționare etc. în societățile mai puțin dezvoltate clasa politică rezolvă această problemă preluând ea însăși rolurile jucate de militari, preoți și administrație, în diferite combinații. În vechile orașe-state mesopotamiene preoții erau totodată și clasă politică. În lumea medievală europeană, cel puțin la începuturile organizării sale, nobilimea, clasa politică a societății, era totodată și principalul grup de putere militar. În societățile tradiționale, aceste grupuri sociale prin intermediul cărora clasa politică își realizează dominația reprezintă de cele mai multe ori „*a doua stare*”.

Între clasa socială a producătorilor de hrană și clasa politică – cu anexele sale sociale: militarii, preoții și administrația – se află clase sau grupuri sociale intermediare. De cele mai multe ori, ele aparțin unor sisteme de distribuire secundare. Cum piața este cel mai important dintre acestea, aici vom găsi grupuri ocupaționale (și sociale) care depind de piață, cum ar fi meșteșugarii, artiștii, negustorii, prestatorii de servicii, etc. Cel mai adesea, aceste grupuri sunt, la rândul lor ierarhizate, iar între aceste ierarhii, cele interioare pot să fie foarte distincte și relativ izolate de lumea din afară. Organizarea internă a breslelor medievale, de exemplu, nu avea nici o relevanță pentru organizarea socială a societății în ansamblul ei și, în raporturile cu clasa politică, conducătorii breslelor erau tratați ca simpli meșteșugari, adică inferiori. Atitudinea clasei politice față de această „a treia stare” este oscilantă, ea putând varia de la un dispreț total, la o relativă prețuire¹, dar inferioritatea ei este indiscutabilă.

Ceea ce este esențial la sistemul de inegalități care stă la baza organizării societății tradiționale este *caracterul personal* al inegalității. Inferioritatea statutelor este legitimată în inferioritatea persoanelor. În Evul Mediu european, de exemplu, se considera că sângele nobililor și cel al țăranilor au compoziții diferite². Faptul că, de aici, se ajunge la drepturi politice diferite nu este un lucru chiar atât de străin societăților moderne. Chiar și în cele mai avansate democrații, dreptul de vot și participarea la clasa politică este condiționată de vârstă, considerându-se că creierul sau capacitatea de judecată a celor sub 21 sau sub 18 ani sunt inferioare celor ale adulților.

Fiind vorba de caracteristici personale ele nu pot fi niciodată depășite, în schimb sunt transmise ereditar. Clasa politică se auto-reproduce pe cale ereditară și la fel clasele inferioare. Mobilitatea pe verticală este imposibilă sau interzisă, iar puținele cazuri acceptate de mobilitate pe verticală nu fac decât să întărească regula. În orice caz, odată cu stabilirea locului ocupat în societate de fiecare dintre clase, organizarea societății după principiul inegalității nu mai este prezentată doar ca un rezultat al diferențelor personale, ci ca o condiție a supraviețuirii întregii societăți. Aceasta este morala celebrei anecdote romane despre răscoala membrilor împotriva capului sau conținutul esențial al împărțirii tripartite a societății medievale, ilustrată de metafora turmei de oi, condusă de păstor și păzită de câinii războinici.

Nu este clar cum au reușit clasele politice să impună sistemul de inegalități personale ca sistem de organizare a societății. Toate societățile producătoare de hrană pe care le cunoaștem, cu excepția celor capitaliste, sunt organizate după acest principiu. Mai mult

---

¹ Goff, J. le, 1986, *Pentru un alt ev mediu*, Meridiane, , pp. 150-176

² Bishop, Maurice, 1971, *The Penguin Book of the Middle Ages*, Penguin Books, London, p. 128

încă, inegalitatea personală nu este un principiu de organizare socială limitat la economiile legate de pământ și la societățile rurale. În Evul Mediu european, orașele care își bazau economia mai ales pe meșteșuguri și comerț au apelat, atunci când au fost libere să-și organizeze singure societatea, la același tip de organizare. Veneția medievală este un exemplu extrem, cu aristocrația sa politică organizată în „Marele Consiliu”, cu cele două categorii de cetățeni – *intus*, mai cuprinzătoare, și *intus et extra*, mai limitată. Prima se acorda după 15 ani de locuire în oraș, cea de a doua după 25 de ani. La care se adăuga clasa cea mai de jos, cea a orășenilor care încă nu sunt cetățeni ai Veneției, deși îi sunt indispensabili, nici un oraș medieval neputând supraviețui fără un număr impresionant și constant de imigranți.¹ Orașele antice grecești, cu organizarea lor socială în aristocrați, cetățeni și străini (la care se adaugă sclavii) ilustrează același tip de organizare socială, iar faptul că cele două exemple sunt separate în timp de aproape două milenii de istorie sugerează că soluția este mai degrabă universală – adică cuprinsă în logica organizării – decât conjuncturală, adică dependentă de istorie.

Inegalitatea personală ca sistem de organizare a societății nu este legată de rolul economic al pământului în producerea hranei. Este pur și simplu un sistem de organizare socială și politică. Și, invers decât ar rezulta din majoritatea paradigmatelor sociologice, mai degrabă organizarea socială rezultă din cea politică, decât invers. Nu dispunem de o istorie a genezei celor două. Ce este sigur este că la vârful societății avem clasa politică, care își atribuie cel mai ridicat statut social tocmai ca urmare a faptului că este la vârf, adică face alegerile fundamentale în societate. Acest „își atribuie” trebuie luat într-un sens limitat. Căci, deși clasa politică reacționează violent în fața contestărilor organizării sociale – despre înăbușirea Jacqueriei în Franța unii contemporani ai răscoalei au apreciat că a adus mai multe daune Franței decât războiul de până atunci cu englezii² – societatea funcționează pentru că, în esență, populația acceptă sistemul de inegalități. În măsura în care au loc contestări, cel mai adesea ele se referă la abuzuri și nu la sistem. Celebra răscoală a sclavilor romani condusă de Spartacus nu încerca să schimbe sistemul de organizare socială și politică a republicii romane, ci doar să scoată sclavii din țara în care erau sclavi. În timpul Jacqueriei, țărani răsculați împotriva nobilimii arborau drapele cu crin prin care „*doreau să arate că ei se ridicau la luptă împotriva nobililor, nu împotriva regelui.*”³, adică a sistemului. Era o răscoală și nu, încă, o revoluție.

---

¹ Braudel, Fernand, 1984, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. II, Meridiane, București, pp. 271-312

² Tuchman, Barbara W., 1988, *O oglindă îndepărtată. Urgisitul secol XIV*, Editura Politică, București, p. 228

³ idem, pg. 225

Până la dezvoltarea capitalismului nici o contestare semnificativă a ordinii bazată pe inegalitate personală nu a avut loc.

Putere politică și avere în societățile tradiționale

Deoarece puterea politică instituie un sistem de distribuire a hranei – și a altor bunuri necesare supraviețuirii – în societate, averea nu este o condiție a participării la distribuire. Sau, mai exact, averea – ca ansamblu a instituțiilor care reglementează accesul la resurse – se distribuie și ea în conformitate cu sistemul de distribuire a hranei.

Pentru a garanta sistemul de inegalități și a-i fixa regulile dincolo de conjunctura cotidiană, sistemul de distribuire a hranei în societățile tradiționale este dublat de un sistem de distribuire a pământului. În societățile tradiționale, sistemul politic distribuie pământul după criterii arbitrare – o anumită clasă socială primește mult pământ, o altă clasă socială primește puțin pământ, o altă clasă socială nu primește pământ deloc, etc. Această distribuire a pământului nu este o distribuire de avuție, căci pământul în sine nu asigură nici hrană, nici venituri. De aceea, distribuțiile de pământ ale statelor antice și ale evului mediu, de exemplu, sunt distribuții nu ale avuției, ci ale unor „verigi” ale sistemului global de distribuire pe care alegerile politice îl instituiseră în societate. Proprietatea asupra pământului dădea acces la o anumită parte din cantitatea de hrană produsă pe acel pământ, cu condiția ca, desigur, pământul respectiv să fie lucrat și să producă hrană. Iar condiția necesară pentru ca o clasă producătoare să producă hrană pentru clasele neproducătoare de hrană este ca propria ei hrană să fie condiționată de participarea la sistemul de distribuție instituit politic.

Prin urmare, având pământ, feodalii nu aveau, neapărat și avere. În orice caz, averea nu venea din faptul că erau proprietari de pământ. De fapt, în societatea feudală, o bună parte a țăranilor aveau și ei pământ, indiferent dacă erau recunoscuți ca proprietari „adevărați” de pământ sau erau doar șerbi pe pământul feudalului, având în folosință o bucată de pământ. Recensământul făcut de normanzi după cucerirea Angliei, acea *Domesday Book* din anul 1086, înregistra că *villani* dețineau, în folosință, circa 45% din tot pământul Angliei, oamenii liberi cca. 20%, iar *cottars* (țărani fără pământ) numai 5%. În final, mai mult de jumătate din terenurile agricole ale Angliei feudale era, într-o formă sau alta de proprietate, în utilizarea țăranimii. Această distribuție a pământului avea prea puțină legătură cu distribuția avuției. Istoricii contemporani estimează că

„mai puțin de 200 de laici și aproximativ 100 de biserici mari dețineau împreună circa trei sferturi din valoarea estimată a întregii țări.”¹

Ceea ce conta cu adevărat era capacitatea – obținută și asigurată politic – de a dispune de munca pe acel pământ a țăranimii și meșteșugarilor. Formele prin care se asigura această capacitate puteau fi extrem de diferite, de la sclavia romană și șerbia medievală europeană, până la sistemul de „corporații” ale țăranilor și meșteșugarilor medievali, controlate de nobilimea japoneză². Dar toate aceste forme erau, în esență, definite prin relații politice care, în cele din urmă, se concretizau în faptul că unii *plăteau un impozit* – în orice formă: bani, bunuri sau muncă – altora.

Descrise ca *impozit*, veniturile și în final averile claselor superioare din societățile tradiționale sunt evident rezultatul unor raporturi politice. Mai târziu, sub influența dezvoltării capitalismului și a expansiunii criteriilor sale de distribuire a averii, descrierea lor ca *rentă*, prin identificarea pământului cu capitalul, a condus la teoretizări complicate de tipul celor ale lui Quesney și ale fiziocraților, conform cărora pământul este capabil – sau este singurul capabil – să producă plusvaloare, adică venituri, adică bogăție. Fiziocrații nu urmăreau altceva decât să raționalizeze, după un model capitalist, un sistem necapitalist de decizii politice cu privire la distribuirea veniturilor în societate. Urmând acest sistem și integrându-se în el – în ciuda faptului că reprezentau ideologic „tabăra adversă” - au ajuns să susțină că adevărata bogăție este produsă doar în agricultură, în vreme ce industria și comerțul nu fac decât transferuri sterile, adică redistribuiri instituite politic. Reproduceau, în felul acesta, alegerile politice ale societății tradiționale, dar

„mergeau împotriva sensului istoriei; într-adevăr, întreaga dezvoltare a capitalismului anunța, fără posibilitate de greșală, începuturile superiorității claselor manufacturiere asupra claselor sociale ale pământului.”³

Faptul că societatea era organizată în așa fel încât însăși producția de hrană este condiționată de respectarea alegerii politice cu privire la distribuirea ei este elementul care asigură menținerea, practic la infinit, a acestei forme de organizare a societății. În societățile tradiționale, organizarea politică are prioritate față de orice altă formă de organizare: socială, culturală, ideologică sau ocupațională. Rolul ei este fundamental și prima influență determinantă pe care o are este asupra economiei. Economia, adică producția de hrană și de alte bunuri necesare subzistenței, se subordonează politicii și nu

---

¹ Gillingham, J., op. cit. p. 181

² Sansom, George, 1993, *A History of Japan*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo, , vol. I, p. 38

³ Heilbroner, Richard, 1971, *Les Grandes Economistes*, Seuil, Paris, p. 47

invers. Alegerile politice determină nu doar soarta țărănimii și munca acestora, dar, de exemplu, alegerile politice ale breslelor determinau modul în care munceau meseriașii în Evul Mediu, așa cum, în Atena antică, stabileau că negustoria era rezervată străinilor, iar munca în atelierele de olărit sau activitățile portuare era rezervată forței de muncă a sclavilor și amândouă erau interzise cetățenilor, liberi și proprietari, în ciuda faptului că aduceau grosul veniturilor cetății.

Legătura dintre sistemul de inegalități instituit politic și avuție, în societățile tradiționale, este și mai evidentă în societățile puternic birocratizate, în care veniturile claselor superioare erau asigurate nu atât prin proprietatea asupra pământului, cât de locul ocupat, prin decizie politică, în societate. În astfel de societăți, cum au fost, de exemplu, Imperiul Roman și cel Bizantin, China în Asia sau Spania în Europa occidentală, avuțiile veneau la fel de bine din funcțiile ocupate în administrație. Țările Române erau organizate, sub influență bizantină, după un sistem predominant birocratic care făcea ca „dregătoriile” să fie aducătoare simultan de venituri și pământuri.

Ceea ce scoate și mai mult în evidență caracterul politic al distribuției în societățile tradiționale sunt situațiile extreme, în care locul ocupat în ierarhia politică stabilită a societății – clasele superioare – nu mai este însoțită, din diferite motive, de avuție. Istoria statelor tradiționale este plină de istorioare ale nobilimii scăpătate, ale reprezentanților claselor superioare politic, dar lipsiți de avere. „Pensia” oferită de stat devenea în multe cazuri sursa de venituri a acestora, pensie la care erau îndreptățiți de locul ocupat în sistemul de redistribuire definit politic, ca urmare a faptului că erau nobili.

Dincolo de aceste cazuri extreme, clasele superioare și, mai ales, clasa politică din societate erau bogate. Întreaga istorie a societăților tradiționale este o istorie a concentrării avuției la nivelul clasei politice. Controlul avuției este esențial pentru sistemul politic al societăților tradiționale și, în consecință, pentru organizarea ei socială și economică. Soluția adoptată de clasa politică a acestor societăți pentru a controla avuția a fost să o monopolizeze. Sistemul de distribuire a hranei în favoarea clasei politice și a aliaților săi a devenit simultan un sistem de distribuire a avuției în favoarea clasei politice și a principalilor săi aliați – militarii, preoții și administrația. Piramidele și mormintele regale egiptene, palatele miceniene, castelele (și, mai târziu, palatele) feudale sau celebra scriere *Les riches heures du duc du Berry*, ca și „orașul interzis” din Peking sau încăperile umplute cu aur de Atahualpa pentru Pizarro și palatul lui Montezuma ocupat de Cortez, stau mărturie a rezultatelor la care putea duce acest monopol asupra avuției a clasei politice din societățile tradiționale.

Dar, așa cum am văzut, sistemul de distribuire definit politic, în esență un sistem de impozite plătit de clasa producătoare de hrană din societate pentru a avea acces la rezultatele producției, nu este, nici măcar în societățile tradiționale, singurul sistem de distribuire a hranei și a avuției. Foarte curând după formarea statelor – în societățile tradiționale statele sunt organizarea politică a dominației clasei politice asupra societății– *piețele* au început să joace un rol important, prin crearea unui al doilea sistem de distribuție, atât a hranei, cât și a avuției în societate.

Prima reacție a clasei politice a fost de a domina politic și piața. În Egiptul antic sau în Babilon, negustorii erau agenți regali¹. O astfel de piață nu este, evident, piață în sensul modern al termenului. Nu avea un loc al ei, un spațiu care să fie deopotrivă al cererii și al ofertei și al libertății comerciale. Portul pare a fi locul unde aveau loc schimburile. Abia mai târziu orașele vor construi acel spațiu între ziduri în care se stabilea piața. Nu avea agenți autonomi în raport cu puterea politică. Nu avea riscuri și, în consecință, puterea ei reglatoare era minimă. De altfel, nu avea nici monedă, aceasta urmând să apară abia mai târziu, când orașele grecești aveau să dea pieței o libertate necunoscută în Orientul Apropiat mult mai dominat politic decât Grecia. Dar, mai ales, nu avea *tranzacții*, care presupun acceptarea rolului de „mână invizibilă” a pieței în reglarea prețurilor.

Piața nu a putut să apară decât în momentul în care puterea politică a fost nevoită să facă un pas înapoi, când locul marelui imperiu echivalent cu lumea organizată politic a fost luat de micile state a căror putere politică nu depășea supunerea celor câteva zeci de mii de cetățeni și câteva sute de mii de alți locuitori care, pe un teritoriu restrâns, alcătuiau populația statului respectiv. Piața este rezultatul incapacității clasei politice de a domina fie lumea din jurul său, fie lumea aflată la mare distanță. Iar acolo unde dominația politică dispare, dispar și instituirile acesteia cu privire la inegalitate și la regulile de distribuție. Ba chiar nici atunci. După Polanyi, piața nu a apărut în forma sa adevărată decât odată cu capitalismul industrial, cel care a creat și a acceptat piața ca „mână invizibilă”, mecanism reglator al producției, schimbului și a întregii economii, iar pe baza acesteia, a vieții sociale și, în final, politice. Până atunci, avem de a face cu piețe dominate social, cu prețuri fixate de autorități, cu schimburi reglementate de condiții sau reguli sociale, de „non-piețe”, așa cum schimburile care au loc sunt „non-tranzacții”. Ceea ce nu înseamnă, până la urmă, decât că în toată istoria de până în secolul al XIX-lea european, nu piața a modelat societatea, ci societatea a modelat piața.

---

¹ Polanyi, Karl, Arensberg, Conrad, 1975, *Les systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Librairie Larousse, Paris, pp. 61-62

Este de așteptat ca piața să nu fie ușor acceptată în societate, măcar la început. Ea este scoasă atât în afara spațiului societății tradiționale, atât fizic – fiind organizată în afara cetății – cât și social; negustorii erau, în cetățile grecești, străini, chiar dacă locuiau în cetate și am văzut deja cum legea tebană elimina de la practica drepturilor cetățenești pe cei care se ocupau cu negustoria, chiar dacă erau cetățeni de drept prin naștere și prin proprietate. Mai târziu, cetățile grecești vor avea o piață chiar în agora și inventarea de către acestea a monedei este cea mai bună dovadă a rolului central pe care piața tinde să-l joace în economia și societatea greacă. În evul mediu feudal, orașele – locul prin definiție al pieței – erau, multe dintre ele, situate în afara sistemului de organizare socială dominant în societate. Orașele erau „libere”, adică cel puțin unele dintre ele nu intrau în sistemul de vasalitate care organiza societatea feudală, aveau propria lor conducere politică și se subordonau doar regelui. Dar și aici piața începe să se extindă, cuprinzând și satele și domeniile într-o rețea de legături economice și sociale cu totul diferită de cea tradițională. Piața ridică probleme, dar devine foarte repede o realitate a societății tradiționale, chiar dacă este o realitate problematică.

Problema societății tradiționale față de piață este dublă. Pe de o parte, piața construiește un alt sistem de distribuție decât cel instituit politic și care tinde să-l dubleze pe acesta. Pe de altă parte, ea afirmă alte principii ale distribuției decât cele instituite politic.

Ca sistem de distribuție secundar, piața oferă oricărui om din societatea tradițională posibilitatea de a evita regula politică fundamentală de distribuție în societate. Măcar teoretic, un om dintr-o clasă inferioară poate completa de pe piață ceea ce nu primește pe baza sistemului de distribuție definit politic. Iar, în felul acesta, încalcă regula politică a distribuției. Poate să nu aibă pământ, dar să aibă mâncare, locuință etc. și o existență confortabilă. Este exact ceea ce făceau orașenii, sustrăgându-se autorității politice din societatea tradițională.

Apoi, ca sistem secundar de distribuție, piața distribuie bunurile după alte criterii decât cele ale sistemului politic de distribuție. Criteriul pieței este averea, nu statutul personal și nu mărimea domeniului aflat în exploatare. Și nu orice fel de avere – la urma urmei pământul, uneltele, casele, animalele și oamenii aflați în subordonare reprezintă, cel puțin după convingerile noastre actuale, capital, adică avere – ci averea în forma ei bănească. Mai târziu, odată cu dezvoltarea sistemelor de credit, inclusiv a creditului ipotecar, piața va integra și capitalul imobiliar, afectând astfel profund sistemul principal de distribuție. În orice caz, distribuția după avere neagă principiul fundamental al distribuției instituite politic. În sistemul de distribuție principal, distribuția se face în funcție de ceea ce ești: rege, nobil, preot, funcționar, țăran liber, sclav, etc. În sistemul de distribuție după avere

al pieței, distribuirea se face în funcție de ceea ce ai, în principal bani. Este absolut neinteresant ceea ce ești, cu excepția cazului în care ceea ce ești poate fi transformat într-o avere din cauza venitului care este asociat statutului. Sunt cunoscute, mai ales în antichitatea romană, cazuri de oameni liberi care s-au vândut singuri ca sclavi.

A doua latură a problemei este încă și mai gravă, pentru că piața modifică principiile organizării sociale. Organizarea socială a societății tradiționale avea ca principiu de bază inegalitatea dintre persoane. Această inegalitate funcționează în toată societatea tradițională, cu excepția notabilă a pieței. Pe piață toți oamenii sunt egali, indiferent dacă strămoșii lor sunt zei, au luptat în cruciade sau sunt doar niște șerbi sau sclavi eliberați. Nu numai că nimic din ceea ce este un om nu apare ca element care influențează tranzacția, dar cei doi participanți la o tranzacție sunt întotdeauna egali. Tranzacția este expresia voinței lor libere de a vinde sau de a cumpăra la un anumit preț. Țăranul sau meșteșugarul care vinde este la fel de liber și de egal ca și nobilul sau preotul sau chiar regele care cumpără. Iar nobilul sau regele vor putea cumpăra numai dacă au bani și doar după o negociere de la egal la egal cu vânzătorul.

Este o răsturnare extraordinară a situației. În afara pieței, voința regelui sau a seniorului este lege, iar soarta celorlalți oameni depinde uneori doar de un capriciu al său. Preoți și juriști stau alături de el pentru a-i justifica deciziile. Soldați înarmați sunt gata să elimine fizic pe cei care ar putea contesta decizia stăpânului instituit politic. Și cel mai adesea nici nu este nevoie, pentru că majoritatea oamenilor dintr-o societate sunt pregătiți să asculte, convinși fiind că decizia superiorului este întotdeauna „bună”, și că neîndeplinirea ei este o încălcare deopotrivă a legilor societății și ale firii. Și tot acest sistem de reguli este negat în momentul în care regele se duce la piață, unde preoții, soldații, funcționarii nu slujesc la nimic și tot ce contează este dacă are banii necesari pentru a cumpăra ce-și dorește. Iar în fața lui, cel care se poate opune voinței sale este, de cele mai multe ori, un inferior, de a cărui viață poate dispune în momentul în care au ieșit amândoi din piață, dar nu pe piață. Iar alături de el poate fi o altă ființă inferioară care este și ea un cumpărător și cu care regele nostru va trebui să intre în competiție de pe poziții egale.

Cu atât mai mult cu cât, în forma ei istoric concretă, piața nu este doar un spațiu economic. Ca un spațiu în care oamenii se adună și devin fiecare altceva decât erau, ea este un important spațiu social, cultural, ideologic. Braudel descrie pe larg noul spațiu social pe care îl creează piața și mai ales rețelele de piețe, legate între ele prin circulația bunurilor și a oamenilor¹.

---

¹ Braudel, Fernand, 1985, *Jocurile Schimbului*, Meridiane, București, vol I

Piața răstoarnă organizarea socială a societății tradiționale, stabilește alte principii ale relațiilor între oameni și introduce un nou sistem de distribuire, independent de cel instituit politic și orientat împotriva sa. Două întrebări se nasc din această situație: cum de a fost acceptată piața? Cum s-a făcut că vreme de mai multe mii de ani piața nu a reușit să submineze societatea tradițională și să îi schimbe regulile de organizare după chipul și asemănarea ei.

Răspunsul la prima întrebare este considerat banal. Societatea tradițională a trebuit să accepte piața, pentru că avea nevoie de ea. Nu orice produs se putea obține în sat sau pe domeniul lucrat de sclavi sau țărani. Chiar dacă aceste domenii aveau adesea proprii lor meșteșugari și specialiști. Tot ce venea de la distanță trebuia cumpărat de pe piață. Și, în plus, orașele produceau, pentru piață, lucruri care nu se puteau produce pe domenii. Chiar dacă era incomodă, chiar dacă era în afara regulilor societății, piața trebuia suportată.

Răspunsul la a doua întrebare este mai dificil. Pentru că lecția istoriei spune că piața a putut să fie bine integrată de societățile tradiționale fără să reprezinte o amenințare pentru acestea. Or, această lecție a istoriei pe termen lung contrazice o altă lecție, a istoriei pe termen scurt, care spune că tocmai dezvoltarea pieței și extinderea regulilor ei într-un spațiu social din ce în ce mai mare a condus, la sfârșitul secolului al XVIII-lea la acea victorie a burgheziei – și a pieței – asupra societății tradiționale din care s-a născut, ulterior, societatea democratică modernă. Tot Braudel este cel care sintetizează această concepție, mai degrabă a economiștilor decât a istoricilor:

„Dezvoltarea economică a Europei, și chiar a lumii, ar fi dezvoltarea unei economii de piață, care și-a mărit aria neîncetat, incluzând în ordinea ei rațională din ce în ce mai mulți oameni, din ce în ce mai multe comunicații economice apropiate și îndepărtate, care tind să creeze, toate laolaltă, o unitate a lumii”¹

Este foarte posibil să fie chiar așa. Dar de aici, de la dezvoltarea economică și până la schimbarea radicală a societății, a organizării ei sociale și politice, a culturii și a valorilor fundamentale, mai este de făcut un drum pe care simpla corelație dintre dezvoltarea economică și modernizarea socială și politică nici nu-l explică, nici nu-l face mai inteligibil. Cu atât mai mult cu cât socialismul – care în momentul său de maximă dominație a ocupat un spațiu mai larg și mai populat decât a reușit vreodată să o facă capitalismul democratic și dezvoltat – a arătat că se poate măcar încerca dezvoltarea industrială fără piață și fără democrație.

---

¹ *op.cit.* p. 267

Piața a fost, fără îndoială, punctul de plecare și al democrației și al capitalismului industrial. Dar nu a fost decât un punct de plecare. Una dintre paradigmele genezei capitalismului este că a fost produs, treptat, de inexorabila dezvoltare a pieței, bazată la rândul ei pe inexorabila dezvoltare a tehnologiilor. Iar apoi, capitalismul a generat democrația, ca pe forma de organizare politică care i se potrivește cel mai bine. Acestei paradigme a apariției „naturale” a capitalismului i se poate opune o explicație care să acorde o atenție și un rol sporit clasei politice și practicii politice.

Paradigma genezei „spontane” a capitalismului încearcă să explice cum anume a apărut capitalismul. Aceasta este una dintre cele mai mari probleme, nerezolvate definitiv încă, a cunoașterii societății moderne. Capitalismul a apărut într-un colț îndepărtat al lumii civilizate, în vestul peninsulei europene a continentului Euro-asiatic, într-o perioadă greu de precizat (pentru că ea depinde de ce anume înțelege cercetătorul drept capitalism și ce anume indicatori urmărește să identifice în istorie), dar care, după cele mai multe teorii, se întinde de prin secolul al XVII-lea și până în secolul al XIX-lea. Dacă identificăm capitalismul cu *munca organizată rațional*, așa cum face Max Weber, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai capitalismului, atunci putem găsi capitalism încă în societățile antice, iar Max Weber nu șovăie în a-l identifica. Dacă, prin capitalism înțelegem în primul rând producția de tip industrial – iar toate capitalismele moderne se bazează, totuși, pe aceasta – atunci am putea, precum Karl Marx sau Arnold Toynbee, să identificăm capitalismul cu expansiunea *revoluției industriale* și să căutăm capitalismul în perioada istorică declanșată de dezvoltarea mașinismului.

În realitate, capitalismul este un proces care depășește net orice limitări de natură economică sau tehnologică¹. Este procesul formării unui nou mod de organizare a societății, suficient de complex pentru ca, în raport cu el, comunismul însuși – care, vreme de mai mult de jumătate de secol a apărut drept principalul său adversar politic și ideologic – să nu fie decât una dintre multele variante de organizare încercate. Istoria este aici de un ajutor și de o însemnătate excepțională. Chiar și pentru cercetători este dificil să-și amintească că noțiunea de *capitalism* încă nu era folosită nici măcar de Karl Marx înainte de a doua treime a secolului al XIX-lea, că el a fost utilizat mai degrabă ca reacție teoretică și ideologică împotriva ofensivei termenului de *socialism* și că, lucrarea care l-a consacrat a fost o carte a unui filosof german, Werner Sombart² ce a pătruns încet în conștiința europeană.

---

¹ Dobb, Maurice, 1950, *Studies in the Development of Capitalism*, Oxford University Press, Oxford

² Sombart, Werner, 1902, *Der Moderne Capitalismus*, Berlin

Fernand Braudel, unul dintre cei care au modificat modul contemporan de a privi istoria și relația ei cu prezentul, notează cu regret că noțiunea de *capitalism* nu apare în *Enciclopedia Britannica* decât începând cu 1926¹. Pentru Braudel, avem de a face aici doar cu o problemă lingvistică, eventual cu una de conștientizare a existenței în realitatea socială a acestei forme specifice de organizare socială.

Această caracteristică a capitalismului este esențială și ea a fost rar atât de bine surprinsă ca de istoricul francez. Este extrem de semnificativă, ceea ce numim astăzi capitalism referindu-ne la lumea dezvoltată din sistemul mondial actual, are mari dificultăți de a fi înțeles ca un mod de organizare socială specific. Ca istoric, Braudel a înțeles asta mai bine decât alții, tocmai pentru că a putut să-i identifice în istorie insulele de supraviețuire într-o lume care, în mod esențial, era definită prin aceea că este non-capitalistă.

În istoria non capitalistă, majoritară în timpul istoric, capitalismul, ca formă de organizare cu totul specifică a relațiilor dintre oameni

*„reprezintă însă, în egală măsură o lume în sine, diferită, chiar străină în raport de blocul social și economic care îl înconjoară. Și tocmai în raport de aceasta din urmă se definește drept ‚capitalism’, nu numai în raport de noile forme capitaliste care apar mai târziu.”*²

Avem aici de a face cu o aprigă dispută științifică legată de ce este, când și cum a apărut capitalismul. Faptul că, de două secole încoace, adică cam din momentul în care au apărut științele sociale moderne, inclusiv istoria modernă, disputa centrală a acestora continuă să fie legată de înțelegerea capitalismului ca mod de organizare specifică a societății nu face decât să sublinieze cât de centrală a fost și rămâne această problemă pentru înțelegerea lumii în care trăim.

Două mari curente de gândire se confruntă aici. Unul dintre ele, la care se raliază și Braudel, dar care a fost deschis încă de Max Weber cu jumătate de secol înainte, consideră capitalismul un mod de organizare socială în care construcția specifică a relațiilor umane este, pe de o parte, definitorie, iar, pe de altă parte, independentă de dezvoltările tehnologice și, în general, ale societății. Dacă adoptăm această concepție, atunci putem considera, precum Max Weber sau Braudel că, de-a lungul întregii istorii au existat „insule” de capitalism în orice societate organizată tradițional, care și-au așteptat oportunitatea de a se extinde și de a deveni principala formă de organizare a întregii societăți.

---

¹ Braudel, Fernand, 1985, *Jocurile schimbului*, Editura Meridiane, București, vol. 1, p. 285

² idem, pp. 286-287

Al doilea mare curent de gândire, însă, definește capitalismul doar ca mod de organizare dominantă a întregii societăți. Argumentul, valabil, al susținătorilor acestei paradigme despre capitalism este că o societate își extinde caracteristicile și modul dominant de organizare socială asupra *tuturor* componentelor sale, modificându-le conținutul și relația cu celelalte componente, cele dominante, ale caracteristicilor sale. Aici, Max Weber se confruntă cu Karl Marx – în raport cu teoria căruia își dezvoltă propria teorie – iar Fernand Braudel se confruntă cu Karl Polanyi¹, unul dintre reprezentanții unei școli istorice pentru care capitalismul este o formă istorică, și nu universală, de organizare socială.

Marx, care este dificil de ignorat din cauza extraordinarei sale influențe asupra gândirii despre societate, sugerează că organizarea capitalistă a societății depinde de organizarea industrială a producției. Pentru paradigma sa, care pune tehnologia ca fundament al determinărilor în societate, această consecință logică este necesară. Toynbee, care a introdus conceptul de „revoluție industrială” – reluat, în gândirea cotidiană a celei de a doua jumătăți a secolului trecut de A. Toffler în forma „valurilor” tehnologice dominante în societate – a extins în zona nemarxistă a gândirii despre societate paradigma care afirmă că societatea se adaptează la tehnologiile pe care le inventează și nu invers. Ceea ce este dificil de susținut.

Căci, uneori, tehnologiile nu modelează societățile sau, cel puțin nu le modelează la fel. Societatea mongolă medievală, organizată ca societate a nomazilor crescători de animale, a putut să adopte cea mai mare parte a tehnologiilor superioare dezvoltate de civilizații precum cea chineză sau indiană și să domine militar practic toate spațiile în care a ajuns și toate populațiile cu care a intrat în contact și nu și-a schimbat radical organizarea decât în momentul în care a fost nevoită să se sedentarizeze pentru a-și putea administra cuceririle. Aceiași tehnologie industrială care este asociată capitalismului vest-european și căreia i se atribuie reorganizarea socială a societății europene după principiile democrației politice și a sistemului de distribuție care este piața a fost – și mai este încă – utilizată cu succes de societăți care au alte forme de organizare socială și politică decât cele considerate tipice pentru producția de tip industrial. Comunismul este unul dintre exemple, dar experiența sa a fost de durată istorică scurtă. Societățile organizate încă feudal din Asia și Africa pot fi un exemplu mai convingător, pentru că rezistă formei capitaliste de organizare a societății cu succes de mai mult timp, în vreme ce îi utilizează tehnologiile.

---

¹ Polanyi, Karl, Arensberg, Conrad, 1975, *Les Systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Librairie Larousse, Paris

Politica pare a juca în organizarea societăților un rol mai decisiv decât tehnologia. Revoluția franceză a reorganizat politic întregul sistem social francez, transformând țăranii în proprietari de pământ și eliminând obligațiile senioriale, fără să modifice semnificativ tehnologiile din agricultură și din rural încă multă vreme. În România, reforma agrară a lui Cuza a transformat radical relațiile sociale dintre țărani și boieri, echivalând cu construirea societății românești moderne, fără ca vreo dezvoltare tehnologică semnificativă să fi avut loc. Politica pare putea să schimbe societatea aproape arbitrar în asemenea cazuri, dar pentru ca politica să vrea o asemenea schimbare, iar societatea să o accepte, o mulțime de alte lucruri trebuie să se întâmple, de la schimbări ale ideilor și concepțiilor despre oameni și societate și până la evoluții tehnologice.

Ceea ce este important de luat în seamă este că nici o explicație simplă nu este în întregime adevărată. Schimbarea ordinii sociale este o întreprindere atât de complexă, încât doar o combinație cu totul excepțională de factori și condiții o pot genera. Iar capitalismul este, înainte de a fi rezultatul unei tehnologii, o anumită formă de organizare a producției și un sistem special de distribuție a rezultatelor producției, un mod cu totul special de a organiza relațiile dintre oameni într-o societate. Și, ca orice mod de organizare a societății el nu există decât instituit, decât în măsura în care o clasă politică îl alege pentru o societate și, prin preluarea puterii politice, adică a dreptului de a-și institui alegerile și a mijloacelor de a o face, reușește să impună societății noua formă de organizare. Iar apoi reușește să o mențină în funcțiune.

Un nou mod de organizare a societății înseamnă, întotdeauna, un nou sistem dominant de distribuție în societate. Piața, dar de data aceasta piața capitalistă, este instituția care asigură distribuțiile și redistribuirile în capitalism, dar „mâna ei invizibilă” este strict supravegheată politic în așa fel încât sistemul să continue să funcționeze în conformitate cu alegerile instituite. Așa cum și invers, piața supraveghează, prin intermediul întregii societăți, politica, pentru ca nu cumva aceasta să modifice sistemul. Nu întotdeauna această dublă supraveghere este eficientă.

Ca și societatea tradițională care menținea, pe lângă sistemul dominant de distribuție un sistem secundar, capitalismul face același lucru. Ca sistem dominant de distribuție, piața distribuie accesul la rezultatele producției în funcție de ceea ce și cum poți vinde pe piață. Sistemul secundar de distribuție ignoră relațiile de piață și distribuie în funcție de caracteristicile personale, indiferent dacă acestea sunt ereditare sau dobândite. Nu intră aici pensiile sau asigurările de sănătate care, de fapt, funcționează după mecanismul pieței. Ci donațiile, gratuitățile, asistența socială, ajutoarele, scutițiile sau facilitățile, iar uneori privilegiile. O parte dintre ele sunt redistribuite de către stat, dar o bună parte

aparțin comunităților sau unor instituții ale societății civile. În orice caz, ele există și alcătuiesc un sistem complementar sistemului principal de distribuție. Cel puțin ideologic, comunismul a încercat să transforme acest sistem de distribuție secundar în unul dominant, afirmându-și alegerea pentru o distribuție făcută după principiul „*de la fiecare după posibilități, fiecăruia după necesități*”. Până acum, însă, nici o societate nu a fost organizată după un asemenea principiu de distribuție.

STATUL DEMOCRATIC MODERN

Diferitele societăți și-au construit propriile lor clase politice și propriile lor state. Dar, în decursul istoriei ultimilor cinci secole, expansionismul european – deopotrivă militar, economic și ideologic – a făcut ca societatea creată și dezvoltată de capitalismul european să se suprapună treptat peste societățile necapitaliste mai întâi din Europa, iar apoi și ne-europene. Odată cu aceasta, formele de stat create în Europa occidentală au devenit formele dominante de stat în întreaga lume. Triumful formei europene de stat a fost asigurat după primul război mondial, când s-a trecut la crearea unei ordini internaționale bazată pe principiile statului european și pe filosofia (adică alegerile) clasei politice europene (și nord-americane, la rândul ei un produs al capitalismului european). *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, adoptată de Adunarea Generală a ONU pe 10 decembrie 1948, consacră principiile elaborate de clasa politică europeană și capitalistă – principiile statului democratic modern – drept principii universale ale relațiilor politice legitime.

Originea statului european democratic

Din această cauză, originile statului european modern trebuie căutate în statul feudal vest-european și în modificările treptate care i-au fost aduse pe măsură ce societatea de tip capitalist se dezvoltă din vechea societate feudală. Feudalismul european s-a bazat pe o vastă fărâmițare a puterii politice nu între cetățenii unui stat, ci între marii feudali, proprietari de domenii întinse pe teritoriul cărora exercitau toate funcțiile actuale ale statului – de la justiție și apărare și până la baterea de monedă și încasarea de taxe. Treptat, însă, în Europa occidentală, balanța puterii politice, militare și economice s-a înclinat în favoarea regilor, „primii între egali”, feudali aflați în vârful scalei de relații de vasalitate ale societății. În timp, aceștia au redus puterea nobililor, transformând pe unii dintre aceștia în simpli funcționari ai curții regale și distrugându-i pe cei care se opuneau, au dublat ierarhia nobiliară de o administrație centralizată aflată în directă lor subordonare, au unificat moneda – și pe această cale au creat condiții favorabile unificării economice – și sistemele de taxe și și-au afirmat propriile interese ca interese ale întregii societăți. Monarhiile centralizate au rămas însă state feudale, adică state care se bazau pe împărțirea cetățenilor în clase de statut inegale în drepturi, care se transmiteau ereditar.

Întărirea monarhiilor și centralizarea politică a statelor a fost însoțită, în țări precum Anglia, Franța, Spania, Țările de Jos de dezvoltarea orașelor și a burgheziei urbane, meșteșugărești – ulterior industriale – comerciale și financiare. Fără a avea inițial acces la

clasa politică, burghezia a fost unul dintre grupurile de putere cheie ale societății feudale care și-a croit, treptat, drum spre puterea politică, pe măsură ce acumula tot mai multă putere economică și prestigiu social.

În secolele XVII-XVIII, burghezia preia – de regulă prin revoluții – puterea politică din mâinile aristocrației și instituie noi alegeri (opțiuni) cu caracter global pentru societate. Societatea capitalistă se naște astfel, pe de o parte, ca rezultat al transformărilor sociale și economice ale fostei societăți feudale, pe de altă parte, ca rezultat al instituirii, pe baza acestor transformări, a unor noi alegeri fundamentale ale societății de către o nouă clasă politică, utilizând statul ca pe un instrument de modelare al societății. Statul burghez reflecta, pe de o parte, evoluțiile capitaliste din interiorul societății feudale, iar, pe de altă parte, le stimula și le facilita dezvoltarea, contribuind la formarea noii societăți capitaliste.

Burghezia europeană este creatoarea statului democratic modern, pe care l-a impus, odată cu societatea capitalistă, printr-un lung șir de războaie și printr-un continuu proces de expansiune economică, culturală, ideologică și militară mai întâi în Europa și în America de Nord, iar apoi în întreaga lume. La sfârșitul secolului al XVII-lea, Anglia devine monarhie parlamentară și clasa politică engleză se lărgeste pentru a cuprinde nu numai fosta aristocrație, dar și noua clasă burgheză. Un secol mai târziu, revoluția franceză desființează monarhia, instituie republica și proclamă *Declarației drepturilor omului și cetățeanului* care, în 17 articole formulează principiile noilor relații politice ale noii societăți.

Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, adoptată în 1789 de Adunarea Constituantă a Franței, proclamă:

- în articolul 1 al că: „*Toți oamenii sunt născuți și rămân liberi și egali în drepturi*”, ceea ce desființează diferențele de statut în raporturile cu statul, considerate „naturale” până atunci și care asigurau dominația politică absolută a aristocrației;
- în articolul 2 că: „*Scopul oricărei asocieri politice este prezervarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sunt Libertatea, Proprietatea, Securitatea și Rezistența la Oprimare*.”, afirmând că politica se referă la drepturile și interesele cetățenilor și nu la interesele monarhiei;
- în articolul 3 că „*Națiunea este sursa esențială a oricărei suveranități*” echivalând cu afirmarea legitimării puterii politice în voința națiunii;
- și, în articolul 4 că: limitele libertății individului „*pot fi stabilite doar prin Lege*”, punând astfel bazele statului de drept.

Cu 13 ani înainte, *Declarația de Independență* a coloniilor americane față de coroana britanică fusese și ea făcută „în numele și prin puterea acordată de Poporul („good People”) acestor colonii”.

Faptul că toți oamenii – de fapt, doar cetățenii și nu toți oamenii erau cetățeni – căpătau același statut politic în societate, deci intrau în aceeași relație cu statul, iar statul – prin intermediul căruia era guvernată societatea – nu era legitim decât ca expresie a voinței lor a schimbat radical societatea feudală.

Începe epoca formării și expansiunii societăților democratice și capitaliste și a statelor lor. În perspectivă istorică, nu este o epocă prea îndelungată. Abia au trecut câțiva ani de la aniversarea a două secole de la Revoluția franceză. Iar societatea și statul modern nu au fost pe deplin victorioase decât, probabil, după primul război mondial. Iar ultima alternativă serioasă la forma promovată de aceasta – societatea și statul comunist – s-au prăbușit, fără a dispărea în întregime, de mai puțin de două decenii.

Nu toate caracteristicile statului modern s-au născut odată cu revoluțiile secolelor XVII și XVIII. Revoluția franceză, de exemplu, a acordat într-o primă etapă drept de vot doar proprietarilor – cam jumătate din populația masculină – iar ulterior tuturor bărbaților, dar femeile au căpătat dreptul de vot mult mai târziu. Revoluția americană a proclamat suveranitatea poporului („*the good People*”), dar în această categorie nu îngloba, de exemplu, negrii care rămâneau a fi sclavi sau indienii care continuau a rămâne intruși.

De la apariția sa și până în prezent, statul modern a evoluat sub acțiunea – în principal – a două procese care remodelau societatea europeană: conflictele sociale și dezvoltarea capitalismului industrial.

Conflictele sociale – dintre bogați și săraci, dintre patroni și salariați, dintre proprietarii de bani și proprietarii de pământ, dintre orașeni și săteni, dintre etnicii majoritari și etnicii minoritari, etc. – care existaseră în toate societățile precapitaliste, s-au amplificat sub impactul dezvoltării capitaliste. Nu este bine cunoscut acest impact. Încă se mai discută dacă revoluția industrială de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui de al XIX-lea a înrăutățit într-adevăr viața populației, așa cum credeau Marx și Engels sau, dimpotrivă, au ridicat nivelul general de trai.¹

---

¹ Ashton, T.S., 1998, *Standardul de viață al muncitorilor în Anglia, 1790-1830*, în F.A. Hayek, *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, pp. 123-153

Dar, secolul al XIX-lea a fost un secol al marilor transformări generate de conflicte, tensiuni și transformări sociale. Caracteristica acestora a fost de a-și căuta rezolvarea în politică, iar rezolvarea politică nu putea fi obținută decât prin accesul la puterea politică. Treptat, tot mai multe clase și grupuri sociale din societate cereau și luptau chiar pentru accesul la puterea politică, cu intenția de a utiliza această putere pentru a-și îmbunătăți situația economică, socială etc. în societate.

Revoluția franceză deschisese drumul către puterea politică a burgheziei proclamând dreptul tuturor oamenilor de a avea acces la conducerea statului. Conflictele sociale au împins noi grupuri de oameni din societate spre gestionarea puterii politice și a statului.

Capitalismul industrial a schimbat societatea atât de repede și de radical cum nu se mai întâlnise în istorie. A dezrădăcinat milioane de oameni și nu doar i-a mutat în mari aglomerări urbane, dar i-a transformat în salariați industriali, i-a alfabetizat, le-a modificat organizarea timpului, relațiile de familie, relațiile cu societatea și cu statul, i-a silit să circule și să comunice, să se organizeze, să se subordoneze ierarhiilor riguroase ale proceselor industriale, i-a trimis la piață pentru orice aveau nevoie, de la hrană și locuință și până la distracții, dar și pentru a-și găsi un loc de muncă, le-a creat timp liber și, pentru că după o anumită vârstă nu mai primeau nici un loc de muncă, i-a silit să economisească, să se asigure și, mai târziu, să investească, i-a obligat să învețe să folosească mașinării complexe, mai întâi la locul de muncă, iar apoi în gospodărie, într-un cuvânt, a schimbat complet modul de trai, de gândire și de relaționare a oamenilor din societate.

Extraordinara dezvoltare și schimbare pe care a produs-o capitalismul prin cucerirea și apoi prin dezvoltarea economiei a impus statutului să-și adapteze instituțiile la noile realități și a schimbat complet nu numai componența clasei politice, dar și relațiile ei cu societatea. Noi grupuri de putere au apărut în economie și în viața socială – cum ar fi sindicatele sau organizațiile civice de orice fel. Mijloacele de comunicare în masă au modificat raporturile dintre clasa politică și electorat și au permis o supraveghere continuă a activității statului, așa cum au permis și mobilizarea mult mai rapidă și mai eficace a adversarilor acestuia. Opinia publică a început să devină un factor de care clasa politică și funcționarii de stat trebuiau să țină seama, așa cum au trebuit să țină seama și să accepte tendințele spre autonomie ale comunităților locale. Nu în ultimul rând, capitalismul a creat state și comunități locale bogate, transformându-le în puteri economice incomparabil mai mari decât ar fi putut visa orice monarh absolut cu unul sau două secole în urmă.

Acest drum istoric al statului nu a fost nici linear, nici uniform pentru toate statele europene. Cel puțin trei linii evolutive mari către statul modern, democratic și capitalist, pot fi identificate în istoria europeană în funcție de modul în care s-au împletit democrația și capitalismul:

- (1) cazul în care democrația și capitalismul au evoluat simbiotic, sprijinindu-se reciproc, ilustrat mai ales de Marea Britanie;
- (2) cazul în care dezvoltarea capitalismului s-a sprijinit mai degrabă pe regimuri autoritare, democrația fiind o organizare politică dobândită ulterior, caz ilustrat mai ales de Germania.
- (3) cazul în care industrializarea capitalistă, lentă și mult întârziată, a fost întreruptă și înlocuită cu industrializarea comunistă, bazată pe statul totalitar comunist, democrația politică de tip liberal fiind de asemenea o achiziție târzie, caz ilustrat și de România.

Marea Britanie a introdus gradual principiile democrației liberale reprezentative, modificându-și continuu clasa politică și regulile distribuției puterii. Mai întâi proprietarii de pământ – deveniți și comercianți – apoi întreprinzătorii, apoi clasa muncitoare au căpătat în timp acces la puterea politică și la conducerea statului. Au existat conflicte și în Marea Britanie, dar structura flexibilă a statului, victoria necontestată a capitalismului în interior – unde nu au rămas zone sau arii care să conserve, economic și social, societatea feudală (poate cu excepția Irlandei) – și masificarea relativ timpurie a binefacerilor creșterii economice au menținut capitalismul în limitele democrației. Statul democratic și capitalist britanic s-a format în condițiile în care în societatea britanică dominau valorile politice ale libertăților individuale și drepturilor cetățenești.

Germania, care a devenit stat național mai târziu decât Franța, Anglia sau Spania și în care burghezia a eșuat în obținerea unei poziții dominante în cadrul clasei politice, s-a organizat mai întâi ca o combinație între o monarhie absolută și o birocrație absolută, care a supraviețuit până la sfârșitul primului război mondial. În interiorul acestui stat autoritar și sprijinit de acesta, capitalismul industrial s-a dezvoltat într-un ritm chiar mai rapid în „înapoiata” Germanie, decât în restul Europei, recuperând rămănerile în urmă și devenind un competitor cu forță egală pentru capitalismul britanic sau francez. Scurta perioadă de democrație din perioada interbelică a fost rapid înlocuită de statul nazist totalitar, care a sprijinit și el dezvoltarea capitalismului german, dar a înăbușit orice libertăți cetățenești. Valorile dominante în societatea germană în timpul acestei perioade de dezvoltare inițială a capitalismului nu au fost cele ale drepturilor și inițiativelor

individuale, ci cele colectiviste, ale individului în slujba națiunii și a statului¹. Și nici structurile și relațiile sociale din societatea germană nu au devenit cele specifice unui stat capitalist și democratic decât după al doilea război mondial².

Abia după al doilea război mondial a devenit Germania – partea reconstruită ca RFG – o democrație liberală, în vreme ce fosta zonă de ocupație sovietică din Germania a trecut direct de la totalitarismul nazist, la totalitarismul comunist. Alte state vest europene, cum sunt Portugalia (1974) și Spania (1975), au adoptat un regim politic democratic chiar mai târziu.

Statul român modern – democratizare și industrializare

România începuse modernizarea capitalistă și democratică cu un secol mai târziu decât societățile occidentale și sub influența directă, ideologică și politică, a acestora și a Rusiei. Ea s-a desfășurat lent și sinuos, printr-un proces în care schimbarea instituțională a jucat de fiecare dată rolul de factor de schimbare menit să genereze noi realități sociale, economice sau politice. Spre deosebire de societățile occidentale care produceau noi structuri și instituții sociale, economice și politice prin simpla lor funcționare normală, iar modernizarea apărea ca o consecință a dezvoltării, societatea românească, situată la periferia zonei de dezvoltare europene și capitaliste, și-a realizat modernizarea prin introducerea în realitatea românească a unor caracteristici moderne, inspirate după modelul occidental. Modelul occidental a fost principalul termen de referință al României pentru toată perioada modernă și contemporană, adică începând din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar, putem considera că transformarea societății românești pornind de la trăsăturile unui model extern este o tradiție chiar mai veche, căci, și în perioada medievală, în măsura în care societatea a evoluat, evoluțiile au fost orientate pornind de la modele de data asta ne-occidentale: Bizanțul și Imperiul Otoman.

Această particularitate a modernizării României pornind de la un model extern de societate, a generat, între altele, alte două particularități. Clasa politică românească a fost, de-a lungul întregului proces, principalul agent al modernizării, iar statul a fost principalul instrument al modernizării. Pe de altă parte, de-a lungul întregii perioade, principalul obstacol în fața unei modernizări rapide și eficiente (exemple de asemenea modernizări nu sunt frecvente, dar există, atât în Europa cât și în restul lumii) a fost tocmai realitatea care trebuia schimbată și care avea rădăcini adânci în structurile sociale existente, în caracteristicile demografice, economice, sociale și culturale ale populației, în

---

¹ Cf. Talcott Parsons, op. cit.

² Cf. Ralf Dahrendorf, op. cit.

lipsa cronică de resurse – care a fost o constantă de-a lungul întregii perioade – și în slăbiciunile clasei politice și a celorlalte elite autohtone.

Denumirea de România a statului român a fost pentru prima dată adoptată oficial odată cu Constituția din 1866, al cărui prim articol stabilea că

„Principatele Unite Române constituiesc un singur stat indivizibil, sub denumirea de România.”¹

Cu acest prilej, România devine o monarhie constituțională, introducând unul dintre cele mai moderne și mai democratice sisteme politice existente la acea vreme în Europa. Potrivit regelui Carol I, cel chemat să guverneze utilizând noul sistem politic ca instrument, decalajul dintre caracteristicile instituțiilor și cele ale realității era prea mare. Potrivit opiniei sale,

„această nenorocită țară, care a fost totdeauna sub jugul cel mai aspru, se pomenește trecând fără tranziție de la un regim despotic la o constituție atât de liberală, încât nici un popor din Europa n-are alta la fel. După experiența făcută, țin aceasta drept o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot măguli că au vreuna din virtuțile civile ce aparțin acestui fel de constituție a statelor quasi-republicane.”²

Rezultatul unei modernizări conduse politic, pe baza unui model extern, a unei societăți care avea caracteristici net diferite de cele ale modelului, a fost contradictoriu. Societatea care a rezultat a fost de fiecare dată rezultatul unui echilibru obținut între particularitățile care puteau introduce cele mai importante determinări.

Prima dintre acestea era clasa politică. De-a lungul întregii perioade de modernizare (secolele XIX și XX), România a schimbat clasa politică de câteva ori, dar un specific constant al acesteia a fost relativa ei omogenitate. În fiecare perioadă lungă, clasa politică românească s-a aflat sub dominația unuia sau altuia dintre principalele grupuri de putere din societate. În cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, clasa politică românească a fost dominată de marii proprietari de pământ, reuniți în partidul conservator. Începutul secolului al XX-lea a consacrat o a doua clasă politică românească, dominată de proprietarii de capital de data aceasta, cel consecvent reprezentați fiind de liberali. Revoluția comunistă a desființat nu doar partidele politice ale perioadei anterioare ci și clasele sociale pe care acestea se întemeiau și a adus la conducerea statului și a societății o clasă politică nouă, cea comunistă, constituită inițial pe criterii ideologice, iar ulterior

---

¹ Focșăneanu, Eleodor, 1998, *Istoria constituțională a României, 1859-1991*, Humanitas, p.29

² apud Constantiniu, Florin, 1997, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, p.240

pe interese de grup. Revoluția din 1989 a înlocuit și această clasă politică cu una nouă, dominată de principalele grupuri de putere care erau beneficiarele privatizării. Integrarea României în Uniunea Europeană, programată pentru 2007, a declanșat în prezent un nou proces de schimbare a clasei politice românești, ale cărui rezultate vor deveni vizibile în anii următori.

Al doilea factor important în modernizarea românească l-a reprezentat exteriorul. Modelul politicianilor români care, influențați de cunoașterea lumii occidentale se hotărăsc să acționeze pentru modernizarea în consecință a României a funcționat o singură dată, în perioada pașoptistă, când centrul dezvoltat al lumii occidentale acorda prea puțină importanță României. După acea scurtă perioadă de inițiativă românească, raporturile s-au schimbat și o bună parte a modernizărilor românești s-au făcut mai degrabă prin presiune exterioară, decât prin dezvoltare internă. În aceste condiții, clasa politică românească a jucat rolul de element de mediere – iar, uneori, de purtător al compromisului – între obiectivele evidente ale zonei dezvoltate (Europa occidentală pentru cea mai mare parte a istoriei modernizării românești și URSS pentru perioada comunistă) și interesele sau tendințele de reproducere ale realităților românești.

Al treilea factor important l-a reprezentat capacitatea grupurilor de putere din societatea românească de a modela funcționarea noilor instituții introduse prin reforme politice în concordanță cu propriile politici și alegeri, generate nu de modelul extern, ci de realitățile sociale românești. Rezultatul a fost că orice instituție nou transferată din exterior – conform cerințelor modelului – în societatea românească a ajuns rapid să aibă o funcționare ambiguă și să producă rezultate contradictorii, precum și efecte neinstituite.

Ca o consecință, întreaga istorie a României de după 1848 poate fi descompusă în trei mari procese care au interferat între ele. Primul constă în modernizările (sau schimbările) efectiv realizate, din inițiativa clasei politice și prin schimbare instituțională. Al doilea proces constă în supraviețuirea unor realități în ciuda eforturilor de modernizare. Pentru întreaga istorie românească, ruralul și agricultura oferă cele mai multe exemple de acest fel. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, avem de a face cu o vastă listă de evoluții și transformări neinstituite și neprevăzute, care au dus la remodelarea modernizării – prin modificarea instituțiilor, uneori, sau prin apariția de instituții noi, neconsacrate formal – și care alcătuiesc *tranziția spontană* a societății românești, supusă presiunilor de schimbare inițiate de clasa politică. Tranziția spontană domină întregul șir de transformări ale societății și este, de departe, cea mai puțin studiată și cunoscută. Ea a fost prezentă în toate perioadele și o putem identifica fie în procese majore, cum ar fi formarea unei administrații capabile să domine cetățenii într-un mod aproape feudal într-un șir de

regimuri politice cu veleități democratice, sau în eșecul transferului sistemului industrial occidental în societatea socialistă, sau în incapacitatea construirii unei economii de piață „funcționale” în perioada de după 1989.

Ceea ce trebuie neapărat notat pentru întreaga perioadă de două secole de eforturi de modernizare a societății românești este rolul esențial care a fost atribuit statului în acest proces. Datorită faptului că a fost realizată din inițiativă politică și că a avut ca principal agent clasa politică, modernizarea a utilizat statul ca instrument de schimbare. Orice reacție la modernizare, inclusiv rezistența sau tranziția spontană, au fost, de asemenea, nevoite să apeleze la stat pentru a-și atinge obiectivele și a-și stabiliza rezultatele. Consecința imediată a fost că vreme de două secole, statul a fost principalul teren de confruntare între grupurile de putere din societatea românească și grupurile sociale care le susțineau. Iar tehnica utilizată a fost, de fiecare dată, construirea unor relații speciale între aceste grupuri de putere și stat.

În privința modernizării sociale și economice evaluările de-a lungul întregii perioade sunt contradictorii, în mare măsură pentru că realitățile la care se referă erau contradictorii.

Modernizarea capitalistă a societății românești a înregistrat tot atâtea succese cât și eșecuri. În 1938, ponderea producției industriale în PIB ajunsese la 30,8%, iar a agriculturii scăzuse la 38,1%, ceea ce sugerează unor autori că

„România încetase să mai fie, în perioada interbelică, un stat agrar și devenise un stat agro-industrial”¹

Alte date, însă, sugerează că România se afla încă într-o fază care ar putea fi denumită „a acumulării primitive a capitalului”, e adevărat însă, că este vorba de capital industrial într-o formă tehnologică relativ avansată. Într-o economie cu un regim protecționist puternic și în care piața internă era extrem de restrânsă din cauza slabei puteri de cumpărare a populației, industria românească avea un grad de concentrare relativ ridicat – în industria manufacturieră 3,5% din firme angajau 41,5% din salariați – , un nivel tehnologic relativ ridicat, un ritm de creștere a valorii producției care o făcea să înlocuiască treptat agricultura în PIB și asigura profituri „de 2-3 ori mai mari decât cele ale firmelor occidentale.” Dar această dezvoltare industrială destul de rapidă nu se

---

¹ Treptow K.W. (ed), 1966, *A History of Romania*, The Center for Romanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, Iași, p. 410

traducea în nici un fel în nivelul de trai al populației, al cărei consum pe locuitor rămânea „cel mai scăzut din Europa”¹.

Evoluția consumului de produse industriale pe locuitor

kg	1913	1925	1937
Zahăr	4,6	6,1	5,3
Produse de lână	0,4	0,5	0,5
Produse de bumbac	2,3	2,0	2,2
Produse de piele	0,7	0,6	0,5
Hârtie	1,4	1,6	3,2
Gazolină	4,2	4,6	5,1
Oțel	7,6	3,2	4,0
Sodă caustică	0,5	0,7	0,4

În paralel, producția industriei manufacturiere crescuse doar în perioada 1927-1938 cu 23,3%.²

În urma unei dezvoltări de circa un deceniu – după primul război mondial – capitalismul românesc era încă la început de drum și încă departe de a cuceri societatea. Recensământul din 1930, găsea 78% din populația ocupată lucrând în agricultură și numai 7,2% în industrie. Societatea capitalistă românească, urbană și industrială, plutea pe o mare alcătuită din societatea rurală tradițională de care se lega slab, mulțumindu-se s-o domine politic și să o exploateze economic prin binecunoscuta foarfecă a prețurilor (în toată perioada 1930-1940, indicele prețurilor produselor agricole reprezenta mai puțin de 70% din indicele prețurilor produselor industriale folosite de țărani.)

„În anii 40, România este o țară în curs de modernizare, aflată la semiperiferia sistemului capitalist în ciuda însemnatelor achiziții acumulate în mai bine de un secol de modernizare și integrare europeană.”³

Acest stat, încă necapitalist și în curs de democratizare a fost silit, de forțe proprii și de influența externă să renunțe, începând cu 1940 la democrație și începând cu 1948 la capitalism. Statul socialist român, care se intitula democratic, dar de o formă specială de democrație – democrația socialistă – înființase republica parlamentară, acordase dreptul de vot universal, promulgase separarea puterilor în stat, dar desființase prin lege pluralismul politic și în practică interzisese dreptul de asociere, libertatea de expresie și

¹ Constantinescu, N. N. 1994, *Romania's Economic History, From The Begginings to World War II*, Editura Academiei Române, București, p.230-231

² N. N. Constantinescu, op. cit. p. 229-230

³ Tănase, Stelian, 1998, *Elite și Societate, Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Humanitas, București p.14

pusese întreaga societate, inclusiv societatea civilă, sub controlul politic al partidului comunist. Statele comuniste sunt acum considerate state totalitare, pentru că nu admiteau nici un fel de opoziție sau contestare a deciziei politice și pentru că decizia politică – adică a clasei politice – guverna nemijlocit toate domeniile și activitățile societății. Statul român nu făcea, în această privință, nici o excepție.

Și, asemenea tuturor statelor comuniste, a trecut la industrializarea rapidă a societății, dar o industrializare fără capitalism. Efectele sociale ale industrializării socialiste au fost asemănătoare cu cele ale industrializării capitaliste: mase mari de populație deplasate din rural în urban și din agricultură în industrie, alfabetizarea și apoi calificarea populației printr-un sistem de învățământ obligatoriu care dura 10 ani, creșterea rapidă a consumurilor populației la produsele industriale, transformarea familiei și a relațiilor din grupurile de vecinătate, creșterea duratei medii a vieții și îmbunătățirea stării de sănătate a populației, concentrarea proprietății agricole și industrializarea ei, etc. Realizată cu mâna forte a statului totalitar, uneori împingând dominația până la teroare, fără să se oprească în fața costurilor materiale, financiare sau umane, industrializarea socialistă a dus societatea socialistă într-un punct în care doar două trăsături o mai deosebeau, esențial, e drept, de cea capitalistă și democratică: (1) libertățile individuale, cu tot eșafodajul lor de instituții sociale, civice și politice; (2) mecanismele capitaliste ale dezvoltării economice. Ambele erau înlocuite de subordonarea față de clasa politică, prin intermediul statului. Aceste două minusuri s-au dovedit fatale. După ce atinge un vârf al creșterii către sfârșitul deceniului al optulea, economia românească intră într-o criză care nu doar se accelerează pe tot parcursul deceniului al nouălea, dar nici nu pare a avea vreo soluție.

Multitudinea de răspunsuri date la întrebarea „*De ce s-a prăbușit comunismul în estul Europei?*” poate fi sintetizată într-un răspuns esențial: „*Din cauza eșecului său economic!*” Restul cauzelor pot veni pe urma acesteia. Acest diagnostic a fost confirmat și de Mihail Gorbaciov, ultimul conducător al statului sovietic.

„În 1985... țara (URSS, n.m.) se găsea în mod evident la capătul puterilor. Mecanismele economice funcționau din ce în ce mai rău. Randamentul producției era în scădere. Cuceririle gândirii științifice și tehnice erau anulate erau anulate de o economie total birocratică. Nivelul de trai al populației se prăbușea din ce în ce mai evident. Corupția pătrundea pretutindeni ...Descompunerea atingea chiar și viața spirituală: aparentul

monolit ideologic care închidea societatea ca într-o carapace, izbutea din ce în ce mai greu să filtreze minciuna, ipocrizia și cinismul oficial.”¹

La întrebarea „De ce a eșuat economia comunistă?”, pluralitatea de răspunsuri care se dau poate fi sintetizată într-unul singur: „Pentru că nu a fost capitalistă”. Acest răspuns poate lua mai multe forme:

- **Explicația economică:** Înlocuind piața cu statul, economia industrială a fost pusă pe o bază greșită². Acest răspuns a fost dat de aproape toți marii economiști, de la von Mises și Schumpeter, la Hayek.
- **Explicația socio-economică:** Statul socialist de tip sovietic a fost incapabil să asigure funcționarea unei economii industriale, inovația în societate și transformarea ei în producție de masă, care să ridice nivelul de trai al populației³.
- **Explicația sociologică:** „Criza sovietică ... vine din faptul că managerii încep să distrugă sistemul care le-a dat puterea.”⁴

În 1989, populația se revoltă împotriva regimului politic și statul socialist se prăbușește fiind înlocuit, odată cu adoptarea unei constituții inspirate din principiile democrației liberale occidentale în 1991, cu un stat democratic. Constituția din 1991 și legislația care i-a urmat restabilește toate drepturile individuale în formă modernă, inclusiv cel al proprietății private asupra capitalului, instituie un sistem politic bazat pe pluralism politic și alegeri libere, introduce autonomia politică și administrativă locală și proclamă, în domeniul tratatelor internaționale privitoare la drepturile omului la care România este parte, prioritatea acestora asupra legilor interne.

Procesul de democratizare a instituțiilor statului a mai continuat și după 1991 și continuă și astăzi, în paralel cu procesul de construcție a unei economii capitaliste, început odată cu privatizarea capitalului de stat.

Între „statul minimal” și „statul bunăstării”

Problema raporturilor dintre stat și societate nu este doar o problemă teoretică. Ea are o însemnată implicație practică concretizată în răspunsul la întrebarea:

---

¹ Gorbaciov, Mihail, 1994, *Memorii*, Nemira, București, p.6

² Gourevitch, A, 1992, *Economie sovietique. Autopsie d'un système*, Hatier, Paris

³ Brzezinski, Z, 1989, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, Charles Scribner's Sons, N.Y.

⁴ Spulber, Nicolas, în Dragoș Paul Aligică, 2002, *Tranziții economice, Convorbiri cu Nicolas Spulber*, I.R.L.I. București, p. 26.

„Ce trebuie să facă guvernării, să lase societatea să se dezvolte potrivit acțiunii propriilor sale forțe economice și sociale sau să intervină în dezvoltarea societății corectând-o sau modelându-o după propriile lor concepții?”

În evoluția statului capitalist modern au fost aplicate ambele variante și ele au condus, uneori simultan, uneori succesiv, la cele două forme principale de stat capitalist modern: *statul bunăstării generale* („the welfare state”) și *statul minimal*.

Elementul central al disputei – pentru că a fost tot timpul vorba de o succesiune de practici de guvernare și de o permanentă dispută teoretică – este evaluarea capitalismului nu doar ca economie, ci și ca societate. Este capitalismul un sistem economic și social auto-suficient, adică capabil să construiască o societate care să răspundă nevoilor și aspirațiilor membrilor săi și să fie, din această cauză, stabilă și capabilă de reproducere? Sau, dimpotrivă, capitalismul este un foarte eficient mod de producție, dar, în același timp, generator de efecte sociale negative, care trebuie să fie contracarate de o societate care este mai complicată decât cea ce rezultă din capitalism și care trebuie, prin intermediul statului, să-i aducă acestuia corecturi mai mult sau mai puțin însemnate?

Ambele teze au fost susținute cu egală ingeniozitate teoretică. În același timp, istoria politică a capitalismului dezvoltate a cunoscut guvernări care se bazau pe prima teză, așa cum a cunoscut guvernări care se bazau pe a doua. Și unele și altele au avut succese incontestabile și eșecuri care a condus la înlocuirea lor. Până la urmă, extrem de importanta flexibilitate a societăților capitaliste dezvoltate care au infirmat toate prognozele pesimiste referitoare la supraviețuirea ei – și nu au fost puține – reușind să depășească până acum toate crizele de orice natură prin care au trecut, s-a datorat tocmai alternării guvernărilor și formelor de stat între aceste două extreme și capacității de a construi o sinteză funcțională a acestora în toată lumea dezvoltată.

Statele actuale ale lumii dezvoltate încă se mai diferențiază între ele prin raportarea la unul sau altul dintre cele două modele. Dar oricare dintre ele reunește în practică elemente caracteristice și unuia și altuia.

Statul minimal

Se consideră că statul minimal ar fi fost cel mai bine ilustrat de Marea Britanie și Statele Unite în perioada de la începutul industrializării¹, timp în care milioanele de țărani dezrădăcinați din gospodăriile lor rurale și transformați în salariați industriali în Marea Britanie nu dispuneau de vreo protecție din partea statului nici în relațiile lor cu

---

¹ Heywood, A., 1997, *Politics*, Macmillan, p.94

patronatul, nici după ce ajungeau la o vârstă la care nu mai puteau munci. În Statele Unite care, în acea perioadă nu deștrădăcina țărăimea, ci dimpotrivă declanșase o uriașă împărțire a teritoriilor nelocuite (decât de indieni) din centru și din vest, creând comunități ale căror legături cu statul erau aproximative, situația era, desigur, diferită. Dar, statul revoluției industriale poate fi cu greu considerat un stat minimal a cărui principală caracteristică este neintervenția în economie. În trecerea dinspre evul mediu, dinspre monarhia feudală absolută la statul capitalist contemporan, statul mai degrabă și-a amplificat funcțiile de colectare și redistribuire a veniturilor decât și-a redus intervenția în economie. Nici în primele etape ale dezvoltării industriale statul nu și-a redus prea mult rolul. Retragerea statului pentru a lăsa locul liber nu doar „mâinii invizibile a pieței”, dar și autoreglărilor sociale este un program politic ulterior, în momentul în care capitalismul s-a dezvoltat suficient de mult pentru a-l cere.

Premisa fundamentală a tuturor teoriilor care susțin statul minimal este că oamenii sunt ființe raționale, care se comportă rațional în promovarea intereselor lor și care vor face, din această cauză, acele alegeri care să-i conducă la cel mai bun rezultat posibil, chiar dacă pentru aceasta trebuie să accepte o redefinire a propriilor interese. Această premisă a fost pusă de Thomas Hobbes la baza lucrării sale despre stat (*Leviathan* – 1651), la jumătatea secolului al XVII-lea¹.

Modelul inițiat de Hobbes, cel al unor oameni care construiesc societatea pe măsură ce-și urmăresc în mod egoist propriile interese a fost apoi utilizat pe larg în filozofie și economie. Cu concluzii dintre cele mai diferite. De exemplu, Hobbes derivă din modelul său necesitatea monarhiei absolute, dând răspuns nu numai unei probleme filosofice („*de ce este necesar statul?*”) ci și unei probleme politice contemporane la care a participat activ – războiul civil din Anglia care se încheie cu decapitarea lui Carol I în 1649. Utilizând modele asemănătoare, alți autori ajung la concluzii opuse. Primul care a făcut-o a fost John Locke, care lucrând pe modelul stării naturale a oamenilor a ajuns la concluzia necesității limitării puterii statului, doar 40 de ani mai târziu și în contextul acelorași frământări politice ale societății britanice, ce se vor termina cu „Glorioasa Revoluție”. Scoase din context, lucrările celor doi par contradictorii. În contextul epocii, ele sunt, însă doar complementare².

---

¹ Iliescu, A.P., Socaciu, E.M. (coord), 1999, *Fundamentele gândirii politice moderne, Antologie comentată*, Polirom, Iași.

² Morgan, K. O., 1988, *The Oxford History of Britain*, Oxford University Press, Oxford, New York, p. 398

Modelul lui Locke a fost reluat de filosoful american Robert Nozick ca punct de pornire în dezvoltarea unui model al statului „bun”, adică al statului care nu nedreptățește pe nimeni. Acesta este statul minimal¹, care nu este altul decât

„statul paznic de noapte din teoria liberală clasică, limitat la funcțiile de apărare a tuturor cetățenilor lui împotriva violenței, a furtului și a înșelătoriilor și la asigurarea respectării contractelor ș.a.m.d.”

Nozick nu-și propune să demonstreze că acest stat este cel mai „bun”. Obiectivele demonstrației sale sunt două: (1) să dovedească că statul minimal ar putea rezulta printr-un mecanism de simplă relaționare între oamenii care se comportă moral, de tipul „*mâinii invizibile a pieței*”; (2) să arate că „*Nici un stat cu atribuții mai extinse decât acelea ale statului minimal nu poate fi justificat*”².

Acest „*nici un stat*” este, de fapt, statul dreptății sociale, dedus de filosoful american John Rawls pornind tot de la un model al *stării naturale* a oamenilor care își urmăresc propriile interese³. Rawls și-a sintetizat concepția astfel:

*„Concepția despre dreptate pe care vreau să o dezvolt poate fi enunțată sub forma următoarelor două principii: mai întâi, fiecare persoană participantă la o practică sau afectată de ea are un drept egal la cea mai largă libertate compatibilă cu o libertate similară a celorlalți; în al doilea rând, inegalitățile sunt arbitrare, în afara cazului în care ne putem aștepta în mod rezonabil ca ele să conducă la avantajul tuturor, iar pozițiile sociale și funcțiile care le sunt atașate sau în urma cărora pot fi dobândite sunt deschise tuturor. Aceste principii exprimă dreptatea ca pe un complex de trei idei: libertate, egalitate și recompensă pentru serviciile ce contribuie la binele public.”*⁴

Rowls avertizează că

*„dreptatea nu trebuie confundată cu o perspectivă atotcuprinzătoare asupra unei societăți bune; ea este doar o parte a oricărei concepții de acest gen”*⁵

dar consecințele teoriei sunt evidente în deducerea unei practici politice de tip social-democrat, cu nuanțe ceva mai liberale, mai potrivite social-democrației de astăzi, decât celei de acum câteva decenii.

---

¹ Nozick, Robert, 1997, *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, București, p. 68

² idem, p. 355

³ Rawls, John, 1971, *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass., Harvard University Press

⁴ J. Rowls, 1958, *Dreptatea ca echitate*, în A. Miroiu (ed), 1996, *Teorii ale dreptății sociale*, Alternative, București, p. 71.

⁵ id. p 70

Din perspectivă sociologică, ceea ce este de criticat la aceste modele este premisa: ideea că există drepturi umane „naturale”. Ea a fost criticată de Etzioni, care reia un argument al lui Alasdair MacIntyre:

„drepturile naturale sau umane sunt simple ficțiuni. Drepturile presupun existența unui set de legi socialmente stabilite în perioade istorice date și în condiții sociale determinate.”¹

Lucrările lui Rawls și Nozick au avut o largă utilizare în dezbaterile despre tipul de stat care urmează să fie construit de capitalismul modern. Cu toate acestea, nu ele au fost principalii stimuli ai practicii politice care a dus la revigorarea statului minimal în SUA și în Marea Britanie. Cărțile lui Rawls și Nozick sunt lucrări de filozofie morală, ca urmare ele pot cel mult să contribuie la legitimarea unor politici. Nu reprezintă însă un instrument suficient pentru aplicarea lor. Instrumentul, ca și legitimările mai practice, vin din partea științei economice.

De la apariția lor în istorie și până în prezent, statele s-au ocupat de economie. Legătura dintre economie și stat a fost – și este încă – atât de puternică încât numeroase construcții teoretice referitoare la stat fie se străduiesc să-i extragă caracteristicile de organizare politică din caracteristicile economiei, fie fac din funcțiile economice ale statului principala preocupare a guvernării.

Motivul principal al relației strânse dintre stat și economie constă în rolul esențial pe care îl joacă acestea două în organizarea sistemului dominant de inegalități din societate. Căci, pe de o parte, inegalitățile provin din redistribuirea preferențială a ceea ce produce societatea prin intermediul economiei, iar statul este cel mai important instrument de garantare a menținerii în funcțiune a mecanismului dominant de redistribuire. Altfel, orice hoț de buzunare, rețea de contrabandiști sau monopol privat poate modifica radical sistemul de redistribuire și, prin intermediul acestor modificări, poate schimba structura de putere a societății.

Conform teoriei statului minimal, odată stabilite regulile de acțiune legitimă – care anume acțiuni ale unui om ce-și urmărește propriile interese nu limitează urmărirea propriilor interese de către alți oameni – statul nu mai are altceva de făcut decât să vegheze la respectarea acestor reguli de către toți cetățenii săi. Chiar și teoretic, pentru respectarea acestor reguli statul tot trebuie să mai facă o mulțime de alte lucruri, de exemplu să vegheze la îndeplinirea acelor condiții care fac posibilă funcționarea acestui

---

¹. Etzioni, A, 1990, **Liberals and Communitarians**, *Partisan Review*, vol. LVII, no. 2 (Spring 1990) pp.215-227

principiu fundamental. Iar cea mai elementară dintre toate condițiile imaginabile, cea care se referă la supraviețuirea cetățenilor, implică obligatoriu intervenția statului în economie. Căci, dacă economia dintr-o societate nu mai produce hrană decât pentru jumătate din populație, atunci singurul mod prin care cetățenii își pot urmări liberi propriile interese este ca jumătate dintre ei să omoare cealaltă jumătate, ceea ce, desigur, contravine principiului fundamental de organizare a societății în condițiile statului minimal.

Statele reale s-au ferit să ajungă în asemenea situație și realitatea empirică consemnată de istorie ne arată că sistemele de distribuție dominante au fost schimbate mult înainte ca societățile să ajungă în situații atât de grave. Oricât de dedicată neintervenției statului în economie ar fi fost concepția guvernanților britanici în timpul celui de al doilea război mondial, de exemplu, criza de aprovizionare cu produse esențiale pentru supraviețuire – alimente, energie, etc. – a condus la intervenția imediată a statului în economie. Guvernul britanic a înlocuit pentru perioada crizei mecanismele de distribuire a acestor bunuri prin intermediul pieței cu distribuirea lor raționalizată de către administrație, asigurând supraviețuirea populației.

Asemenea situații sunt, însă, excepționale și nu ele sintetizează legătura dintre stat și economie, deși evitarea unei asemenea situații excepționale a reprezentat o preocupare a guvernanților în toate societățile și în toate timpurile și o bună parte din istorie constă în acțiuni ale statelor generate de astfel de acțiuni. O serie de exemple istorice merită amintite în acest context.

De exemplu, întreaga istorie antică a bazinului mediteranean a fost dominată de eforturile statelor constituite în regiune de a controla și securiza traseele comerciale ale zonei. Lungul șir de războaie purtate de Egiptul antic cu vecinii săi avea ca obiectiv strategic securizarea, din perspectivă egipteană, a fâșiei de coastă care lega delta Nilului de Asia Mică, asigurând Egiptului accesul la resursele naturale – lemn, metal – indispensabile economiei egiptene. Celebrul război dintre Roma și Cartagina, purtat mult mai târziu în istorie, ca și o bună parte din istoria, la fel de celebră, a confruntării de la sfârșitul republicii dintre Cezar și Pompei, ca și cea dintre Octavian și Antoniu, au fost de asemenea întemeiate în strategii de asigurare a dominației romane asupra comerțului mediteranean. În primul caz, ea a fost contestată de extinderea pirateriei în Marea Mediterană iar combaterea ei a asigurat ascensiunea politică și militară a lui Pompei – pirații redistribuiau resursele bazinului într-un mod inacceptabil pentru sistemul dominant de redistribuire al republicii romane. Cel de al doilea caz, se integrează într-o istorie politică pe termen lung care constă în confruntarea dintre statele nordului și cele ale

sudului bazinului în efortul de a controla resursele economice ale acestuia. În toată această perioadă, însă, confruntarea politică principală și-a avut rădăcinile economice în care a avut loc a constat în esență în a defini care anume zonă economică și comercială – nordul Mediteranei, constând de fiecare dată din Italia și provinciile europene ale Romei și ai cărei reprezentanți politici au fost respectiv Scipio, Cezar și Octavian, sau, dimpotrivă, sudul, constând succesiv din Cartagina, Asia Mică sau Egipt, și ai cărei reprezentanți politici au fost, succesiv Hanibal, Pompei și Antoniu.

Marile descoperiri geografice ale europenilor secolelor XIV-XVI care au schimbat radical întreaga istorie a continentului european, au fost, în ultimă instanță, rezultatul eforturilor statelor occidentale – Spania, Portugalia, Olanda, Franța, Anglia – de a sprijini economiile naționale prin identificarea unui drum comercial spre resursele naturale ale Asiei care să nu poată fi blocat de ascensiunea politico-militară a imperiului otoman. Cu această ocazie au fost declanșate lungi șiruri de consecințe pe termen lung care pot fi urmărite până la constituirea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a marilor imperii coloniale și chiar până la actualele confruntări din Orientul Apropiat, Asia Centrală sau zona Pacificului.

Toate aceste exemple istorice, care pot fi multiplicat de multe ori, nu dovedesc deocamdată decât că, de-a lungul istoriei, statele concrete sunt suficient de preocupate de condițiile internaționale de funcționare ale economiilor interne ale societăților pe care le gestionează, pentru a declanșa acțiuni de „mare amploare” destinate sprijinirii acestora și motivate de necesitățile lor interne. La rândul lor, aceste acțiuni au consecințe semnificative în interior care nu mai sunt doar de natură politică, ci pot deschide, în economie, noi căi de evoluție sau dezvoltare. Cel puțin două asemenea exemple, din lungul șir de exemple celebre din istorie, merită amintite aici.

Primul se referă la introducerea culturii sfeclei de zahăr în Europa, ca urmare a confruntării dintre Franța napoleoniană și Imperiul Britanic la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și este un bun exemplu de cât de departe pot merge în economie consecințele unui gest politic. În acest caz particular, totul pleacă de la inferioritatea militară navală a Franței lui Napoleon Bonaparte în fața Imperiului Britanic – o situație politică – corelată cu faptul că, în Europa, mierea era înlocuită pe scară largă de zahăr ca îndulcitor. Teoriile filosofice și paradigmele organizării statului și ale societății se concentrează pe concepte considerate mai importante și mai generale decât prăjiturile, dar în realitatea socială concretă dulciurile din economia reală s-au dovedit a fi mai importante. Pentru împăratul Napoleon piața europeană a dulciurilor – lipsită de zahărul provenit din trestia de zahăr, cultivată în zonele ecuatoriale aflate sub

control britanic ca urmare a superiorității marinei militare britanice asupra celei franceze – era suficient de importantă pentru a face din ea o problemă politică majoră, drept care Franța napoleoniană a răspândit în întreaga Europă cultura sfeclei de zahăr (o sursă alternativă la zahărul provenit din trestia de zahăr) care continuă să reprezinte o parte importantă a economiei naționale a țărilor europene până în zilele noastre.

Al doilea exemplu care poate fi amintit aici este cel al motorului cunoscut, după numele inventatorului său, drept „motorul Diesel”. La sfârșitul secolului al XIX-lea, devenise destul de limpede atât pentru politicieni, cât și pentru marii actori economici ai pieței europene, că motorul cu ardere internă – producerea și utilizarea lui – este o componentă a economiei cu vaste consecințe economice, sociale, culturale și, deloc în ultimul rând, politice. Între consecințele politice ale motorului cu ardere internă era și faptul că, răspândirea lui – care nu putea fi în nici un fel contracarată – făcea orice economie și, în consecință, orice stat, dependentă de resursele naturale de țiței sau de accesul la produsele derivate din procesarea țițeiului. Or, în conformitate cu cunoștințele epocii, țițeiul, ca și mirodeniile în Evul Mediu, era o resursă naturală deficitară în Europa continentală și, prin urmare, dezvoltarea motorului cu ardere internă și extinderea tehnologiilor care se bazau pe acesta – de la transporturi și până la tancuri – avantaja statele care dispuneau de imperii coloniale în care se găsea țiței în cantități mari și tehnologiile necesare transformării acestuia în benzină, pe care o ardeau motoarele existente cu ardere internă. Statul, societatea și economia care se aflau în inferioritate exact în această privință era, în acea perioadă, Germania, iar soluția germană la această problemă, bazată pe avantajul competitiv al Germaniei de a avea o industrie chimică mai dezvoltată decât a altor țări industrializate, a fost să inventeze această nouă tehnologie a motorului Diesel, capabil să funcționeze nu cu principalul produs al prelucrării țițeiului – adică cu benzină – ci cu reziduurile rezultate după extragerea benzinei din țiței, adică cu ceea ce acum este denumit „motorină”.

Ceea ce rezultă din toate aceste exemple este că, de-a lungul istoriei, statele au intervenit întotdeauna în favoarea economiei și în economie. Au făcut asta utilizând atât instrumentele de politică internațională de care dispuneau, cât și pe cele de politică internă. Modul în care au acționat a depins întotdeauna de ceea ce credeau că știu despre economie și ceea ce credeau, de asemenea, că știu despre rezultatele intervenției. Altfel spus, a depins de teoriile economice ale guvernării. Începând cu secolul al XVIII-lea acestea iau o formă științifică, cel puțin în Europa occidentală și tot din acea perioadă încep să apară variantele alternative și contradictorii. Teoriile economice despre ce și cum trebuie să acționeze în economia internă și internațională un guvern au pus

guvernării în situația de a alege între diferite structuri de acțiune. La rândul lor, guvernării au ales în funcție de propriile opțiuni politice – adică de măsura în care politica și teoria economică împărtășeau aceeași ideologie – și, desigur, de popularitatea diferitelor variante aflate în circulație. Odată o variantă aleasă și pusă în aplicare prin intermediul guvernării făcea ca ea să devină și mai populară și contribuia la asigurarea dominației sale în interiorul comunității științifice, ceea ce o făcea și mai populară și mai probabil a fi acceptată ca fundament teoretic al practicilor guvernării.

În consecință, doar un număr mic de astfel de teorii au reușit să se impună în practica guvernamentală. Pentru guvernarea în statul modern capitalist, două asemenea teorii și-au disputat întâietatea – teoria keynesiană, care a dominat de prin anii 30 ai secolului al XX-lea și până în deceniul al optulea al acestuia și teoria economică neoclasică, care a dominat ultimele două sau trei decenii.

Teoria lui Keynes și aplicarea ei în guvernare

Până în anii 70 ai secolului trecut, politicile economice guvernamentale erau dominate de concepția economică fundamentată de John Maynard Keynes¹ și dezvoltată de urmașii săi. Premisa fundamentală a lui Keynes este că economiile sunt instabile, iar piața singură este un mecanism insuficient ca să asigure ocuparea forței de muncă. În schimb, guvernele pot interveni prin investiții publice, care pot declanșa relansări economice datorită efectului pe termen lung al cheltuielilor guvernamentale („multiplicatorul keynesian”) de a stimula cererea pe piață. Principala dilemă pe care keynesismul o ridică în fața politicilor guvernamentale de intervenție este „inflație sau șomaj”, teoria arătând că scăderea uneia, duce la creșterea celeilalte (așa numita curbă a lui Philips). În anii 70, teoriile de inspirație keynesistă încep să fie tot mai puternic atacate de teoriile economice neoclasiche. În aceeași perioadă, *stagflația*, adică reducerea creșterii economice împreună cu creșterea simultană a inflației și a șomajului pune sub semnul întrebării politicile economice inspirate din Keynes.

Teoriile economice neoclasiche

Teoriile economice denumite „monetariste” (Milton Friedman) și cele ale „economiei ofertei”, (G. Gilder, A. B. Laffere, ș.a.) pornesc, dimpotrivă, de la convingerea că piața singură este capabilă să regleze economia – și societatea – în vreme ce intervenția statului nu poate decât să-i perturbe mecanismele. În anii 60, Friedman demonstrează că multiplicatorul keynesian este „o iluzie”, iar criza anilor 30 s-a datorat crizei monetare

---

¹ Keynes, John M, 1970, *Teoria generală a folosirii forței de muncă, a dobânzii și a banilor*, Ed. Științifică, București

declanșate de politicile greșite ale Rezervei Federale. Teoriile „economiei ofertei” consideră monetarismul limitat doar la oferta de monedă și pun accentul pe oferta de mărfuri, care depinde de productivitatea muncii. Crizele sunt declanșate de scăderile în ritmul creșterii productivității produse de intervențiile statului concretizate în fiscalitate excesivă, restrângerea economiilor și investițiilor celor mai bogați și reducerea motivației pentru muncă. În opinia cel puțin a unora dintre economiști, obstacolul principal în creșterea economică îl reprezintă politicile sociale ale statului¹. Teoria economică a ofertei a stat la baza politicilor economice ale administrației Reagan, politice denumite „*Reagonomics*”.

Când, în toamna lui 1980, Ronald Reagan devenea președinte la Casa Albă în urma unor alegeri câștigate categoric, obiectivul său și al consilierilor săi nu era construirea unui stat care să „*poată fi justificat*”, ci să rezolve problemele grave ale Statelor Unite atât în interior, cât și în arena internațională. A făcut-o declanșând o ofensivă de mari proporții în competiția dintre cele două super-puteri (această competiție avea să ducă la epuizarea economică a URSS în mai puțin de 10 ani) și modificând radical relațiile dintre stat și cetățean în politica internă, modificare care a permis o nouă relansare a economiei americane. Revoluția „statului minimal” din SUA, însoțită de *revoluția conservatoare* din Marea Britanie, condusă de Margaret Thatcher a fost „*o bătălie internă împotriva intervenționismului etatist care polua capitalismul.*”²

„*Nici o altă reformă financiară nu s-a bucurat vreodată de mai multă popularitate în întreaga lume. În zeci de țări, ea a schimbat sensul raporturilor istorice dintre stat și cetățean. Vreme de două secole, presiunea fiscală nu încetase să crească, mai ales în țările dezvoltate. Această evoluție s-a inversat, astăzi, și asistăm, dimpotrivă la o cursă mondială de relaxare fiscală. Ceea ce reprezintă cu adevărat o revoluție!*”³

Principiile noi politice au fost formulate chiar de Ronald Reagan:

El afirmă că rolul statului trebuie să se limiteze la

„*construirea unui cadru pe termen lung, solid și stabil, în cadrul căruia sectorul privat să constituie motorul principal al creșterii, al ocupării și al ameliorării condițiilor de viață*”⁴.

---

¹ Gilder, G., 1981, *Wealth and Poverty*, Basic Books, N.Y.

² Albert, Michel, *Capitalism contra capitalism*, Humanitas, București, p.5

³ ibidem

⁴ Beaud, M., Dostaler, G., 1996, *Gândirea economică de după Keynes*, Eurosong & Book, 2000, p. 175

Sistemul de măsuri de politică economică luate de administrația Reagan și care, apoi, au fost considerate a defini revoluția neo-liberală sau conservatoare, s-au desfășurat pe patru direcții principale:

- *Reducerea taxelor pe venitul personal*; în viziunea economiștilor „ofertei”, această reducere ar fi trebuit să stimuleze crearea de noi locuri de muncă și economiile populației.
- *Reducerea impozitării afacerilor (business taxes)*; măsurile luate aveau ca obiectiv să stimuleze formarea de capital prin orientarea profiturilor spre investiții. În plus, restrângerea drastică a perioadei de amortizare a echipamentelor și utilajelor, de la 8 ani și jumătate la 5 ani urmând stimularea înnoirii tehnologice și creșterea productivității.
- *Reducerea cheltuielilor guvernamentale*; cu excepția cheltuielilor pentru apărare, care au fost mărite, toate celelalte cheltuieli ale guvernului au fost reduse. Guvernul a redus cheltuielile pentru locuințe, pentru educație și asistență socială.
- *Dereglementarea*; administrația Reagan a revizuit și redus reglementările în mai multe domenii, cum ar fi calitatea aerului, securitatea muncitorilor, protecția consumatorului etc.¹

Ca rezultat,

„în 1989, rata inflației scăzuse la jumătate față de nivelul din 1980, cea a șomajului era cea mai mică din ultimii 15 ani și recuperarea economică intra în al șaptelea an”²

Era anul în care George Bush devenea președinte și pe parcursul mandatului căruia Statele Unite urmau să câștige primul lor război de după cel de-al doilea război mondial – războiul din Golf. La sfârșitul mandatului lui George Bush, alegerile urmau să fie câștigate de un președinte, Bill Clinton, care nu mai era un susținător al statului minimal, ci al unei variante mai degrabă opuse – „a treia cale”.

Statul bunăstării generale și criticii săi

Statul împotriva căruia s-a îndreptat ofensiva neo-liberală este statul denumit al „bunăstării generale” („*the welfare state*”) și care, în gândirea politică actuală, este considerat un stat al social-democrației politice. Nu s-a născut ca stat social-democrat.

---

¹ Froyen, R. T., 1990, *Macroeconomics, Theories and Policies*, Macmillan, N.Y, pp. 509-511

² idem

Primele măsuri de protejare socială a muncitorilor au fost luate de cancelarul german Otto von Bismark, care numai de simpatii social-democrate nu putea fi bănuțit, dar care avea convingerea responsabilității statului semi-capitalist, semi-patriarhal pe care îl construia față de cetățenii săi – cărora le cerea, în schimb, ascultare și devotament – fie ei chiar și muncitori industriali. Și, în plus, dorea să limiteze influența și răspândirea sindicatelor, ca formă de asociere a muncitorilor și a social-democrației ca formă de organizare politică a acestora. La sfârșitul secolului al XIX-lea, sub autoritatea lui Bismark, statul german adoptă în 1883 legea asigurărilor de boală, în 1884 legea compensării muncitorilor, iar în 1889 legea pensiei de vârstă. Urmând modelul german, alte state, în primul rând cele scandinave, au adoptat o legislație similară în anii imediat următori.

Aceste măsuri de *securitate socială* – un ansamblul de programe menite să protejeze populație împotriva pierderilor involuntare de venit, datorate bolii, vârstei sau altor cauze – nu echivalează însă nici cu statul bunăstării generale, nici cu social – democrația politică. Ele sunt, mai degrabă, un rezultat al dezvoltării „naturale” a societății și un răspuns al acesteia la problemele pe care i le ridică expansiunea economiei capitaliste și transformările sociale pe care le generează aceasta.

„Atât creșterea duratei de viață datorate medicinei moderne, cât și mult mai importanta apariție a industriei urbane și a forței de muncă angajate au fost factorii care au forțat apariția Asigurărilor Sociale, nu liberalii sau socialiștii¹.”

O examinare a surselor bunăstării publice în țările scandinave – considerate a fi întruchiparea cea mai avansată a statului bunăstării generale nu indică că social-democrația, ca mișcare politică, ar fi avut un rol semnificativ în inițierea acesteia. Dimpotrivă, ele apar mai degrabă fie ca inițiativă a societății civile, fie ca urmare ale preocupărilor statului de a proteja și menține ordinea socială existentă. Patru astfel de surse istorice pot fi identificate²:

- **Valorile și instituțiile creștine** ale filantropiei: *„Pentru aproape toate programele și instituțiile sociale pot fi găsite origini în activitățile organizațiilor religioase”*
- **Breslele**, preocupate de securitatea economică a membrilor săi și ale căror funcții au fost preluate, ulterior, de sindicate.
- **Modelul țărilor mai dezvoltate**, Germania în cazul țărilor scandinave

---

¹ Galbraith, G.K., 1997, *Societatea perfectă*, Eurosong & Book, p.18

² Einhorn E.S., Logue, J. 1989, *Modern Welfare States*, Praeger, N.Y. p. 172-173

- **Emigrația în masă**, care a redus suprapopularea și a atras atenția asupra problemelor sociale.

Factorii care au dus la apariția și dezvoltarea a ceea ce a fost denumit prin anii 60 stat al bunăstării generale sunt, pe de o parte, uriașa bogăție creată de economia capitalistă, iar, pe de altă parte, o anumită filozofie despre rolul și funcțiile statului în societate, preluată de social-democrația care a refuzat să devină bolșevică.

Așa cum politicile publice dedicate bunăstării sociale nu sunt o invenție a social-democrației, bunăstarea populației din țările capitaliste dezvoltate nu se concentrează în statele dominate politic de social-democrație, iar programele de securitate socială și de asigurare a bunăstării nu sunt un apanaj al acestora. În lume contemporană ele pot fi întâlnite în toate statele lumii, atât în cele dezvoltate, cât și în lumea a treia și în lumea statelor post-comuniste.

Există însă diferențe semnificative în rezultatele și eficiența lor, iar aici statul „social – democrat” ca tip de „welfare state” s-a dovedit a fi superior.

Un studiu comparativ între diferitele sisteme de bunăstare din țările capitaliste dezvoltate a concluzionat fără echivoc că „*forme de capitalism reglementat social performează cel mai bine*”¹ în materie de bunăstare socială. O analiză de tip „*cluster*” – care permite obiectelor analizate să se grupeze singure în funcție de caracteristici, în loc să fie grupate de cercetător ca în taxonomiile clasice – a permis identificarea în țările dezvoltate (membre ale OECD) a patru „regimuri” de bunăstare, având trăsături specifice:

- **Liberalismul**, având SUA și Australia ca țări reprezentative, în care serviciile de acordare ale beneficiilor sunt de piață („*commodified*”), impactul distribuției de beneficii este inegalitatea, iar satisfacerea nevoilor femeilor este medie.
- **Conservatismul sau creștin-democrația avansată**, având Germania și Franța ca țări reprezentative, în care forma principală de acces la beneficii sunt asigurările, impactul constă în menținerea diferențelor de statut, iar satisfacerea nevoilor femeilor este medie.
- **Social-democrat sau protestant social-democrat**, având Suedia și Danemarca drept țări reprezentative, forma de acces este cetățenia, impactul principal este redistribuirea, iar satisfacerea nevoilor femeilor este ridicată.

---

¹ Deacon, B., 1997, *Global Social Policy*, SAGE Publications, London, p.39

- **Regimurile cu „mobilizare târzie a femeilor”**, având Japonia și Spania ca țări reprezentative, forma principală de acces la beneficii este semi-privată (prin asigurări), iar satisfacerea nevoilor femeilor este la un nivel scăzut.

Comparând aceste sisteme între ele, autorii cercetării concluzionează că:

„dezvoltarea economică contribuie cel mai mult la bunăstare atunci când este ghidată de o autoritate publică eficientă, care garantează tuturor drepturile civile, politice și sociale și este, astfel, deschisă la presiunile unei mobilizări politice eficiente”¹

Ceea ce înseamnă că, deși diferențele dintre statele social-democrate și alte tipuri de state ale bunăstării sunt mai degrabă de nuanțe, aceste nuanțe sunt importante și contează.

Ceea ce deosebește statul social-democrat al bunăstării de alte state ale bunăstării nu este atât de mult diferența între programele sociale, ci între filozofiile care stau la baza acestor programe.

Filozofia liberală are la bază convingerea că indivizii se descurcă mai bine singuri decât împreună și este drept să lași un individ să facă ceea ce el crede că este mai bine pentru el și, în plus, să suporte consecințele propriilor sale decizii. În aceste condiții, piața, ca ansamblu al interacțiunilor dintre indivizi, este cel mai bun mijloc de reglare și a societății, și a vieții individuale. Raționamentul este fără cusur rațional, dar i se poate reproșa că ignoră raporturile de putere care se stabilesc între indivizi pe orice piață și în orice tip de relații care pot fi asimilate cu piața.

Este meritul mișcării feministe de a fi dovedit că asemenea raporturi de putere pot fi uneori găsite în structuri care par îndepărtate de piață sau în care regulile pieței nu sunt în nici un fel aplicate. Și până la afirmarea mișcării feministe grupurile marginalizate dintr-o societate (grupurile etnice, grupurile de minoritari sexuali sau culturali, etc.) au acuzat „piața” că este dominată de relații de putere mai degrabă decât de relații contractuale făcute de pe poziții de egalitate (premise fundamentale a gândirii liberale – cf. „starea inițială” a lui Nozick și modul în care „mâna invizibilă a pieței” o transformă în stat). Analiza raporturilor de gen însă a dovedit că deformarea raporturilor contractuale prin raporturi de putere se află nu la marginea, ci în centrul însuși al construcției societăților moderne, adică în familie și în raporturile dintre sexe².

Liberalii consideră piața, ca ansamblu al inițiativelor individuale, ca fiind nu doar o economie, ci un mod de organizare a societății. Orice intervenție peste piață – iar statul

---

¹ op. cit. p. 39

² Pentru o sinteză asupra gândirii feministe contemporane, vezi Miroiu, Mihaela, 1995, *Gândul Umbrei, Abordări feministe în filosofia contemporană*, Alternative, București

ne-minimal este o astfel de intervenție – este nejustificată și are darul negativ de a introduce perturbări care se vor dovedi păguboase în timp. Pentru social-democrați, piața este cel mai eficient mod de a produce bogăție, dar societatea este mai mult decât piața, iar statul are rostul să asigure acest primat al societății asupra propriei economii. Desigur, fără a distruge, precum statele comuniste, piața și capitalismul, adică găina care face ouă de aur.

John Rowls, care ia în considerare tendința oamenilor de a trăi mai degrabă într-o societate egalitaristă decât într-una doar perfect justificată, adoptă o poziție intermediară. Politicienii germani, care au definit din capul locului economia de piață germană ca „economie socială de piață” fac un pas mai departe. Politicienii și capitaliștii japonezi, cu a lor informală, dar reală „angajare pe viață” merg și mai departe, dovedind că, chiar dacă contrazici piața într-una dintre regulile ei fundamentale – piața muncii – sau îi organizezi creșterea prin strategii guvernamentale industriale și comerciale, capitalismul poate funcționa cu succes¹.

Unul dintre argumentele aduse în această privință este ideea că societatea nu se identifică cu capitalismul. Ea este mai mult. Iar statul este cea mai evidentă expresie a acestui „mai mult”.

„Toate societățile capitaliste funcționează așa cum trebuie numai datorită unor sectoare sociale care nu sunt nici pătrunse și nici animate de spiritul de câștig sau de urmărirea unui câștig cât mai mare cu putință. Atunci când înaltul funcționar, soldatul, magistratul, preotul, artistul, savantul încep să fie dominați de acest spirit, societatea se surpă și orice formă de economie este amenințată. ...Căci un spirit mai vechi și străin de capitalism susține, pentru durate variabile, cadrele în interiorul căreia funcționează economia capitalistă.”²

Pe astfel de concepții s-au construit politicile statului bunăstării de factură social-democrată. El are patru caracteristici esențiale.

În primul rând, *solidaritatea socială* un principiu care afirmă că cetățenii sunt responsabili nu doar de propria lor bunăstare, ci și de bunăstarea concetățenilor lor și, în general, de toate problemele comunității în care trăiesc, inclusiv ale națiunii. Solidaritatea socială întemeiază *redistribuirile* în societate.

În al doilea rând, programele de *securitate socială* al căror principiu este că orice cetățean este îndreptățit la un minim al nivelului de trai, în raport cu bunăstarea de ansamblu a

---

¹ Woronoff, J., 1992, *Japan: The (Coming) Economic Crisis*, Yohan Publications, Tokyo

² Perroux, François, 1962, *Le Capitalisme*, PUF, Paris

societății. Aceasta nu înseamnă ca toți oamenii să fie egali, ci doar că într-o societate ca Suedia, de exemplu, ținând cont de nivelul de bunăstare generală, nimeni nu va fi flămând sau lipsit de o locuință doar pentru că, din varii motive, nu are, pentru moment, posibilitatea să-și cumpere de mâncare sau să plătească pentru locuire.

În al treilea rând, *piața trebuie gestionată*, în așa fel încât, pe de o parte, să rămână piață, adică să funcționeze ca o instituție capitalistă, dar acțiunea ei să fie modelată conform opțiunilor politice ale societății. Un sector economic de stat relativ dezvoltat însoțește, iar uneori sprijină, puternica economie capitalistă suedeză, de exemplu.

*„În Suedia, sectorul public este neobișnuit de mare în comparație cu alte democrații occidentale. Căile ferate, sistemul poștal, rețeaua de telecomunicații și o mare parte din producția de energie electrică și alte infrastructuri sunt proprietate de stat. ... Dar, pe de altă parte, business-ul suedez este în proprietate privată în proporție de cca. 90%. Nu a existat nici un fel de dezbateră despre extindere proprietății de stat. În schimb, s-a discutat despre privatizarea unor companii de stat.”*¹

În al patrulea rând, *democrația industrială*, care pune în locul conflictului industrial tradițional dintre muncitori și patroni, cooperarea dintre muncitori și management pentru succesul și bunăstarea companiei. Japonezii au făcut același lucru cu muncitorii lor, în programele de creștere a calității, de exemplu, iar rezultatele obținute au fost spectaculoase.

Statul social-democrat al bunăstării a fost criticat dur și frecvent din mai multe direcții. Una dintre aceste direcții este cea principială². În principiu, statul bunăstării generale a fost considerat a fi „un stat distributiv”, utilizat ca un mijloc pentru a atinge vechiul obiectiv socialist al justiției sociale. Un asemenea stat, însă, riscă în orice moment să încalce libertatea cetățenilor săi – măcar a unora dintre ei – în numele unor obiective altfel legitime și din perspectiva preeminenței libertății asupra oricărei alte valori. Din această perspectivă a liberalismului economic, pericolul nu vine de la obiective, ci de la metoda de a permite statului să încalce principiile libertății în numele unor obiective legitime în societate. Iar pericolul constă în a introduce socialismul pe ușa din dos în societățile, altfel, organizate economic și social după modelul capitalist.

În esență, critica statului s-a axat pe critica realităților existente în societăți conduse politic după principiile social-democrației, considerându-se că aceste realități sociale sunt

---

¹ Hadenius, S., 1990, *Swedish Politics During the 20th Century*, The Swedish Institute, pp. 183-184

² Hayek, Friedrich A., 1960, *Constituția libertății*, Institutul European, Iași, 1997, pp. 267-281

un efect al acțiunilor statului. Așa cum modelul de stat a fost cel mai bine ilustrat de țările scandinave, critica s-a concentrat și ea asupra societăților scandinave.

O primă critică a societății scandinave vine de pe *poziții morale* și/sau se referă la realități morale. S-a subliniat că societățile scandinave sunt afectate în mai mare măsură decât alte societăți capitaliste de fenomene precum alcoolismul sau sinuciderile. Aceste critici au fost respinse cu relativă ușurință de cercetări care au arătat că alcoolismul și sinuciderile au alte cauze decât programele de securitate socială ale statului. Dar o altă critică, cea care afirmă că, prin preluarea de către stat a responsabilității bunăstării cetățenilor este afectată țesătura socială a societății, viața de familie (pentru că femeile muncesc și la serviciu și în gospodărie) și rețeaua de instituții civice care, până atunci, îndeplineau aceste funcții este mai greu de contracarat.

O a doua critică este *economică* și se referă la ineficiența crescândă a economiilor de piață masiv reglementate și influențate de politicile sociale. Se argumentează că statul bunăstării împiedică economisirea, că politicile sociale diminuează capacitatea de investiție a sectorului privat, că alocațiile oferite de stat reduc motivația muncii și fiscalitatea excesivă reduce motivația pentru profit, investiție și inovație. Toate aceste argumente au stat la baza schimbării de strategie americană odată cu optarea pentru „Reagonomics”, la începutul anilor 80. Economiiile scandinave au trebuit să se orienteze și ele spre o liberalizare a piețelor și o restrângere a cheltuielilor guvernamentale, chiar dacă nu au trecut la privatizarea principalelor servicii sociale. Marile firme suedeze reclamă și ele o reducere a fiscalității, dar caracterul lor de multinaționale cu unități de producție și sucursale distribuite în întreaga lume le pune oarecum la adăpost de fluctuațiile în politicile sociale ale statelor. În sfârșit, integrarea europeană va influența legislația și instituțiile pieței și în țările scandinave, chiar dacă, pentru moment, acestea au optat pentru amânarea introducerii monedei unice europene.

O a treia critică este *socială*, reprezentanții acesteia evidențind că, în ciuda programelor de securitate și asistență socială, inegalitățile există. Nivelul general de bunăstare s-a ridicat fără îndoială în societate, dar mult mai puțin s-a realizat în egalizarea oportunităților și încă și mai puțin în egalizarea economică a familiilor și a pozițiilor în societate. Această ultimă egalizare este, desigur, o opțiune politică care aparține în principal stângii politice și a stârnit numeroase controverse.

Statul social-democrat a fost atacat și apărat cu înverșunare, iar dezbaterile continuă. Societățile scandinave, bine ancorate în economia mondială, o duc la fel de bine și la fel de rău ca și celelalte economii. Recesiunea economică din anii 70-80 a pus sub semnul întrebării și modelul statului social-democrat și nu numai în țările scandinave. Ofensiva

neo-liberalismului a avut efecte și în aceste țări, care nu au putut să ignore noile tendințe mondiale. Apoi, când radicalismul neoliberal tinde să se atenueze inclusiv în Statele Unite – în timpul mandatului lui Bill Clinton – dar fără a da semnificativ înapoi în privința liberalizărilor pieței, dezbaterile despre soarta statului se reiau și între social-democrați. Modele mai vechi tind să fie înlocuite cu un model nou, denumit de sociologul britanic Anthony Giddens: „*A treia cale*”¹.

„A treia cale”

„A treia cale” a fost inventată nu pentru a salva „statul bunăstării”, care a supraviețuit transformărilor impuse de „revoluția conservatoare” chiar și în Marea Britanie și asta prin menținerea convingerilor fundamentale ale populației despre solidaritatea și echitatea socială, convingeri ale cărei rădăcini sunt mai vechi decât social-democrația, ci pentru a salva social-democrația.

„Renașterea social – democrației”

Prăbușirea în 1989 a comunismului în estul Europei și intrarea țărilor foste comuniste într-un proces de tranziție către comunism a reprezentat o grea lovitură pentru stânga politică europeană în general și pentru social-democrație în particular. Nu pentru că social-democrația europeană ar fi avut cine știe ce admirație pentru economiile planificate și pentru regimurile politice totalitare. Dimpotrivă, social-democrații fuseseră critici la fel de aspri ai acestora ca și liberalii sau conservatorii. Și nici pentru că programele politice ale social-democrației ar mai fi păstrat utopia dictaturii proletariatului sau a eliminării capitalismului economic. Dar, înfrângerea atât de dezastruoasă a comunismului, care s-a prăbușit din interior, ca urmare a incapacității de a satisface nevoile populației din societățile comuniste, a avut trei mari consecințe asupra social-democrației.

În primul rând, a consemnat succesul absolut al capitalismului. Oricât de mari ar fi fost diferențele dintre comuniști și social-democrați, ei aveau nu numai o origine comună – marxismul secolului al XIX-lea – dar și o atitudine comună fundamentală: critica capitalismului. Critica comunistă a capitalismului fusese absolută – capitalismul este un rău absolut, care trebuie eliminat, prin violență dacă nu se poate altfel. Critica liberală a comunismului fusese la fel de intransigentă: comunismul trebuie înfrânt. Odată cu venirea lui Ronald Reagan în fruntea Statelor Unite, războiul rece – războiul împotriva comunismului ca ideologie și ca sistem politic și economic – intră într-o nouă etapă: o ofensivă fără precedent a lumii capitaliste dezvoltate împotriva URSS, purtată deopotrivă

---

¹ Giddens, Anthony, 1998, *A treia cale. Renașterea social-democrației*, 2001, Polirom, Iași

cu mijloace militare, dar, mai ales cu mijloace financiare și economice. Finanțele și tehnologia au înfrânt comunismul, iar dezvoltarea ambelor fusese stimulată de liberali. Situată pe o poziție intermediară într-o confruntare care era evident bipolară, social-democrația a trebuit să recunoască victoria radicalismului învingătorului. Cu atât mai mult cu cât în țări capitaliste dezvoltate și semnificative, ca Franța sau Italia, social democrații se aliașă sau cochetaseră cu comuniștii.

În al doilea rând, înfrângerea comunismului a lăsat social-democrația cu un ideal compromis. Idealul social-democrat fusese „statul bunăstării”, adică economia capitalistă corectată printr-o intervenție masivă a statului – deopotrivă economică și socială. Statul bunăstării începuse să aibă mari probleme, mai ales economice și financiare, cu mai bine de un deceniu înaintea prăbușirii comunismului. Atunci începuse ofensiva neoliberală și succesul economic și politic al acesteia zdruncinase serios pozițiile politice ale social-democrației. Faptul că economiile socialiste – considerate un fel de capitalism de stat – s-au prăbușit, a fost considerată o dovadă că intervenția statului în economie nu poate să aducă decât sărăcie populației, iar politicile de redistribuire nu sunt altceva decât o redistribuire a sărăciei și nu a bunăstării. Lovituri puternice au primit cu această ocazie și ideile de egalitate și cele colectiviste.

Concluzia lui Fukuyama, că s-a terminat cu ideologiile alternative la cele liberale, părea a fi confirmată de deruta social-democrației de după căderea comunismului. Anthony Giddens conchide și el că „*socialismul este mort*” (p.25), dar constată că social-democrația a supraviețuit din punct de vedere politic. După o perioadă de recul de peste un deceniu, social-democrații revin la putere în Marea Britanie și Germania, iar democrații preiau conducerea administrației în Statele Unite sub Bill Clinton.

Noile conduceri social-democrate nu au avut forța de a se ridica împotriva transformărilor introduse de neoliberali în economie și în rolul statului. Le-au acceptat ca pe o etapă istorică împlinită în evoluția societății capitaliste. Pe de altă parte, nici nu aveau ce oferi, principial ca alternativă. De aceea, s-au mulțumit să gestioneze societatea – care oricum funcționa – și să răspundă cerințelor cele mai presante de pe agenda populației: educația și sănătatea. Ceea ce le lipsea era o ideologie sau cum spune Giddens: „*ce societate vrem să creăm și mijloacele concrete de a ne îndrepta spre ea.*”

Această lipsă de proiect încearcă să o compenseze „A treia cale”. A Treia Cale este un proiect politic care se dorește a fi întemeiat științific. Ea pleacă de la două premise fundamentale:

- (1) Din cele două ideologii fundamentale ale practicii politice occidentale, liberalismul și social-democrația „veche”, una este inacceptabilă (pentru că este a celorlalți), iar cealaltă a murit. Există însă forțe politice care pot depăși vechile ideologii și acestea sunt reunite în „noua social-democrație”. Critica pe care Giddens o face neoliberalismului este extrem de moderată și, mai degrabă sugerată prin raportarea la noul program politic al celei de a treia căi. În esență, ea constă în a spune că neoliberalismul este și el o ideologie a vechii lumi care a dispărut și că poartă după el atât caracteristicile acesteia, cât și o serie de trăsături care pot fi considerate „conservatoare”, cum ar fi opțiunea pentru familia tradițională și tratarea problemelor globale în termenii relațiilor de putere între state-națiuni.
- (2) Schimbările aduse în lume de dezvoltarea capitalistă – inclusiv ca urmare a revoluției neoliberale și a prăbușirii comunismului – generează o nouă agendă politică, care trebuie să răspundă acum altor probleme decât problemelor clasice ale perioadei trecute. Problema centrală a epocii precedente a fost cea a bunăstării populației în societățile capitaliste. La această problemă s-au dat două răspunsuri principial diferite, cel neoliberal, care constă în a lăsa piața să regleze și economia și societatea, și cel social-democrat care a constatat în statul bunăstării generale. Or, în societățile dezvoltate cel puțin, bunăstarea nu mai este o problemă. Problema se pune acum în termenii calității vieții. Nici abordarea liberală, nici cea social-democrată veche nu răspunde noii problematice și pe răspunsul la această problemă nouă se axează a treia cale.

Noua problematică este rezultatul a trei revoluții care au loc simultan în lume în prezent: (1) *globalizarea*, care schimbă ordinea economică a lumii, (2) *transformările din viața personală*, care duc la restructurarea abordării unor teme ca libertatea, egalitatea, solidaritatea și bunăstarea și (3) *relația cu natura*, care se pune acum în termenii ecologismului.

Aceste trei procese, împreună cu evenimente bogate în consecințe, cum ar fi prăbușirea comunismului, generează cinci probleme (Giddens le numește „dileme”) ale lumii contemporane la care trebuie găsite răspunsuri: (1) Globalizarea; (2) Individualismul societății capitaliste dezvoltate; (3) Raporturile politice dintre stânga și dreapta; (4) „Actorul politic” sau problema democrației; (5) Problemele ecologice. Răspunsurile aparțin clasei politice tocmai pentru că ele presupun alegeri. A Treia Cale se naște ca răspuns specific, dat de noua social-democrație la dilemele lumii contemporane.

A Treia Cale propune o serie de direcții de acțiune politică menite să remodeleze societatea capitalistă dezvoltată și organizarea ei politică.

- **Reconstrucția statului**, acum aflat în situația de a nu avea dușmani („statul fără dușmani”) și construcția *noului stat democratic*, prin: descentralizare, forme și proceduri de „*democrație directă*”, creșterea transparenței și eficienței guvernării, concentrarea pe managementul situațiilor de risc.
- **Reînnoirea societății civile**, considerată a fi în declin, prin parteneriat între guvern și societatea civilă, stimularea inițiativelor locale, reînnoirea comunitară,
- **Democratizarea familiei**, urmărind desființarea inegalităților de gen și de generație în familie, prin egalitate sexuală și emoțională, drepturi și obligații reciproce între soți și părinți și copii și distribuirea echitabilă a muncii în gospodărie.
- **Un sistem economic al economiei mixte**, care menținând sectorul public în economie pune accentul pe piață și constă în menținerea unui echilibru între sectorul public și cel privat, între reglementare și dereglementare și între viața economică și viața ne-economică.
- **Societatea inclusivă, bazată pe un sistem de includere socială**, în locul vechiului sistem de protecție socială, care depășește limitele și ale sistemului „bunăstării generale” ale vechii social-democrații stimulând inițiativa și ale serviciilor sociale „de piață” ale liberalismului, împiedicând excluderea socială.
- **Cosmopolitismul**, ca modalitate de a regândi națiunea și politica internațională.

A Treia Cale își propune să depășească cele două viziuni „vechi”: social-democrația și liberalismul reunind elementele care i se par viabile din acestea și ținând cont de interacțiunile dintre ele. Înainte ca A Treia Cale să apară ca o viziune coerentă cu privire la drumul către o nouă societate „bună”, ea a fost pusă în practică de guvernările social-democrate care s-au suprapus peste realitățile noi introduse de politicile neo-liberale: în principal dezvoltarea piețelor și transferul către piață a unor activități publice, precum și o nouă concepție despre instituțiile de securitate socială și asigurare a bunăstării în societățile dezvoltate.

În mare măsură A Treia Cale raționalizează practica politică aplicată de Tony Blair, Bill Clinton și Gerhard Schröder și o transformă în doctrina noii social-democrații. Asemenea majorității teoriilor despre stat și societate, mai degrabă decât să propună o inovare, ea tinde să legitimizeze și să raționalizeze o realitate născută de societate și împinsă în politică. De la „inventarea” ei de către Saint-Simon și până acum, sociologia și celelalte

științe sociale au tot propus „societăți bune”. Diferența între aceste nesfârșite mulțimi de proiecte a făcut-o practica politică, care a ales dintre sugestii și legitimații – după criterii pe care sociologia mai trebuie încă să le studieze – unele și a ignorat altele. Pentru A Treia Cale, „amănuntul” care i-a decis soarta teoretică a fost alegerea acestei teorii de către una dintre cele mai puternice alianțe politice din lumea dezvoltată – cea dintre social-democrația europeană și partidul democrat din Statele Unite.

William J. Clinton, președinte al SUA între 1992-2000 și promotor al celei de A Treia Căi în Statele Unite, a luat cuvântul pe 2 octombrie 2002 la Conferința Partidului Laburist din Marea Britanie de la Winter Gardens, Blackpool. Cu această ocazie s-a referit la A Treia Cale:

„Argumentul suprem în favoarea celei de A Treia Căi este că funcționează – valori bune, o viziune bună, politici bune.... Oportunități pentru toți, responsabilitate pentru fiecare, o comunitate a tuturor oamenilor, valori bune. O viziune în care fiecare are șansa să-și trăiască visurile, în care creștem împreună, nu separat, în care suntem o forță mondială pentru pace, libertate, securitate și prosperitate. O lume în care respingem ideile care nu pot fi aplicate și le adoptăm pe cele care pot – și, mai ales, depășim falsele alegeri care paraliză și fac plicticoasă dezbaterea politică. ... Refuzând să ni se spună că trebuie să alegem între ceea ce este bun pentru Muncă și ceea ce este bun pentru afaceri și putând spune că cel mai bine este ca amândouă să o ducă bine.”

Din punct de vedere politic aceasta este esența celei de A Treia Căi, o simbioză între muncă și capital, într-o lume până atunci împărțită între susținători ai muncii și susținători ai capitalului. Această simbioză pare a fi, dincolo de politică, o realitate a societăților capitaliste dezvoltate, o evoluție socio-economică „naturală”, dar cu forme specifice, atât în statele social-democrate, de tipul Suediei – unde a luat forma „democrației industriale”, cât și în statele liberale, precum SUA sau UK unde a luat forma celei de A Treia Căi.

A Treia Cale poate fi criticată atât din perspectiva „vechilor” ideologii cărora încearcă să li se substituie – ca alternativă – cât și din perspectiva altor încercări de a construi o a treia cale sau de a înlocui problematica socială și politică definită de „vechile abordări” cu una nouă.

Nici liberalismul, nici „vechea social-democrație” nu se recunosc în descrierea lipsită de nuanțe a lui Giddens și nici una nu face pași înapoi din cauza argumentației acestuia.

În ceea ce privește liberalismul, acesta nu are nevoie de o nouă argumentație pentru a critica A Treia Cale, de vreme ce aceasta păstrează acele trăsături ale „vechii democrații”

pe care liberalismul le-a criticat – intervenția statului în economie și concepția privind „egalitatea/echitatea” socială, chiar dacă o denumește acum „inclusiune socială”.

Concepția socialistă îi poate reproșa celei de A Treia Căi o înțelegere nejustificat de limitată a socialismului. Socialismul, arată C. Pierson într-o dezbatere purtată împreună cu Giddens, înseamnă și cel puțin alte două lucruri, pe care Giddens le ignoră atunci când consideră că „socialismul a murit”: (1) contestarea inegalității în distribuirea proprietății și (2) critica capitalismului ca tip de societate¹.

Ca alternativă la capitalism, socialismul consideră A Treia Cale o „trădare” teoretică și „doar o fațadă ideologică în spatele căreia capitalismul își continuă drumul său brutal și distructiv.”² În ciuda opiniei lui Giddens că „socialismul este mort”, Callinicos dovedește că socialismul este încă foarte viu, măcar ca un curent de gândire și că se opune din toate puterile unui compromis cu capitalismul. După Callinicos, adevăratele schimbări ale societății moderne pot fi doar urmarea criticării „logicii pieței”, în vreme ce politicile celei de A Treia Căi nu sunt altceva decât o modalitate de a susține extinderea acesteia în zone din ce în ce mai profunde ale societății, cum ar fi educația, domeniu în care guvernul Blair a transferat managementul școlilor publice către firme private.

Ca și Giddens, Callinicos speră că asistă – și teoretizează – o Nouă Stângă, dar una anti-capitalistă, a cărei naștere o vede în mișcările de protest îndreptate împotriva globalizării, orientate însă spre adevărata problematică a societății post-moderne: capitalismul. Ca și alți intelectuali de stânga, Callinicos pare a sprijini *comunitarismul* ca alternativă la liberalism, mai degrabă decât A Treia Cale.

Comunitarismul, o concepție social-politică dezvoltată pornind de la comunitățile locale și capacitatea acestora de auto-guvernare, este inițial o reacție civică și științifică la un fenomen considerat a fi generat de expansiunea capitalistă în societate și care constă în slăbirea, până la descompunere, a legăturilor sociale între oameni chiar în cadrul aceleiași comunități. Definit ca „alienare” sau „reificare” în gândirea anilor 50-70 de mai toate școlile de gândire de inspirație marxistă – de la neo-marxiști și până la *Școala de Franckfurt* (Marcuse, Adorno, Fromm, Habermas și alții), fenomenul a fost masiv comentat și a intrat pe agenda socială și politică prin fenomene sociale de tipul mișcărilor protestatare ale tineretului din anii 60-70 și ale mișcării „flower-power” a hippies americani. Departe de a dispărea din atenția sociologiei, comunitarismul a fost revigorat

---

¹ Giddens, A & Pierson, C., 1998, *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*, Oxford, Polity Press

² Callinicos Alex, 2001, *Against The Third Way: An Anti-Capitalist Critique*, Polity Press, Blackwell, Oxford, p. 120

științific, civic și politic de cercetătorii americani, preluat de cei europeni și soluția preconizată – revigorarea vieții și solidarității comunitare, odată cu revigorarea societății civile – a fost propusă și ea ca alternativă politică la cele două curente principale ale politicii din societățile capitaliste dezvoltate.

O ilustrare recentă a acestei tematici în sociologie este cartea lui Robert Putman despre viața comunitară americană¹. Această problematică a fost luată foarte în serios de A Treia Cale, iar premierul britanic Tony Blair a purtat o discuție personală cu R. Putman în efortul de a dezvolta un program politic care să-i răspundă.

Nu toți „comunitariștii” sunt, ca și Callinicos, împotriva celei de A Treia Căi. Amitai Etzioni, sociolog american influent inclusiv în Marea Britanie, consideră că A Treia Cale este, din punct de vedere politic un drum de urmat, cu condiția să mențină practica politică cu adevărat orientată pe direcțiile definite teoretic.

„Cea de A Treia Cale consideră că statul nu este nici problema, nici soluția, că piețele descătuseate pot provoca multă suferință și confuzie, și că piețele atent controlate pot fi motoare puternice ale creșterii și ocupării forței de muncă. Mai presus de orice, ea afirmă că o societate se sprijină pe trei piloni: un guvern puternic, dar fără funcții productive; o piață bine dezvoltată, dar ținută sub control; și o comunitate activă.”²

Problema lui Etzioni este că A Treia Cale ignoră, în primul rând în practica politică și apoi în teorie, importanța celui de al treilea factor, în ciuda celor spuse de Giddens în cartea sa. Așa încât, prin vocea lui Etzioni și a lui Callinicos, comunitarismul propune o nouă Cale a Treia³

Critica celei de A Treia Căi pleacă mai ales de pe poziții de stânga. O a treia cale este, înainte de orice, o problemă a social-democrației pe care practica politică a ultimului deceniu a apropiat-o de centrul politic, îndepărtând-o de pozițiile mai radicale, situate în stânga sa. Problema centrală a social-democrației moderne este de a asimila teoretic transformările pe care neoliberalismul le-a adus în societate și pe care societatea capitalistă dezvoltată dorește, deocamdată, să le păstreze. În același timp, însă, ea trebuie să păstreze măcar o parte din critica neoliberalismului și a capitalismului care i-au adus sprijinul politic și social al adversarilor acestuia.

---

¹ Putnam, Robert, 2001, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, N.Y., Simon & Schuster

² Etzioni, Amitai, 2000, *The road to the good society*, în *New Statesman* (May 15, 2000), pp. 25-27.

³ Etzioni, Amitai, 2001 *Next: The Road to the Good Society*, Basic Books, N.Y.

DISTRIBUȚIA PUTERII POLITICE ÎN SOCIETĂȚILE MODERNE

Am ajuns până acum la concluzia că în orice societate, mai ales în societățile moderne care au fost tot timpul principalul obiect al analizei, puterea politică există ca o realitate. Ea este un rezultat al răspunsului pe care societatea îl dă la multitudinea de posibilități de organizare și supraviețuire în comun și constă, în esență, în a alege (a opta) între posibilitățile multiple aflate la dispoziția unei societăți. În toate societățile cunoscute până acum, există grupuri de oameni cărora li se încredințează funcția socială de a face aceste alegeri și de a asigura coerența lor la nivelul întregii societăți. În societățile moderne, aceste grupuri alcătuiesc clasa politică a societății.

Puterea politică, la rândul ei, este doar vârful unui aisberg al puterii. Puterea de tip politic, care presupune întotdeauna în punctul ei de pornire o serie de alegeri fundamentale – adică de politici – trebuie exercitată la nivelul fiecărei activități sau domeniu al vieții sociale pentru ca produsele acestor activități sau domenii sociale să corespundă scopurilor instituite. Grupurile de oameni care îndeplinesc această funcție socială sunt *grupuri de putere* în societate. Alegerile acestor grupuri sunt întotdeauna integrate – și, deci, subordonate – alegerilor cu caracter global ale clasei politice. În felul acesta se asigură coerența întregii vieți sociale și se dezvoltă o *rețea a puterii politice* în societate. La această rețea participă, deopotrivă, clasa politică și grupurile de putere.

Alegerile (opțiunile) odată instituite sunt apoi desfășurate în decizii și execuții, care presupun întotdeauna că oamenii implicați în orice activitate vor fi organizați și ierarhizați în raport cu scopul legitim care urmează a fi realizat. Apar, în acest fel, *rețele secundare de putere*, în care puterea ia, cel mai adesea, forma *autorității*, adică a puterii legitime. Legitimitatea puterii în structurile de realizare a scopului poate fi întemeiată în feluri diferite, dar ea depinde întotdeauna de acceptarea alegerilor făcute și de clasa politică și de grupul de putere din domeniul respectiv. Puterea politică a unui domeniu poate lua și ea forma autorității – adică a puterii legitime – dacă se întemeiază în alegerile fundamentale ale societății, adică în alegerile clasei politice.

Dimpotrivă, alegerile clasei politice trebuie să fie întotdeauna legitimate nemijlocit de societate și adevăratele probleme ale legitimării apar întotdeauna în raport cu alegerile clasei politice.

Odată ce această organizare a puterii în societate este realizată, puterea concentrată în grupurile umane care iau decizii ce urmează a fi executate tinde să fie fixată – prin fixarea deciziilor în cunoștințe sau tehnică – și prin fixarea execuțiilor în cunoștințe sau abilități și condiții restrictive ale mediului de desfășurare a activității (dacă există o singură ieșire dintr-o încăpere toată lumea va folosi acea ieșire și va ajunge într-un loc predeterminat). Forma cea mai evoluată până acum a organizării structurii de decizii și execuții este *birocrăția*.

Dintre toate formele pe care le ia puterea, cea mai labilă dintre toate este cea politică, pentru că orice schimbare semnificativă în societate implică schimbarea măcar a unei (unor) alegeri ale clasei politice. În același timp, clasa politică este cea care, neputând să-și întemeieze legitimarea în altceva, are nevoie de acordul populației și al celorlalte grupuri de putere pentru alegerile sale.

Sociologia politică studiază cu precădere clasa politică și raporturile ei cu populația și grupurile de putere din societate.

Rețeaua de putere a societăților

Dacă pornim de la o asemenea înțelegere a puterii și a politicii, atunci rezultă imediat că avem de a face cu politica în toate domeniile vieții personale și sociale. Chiar dacă lăsăm la o parte viața personală, tot rămâne pentru politică domeniul uriaș al vieții sociale, de la conducerea politică propriu-zisă a societății și până la cultură, trecând prin economie, relații sociale și comunitare, grupuri, etc. Totul pare a fi dominat de politică.

Fiecare domeniu și fiecare sector de activitate au propria lor politică. Ne-am obișnuit, ca urmare a reformelor politice din ultimii ani, de exemplu, să considerăm că fiecare comunitate teritorială instituționalizată (județ, municipii, orașe și comune) este îndreptățită la o conducere politică proprie – consiliile locale și primarii – ceea ce înseamnă că are propriile sale structuri politice, propriile obiective pe termen mediu și lung, face alegeri referitoare la dezvoltarea locală pe care apoi le realizează prin sisteme de decizie și execuție politică și administrativă.

Aceiași situație se regăsește însă și în alte domenii și sectoare ale societății, chiar dacă aici grupurile de conducători nu mai sunt afirmați ca fiind oameni politici și nu mai sunt considerați a face parte din clasa politică. De exemplu, un domeniu cum este cel financiar-bancar are propria sa politică – atunci când nu este subordonat guvernului și clasei politice prin intermediul băncii centrale. Asemenea comunităților teritoriale, fiecare firmă comercială își elaborează propria sa politică, făcând alegeri cu privire la viitorul său, la resurse etc. Pe de altă parte, firmele, mai ales marile corporații nu pot să

nu țină cont unele de altele și adesea își coordonează politicile fie formal, fie prin numeroase intermediari. Asociațiile profesionale din toate domeniile îndeplinesc adesea, pentru domeniul lor, tocmai funcțiile pe care clasa politică le îndeplinește pentru societate și, în plus, reprezintă politic comunitatea din domeniu în relația sa cu clasa politică de la nivelul întregii societăți.

Nu este vorba de implicarea clasei politice a unei societăți în economie, ci de puterea de tip politic care revine conducătorilor economiei. Alvin Toffler critică presupuziția academică că puterea nu face parte din economie și evidențiază rolul special pe care îl joacă tocmai în acest domeniu:

„... ideea neafirmată că puterea este cumva extrinsecă producției și profitului. Sau, că abuzul de putere al întreprinderilor economice este un fenomen capitalist. O privire mai îndeaproape la transformările puterii din zilele noastre ne va spune, dimpotrivă, că puterea este intrinsecă tuturor economiilor.

Nu doar profiturile excesive sau necurate, ci toate profiturile sunt în parte (uneori în mare parte) determinate mai degrabă de putere decât de eficiență...Practic, la fiecare pas puterea este o parte inevitabilă a însuși procesului de producție, capitalist, socialist sau de orice alt fel.”¹

Aceste grupuri care, deținând o putere cu un conținut asemănător cu cel al puterii politice și care îndeplinesc funcții de coordonare asemănătoare celor pe care clasa politică le îndeplinește la nivelul societății nu sunt totuși grupuri de oameni politici recunoscuți ca atare de societate pentru că alegerile pe care le fac ei nu se referă la viața socială în ansamblul ei și la evoluția societății (chiar dacă pot avea o influență majoră asupra amândurora). Pentru a nu-i confunda cu clasa politică, vom utiliza, pentru desemnarea acestor grupuri termenul de *grup de putere*.

Grupuri de putere și grupuri de presiune

Grupurile de putere nu sunt același lucru cu „grupurile de presiune” („pressure groups”) sau „grupurile de interese” (interest groups”).

Grupurile de presiune reunesc pe cei care, având un interes comun, acționează împreună cu obiectivul de a modifica conform propriului interes politicile publice. Ca urmare, grupurile de presiune se constituie întotdeauna prin raportare la clasa politică a societății (sau a comunității).

---

¹ Toffler, Alvin, 1990, *Powershift*, Bantam Books, p.30

Dimpotrivă, **grupurile de putere** sunt orientate în primul rând spre conducerea domeniului în care activează – firmă sau instituție, ramură sau sector de activitate, etc. și joacă în interiorul acestora rolul pe care îl joacă clasa politică la nivelul societății. Un exemplu tipic de grup de putere în România este Baroul, o asociație profesională a avocaților, care funcționează în mare măsură ca o breaslă medievală.

Există o politică a oricui, ceea ce înseamnă că există, pentru fiecare domeniu și fiecare tip de activitate un set de alegeri sau opțiuni care trebuie să definească scopuri ale acelei activități și care sunt mai mult sau mai puțin arbitrare. În orice domeniu și în orice tip de activitate cineva trebuie să stabilească o țintă (un scop, sau o direcție) ca și limitele acțiunii pentru atingerea acelei ținte. Cei care stabilesc aceste lucruri dețin puterea în acel domeniu și asupra acelui tip de activitate și fac politica domeniului sau activității respective.

O consecință importantă a acestui mod de a privi realitatea este că nu există situații în care un domeniu rămâne fără politică sau fără politicieni. Așa numitul „*gol de putere*” nu înseamnă de fel că există un asemenea „gol de putere”, ci doar că nu este nici clar și nici public cine anume deține puterea și înspre ce țintă o îndreaptă. Aceste situații sunt foarte interesante pentru noi căci, în bună măsură, pe de o parte, au fost prezente frecvent în cursul tranziției post-comuniste, iar, pe de altă parte, justifică în mare măsură rolul sociologului puterii.

Am văzut că puterea înseamnă controlul asupra politicilor, adică asupra alegerilor sau opțiunilor care se fac în orice domeniu de activitate. Distribuția puterii într-o societate înseamnă doar cum se distribuie controlul politicilor diferitelor domenii între diferitele grupuri sociale din acea societate.

În orice societate există grupuri de putere ale diferitelor domenii și activități, adică grupuri sociale care stabilesc opțiunile sau alegerile specifice fiecărui domeniu. Uneori, acestea sunt instituționalizate în forma unor reguli comune pentru întregul domeniu.

Dar, alegerile care stau la dispoziția unui grup de putere sunt restrânse sau limitate de:

- *Caracteristicile sau stadiul de dezvoltare al activității sau domeniului însuși.* Alegeri reale sunt numai cele care pot fi realizate.
- *Celelalte grupuri de putere din societate,* care pot avea cerințe specifice sau pot anula alegeri posibile; de exemplu, grupul de putere religios din societatea musulmană va limita alegerile grupului de putere din producția alimentară, care nu va putea produce carne de porc nu pentru că i se interzice, ci pentru că nu va avea consumatori pentru ea.

- *Alegerile clasei politice*, instituite pentru întreaga societate. În unele cazuri, acestea *limitează* alegerile grupurilor de putere, în alte cazuri alegerile clasei politice devin *criterii* pentru alegeri ale grupurilor de putere. De exemplu, alegerea clasei politice de a institui săptămâna redusă de lucru, în 1990, de 40 de ore, *a limitat* alegerea pentru grupul economic de putere de a utiliza extensiv forța de muncă.

Grupurile de putere dețin puterea în domeniul în care activează. Ele își asociază specialiștii domeniului – pe care însă îi subordonează – și domină executanții domeniului. Adesea, aceste grupuri de putere sunt identificate de anumite teorii ale puterii sau ale structurii sociale cu **elitele**, dar se face deseori confuzia între **elitele de politicieni** ai unui domeniu și cele **de specialiști** ai aceluiași domeniu.

Între grupurile de putere se desfășoară o competiție pentru prioritate care ajunge repede la un status-quo ce va fi reprodus de societatea respectivă, reproducere ce îi stabilizează structura de putere. În structura stabilă a unei societăți, unele grupuri de putere sunt mai importante decât altele. Se creează în felul acesta o anumită ierarhie a grupurilor de putere, i.e. ale elitelor. Această ierarhie este modificabilă. Grupurile de putere sunt în concurență pentru un loc superior în ierarhie și vor produce continue zguduiri ale societății provenite din încercările de a-și modifica poziția în structura de putere a societății.

O ilustrare a raporturilor dintre grupurile de putere dintre-o societate și a dinamicii relațiilor dintre acestea o întâlnim în descrierea pe care fostul președinte rus, Boris Elțan o face grupului de putere pe care el îl denuțește „al generalilor” din Rusia de dinainte și de după comunism¹. Generalii fuseseră unul dintre cele mai importante grupuri de putere în URSS. Controlau o bună parte a statului, dar, dincolo de aceasta, erau profund implicați în economie – prin intermediul bugetelor armatei și ale celorlalte ministere „ale puterii”, dar și prin intermediul complexului industrial-științific-militar – jucau un rol important în politica externă, puteau domina mijloacele de comunicare și se bucurau de o popularitate ridicată în rândul populației. Însăși schimbarea de viziune politică și declanșarea reformelor în URSS le este, adesea, atribuită, uneori în mai mare măsură decât este atribuită politicienilor grupați în jurul lui Gorbaciov. Or, una dintre realizările pe care Elțan consideră că le-a obținut este tocmai diminuarea influenței lor asupra vieții politice rusești în general, pe fondul diminuării influenței și puterii lor asupra unor domenii mai îndepărtate de cel care le revine în mod normal – forța armată.

---

¹ Yeltsin, Boris, 2001, *Midnight Diaries*, Phoenix, London

O altă ilustrare întâlnim în tranziția românească post-comunistă. Imediat după răsturnarea comunismului în 1989, în noua economie „depolitizată” a României (din care, deci, a fost eliminat grupul de putere al activiștilor politici), a început o competiție între două grupuri de putere „cheie” ale economiei: grupul de putere din domeniul financiar-bancar, care reușise să preia controlul asupra banilor din economie, și grupul de putere din industria producătoare. Competiția s-a desfășurat cea mai mare parte a perioadei de tranziție, cu rezultate schimbătoare. După o perioadă de dominație absolută, grupul de putere financiar-bancar a trebuit să cedeze în fața refuzului grupului de putere din industrie de a-și plăti datoriile și a capacității superioare a acestuia de a mobiliza sindicatele – adică populația – împotriva politicilor (alegerilor) financiare¹.

Mult mai importantă decât competiția dintre grupurile de putere este însă *simbioza* dintre acestea. În orice societate ele alcătuiesc *o rețea de interdependențe* care permite societății să existe și să funcționeze, iar oamenilor din acea societate să supraviețuiască. Rețeta clasică a oricărei societăți este de a condiționa funcționarea unei relații de putere de funcționarea altei relații de putere și reciproc sau de a transforma alegerile unui grup de putere în criterii pentru alegerile altui grup de putere.

În **vârful piramidei puterii** se află întotdeauna **puterea politică propriu-zisă**. Aici avem de a face cu **clasa politică**, care face alegerile sau opțiunile globale pentru societate – ea stabilește direcția de dezvoltare a societății, îi stabilește obiectivele și resursele puse în seama acesteia și tot ea stabilește limitele principale ale alegerilor pe care le pot face celelalte grupuri de putere.

În orice societate, clasa politică dispune de o serie de instrumente prin care alegerile sale subordonează alegerile celorlalte grupuri de putere din societate:

1. *Legea* sau norma juridică, care devine obligatorie pentru toți cetățenii și pentru toate activitățile, inclusiv pentru grupurile de putere din societate. Uneori, dacă grupurile de putere se simt destul de puternice, ele vor contesta legea în modul simplu de a nu o respecta. În tranziția românească, acest procedeu a fost deseori utilizat, exprimând slăbiciunea clasei politice în raport cu alte grupuri de putere. Un exemplu clasic deja a devenit nerespectarea legislației în domeniul impozitelor, care a obligat clasa politică să acorde re-eșalonări sau scutiri de impozite.
2. *Politicile guvernării*. Politicile guvernării reprezintă alegeri cu privire la alocarea resurselor de care dispune guvernarea. Acestea sunt întotdeauna atât de importante, încât pot modifica substanțial activitatea sau starea unui domeniu sau sector al

---

¹ Pasti, Vladimir, 1995, *România în Tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, București

societății. În România, bugetul guvernamental redistribuie aproape o treime din PIB, ceea ce înseamnă că fiecare al treilea leu produs de societatea românească este alocat în sprijinul unor alegeri ale clasei politice în ansamblul său sau al acelei părți a acesteia care se află la guvernare. Realocarea unor resurse atât de importante pentru realizarea unor obiective ale clasei politice este o restricție importantă pentru alegerile tuturor grupurilor de putere din societate.

3. *Legitimitatea alegerilor (opțiunilor)*. Una dintre cele mai importante resurse aflate la dispoziția clasei politice este cea de legitimare a alegerilor din diferite domenii. Deoarece clasa politică este singurul grup de putere care se află în relație nemijlocită cu populația și care reprezintă, măcar formal, ansamblul cetățenilor unui stat, ea are capacitatea de a legitima sau delegitima, alegeri ale diferitelor grupuri de putere. De exemplu, grupul de putere religios din societatea românească a încercat să impună o alegere proprie în privința relațiilor între sexe, interzicând relațiile sexuale între persoane de același sex și impunând întregii comunități de preoți ai bisericii ortodoxe – și în măsura în care își putea exercita puterea și asupra comunității credincioșilor ortodocși – o atitudine negativă față de homosexuali. Clasa politică a delegitimat această alegere și a impus bisericii o atitudine mai moderată în această privință.

Grupul de politicieni de la vârful piramidei, clasa politică, pare a fi în întregime liberă în alegerile sale și dominatoare absolută în raport cu celelalte grupuri de putere, dar acest lucru nu este adevărat.

Două lucruri sunt importante aici:

- Că există limite extrem de restrictive în privința alegerilor care sunt la dispoziția clasei politice și urmează să vedem care sunt acestea, care este sursa lor și cum funcționează ele.
- Că există momente când însăși clasa politică își închipuie că nu are limite sau le estimează greșit și atunci avem foarte interesante cazuri de corecție.

Conținutul limitelor alegerilor aflate la dispoziția **clasei politice** se referă la:

- (1) **Caracteristicile societăților**; cel mai adesea, singurele alegeri pe care le poate face clasa politică a unei societăți sunt acelea care există deja în societate și care asigură societății că se reproduce așa cum este. În momentul în care ajung la un echilibru, societățile au deja testate opțiunile sau alegerile fundamentale care prezervă status-quo-ul și pot menține funcționarea societății în structura de putere și cu structura de activități existentă. Toate aceste alegeri sunt impuse puterii politice într-un fel sau altul, de la tradiție și mitologie, până la legitimare și acceptare. În societățile

democratice, bazate pe alegeri libere, testul alegerilor la îndemâna clasei politice este dat de popularitatea acestora, adică de modul în care populația reacționează la diferite propuneri de alegeri alternative. Dick Morris, care a fost consilier politic al președintelui american Bill Clinton, descrie cum acesta împreună cu adversarii săi republicani au fost nevoiți, în confruntarea cu alegerile politice făcute de populație, să renunțe la alegerile proprii, elaborate în laboratoarele politice proprii, pentru a răspunde alegerii făcute deja de populație pentru compromis între cele două tabere aflate în conflict în favoarea unei alegeri având ca obiectiv îmbunătățirea vieții cotidiene a populației. Pe la jumătatea anilor '90, atât republicanii, cât și democrații americani erau pregătiți și dornici de o confruntare decisivă a doctrinelor și politicilor fundamentale, iar bătălia politică devenea din ce în ce mai aspră și intolerantă. În schimb, națiunea americană era tot mai dornică de un compromis politic care să permită celor două tabere să colaboreze în favoarea americanului mediu. Rezultatul a fost că națiunea și-a impus alegerea¹.

- (2) **Structura de putere existentă.** Într-o societate normală, rostul clasei politice este să conserve structura de putere existentă, supraveghind și arbitrând în competiția de putere dintre diferitele grupuri. Uneori ea pot interveni în această structură, sprijinind în competiție un grup în defavoarea altor grupuri, cu orientarea de a modifica ierarhia grupurilor de putere. De exemplu, o politică continuă a împăraților romani a fost de a diminua puterea instituțiilor politice reprezentative, de tipul senatului, consulilor și tribunilor, în favoarea structurii administrative – împăratul însuși și libertii săi – și a structurilor militare, în principal pretorienii. Cu toate acestea, nici un împărat roman nu a desființat senatul, indiferent cât de mult l-a umilit și nu a transformat Roma într-o dictatură militară pe termen nelimitat. Cazul Imperiului Roman poate părea destul de îndepărtat de societatea contemporană care, la rândul ei, ilustrează continuu această tendință a menținerii structurii de putere existentă, chiar în cazurile în care conjuncturile presează pentru schimbarea sau ignorarea ei. Cazurile extreme sunt, cel mai adesea, cele mai relevante. Un astfel de caz a avut, de exemplu, loc în timpul celui de al doilea război mondial, când Marea Britanie – pe atunci cea mai mare putere colonială a lumii – a ajuns în situația de a depinde esențial de sprijinul acordat de colonii. Între aceste colonii, India era vitală, or India se afla, în acea perioadă, tocmai la apogeul unei mișcări de eliberare națională condusă de Congresul Național Indian, la rândul său condus de legendara, deja, figură a lui Mahatma Gandhi. Guvernul britanic al acelei perioade a negociat cu Gandhi pentru sprijinirea

---

¹ Morris, Dick, 2003, *Noul Principe. Machiavelli în secolul al XXI-lea*, Editura Ziua, București

rezistenței împotriva ofensivei japoneze și pentru utilizarea trupelor indiene în războiul european. Condiția pusă de Gandhi atunci – obținerea independenței în schimbul participării la război – a fost respinsă de Winston Churchill cu celebra afirmație – care formula o alegere politică fundamentală – că nu va fi el groparul Imperiului Britanic, altfel spus, că refuză modificarea structurii de putere existente între metropolă și colonii chiar în situația în care, prin această alegere, risca soarta întregului imperiu și chiar supraviețuirea sistemului.

- (3) **Impunerea limitelor:** Cum este posibil ca clasa politică să accepte limitele care i se impun și să nu își facă de cap? Asta se datorează în primul rând faptului că, spre deosebire de toate grupurile care controlează activități și care se pot baza pe structurile lor de specialiști și, mai ales, de executanți, clasa politică nu dispune de asemenea structuri. Singurul instrument de putere de care dispune clasa politică este o anumită legitimitate și abilitatea de a manevra între diferitele grupuri de putere – de la situația în care și le subordonează pe toate, la situația în care subordonează numai unele și până la situația în care nu subordonează nici-unul. Înțelegerea acestei slăbiciuni fundamentale a clasei politice este extrem de importantă, căci reprezintă o contrapondere esențială la funcția la fel de esențială pe care o joacă. Pe de o parte, clasa politică dispune de puteri aproape nelimitate, de vreme ce alegerile fundamentale ale organizării societății îi sunt încredințate și întregul sistem de organizare a puterii în societate subordonează toate grupurile de putere alegerilor pe care le face clasa politică. Mai mult, statul – principalul instrument de care dispune clasa politică pentru a-și transforma alegerile din simplu proiect în realitate socială – este astfel construit încât să asigure dominația clasei politice asupra tuturor celorlalte grupuri de putere din societate. Dacă ne uităm cu mai multă atenție la ceea ce acum denumim „stat”, vom constata că el nu este altceva decât o rețea de instituții care asigură dominația de către clasa politică a tuturor grupurilor de putere din societate – de la cele care controlează violența (armată, poliție, etc.), până la cele care controlează economia (monedă, taxe, etc.) și cele care controlează viața socială (familie, comunități, asociații, etc.). În felul acesta, clasa politică dispune de un ascendent excepțional asupra întregii societăți și concentrează o putere a cărei lipsă de limite a fost adesea ilustrată, în istorie, de nenumărate figuri de dictatori, monarhi absoluți, lideri charismatici, etc. care au abuzat de ea. De la Akenathon, care a reformat radical și arbitrar religia veche de peste un mileniu a Egiptului, la Nero și Caligula, care au rămas ca simboluri ale arbitrarului puterii în Roma antică, până la Stalin, Hitler și micii dictatori sau „împărați” sud-americani sau africani, care și-au terorizat la fel de arbitrar societățile pe care le conduceau, trecând prin monarhii

absoluți ai Europei Occidentale, Petru I al Rusiei sau Atatürk, care au reformat sau, dimpotrivă, s-au opus reformării societăților pe care le dominau în calitate de vârfuri ale puterii politice, istoria este plină de cazuri exemplare în care clasa politică a abuzat de societatea pe care o conducea. Dar, este la fel de plină de cazuri în care societatea, uneori chiar cu mijloace ridicol de reduse, a produs schimbări radicale la nivelul clasei politice și a alegerilor fundamentale ale acesteia. Toate revoluțiile din istorie dovedesc acest lucru, de la revoluțiile engleză și franceză de la sfârșiturile Evului Mediu și până la succesul, teoretic imposibil, dar empiric real, al micilor gherile sud-americane și asiatice sau al mișcărilor politice de masă pașnice, de tipul celei declanșate și conduse de Gandhi în India. Lecția fundamentală a tuturor acestor cazuri extreme este că, în ultimă instanță, clasa politică este la fel de mult dependentă de ceea ce se întâmplă în societate, pe cât este societatea de dependentă de cum gândește, acționează și funcționează clasa politică. Și că, fiecare dintre componente este capabilă să impună limite ale acțiunii sau voinței (exprimate prin scop) a oricărui alt element de putere din societate.

Guvernările tranziției românești

Prima consecință importantă a acestei analize este „*ipoteza instituirii*”: putem considera că, dacă un rezultat s-a produs, el a fost instituit de clasa politică sau o parte a acestei clase sau un grup de putere ai acțiunii respective: a existat cineva, suficient de bine situat pentru a face alegeri referitoare la scop și la modul în care acesta este atins și care a dispus de mijloacele necesare pentru a-și impune propriile alegeri, care a ales să se întâmple ce s-a întâmplat.

De exemplu, nici-un om politic și nici-un partid politic din România nu va recunoaște vreodată că a făcut alegerea de a reduce pensiile pensionarilor. Cu toate acestea noi putem constata foarte ușor, din statisticile existente, că pensiile au scăzut în ultimii zece ani de zile constant, în ciuda indexărilor etc. Cum acest lucru s-a întâmplat, pe baza ipotezei instituirii rezultatului, putem considera că toate guvernele care s-au succedat după 1990 au făcut această alegere importantă – „vom scădea pensiile” – chiar dacă nu au făcut-o public, n-au introdus-o în programele politice, etc. Mai mult, de vreme ce aceste guverne au aparținut unor partide politice diferite, reunind, până la urmă, mai tot spectrul politic românesc, putem conchide că o opțiune globală a clasei politice românești este de a desfășura o politică în defavoarea pensionarilor, în ciuda faptului că aceștia reprezintă o bază electorală importantă la care apelează toate partidele.

Trebuie, de asemenea, să ținem cont de faptul că ne-optarea pentru ceva, echivalează întotdeauna cu opțiunea pentru altceva. De exemplu, dacă nu se optează pentru terminarea autostrăzii București – Constanța, asta nu înseamnă că în acest domeniu nu s-a făcut nici-o alegere, ci că, dimpotrivă, s-a ales să nu fie terminată autostrada și s-a optat pentru toate consecințele care rezultă din această decizie și care sunt produse ale nealegerii unei opțiuni alternative. Mai simplu, toate realitățile unei societăți sunt – pot fi considerate a fi – rezultatul unor alegeri cu caracter politic, făcute de cineva – un grup, un partid, uneori, dar mai rar, o persoană – care a instituit aceste realități ca obiective ale politicii sale. Rostul sociologului politic este să înțeleagă – și să dezvăluie – aceste „subiecte” ale acțiunii politice, mergând dincolo de declarațiile și de fața publică a politicii. Ceea ce sociologul poate să facă este drumul invers, de la realitate la politică, dezvăluind atât publicului, cât și politicienilor, ceea ce poate nu se știe, dar sigur nu se recunoaște, adică adevăratele opțiuni ale politicii respective.

Nu orice rezultat al acțiunii, devenit deja o realitate, chiar dacă este instituit, reprezintă și scopul acțiunii. De multe ori, el reprezintă doar o consecință acceptată a atingerii unui alt scop. Pornind de la exemplul reducerii pensiilor, este puțin probabil că vreun partid politic a avut ca scop reducerea veniturilor pensionarilor. Mai degrabă, reducerea veniturilor pensionarilor a fost o alegere făcută pentru a răspunde necesităților atingerii altor scopuri – care și ele sunt componente ale realității. Din cauza aceasta, scoaterea din context a unei acțiuni sau a unui domeniu este, de cele mai multe ori, contra-productivă. Trebuie avute în vedere toate rezultatele importante ale unei politici și apoi ales dintre acestea pe cele care sunt cel mai probabil scopuri politice ale puterii, celelalte putând fi considerate sau scopuri secundare, sau, dacă condiționează realizarea altor scopuri, drept consecințe acceptate ale scopurilor principale. De exemplu, scăderea pensiilor, a fost pur și simplu o consecință acceptată a unui alt obiectiv politic – bani pentru Guvern, care, la rândul ei, a fost o condiție pentru îndeplinirea unui alt obiectiv politic și nu aveți decât să-l identificați pentru fiecare guvern în parte.

Rezultatul cel mai important al ipotezei instituirii este că putem judeca o guvernare independent de propriile ei afirmații despre intențiile și obiectivele guvernării. Acest avantaj este important mai ales în cazul guvernărilor care se raportează ideologic la realitate și care, indiferent de ce anume ar face în mod concret și indiferent de consecințele imediate și chiar directe ale actelor lor de guvernare, vor justifica aproape întotdeauna ideologic atât contextul la care se referă, cât și propria lor acțiune de guvernare. În această privință, experiența comunistă a României a fost exemplară. Clasa politică comunistă a justificat toate acțiunile sale și toate alegerile majore pe care le-a

făcut de-a lungul anilor prin obiectivul ideologic al dezvoltării multilaterale a societății și al creșterii nivelului de trai al populației. Or, de exemplu, analiza rezultatelor reale ale guvernării dovedește, dimpotrivă, că tocmai creșterea nivelului de trai al populației nu a fost un obiectiv al guvernării. În timpul comunismului, nivelul de trai al populației a crescut ca urmare a creșterii veniturilor reale și a consumului populației, dar această creștere a fost sacrificată imediat ce guvernarea a avut nevoie de resurse suplimentare în alte direcții. Și, chiar și atunci când a avut loc, creșterea nivelului de trai al populației a fost una dintre ultimele consecințe acceptate politic a evoluțiilor economiei și societății. Este ușor de arătat că a existat o diferență fundamentală între industrializarea de tip socialist și industrializarea capitalistă tocmai din perspectiva creșterii nivelului de trai al populației, iar diferența dovedește că, în realitate, capitalismul a fost mai preocupat să crească nivelul de trai, veniturile și consumul populației decât socialismul care făcuse dintr-o asemenea creștere obiectivul ideologic fundamental al guvernării.

Căci, de-a lungul celor 40 de ani de socialism românesc, nu numai că clasa politică românească a menținut un ritm al acumulării atât de ridicat încât pentru întreaga perioadă între 20-35% din PIB au fost destinate investițiilor, provocând o continuă reducere a consumului gospodăriilor, dar chiar și investițiile au fost destinate în primul rând satisfacerii unor cerințe ale industrializării în detrimentul cerințelor de consum sporit ale populației. Dacă se interpretează guvernările socialiste românești din perspectiva rezultatelor lor și nu pe baza ideologiei utilizată de guvernanți pentru justificarea alegerilor pe care le făceau, atunci rezultă că obiectivul principal al guvernării în socialism a fost o anumită structură socială, cea care făcea din proletariatul industrial specific celei de a doua revoluții industriale – având ca „tip ideal” muncitorul industrial care deservește o mașină-unealtă – categoria socială dominantă numeric și social în societate. Câteva decenii după revoluția comunistă, o asemenea alegere fundamentală a guvernării a avut ca efect secundar inclusiv o creștere a nivelului de trai al populației. Este vorba de perioada în care o asemenea dezvoltare industrială a fost însoțită de deplasarea a câteva milioane de oameni din rural în urban și din ocupații agricole în ocupații industriale. Or, proletarul industrial are venituri mai mari, un consum mai ridicat și beneficiază de servicii sociale – infrastructură utilitară, educație, sănătate, securitate etc. – mai mari decât țaranul, pentru motivul simplu că productivitatea muncii în industrie este mai ridicată decât productivitatea muncii în agricultură (cel puțin în agricultura tradițională care domina producția agrară a României la începutul tranziției comuniste).

Dar, începând cu sfârșitul anilor '70, acest tip de dezvoltare extensivă încetează de a mai fi dominant, iar guvernanții comuniști au de ales între a trece la o dezvoltare intensivă –

care ar fi redus drastic ponderea proletariatului industrial în structurile sociale, în favoarea unei clase de salariați mai educată, ocupată cu prioritate în servicii și mai activă atât social, cât și politic. Până la urmă, eșecul economic și social al comunismului a fost generat de faptul că a refuzat o asemenea perspectivă de dezvoltare, care, pe de o parte, ar fi dus la creșterea rapidă a consumului și veniturilor populației – adică la îndeplinirea obiectivului ideologic al guvernării – iar, pe de altă parte, ar fi redus baza socială a clasei politice și ar fi pus sub semnul întrebării întregul sistem de distribuție specific societății socialiste.

Analiza guvernării comuniste pornind de la ipoteza consecințelor instituite ale guvernării ne dezvăluie un cu totul alt tablou decât cel pe care îl prezentau populației marile acțiuni politice ale partidului comunist – congresele acestuia.

La fel de eficientă se dovedește a fi ipoteza realităților instituite și în analiza guvernărilor post-comuniste, cel puțin a celor din România. Din perspectivă ideologică și din declarațiile de intenții ale guvernanților României din perioada post comunistă, indiferent de partidele căreia îi aparțineau, putem desprinde un nucleu comun, care pare a lista alegerile politice fundamentale ale clasei politice românești a tranziției. Alegerile se referă la cele trei mari direcții de integrare a României către lumea capitalistă dezvoltată și democratică: (1) construirea democrației politice în locul dictaturii comuniste ; (2) construirea economiei de piață în locul economiei socialiste de stat; (3) integrarea în structurile politice ale Occidentului care să înlocuiască integrarea în structurile politice ale zonei de influență a Rusiei. Din 1990 și până acum nu a existat – cu excepția notabilă a PRM – forță politică românească care să nu afirme, ideologic, aceste trei direcții de evoluție ca reprezentând obiectivul fundamental al guvernării și, în consecință, al noii clase politice românești. Mai mult, pe parcursul întregii tranziții post-comuniste, dacă se ignoră sinuozitățile și oscilațiile ce pot fi considerate conjuncturale, România a înaintat pe aceste direcții, astfel încât bilanțul clasei politice românești în raport cu propria sa ideologie poate fi considerat pozitiv. Merită subliniat că, utilizând aceiași metodă, bilanțul clasei politice comuniste în raport cu propria sa ideologie, era, de asemenea pozitiv chiar în preajma prăbușirii socialismului ca mod de organizare a societății, adică chiar la congresul al XIV-lea al partidului comunist.

Dacă, însă, sunt analizate principalele evoluții economice și sociale ale țării în toată perioada care a urmat revoluției din decembrie 1989, și se consideră că ele sunt realități instituite de aceiași clasă politică care, ideologic, avea ca obiective cele trei direcții de integrare, atunci ajungem la concluzia că principala alegere a clasei politice românești a avut loc nu în raport cu cele trei direcții de integrare, ci cu un fenomen socio-economic și

politic mai amplu, pe care, în altă parte¹, l-am denumit „marea împărțeață”, adică distribuirea în proprietate privată a uriașei avuții naționale concentrate de clasa politică comunistă în proprietatea statului.

Imediat după decembrie 1989, clasa politică românească a adoptat repede ideologia celor trei tranziții – spre democrație, spre economia de piață și spre occident – care a dominat întreaga tranziție românească. Problema care s-a ridicat în acest context a constat, în esență, în a transforma principiile abstracte, conceptele și valorile acestei ideologii într-o realitate socială și politică concretă, corespunzătoare specificului societății românești de la sfârșitul secolului al XX-lea. În funcție de cum anume au realizat această concretizare, diferitele grupuri ale clasei politice de după decembrie 1989, inițial doar asociații de acces la puterea în stat, s-au separat în partide cu viziuni și doctrine diferite. Succesiunea la putere a partidelor (sau alianțelor de partide) cu programe diferite a condus la o succesiune de guvernări care, deși ideologic aveau obiective similare, au produs efecte extrem de diferite.

Am putea identifica trei asemenea guvernări diferite: (1) guvernarea FSN (PDSR) din perioada 1990-1996; (2) guvernarea CDR din perioada 1996-2000; (3) guvernarea de după 2000.

Există cel puțin o elită intelectuală românească, influentă atât în mass-media cât și în științele sociale românești, care consideră că prima perioadă de guvernare de după 1989 a fost mai degrabă o continuare a reformării comunismului anterior. Astfel de concluzii pot fi susținute cu ușurință dacă se utilizează criteriul „cine sunt conducătorii” în locul criteriului „ce fac conducătorii?”. După un asemenea criteriu „biografic”, guvernarea primei perioade post-comuniste aparțin unor partide care,

„se bazează pe elitele politice ale regimului comunist pentru conducerea lor, pe valorizarea unei părți însemnate din moștenirea ideologică și instituțională comunistă în programul lor și pe simpatizanții fostului regim pentru electoratul lor”².

Cu un asemenea procedeu se poate demonstra orice, inclusiv că stalinismul a fost un regim politic cu rădăcini teocratice, pe motiv că Stalin a fost absolvent de seminar teologic. Ceea ce nu are voie să ignore analiza este tocmai acțiunea guvernării, iar dintre toate guvernările care s-au succedat după 1989, acestea de la început îi aparțin cele mai radicale dintre toate schimbările: pluralismul politic, separarea puterilor în stat,

---

¹ Pasti, Vladimir, 2000, **Un deceniu de transformări sociale**, în I. Mihăilescu (coord), *Un deceniu de tranziție*, UNICEF

² Mungiu-Pippidi, Alina, 2002, *Politica după comunism*, Humanitas, București, p.35

garantarea drepturilor cetățenilor în raport cu statul, privatizarea și orientarea politică către integrarea în occident. Pe care, însă, le-a realizat într-o manieră proprie, dependentă nu atât de ideologie sau valori, cât de relațiile concrete cu grupurile de putere pe care își întemeia menținerea sub control politic a statului. Iar, în această primă jumătate a deceniului post-comunist, cel puțin trei asemenea grupuri de putere erau suficient de influente pentru a putea, fiecare în parte, să conteste eficient guvernarea.

Primul și cel mai influent dintre aceste grupuri era cel care domina instituțiile statului, iar în prima etapă a post-comunismului, acea componentă a lui care controla instituțiile represive ale statului: armata, serviciile de informație, poliția, procuratura. Mai ales armata a jucat un rol cu totul special în legitimarea noii conduceri și în menținerea ei la putere. În ceea ce privește restul instituțiilor administrației centrale, fără cooperarea grupului care le conducea nici un fel de guvernare nu ar fi fost posibilă. Perioada revoluționară a permis accidente în acest domeniu și ele au fost suficient de numeroase pentru ca liderii politici ai schimbării să înțeleagă necesitatea asigurării cooperării acestui grup. Unele au fost suficient de anecdotice pentru a deveni exemplare, precum cazul acelor ambasador la Paris care a declarat public că refuză să mai reprezinte în relațiile cu Franța guvernul de la București, urmând să acționeze ca ambasador al manifestațiilor anti-guvernamentale din Piața Universității. Semnificativ aici nu este neînțelegerea de către persoana respectivă a conținutului funcției de ambasador, ci incapacitatea guvernului de la București de a-l demite și a-l înlocui cu ambasador adevărat.

Al doilea mare grup de putere care a funcționat eficient pe toată perioada inițială a tranziției a fost cel al managerilor economiei, adevărații gestionari ai resurselor economiei. Problema principală a acestora era, desigur, cum se redistribuie resursele economiei între participanții la proces și o bună parte a istoriei privatizării românești și a restructurării sociale se desfășoară în jurul acțiunilor acestui grup de putere (divizat, la rândul lui în subgrupuri care, în timp, au concurat între ele) pentru a orienta privatizarea în folosul lor.

Nu în ultimul rând, al treilea grup de putere, extrem de puternic în perioada imediat următoare comunismului și din ce în ce mai slab în perioadele următoare, a fost cel al muncitorilor industriali. Prin număr și forță de legitimare, muncitorii industriali reprezentau, de fapt, cel mai important grup de putere din societate imediat după prăbușirea comunismului, dar aceleași slăbiciuni organizatorice care au funcționat și în comunism au funcționat, amplificate, și în perioada de după. Cu toate acestea au putut interveni hotărâtor în momente decisive, nu numai prin intermediul „mineriadelor”, dar și prin intermediul presiunilor sindicale continue asupra guvernării.

Or, cea mai importantă sarcină a guvernării din perioada 1990-1996 a fost să slăbească aceste grupuri principale de putere și să creeze, pornind de la zero, noi grupuri de putere în societate și, mai ales, în economie. A realizat acest lucru după un algoritm care i-a fost propriu, încălcând adesea traseele directe și tranșante oferite de comunitatea internațională și realizând o „navigare” abilă, dar costisitoare, printre interese contradictorii.

Unul dintre rezultate a fost că România a înaintat pe toate cele trei direcții fundamentale ale modernizării, instituind un sistem politic democratic, trecând la privatizarea masivă a proprietății de stat și intrând în sfera de influență politică și de securitate a occidentului dezvoltat. Un alt rezultat a fost întărirea politică și socială a țărănimii și a pensionarilor în detrimentul celorlalte grupuri de putere din societate (ceea ce a avut drept consecință întărirea politică și economică a administrației locale în detrimentul celei centrale). Iar un al treilea rezultat a constat în crearea unei pături de mici și mari capitaliști români, consacrați din ce în ce mai mult ca noul grup de putere din economie, în competiție directă cu capitalul străin și cu muncitorii industriali.

A doua guvernare, 1996-2000, a acționat direct în favoarea acestui nou grup de putere în economie, și a încercat să creeze un nou grup de putere semnificativ prin organizarea intelectualității ca societate civilă. Cum singurul mod de a susține proaspeții capitaliști români în competiția cu capitalul străin, pe de o parte, și cu muncitorimea industrială și țărănimea, pe de altă parte, era de a culege, prin intermediul statului, resurse din societate și a le aloca, tot prin intermediul statului, preferențial în favoarea noii clase de capitaliști autohtoni, procesul a costat imens, atât economic cât și social, și a avut ca efect secundar compromiterea politică a celor care l-au instituit și condus. PNȚCD, partidul politic care a dominat guvernarea 1996-2000, a dispărut practic de pe scena politică românească. Dar rezultatul care a fost obținut – un nou grup de putere economică și socială – a rezistat și, în 2000, după cei numai patru ani de guvernare „de dreapta”, societatea românească arăta net diferit de cea care fusese în 1996.

Începând cu 2000, guvernarea este dominată de integrarea europeană și nord-atlantică, iar politicile guvernării sunt, în cea mai mare măsură, definite prin raportarea la cerințele formulate în exterior drept condiții ale integrării.

Elitele puterii

Rezultatele studierii puterii politice depind de întrebările care se pun în legătură cu aceasta. Întrebarea referitoare la puterea politică exprimă interesul cercetătorului față de aceasta și, în același timp, o paradigmă implicită sau explicită referitoare la puterea

politică. Orice cercetător va pune acele întrebări despre care paradigma sa – sau „marea teorie” pe care o utilizează – afirmă că răspunsurile la aceste întrebări sunt relevante pentru cunoașterea puterii politice în societate.

Deoarece există mai multe „mari teorii” sau paradigme, înseamnă că și abordările – adică principalele întrebări referitoare la puterea politică – vor diferi de la un cercetător la altul.

Una din întrebările care grupează un mare număr de studii și analize ale clasei politice la toate nivelurile se referă la separarea societății între guvernanți și guvernați. Este evident dacă ne uităm la orice societate că, inclusiv în societățile democratice, în care populația alege reprezentanții săi politici, numai unii dintre membri societății vor ajunge să guverneze. Studii făcute în societățile moderne au arătat că acești oameni care guvernează – clasa politică adică – nu este extrasă nici aleatoriu din ansamblul populației, iar criteriile care selectează sunt mai complexe decât simpla combinație de caracteristici personale ale candidaților.

Problema subsidiară la întrebarea sociologică „*Cine guvernează?*” este problema democrației, așa cum este ea concepută în cadrul concepției liberale. Prin diferitele variante de răspuns la întrebarea „*Cine guvernează?*” se încearcă oferirea de răspunsuri la o întrebare cu caracter ideologic – „*Este societatea occidentală o societate democratică, adică o societate care asigură participarea cetățenilor la puterea politică?*”

Răspunsurile la întrebarea care se referă la *subiectul puterii politice* pot fi grupate în două categorii mari: o teorie „*elitistă*”, în care poate fi inclusă și teoria marxistă precum și prelucrările ei ulterioare și o teorie „*pluralistă*”, care este teoria dominantă în gândirea politică occidentală contemporană.

Varianta elitistă afirmă, în esență, că sistemul puterii politice a unei societăți este dominat de o minoritate care concentrează puterea și o exercită relativ independent de restul societății. Fundamentul teoriei elitiste este observația empirică că în toate societățile, aproape independent de sistemul politic, se constituie o clasă politică ai cărei membri tind să-și mențină și să se reproducă ca deținători ai puterii politice. În plus, numărul acestora nu este niciodată atât de mare încât să nu poată fi observat că el este, statistic vorbind și raportat la restul societății, mic. Mai mult încă, s-a observat că, chiar și în societățile democratice, acești membri relativ stabili ai clasei politice tind să fie recrutați cu predilecție din anumite grupuri ale societății, care la rândul lor alcătuiesc elite, fie prin faptul că sunt grupuri de putere, fie prin aceea că sunt grupuri de specialiști.

În multe dintre societățile pre-capitaliste, această situație era reglementată social. În republica romană, altfel considerată un model al democrației în toată perioada pre-

capitalistă și a capitalismului incipient, clasa politică era instituțional recrutată doar din rândurile aristocrației romane. În societățile feudale ale întregii lumi, clasa politică era recrutată doar din rândurile nobilimii, iar uneori era consacrat social care anume pături ale nobilimii pot accede la conducerea politică.

Așa cum am văzut, societatea feudală reglementa destul de strict modul în care erau recrutate și formate elitele. Pentru că în societatea feudală ierarhia socială era strâns legată de deținerea de pământ, una dintre problemele nobilimii era împiedicarea fărâmișării proprietății prin moștenire, ceea ce ar fi diminuat puterea politică și poziția socială a unei familii după câteva generații. Soluția a fost un mecanism prin care clasa socială a nobilimii – numeric în creștere, odată cu creșterea generală a populației – își rezerva dreptul exclusiv de a alimenta toate elitele superioare ale societății, consacrand prin instituții sociale propriul monopol asupra grupurilor de putere și a grupurilor cheie de specialiști. Moștenirea pământului a fost rezervată unui singur urmaș – de obicei fiul cel mai în vârstă – iar fiii mai mici erau transferați altor elite, reorganizate, la rândul lor, după criterii nobiliare. În Europa occidentală, întreaga birocrăție a bisericii catolice a fost reorganizată pentru a răspunde acestei funcții și nu erau rare cazurile în care membri ai nobilimii deveneau conducători bisericești – arhiepiscopi sau chiar cardinali – la vârste care aparțineau încă copilăriei (9-12 ani). Elita militară – ofițerimea – era de asemenea rezervată nobilimii și multă vreme în țări precum Anglia, Franța sau Spania, doar marina – considerată de nobilime o armă inferioară – putea să asigure un acces limitat al claselor de jos la comandă. Mai târziu și această posibilitate a fost înlăturată, semn că nobilimea începea să aibă o problemă demografică semnificativă. Alături de armată și biserică, administrația a reprezentat cea de a treia mare elită socială și profesională a oricărei societăți. Ea s-a întărit odată cu întărirea statului și a concentrat tot mai multă putere ca intermediar principal al relațiilor dintre clasa politică și celelalte grupuri de putere – economică, militară, judecătorească etc. – din societate. În statul feudal centralizat ea a devenit suficient de importantă pentru a defini – în Franța absolutismului regal – cea de a doua categorie importantă a nobilimii (nobilimea *de robă*), privită ca fiind complementară (iar uneori opusă) nobilimii tradiționale, considerată a fi nobilimea *de spadă* (adică cea specializată în conducerea politică și militară). Nu trebuie uitat că, istoric vorbind, nobilimea nu era altceva decât o elită militară împrăștiată.

Rezultatul monopolului nobilimii asupra elitelor de putere ale societății „tradiționale” europene a fost o mobilitate socială pe verticală extrem de restrânsă, și tocmai aceasta a fost contestată de burghezia în ascensiune, creând numeroase tensiuni și conflicte care s-

au încheiat cu prăbușirea lui și înlocuirea cu actualul sistem politic democratic, mult mai permisiv. Trei excepții notabile trebuie amintite atunci când descriem acest sistem.

În primul rând, excepția pe care o reprezenta orice *birocrație*. Specificul birocrației – ca formă de organizare rațională și eficientă a unei activități – este că redefinește, după criterii de eficiență și indiferență la criteriile de identitate personală, ierarhiile, întotdeauna doar în interiorul unei organizații. Din această perspectivă, birocrația este întotdeauna un sistem democratic, pentru că ignoră caracteristicile personale ale unui membru al organizației și permite ascensiunea ierarhică – și, drept consecință socială, în funcție de ceea ce acum denumim *competență*. Deoarece inițial birocrațiile au fost o invenție a statului – care trebuia să colecteze impozite și să administreze un teritoriu – administrația a fost prima instituție relativ democratică în mai toate societățile pe care le cunoaștem din istorie, permițând accesul la elitele puterii ale unor reprezentanți eficienți și specializați ai claselor inferioare, pentru motivul simplu că le era absolut indiferent de unde își recrutează membrii. În China medievală, posturile de conducere în birocrația de stat erau ocupate prin concurs, candidații concurând în privința cunoștințelor și a capacității de a îndeplini atribuțiile funcției la care aspirau. În imperiile roman și bizantin, funcții administrative de vârf – și deci poziții de putere importante în societate – erau ocupate de sclavi special pregătiți (în imperiul bizantin și, mai târziu, otoman, ei erau eunuci, oameni mutilați pentru a stabili definitiv incapacitatea lor de a concura în societatea normală), deci de reprezentanții clasei inferioare a societății. În Evul Mediu european, biserica catolică, deși s-a adaptat la sistemul nobiliar în organizarea sa teritorială (cea mai dependentă de sistemul de proprietate și de putere feudal) a menținut o organizare de tip birocratic – și, deci, permisivă ascensiunii sociale – în organizarea ordinelor călugărești și a mănăstirilor.

În momentul în care și activitățile de producție au fost organizate după modelul birocratic, adică în capitalism, accesul la putere în producție și în societate a fost deschis tuturor celor care, indiferent de caracteristicile personale, erau *competenți*. Iar în momentul în care, urmare a democratizării vieții sociale și a dezvoltării comunităților de tip nou – orașul burghez, comunitatea modernă – comunitățile însăși au început să-și organizeze viața socială mai degrabă birocratic decât tradițional, accesul la elitele comunitare a fost deschis prin intermediul accesului la funcțiile de conducere din interiorul birocrațiilor care deserveau comunitățile.

A doua excepție notabilă care merită menționată este cea a democrației create, pentru o scurtă perioadă de timp, de restructurările sistemului de putere, produse fie de trecerea de

la un sistem de putere la altul, fie de înlocuirea clasei dominante a unei societăți de către o altă clasă socială dominantă.

Elitele societății capitaliste

Democrația politică, dezvoltată odată cu burghezia și capitalismul, nu a modificat radical lucrurile. În Europa occidentală, în care burghezia a evoluat în strânsă legătură și cu nobilimea feudală și cu statul național feudal, problema democratică a fost mai degrabă definită ca permisivitate a sistemului de putere față de clasa burgheză, decât ca o răsturnare radicală a sistemului de elite ale societății.

Există o serie de caracteristici ale elitelor care le permit să se mențină și să se reproducă la putere.

- *Coerența.* Fiind grupuri relativ mici și, de regulă, împărțind același mod de trai, elitele pot în mai mare măsură decât alte grupuri sociale să asigure comunicarea între membri, să acționeze solidar și să se organizeze. Caracteristicile comune ale modului de viață și le asigură o cultură comună – valori, atitudini, cunoștințe – și, nu în ultimul rând, o ideologie comună. Coerența poate fi asigurată și prin recrutare și o serie de studii au urmărit să dovedească modul în care elitele politice ale diferitelor societăți își construiesc sisteme educaționale și de învățare proprii, etc.
- *Mecanismele dominației și manipulării.* În general se consideră că elitele puterii dețin cunoștințe speciale referitoare la conducere societății în general și la modul de a-și asigura dominația. Utilizarea forței și manipularea sunt de asemenea mecanisme utilizate de elite. Dar, dincolo de acestea ele dispun de cunoștințe necesare pentru a face să funcționeze structurile de putere ale societății, instituțiile puterii și resursele acestora.
- *Legitimarea.* Elitele apelează la legitimare ca orice clasă politică. Specificul legitimării elitelor constă în faptul că ele nu se legitimează prin ceea ce fac, ci prin ceea ce sunt. De exemplu, aristocrația își legitima dreptul de a fi clasa politică a societății prin ereditate. În dictaturile militare, acest drept este legitimat prin caracteristicile de onestitate, curaj, dăruire față de interesul național etc. care sunt atribuite militarilor în multe societăți.
- *Conexiunile.* Răspunsul care afirmă că „clasa politică este o elită socială” este oferit, de regulă, din interiorul unor teorii care privesc întreaga societate ca fiind organizată în elite, pe de o parte și mase, pe de altă parte. Elita politică face, deci, parte dintr-o rețea de elite care comunică între ele, se sprijină sau se contestă reciproc. De regulă, o

elită politică va apela la sprijinul altor elite – profesionale, de avere, intelectuale etc. – pentru a-și întări poziția conducătoare în societate.

Prin răspunsul pe care îl dă la întrebarea cu privire la subiectul puterii (politice) teoriile elitiste răspund, la întrebarea subsidiară referitoare la democrație, că sistemele de putere din societățile capitaliste dezvoltate nu sunt democratice în sensul democrației dezvoltate de teoria clasică a democrației directe, conform căreia puterea politică aparține poporului, ci se apropie mai degrabă de sistemele denumite „oligarhice”, în care un grup restrâns controlează întreaga societate. Cât de „oligarhic” este distribuită puterea depinde de mărimea și diversitatea elitelor implicate în putere.

Elitismul pornește de la premisa că societățile sunt divizate în două grupuri: o clasă conducătoare, formată dintr-o minoritate (elită), care concentrează puterea și ia deciziile majore referitoare la respectiva societate și o clasă condusă. Necesitatea existenței clasei conducătoare este universală și inevitabilă, indiferent de modul de organizare a societăților. Chiar și societățile democratice sunt guvernate de elite, susțin adepții teoriei elitelor, ideea că poporul exercită puterea fiind doar un mit menit să mascheze dominația reală exercitată de un nucleu de lideri de partid, care manipulează sistemul de reprezentare în regimul de „elitism democratic”. Scopul acestora nu este maximizarea bunăstării colective, ci cucerirea și exercițiul puterii, într-un proces de piață în care votanții reprezintă cererea, iar politicienii și birocrații oferta. (*Schumpeter*).

Teoria clasică a elitelor se bazează pe două idei fundamentale:

- a) Prima încercă să explice de ce unii oameni exercită puterea, iar alții, nu. În diferite forme, teoriile afirmă că existența unor diferențe atitudinale și de rol fundamentale între *elite* și mase, duce la diferențierea, printr-un proces natural sau prin educație specializată, a celor ce posedă resurse precum inteligență, viclenie, curaj, pricepere precum și voința de a le utiliza în relațiile de putere. Aceștia formează elitele puterii și guvernează chiar și în sistemele democratice pentru motivul simplu că pot, știu și vor să o facă în mai mare măsură decât alte categorii de oameni.
- b) Cea de a doua idee încercă să explice cum de este posibilă dominarea relațiilor de putere de către elite, care sunt, totuși restrânse numeric. Teoriile afirmă că puterea se regăsește concentrată în pozițiile centrale ale instituțiilor politice și economice majore ale societății, iar aceste poziții sunt într-un număr rezonabil, astfel încât pot fi controlate de un procent mic din totalul populației. Concentrarea puterii este o condiție a dominației elitelor și nu un produs al acesteia. Ea este produsul inevitabil al

organizării sociale moderne, a cărei complexitate face necesară prezența unor lideri cu rol funcțional, grupați într-o elită conducătoare.

Elita accede la poziția dominantă în virtutea faptului că posedă anumite resurse, abilități sau atribute prețuite în societatea din care face parte. Baza dominației sale nu este neapărat economică, chiar dacă elita poate să-și folosească dominația pentru a-și crea sau spori avantajele materiale. În diferitele societăți și epoci istorice elitele dominante pot fi alcătuite din clerici, ofițeri superiori, înalți funcționari de stat, manageri etc., care guvernează discret sau fățiș, gestionând o avuție socială care nu se află neapărat în proprietatea lor personală.

Deținerea puterii de către elită se bazează pe anumite caracteristici speciale. Ele pot fi atribuite membrilor elitei, cum face *Pareto*, și atunci sunt în principal psihologice: viclenie, duplicitate, forță, fermitate, dar și inteligență, pricepere, caracter, abilități; sau pot aparține grupului elitist, cum crede *Mosca*, constând în organizarea superioară a minorității elitei, combinată cu superioritatea intelectuală, materială și morală a membrilor; sau dispun de resurse și poziții superioare, cum ar fi accesul la informație și capacitatea de a o controla, credibilitatea și prestigiul de grup la *Michels*. Elitele sunt deținătoarele celor mai înalte calități: inteligență, pricepere, caracter, abilități etc. (*Pareto*), superioritatea lor intelectuală, materială și morală aducându-le atât prestigiu social, cât și puterea de a influența societățile în care trăiesc.

În mod normal elita își folosește poziția pentru a-și conserva și perpetua dominația. Teoreticienii elitiști susțin că elita își menține dominația combinând constrângerea cu manipularea¹, controlul său asupra puterii fiind facilitat de mărimea redusă a grupului, care permite acțiunea conștientă și solidară, informarea mai facilă și mobilizarea eficientă în sprijinirea unor inițiative și politici și de coeziunea dată grupului elitei de o ideologie eficace. Rolul ideologiei este de a ajuta la legitimarea elitelor și la convingerea maselor că elita este îndreptățită să domine și să conducă, în virtutea unor principii morale universale.

De exemplu, doctrina *dreptului divin* a furnizat baza morală pentru domnia regilor și pentru acceptarea ierarhiei sociale pe care aceștia o susțineau. În esență, dreptul divin se bazează pe trei postulate: 1. autoritatea monarhilor a fost instituită de Dumnezeu, pentru buna funcționare a omenirii; 2. suveranitatea monarhilor este nelimitată și indivizibilă; 3. orice împotrivire față de poruncile lor este nelegitimă.

---

¹ David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, ed. Humanitas, București, 2000.

În opoziție cu elita – sau elitele, pentru că elita este formată din elita politică conducătoare, dar include și sub-elitele formate de tehnocrați, manageri, funcționari în administrația publică (*Mosca*) - masele sunt neorganizate și caracterizate de un amestec de apatie, timp insuficient, lipsă a expertizei, ceea ce le face să aibă nevoie de îndrumarea elitelor natural lacome de putere (*Michels*).

Vilfredo Pareto folosește conceptul de *circulație a elitelor*, pentru a explica procesul de înlocuire a elitelor în societate. Circulația elitelor este un proces cu două fațete: este vorba, pe de o parte, de un proces de regenerare a elitelor, prin circulația indivizilor între elită și non-elită, pe de altă parte, de înlocuirea elitelor perimate cu contra-elite. În momentul în care elitele conducătoare au devenit închise, nereceptive la idei noi, incapabile să asimileze noi interese, noi politici și noi membri, ele intră în conflict de valori și priorități cu ansamblul societății. Căderea unei elite se datorează curenței de pricepere sau lipsei de voință politică, inclusiv voința de a-și apăra poziția prin folosirea forței brute, în momentul în care o contra-elită reușește să mobilizeze masele pentru a sprijini înlocuirea elitei conducătoare cu un grup nou.

Astfel de teorii ale elitei au fost dezvoltate la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea în primul rând pentru că realitatea empirică impunea constatarea că societățile sunt dominate politic, administrativ, economic și intelectual de un număr mic de oameni provenind din ceea ce se numește „clasele superioare” ale societății, adică clasa celor mai avuți, mai educați și mai privilegiați membri ai societății. Democratizarea sistemului politic al societății prin extinderea, treptată, a drepturilor politice la toți cetățenii adulți nu părea să schimbe radical lucrurile decât în privința raporturilor din *interiorul* fostelor elite ale puterii. O simplă privire aruncată asupra listei primilor miniștri britanici de la înființarea funcției în 1721 și până la sfârșitul primului război mondial dovedește că aristocrația britanică nu pierduse câtuși de puțin funcția de elită politică.

Un uriaș val de democratizare zgâlțâise întregul continent european odată cu transformările economice și sociale pe care le produsese dezvoltarea excepțional de rapidă a capitalismului și a piețelor. Secolul al XIX-lea a refăcut nu numai harta geopolitică a Europei, dar a refăcut și sistemele politice ale continentului, împingând democrația până în colțuri atât de îndepărtate cum erau, de exemplu, Principatele Dunărene. Când a fost adoptată, în 1866, prima Constituție românească, inspirată din cea belgiană, era una dintre cele mai moderne și mai liberale din Europa¹ și România,

---

¹ Focseneanu, Eleodor, 1998, *Istoria constituțională a României. 1859-1991*, Humanitas, București

constituită pentru prima dată ca stat cu această denumire, devenea o monarhie constituțională, asemenea majorității statelor europene. România nu era o excepție. Întreaga peninsulă Balcanică, trecea prin transformări asemănătoare la numai câteva decenii după ce întreaga Europă occidentală și centrală trecuse prin ele.

În același timp, însă, un alt proces politic avea loc paralel cu extinderea democrației – concentrarea puterii politice pe continentul european în mâinile unui mic număr de familii aristocrate, înrudite între ele și care au dominat viața politică a continentului până la sfârșitul primului război mondial. Erau, categoric o elită politică, plasată nu la nivelul unei societăți, ci la nivel continental. Iar, pe măsură ce capitalismul și democrația se extindeau spre răsăritul Europei, această elită își extindea sfera de cuprindere și își întărea pozițiile. Retragera imperiului otoman din Balcani, de exemplu, a condus la autonomia – apoi independența – și democratizarea unor țări precum România, Bulgaria, Grecia, Serbia. Dintre acestea, doar Serbia a menținut la vârful sistemului politic o dinastie autohtonă. În România, ajunge domnitor Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen începând cu 1866, în Bulgaria devine cneaz în 1879, Alexander de Battenberg, în Grecia în 1833 devine rege Otto de Bavaria.

Toate aceste familii erau înrudite între ele. Urmașul la tron al lui Carol I al României, Ferdinand, se căsătorește cu Maria, fiica lui Alfred, duce de Edinburgh, al doilea fiu al reginei Victoria a Marii Britanii. Mama ei era fiica țarului Alexandru al II-lea al Rusiei și al unei prințese germane (Maria, principesă de Hesse și de Rin). Era verișoara împăratului german Wilhelm al II-lea. Cele trei surori ale reginei Maria a României au fost, respectiv, mare ducesă a Rusiei, principesă germană și infantă a Spaniei. Fiica ei va fi regină a Greciei. Memoriile reginei Maria¹, excelentă descriere a elitei politice europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, conturează tabloul acestui mic număr de oameni, aparținând aceiași clase sociale, care se cunoșteau toți între ei, primiseră mai mult sau mai puțin aceeași educație, conduceau politica a aproape tuturor țărilor de pe continent și, prin intermediul coloniilor, din cea mai mare parte a lumii.

Acestei elite politice cu rol internațional i se alătură, cam în aceeași perioadă, o altă elită care se internaționalizează rapid – cea a capitalului. Ca și internaționala clasă politică, grupul de putere capitalist iese din granițele naționale sau ale comunităților în care se dezvoltă inițial și se internaționalizează. Ca și clasa politică, în această etapă capitalul este mai degrabă familial și „marile familii” ale deținătorilor de capital – Krupp, Thyssen,

---

¹ Maria, Regina României, 1991, *Povestea vieții mele*, Editura Eminescu, București

Creusot, Rothchild, etc. – pătrund, pe urmele marilor familii regale, în toate țările, în toate societățile, în toate regimurile politice, sociale și economice. În timpul războiului ruso-turc din 1877, la Plevna, trupele otomane au oprit ofensiva rusească, între altele, și datorită superiorității tunurilor Krupp pe care le aveau în dotare asupra artileriei rusești. Pentru Schumpeter, aceste familii de întreprinzători sunt principalii purtători ai spiritului novator și organizator al capitalismului și, doar la câteva decenii de la începutul secolului al XX-lea, el deplânge ieșirea treptată, dar sigură, a acestora din istorie. Nu au ieșit de tot, nici măcar ca ideologie. Una dintre cele mai mari firme americane producătoare de cosmetice își bazează încă campaniile publicitare inclusiv pe anunțul că este o „firmă de familie”.

O infrastructură intelectuală la fel de internaționalizată și de europeană, care cuprinde de la literatură și arte plastice, până la știință și aplicațiile ei tehnologice, formează o elită complementară care asigură circulația ideilor și ideologiilor și, nu în ultimul rând, asigură deopotrivă legitimitatea și contestarea sistemului. Instituirea, la începutul secolului al XX-lea a premiilor Nobel, cea mai prestigioasă distincție științifică și literară, oferită de academia norvegiană de științe, consacră definitiv caracterul continental al acestei elite.

Dezvoltarea capitalistă de după primul și, mai ales, de după al doilea război mondial a putut crea impresia că asemenea elite naționale și internaționale țin deja de un trecut depășit. Marea noutate a secolului a fost ofensiva politică a stângii și intrarea clasei muncitoare în arena politică nu numai în calitate de electorat, dar și ca membri de succes ai claselor politice naționale, iar, mai târziu, internaționale. Puterea pare a se fărâma în nenumărate centre de mică importanță, nici unul capabil să concentreze o cantitate suficientă pentru a domina sistemul. Libertatea presei, dezvoltarea societății civile, autonomia din ce în ce mai mare a comunităților, forța în creștere, dar limitată, a asociațiilor profesionale și civice, organizarea minorităților etnice, sociale, sexuale sau culturale, toate acestea par a pune capăt sistemului de organizare a societății pe baza elitelor specializate. Capitalul pare a se democratiza și el, pe de o parte, prin multiplicare – este pur și simplu prea mare pentru a mai putea fi concentrat semnificativ – pe de altă parte, prin diversificarea sistemelor de finanțare. Acum, ele nu se mai bazează numai sau în cea mai mare parte pe averile acumulate în bănci, ci, transformându-se în mari corporații, devin „publice”, adică fac apel la capitalurile a milioane de mici investitori, deveniți acționari. Și mai important este rolul unor acumulări financiare uriașe, dar lipsite de un proprietar clar, de tipul fondurilor de pensii și a fondurilor deschise de investiții care devin, la rândul lor mari proprietari de acțiuni și interese în marile corporații.

Democratizarea politicii și a capitalului evoluează paralel cu descentralizarea administrativă. Comunitățile, adică asociațiile teritoriale de cetățeni, par a fi tot mai dornice să-și decidă singuri soarta, să se elibereze de tutela sau de dominația administrației centrale și să se auto-guverneze. Procesul nu are loc fără confruntări și oscilații, dar el pare consacrat de multă vreme de istoria specifică a Americii de Nord și acceptat oficial în Europa în curs de unificare prin intermediul proceselor și politicilor de dezvoltare regională.

Cu toate acestea, susținătorii teoriilor elitiste nu sunt ușor de înfrânt și trebuie recunoscut că, pe parcursul dezbaterii care îi opune susținătorilor fenomenului de fărâmițare a puterii, au fost capabili să aducă argumente uneori greu de contrazis. În ciuda tuturor acestor dezvoltări, afirmă, ei, societățile continuă să fie conduse de elite ale puterii, mai puțin evidente, mai puțin ostentative, mai puțin publice, dar la fel de eficiente. Și, de asemenea, mecanismele de dominație au suferit modificări și au devenit mai subtile. Teoriile elitiste s-au străduit, deopotrivă, să explice și să conteste puterea elitelor.

În Statele Unite, C. Wright Mills publică o analiză care a devenit extrem de influentă cu privire la elita puterii americane și a modului în care funcționează aceasta în condițiile sistemului politic democratic¹. Mills argumentează că sistemul separă un centru cu rol strategic al puterii, de o periferie cu rol tactic, iar uneori minor, de care se lovesc și la nivelul căreia rămân majoritatea mecanismelor și influențelor democratice: grupurile de lobby, organizațiile societății civile, sindicatele, presa liberă etc. Dimpotrivă, centrul este rezervat unei alianțe la care participă vârful industrial-financiar, mai ales cele legate de industria de apărare, vârful conducătoare ale sistemului militar și apropiații președintelui american. Această combinație de elite ale puterii influențează mai ales politica de apărare și externă a Statelor Unite, precum și strategiile economice și sociale pe termen lung.

De-a lungul timpului, principala preocupare a elitiștilor a fost să dovedească că grupurile de putere nu doar se influențează între ele, ceea ce este normal într-o societate normală, ci că aceiași elită sau „clasă superioară” deține controlul conjugat al principalelor grupuri de putere. Unul dintre argumentele elitiștilor este concentrarea proprietății care, în societatea capitalistă modernă a atins niveluri mai ridicate decât chiar în societățile tradiționale. Galbraith, de altfel unul dintre economiștii care susțin teza „mai democratică” a separării proprietății de putere, arată, citând surse ale trezoreriei americane, că:

---

¹ Mills, C. Wright, 1956, *The Power Elite*, Oxford University Press, New York

„În Statele Unite, (caz extins astăzi și asupra principalelor țări industrializate), Federal Reserve – o sursă demnă de încredere – a declarat ... că 1% din populația SUA, reprezentând cele mai înstărite familii americane, dețineau în 1989 aproape 40% din averea națională, iar primii 20% - mai mult de 80%.”¹

Tot Galbraith însă este cel care argumentase, pe la sfârșitul anilor 60, că mărimea, organizarea și complexitatea funcționării marilor corporații mutau treptat pârghiile puterii din mâinile puținilor proprietari ai marilor averi, în cele ale directorilor și tehnicienilor aflați la conducerea acestora. Teoria aceasta a fost aprig contestată de Maurice Zeitlin² și, pe urmele sale, de o lungă serie de analiști.

În Europa, o bună parte a studiilor s-a concentrat asupra mecanismelor reproducerii acestor elite conducătoare. Învățământul este unul dintre ele, cercetătorii francezi și britanici observând rolul important pe care îl joacă stratificarea sistemelor de învățământ în asigurarea reproducerii clasei conducătoare în societate. În Franța, pe baza studiilor asupra sistemului de învățământ, Pierre Bourdieu și J.C. Passeron inventează conceptul de *violență simbolică* pentru a explica selecția preferențială a membrilor clasei superioare pentru traseele profesionale și de carieră care conduc la putere³. În Marea Britanie, studiile empirice au arătat că cea mai mare parte a vârfurilor politice, administrative și manageriale provin de la un număr mic de universități „de elită”. Astfel, 73% din membrii cabinetelor conservatoare, 80% din judecătorii Curții Supreme, 70% din ambasadori, 63% din înalții funcționari de stat și 68% dintre directorii și președinții principalelor bănci și societăți de asigurări proveneau, în anii 80, dintre absolvenții a doar două universități: Oxford și Cambridge⁴.

Faptul că elitele rămân o realitate a societății capitaliste dezvoltate este, în acest moment, neîndoielnic. Problema care rămâne de studiat în continuare, pentru o mai bună înțelegere a modului în care funcționează mecanismele democratice și a conținutului real al democratizării puterii politice și a celorlalte grupuri de putere din societate, este cea a relațiilor dintre aceste elite și populație și a mecanismelor prin care elitele, totuși, se reînnoiesc și își înnoiesc valorile și principiile odată cu schimbarea societății.

---

¹ Galbraith, John K., 1997, *Societatea perfectă*, Eurosong & Book, București, p. 59

² op. cit.

³ Bourdieu, P, Passeron, J.C., 1970, *La reproduction. Elements pour une théorie du système d'enseignement*, Les Editions de Minuit, Paris

⁴ Moran, M, 1985, *Politics and Society in Britain*, Macmillan, London

Nomenclatura comunistă ca elită

Teoria elitelor a fost mult utilizată de sociologia occidentală pentru a descrie regimurile totalitare și, în special, regimurile politice comuniste. Modelul tipic pentru elitele conducătoare ale societăților comuniste a fost elita conducătoare sovietică (URSS a fost de departe cea mai studiată societate comunistă de către occident din motive evidente, legate de evoluțiile războiului rece) al cărei nume „nomenklatura” a fost preluat din limbajul politic sovietic și extins asupra tuturor elitelor conducătoare de tip comunist.

Trei caracteristici ale nomenclaturii sovietice au fost considerate¹ că îi definesc specificul în opoziție cu elitele conducătoare ale altor societăți:

- Concentrarea pozițiilor de putere din toate instituțiile oficiale sau voluntare în nomenclatura organizațiilor partidului comunist, în așa fel încât orice poziție de putere în societate avea *un echivalent într-o poziție politică* în partidul comunist.
- Includerea în nomenclatura partidului comunist a tuturor pozițiilor de reprezentare în urma alegerilor, astfel încât orice proces electoral conducea automat la nomenclatură.
- Transformarea nomenclaturii într-o *categorie socială distinctă*, cu un mod de trai nu doar diferit, ci și izolat de cel al restului populației.

Sistemul nomenclaturii din țările comuniste, mai ales cele comuniste europene, a fost larg dezbătut de sociologia occidentală cu concluzii contradictorii. El a fost cel mai adesea identificat cu un sistem de subordonare personală care impune structurii sociale o clasă conducătoare, decât ca o elită produsă de societate și care ajunge la conducere. O asemenea tratare a conducerii de tip comunist era justificată de faptul că relațiile dintre *nomenklatură* și populație, pe de o parte, ca și relațiile în interiorul *nomenclaturii* semănau destul de mult cu cele dintre aristocrație și celelalte clase sociale și din interiorul aristocrației într-o societate feudală. Se poate chiar bănuși că nomenclatura sovietică, mai ales cea rusească, a preluat o bună parte a caracteristicilor sale de la vechea aristocrație a imperiului rus pe care a înlocuit-o la putere. Așa cum, în republicile mai înapoiate ale Asiei Centrale și de vest, *nomenklatura* locală a preluat caracteristicile fostelor clase conducătoare ale societăților de tip feudal peste care fusese transplatat comunismul.

Dar studiile occidentale în această privință constau mai degrabă în construcții speculative decât în interpretare de date empirice concrete. Problema pentru sociologia occidentală a fost că avea foarte puțină informație reală despre cum anume se constituia, funcționa, își

---

¹ Rigby, T.H., 1988, *Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System*, în *Soviet Studies*, 40 (4), October, pp. 523-537

recruta membrii, se relaționa cu alte grupuri sociale sau de putere și, până la urmă, trăia nomenclatura sovietică. Nu se știa nici măcar cât de numeroasă este¹.

Sociologia sovietică, la rândul ei evident că nu a tratat acest subiect în timpul comunismului, dar este credibil că informații și cunoștințe profunde și reale despre nomenclatură nu aveau nici măcar liderii sovietici care, de altfel, erau interesați în utilizarea acesteia și nu în cunoașterea ei. Iar, după 1989, ea nu a mai prezentat interes în comparație cu noile elite ale puterii care se nășteau pe ruinele sale, absorbind selectiv vechea *nomenklatură*, așa cum ea însăși absorbise, selectiv, o parte a vechii clase conducătoare în momentul în care preluase puterea.

Studiul elitelor comuniste era important înainte de prăbușirea acestuia în Estul Europei pentru a înțelege mecanismele de putere ale societăților comuniste. El s-a dovedit important și după prăbușirea comunismului, când s-a observat că, în ciuda presupusei lor lipse de popularitate și de integrare în societate și în ciuda faptului că au fost făcute eforturi pentru a le desființa în noua societate post-comunistă, în realitate au continuat să joace un rol important și au devenit o componentă de bază ale noilor elite politice, economice și sociale. Procesul a fost studiat încă insuficient, dar evidența empirică pare a dovedi că, după o perioadă de reflux mai mare sau mai mică, ele au revenit spre vârful conducător al societății².

Știm, în schimb, mai multe lucruri despre elita comunistă românească. Unul dintre motive este că, deși mai puțin studiată în occident, a fost net mai transparentă decât elita sovietică. Între altele și pentru că a dispus de mai puține mijloace de disimulare, dar și pentru că dimensiunile societății și tradițiile culturale și sociale românești permiteau în mai mică măsură o distanțare prea mare a elitei politice conducătoare de clasele conduse ale societății. Au mai contribuit la asigurarea transparenței clasei conducătoare comuniste românești chiar și politica acesteia care, începând cu mijlocul anilor '60 este caracterizată de naționalism și de îndepărtarea de tutela sovietică. O astfel de politică a modificat întreaga problematică a legitimării clasei conducătoare.

Una dintre consecințe a fost de natură ideologică, centrul de greutate al legitimării deplasându-se dinspre teoria comunistă clasică – a politicianilor ruși – spre cea națională, o creație ad-hoc a comuniștilor români. Acest lucru nu se putea realiza fără sprijinul elitelor naționale și fără o comunicare intensă cu populația, ceea ce a obligat clasa

---

¹ Nove, Alec, 1975, **Is There a Ruling Class in the USSR?**, în A. Giddens, D. Held (eds), 1982, *Classes, Power and Conflict*, Macmillan, London, pp. 588-604

² Eyal, Gil, Szeleny, Ivan, Townsley, Eleanor, 2001, *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Omega, București

politică comunistă să fie mai transparentă în raport cu aceasta și să accepte o serie de compromisuri, cum a fost de exemplu recuperarea, selectivă, a elitelor intelectuale – și a producției lor – din perioada interbelică.

De altfel, aceiași nevoie de legitimare și de sprijin politic intern a condus și la noutatea, în raport cu sistemul sovietic de conducere, a extinderii elitei politice către societate, prin înglobarea în partidul politic comunist a unui număr foarte mare de oameni. În sistemul sovietic, apartenența politică la partidul comunist echivala deja cu includerea în clasa conducătoare, ea însăși extrem de complicat ierarhizată. Sistemul era destul de asemănător cu cel feudal, carnetul de membru al partidului comunist echivalând cu certificatul de atestare nobiliară care îl îndreptăța pe deținătorul său la o serie de privilegii, indiferent de locul real de putere pe care îl ocupa în societate. În sistemul comunist românesc, însă, numărul membrilor partidului comunist a fost mărit treptat până când, către sfârșitul perioadei comuniste, Partidul Comunist Român număra, potrivit afirmațiilor oficiale, peste trei milioane de membri. La o populație ocupată de circa 11 milioane de membri asta însemna că mai mult de 1 adult din 3 era membru al partidului comunist ceea ce, desigur, nu mai făcea din calitate de membru nici un fel avantaj în viața economică și socială. Să fii membru al partidului comunist nu mai însemna să aparții unei elite. În schimb, sistemul trebuia să fie cât de cât transparent pentru membri de partid, căci formal el era o democrație în care membri de rând își alegeau conducătorii și reprezentanții. În realitate el nu funcționa câtuși de puțin ca o democrație, căci, deși aveau loc alegeri, candidații erau propuși și alegerile validate de conducătorii în funcțiune, așa încât șansele ca cineva care era propus „de sus” să nu fie ales erau minime pentru nivelurile inferioare și nule pentru nivelurile superioare.

Ca urmare, în sistemul de putere comunist – care, teoretic cel puțin era dublu democratic, căci 3 milioane de membri alegeau conducătorii politici ai țării, în vreme ce 15 milioane de alegători alegeau parlamentul țării – democrația era doar mijloc de legitimare a elitei, dar nu și mijloc de selectare a ei. În rest, instituțiile puterii funcționau destul de asemănător cu cele ale unei democrații „burgheze”: parlamentul alegea președintele statului, valida guvernul și vota legile; justiția era, formal, independentă de puterea politică și de guvern așa încât avea loc și separarea puterilor în stat. Singura diferență importantă față de sistemul democratic occidental era inexistența unei opoziții politice, partidul comunist fiind, prin Constituție „*forța politică conducătoare din societatea românească*”.

Este interesant de observat că această singură caracteristică – faptul că, prin practică și nu prin construcție instituțională, alegerile, atât cele din PCR cât și cele parlamentare, doar

legitimau elita, fără însă să-i selecteze membri – a fost suficient pentru a anula orice conținut democratic al sistemului politic. Precizarea constituțională care spunea că PCR este singurul partid politic nici măcar nu era necesară. De altfel, în alte țări comuniste, precum în Polonia, au existat și alte partide politice în afară de cel comunist și rezultatul a fost că partidul comunist nu a fost niciodată în pericol să piardă puterea din cauza alegerilor. Când, după răsturnarea comunismului s-a pus problema construirii unui nou sistem politic, de data asta democratic, și a fost aleasă o Adunare Constituantă însărcinată cu elaborarea unei constituții democratice, o serie de juriști occidentali care au analizat constituția comunistă a României, au apreciat că este necesar un număr minim de schimbări pentru a o pune de acord cu o constituție de tip occidental modern, cel puțin în privința sistemului politic.

Lecția importantă care se extrage de aici este că, de fapt, practica politică este în primul rând cea care asigură conținutul democratic al unui regim politic, în mai mare măsură decât sistemul instituțional. Sigur că, un sistem instituțional construit special pentru o dictatură va ridica greutăți în fața unei practici politice democratice. Dar, instituțional vorbind, el nu va arăta foarte diferit de cel al unor țări cu democrație extrem de dezvoltată, de tipul republicii americane sau franceze. În principiu, el ar consta dintr-un șef al statului care va fi deopotrivă șeful forțelor armate, al executivului și al administrației și poate accepta un parlament pe care să-l domine, o opoziție politică care să rămână perpetuu în minoritate și o justiție cel puțin formal independentă. La urma urmei, Napoleon Bonaparte a dovedit că poate fi un autocrat într-o republică parlamentară. Cam același tip de demonstrație l-a făcut și regimul comunist în România, utilizând nu atât teroarea prin intermediul poliției politice sau cenzurarea mass-media, cât controlul elitelor politice la toate nivelurile, tocmai prin intermediul instituțiilor unui sistem democratic.

Elita politică conducătoare a societății comuniste, cei care ar putea fi considerați ca „*nomenclatură*” românească, era formată din liderii locali și naționali ai partidului comunist. Elita puterii, însă, era mai complicată, căci liderilor politici li se alăturau vârfulurile administrației de stat și locale, conducătorii altor instituții ale statului – precum armata, justiția, etc. – și, mai ales, conducătorii economiei. Iar problema fundamentală a puterii în societatea românească era nu raportul dintre cetățeni și elite, căci acesta fusese tranșat, prin intermediul dictaturii în favoarea elitelor, ci problema raporturilor dintre diferitele elite ale puterii.

Teoretic, acest raport a fost continuu în favoarea elitei politice, reprezentată de vârfulurile PCR. În realitate, el a evoluat în timp astfel încât, în preajma revoluției din 1989, elita

politică pierduse aproape în totalitate puterea în favoarea celorlalte elite. Cu mai mult timp înainte, încetase să mai fie o elită politică și rămăsese o simplă elită de privilegiați ai sistemului de distribuție socialistă.

Acest lucru este extrem de important. Istoria comunismului românesc dovedește că o elită politică poate cuceri și menține puterea, chiar împotriva celorlalte elite ale puterii, cu sprijinul populației sau lipsindu-se de el dacă dispune de suficient sprijin extern, cu condiția să aibă obiective politice clare și ferme și să avanseze spre ele. Exact asta s-a întâmplat cu comuniștii români. Ei au putut cuceri puterea politică cu ceva sprijin de la populație, dar bazându-se mai ales pe sprijinul politic și militar sovietic și apoi au putut să o mențină câtă vreme obiectivele politice pe care le urmăreau le permitea să asigure controlul și cooperarea celorlalte elite ale puterii. Pentru motivul simplu că, putând da un sens politic, puterii din alte domenii ale societății, puteau selecta pentru elita care deținea această putere pe aceia dintre reprezentanții ei care erau orientați către aceleași obiective politice. Iar, dacă nu-i găseau, puteau să-i improvizeze. Așa au făcut comuniștii români când au școlarizat repede și superficial câteva zeci de mii de oameni care le împărtășeau obiectivele și pe care i-au transformat în elită economică, administrativă, militară, intelectuală etc. Performanța profesională a acestor elite noi și slab pregătite era cel mai adesea submediocră, dar puterea era gestionată în concordanță cu obiectivele politice generale, iar clasa politică comunistă avea poziția asigurată.

Ceea ce s-a întâmplat în societatea românească – și nu numai – în momentul în care comunismul „a devenit biruitor la orașe și sate”, cu alte cuvinte în momentul în care obiectivele politice ale primei etape ale comunismului au fost atinse, a fost că clasa politică comunistă nu a mai avut alte obiective politice. Pur și simplu nu a fost în stare să le inventeze. Iar atunci când a încercat să le improvizeze s-a orientat către cea mai proastă dintre variante: către producție. Obiectivele normale ale politicii sunt, după cum am văzut, sistemul de distribuție și nu cel de producție. În România, însă, ca și aiurea, politicienii comuniști s-au orientat, din motive ideologice pe de o parte, și din motivul structural că producția era în proprietatea statului, iar statul era condus de ei, către producție. Problema de care s-au lovit aici este că producția de tip industrial, care era deja dominantă în România socialistă, avea propria elită a puterii, iar această elită economică și industrială avea o bază foarte solidă, asigurată, pe de o parte, de burocrația industrială, iar, pe de altă parte, de relațiile de subordonare tehnologică specifice industriei¹. Ceea ce

---

¹ Marglin, Stephen A, 1974, **What Do the Bosses Do? The Origin and Functions of Hierarchy in Capitalist Production**, în *Review of Radical Political Economics*, 6 (2), pp 60-92

a încercat să facă partidul comunist a fost să se alieze cu muncitorii împotriva managementului industrial. Ceea ce, însă, au eșuat din două motive.

În primul rând, pentru că un muncitor poate fi un cetățean cu spirit civic și inițiativă și chiar cu valori politice ferme, dar asta în comunitatea în care trăiește și nu în fabrică. În fabrică, prin însăși sistemul de organizare a muncii și producției el este un simplu executant, care nu are acces la decizie sau doar la acele decizii care îi sunt delegate de șeful tehnic direct. Încercarea partidului comunist de a construi un soi de consilii de administrație ale întreprinderilor în care să intre și muncitorii – așa numitele *Consilii ale Oamenilor Muncii*, care subordonau formal conducerea executivă a întreprinderilor – nu a dus la nici un rezultat, pentru că muncitorii nu puteau controla sistemul deciziilor tehnice care revenea executivului pentru același motiv pentru care nu-l puteau controla nici activiștii de partid – nu aveau pregătirea necesară.

Al doilea motiv era că autoritatea șefilor politici – a secretarilor de partid – asupra muncitorilor dintr-o fabrică era lipsită de conținut, în vreme ce autoritatea managementului avea acel conținut foarte concret legat de salarii, promovare, sancțiuni pozitive sau negative etc., adică tot mecanismul de autoritate pe care îl asigură organizarea birocratică a muncii industriale. Ca urmare, foarte repede, uriașul aparat de activiști politici care dublau structura de autoritate industrială a devenit o pătură parazită de privilegiați suportați cu atât mai ușor de structura reală de putere a economiei cu cât interferau mai puțin cu aceasta. Aparatul birocrăției politice s-a adaptat la această situație, pierzându-și însă funcțiile politice și, cu aceasta, și puterea reală. Aveau putere doar în măsura în care managementul înțelegea să-și folosească propria autoritate pentru a întări sau susține autoritatea activiștilor de partid.

În aceste condiții, singura elită politică care mai rămânea în funcțiune era formată dintr-un număr extrem de mic de oameni care conduceau, ca urmare a poziției lor politice, instituțiile statului. Acest număr era chiar mai mic decât într-un sistem democratic, căci, pe de o parte, o serie de instituții – mai ales cele pe care sovieticii le denumeau „ale puterii”, adică forțele armate, serviciile de informații, poliția, etc. – erau conduse nu de politicieni, ci de membri, considerați loiali, ai grupurilor de putere din domeniu, iar pe de altă parte, o serie de poziții considerate a fi politice într-o democrație, cum ar fi parlamentarii sau conducerea administrației locale, în comunism nu aveau nici un conținut politic real.

Ca urmare, elita politică comunistă, cel puțin cea românească, a fost extrem de restrânsă numeric și depindea în exclusivitate de capacitatea de a convinge celelalte elite să-i accepte obiectivele. Problema care a apărut aici a fost că, începând cu anii '80, aceste

obiective politice au intrat în contradicție cu obiectivele grupurilor de putere din societate, mai ales cu cele ale grupurilor economice. Elitele economice erau interesate în integrarea în noua economie mondială globalizată, în adoptarea noilor tehnologii, în restrângerea autorității birocrăției politice – care nu mai avea deja nici un rol social semnificativ – și în regândirea întregii politici românești. În anii 70 și la începutul anilor 80 s-au făcut eforturi serioase pentru elaborarea unei noi viziuni asupra economiei și a relațiilor dintre economie și politică. Dar, direcția acceptată politic a acestor înnoiri, cu toate că nu avea nici o legătură cu paradigma comunistă, nu a condus la rezultatele așteptate. Doctrina politică și economică românească – originală în raport cu celelalte state comuniste din Estul Europei – s-a format prin valorificarea gândirii economice a perioadei interbelice. Concepția lui Nicolae Manoilescu¹, un liberal, adept al doctrinei protecționiste „*prin noi înșine*” a fost preluată suficient de mult pentru a adopta, în funcție de sistemul conceptual al acestuia, un nou sistem de indicatori statistici care să stea la baza politicilor economice ale guvernării.

Rezultatele, însă, nu au fost cele așteptate. De vină nu este, desigur, concepția lui Manoilescu – oricum inadecvată unei epoci dominate de globalizare și de presiunile internaționale pentru deschiderea economiilor – opțiunile politice fundamentale ale partidului comunist. Legitimat politic de sprijinul muncitorilor industriali ai industriei definite prin mașina-unealtă și într-o societate organizată în așa fel încât această categorie profesională să fie considerată o clasă socială cu virtuți politice speciale, comunismul românesc – și nu numai – și-a legat soarta nu atât de un sistem de producție, cât de o tehnologie – ceea a celei de a doua revoluții industriale. Avea o scuză. În toată perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și cea mai mare parte a secolului al XX-lea, capitalismul făcuse și el același lucru². Schimbarea tehnologiei pe scară mondială prin dezvoltarea tehnologiilor micro-electronice, ceea ce Alvin Toffler echivala cu apariția celui de *al treilea val* în evoluția societăților³, a pus și capitalismul și socialismul în fața aceleiași probleme – nevoia de schimbare. Dar, punctele de plecare erau diferite, căci în vreme ce capitalismul era cel care producea schimbarea, răspunzând, în felul acesta unor transformări sociale și economice interne, și tot ce mai trebuia să facă era doar să o accepte și să o ia în stăpânire, comunismul era în situația dezavantajoasă de a o primi ca pe o agresiune externă, în fața căreia putea să aleagă dacă se integrează, sau încearcă să o refuze. Tentația de a o refuza era cu atât mai mare cu cât noua schimbare

---

¹ Manoilescu, Nicolae, 1986, *Forțele naționale productive și comerțul exterior*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

² Braverman, H., 1974, *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York

³ Toffler, Alvin, 1983, *Al treilea val*, Editura Politică, București

din economie venea împreună cu o ofensivă ideologică și politică a drepteii și a capitalului, două entități pe care comunismul european în general, iar în România, partidul comunist le considerau adversari ireductibili.

Comunismul european a ales cea de a doua variantă și a pierdut. Alte societăți comuniste, cum este, de exemplu cea chineză, au ales să fie suficient de flexibile pentru a o integra, iar succesul economiei de tip capitalist, într-o societate organizată politic după „rețeta” comunistă continuă să șocheze gândirea economică și politică occidentală¹.

În fața acestei alternative, tocmai elitele economice ale societăților comuniste Est Europene au ales integrarea, în opoziție cu cele politice, care par a fi ales fie rezistența², ca în cazul României, fie o variantă de tranziție care să permită un compromis. Denumită de Mihail Gorbaciov *perestroika*, tranziția bazată pe compromis în Europa de Est a eșuat pentru că elitele nepolitice ale societății – economice, militare, sociale etc. – aveau deja opțiuni politice proprii mai radicale decât cele pe care era dispusă să le adopte elita politică comunistă.

Aici joacă un rol important o altă diferență esențială între elita politică comunistă din Europa de Est și elitele economice și tehnice ale societăților comuniste din aceeași regiune. Trebuie ținut cont de faptul că Europa de Est comunistă era un bloc politic, iar, ca urmare, elita ei politică era regionalizată. Deciziile politice luate la Praga, Budapesta, Varșovia, Berlinul de Est sau Sofia, depindeau de deciziile politice luate la Moscova. Bucureștiul, Tirana sau Belgradul aveau, în această rețea, poziții periferice și păstrau o anumită autonomie, dar relativa independență a unor țări, membre ale „lagărului socialist”, față de centru nu anula caracterul de rețea al construcției și diminuea ne semnificativ influența deciziilor centrului asupra membrilor rețelei. Când, începând cu 1985, Mihail Gorbaciov a lansat *perestroika* ca soluție globală de adaptare a elitelor comuniste la globalizare, ea a devenit un principiu politic cu caracter universal valabil care a fost transferat în țările satelit, mai puțin acelea care se opuneau deopotrivă Moscovei și transformării.

Dar, acest principiu general a trebuit să fie aplicat în fiecare caz în parte în mod diferit, în funcție de particularitățile societății în care era aplicat. Elita politică o fi fost ea internaționalizată la nivelul lagărului socialist, dar societățile rămăseseră particulare, fiecare în parte. Iar aceste particularități se traduceau în atitudini diferite ale grupurilor de putere față de *perestroika* și de modul în care erau gândite și aplicate reformele acesteia.

---

¹ Stiglitz, Joseph E., 1999, *Whither Reform? Ten Years of the Transition*. Keynote Adress, Annual Bank Conference on Development Economics, Washington

² Pasti, Vladimir, 1995, *România în tranziție. Căderea în viitor*. Nemira, București

Un al doilea factor care a contat aici a fost relația cu totul specifică fiecărei societăți cu lumea din jur și atitudinea față de globalizare. Într-un fel a reacționat Polonia la schimbări, o societate în care biserica catolică era extrem de puternică, iar evenimentul extraordinar al unui papă polonez a întărit și puterea bisericii în viața socială, dar și politică, și legăturile acesteia cu Occidentul. În alt fel a reacționat Ungaria, care și-a deschis imediat piața internă către capitalul străin și a trecut la un șir de reforme instituționale care să-i permită și atragerea acestuia și funcționarea lui cât mai performantă. Și altfel a reacționat fosta Cehoslovacie, în care era puternică memoria reformelor încercate în anii 60, dar înăbușite prin intervenția militară sovietică.

În toate aceste țări, o elită a noii puteri, internaționalizată de data aceasta prin deschidere către occident a izolat și a golit de putere reală atribuțiile elitei politice – atunci când nu s-a aliat de-a dreptul cu o componentă reformatoare a acesteia. În cele mai multe dintre aceste țări, noile elite ale puterii post-comuniste, inclusiv noile elite politice, s-au format încă din perioada de declin a comunismului, adică în anii '80, și s-au dezvoltat în interiorul societății comuniste, iar, când au ajuns destul de puternice, au schimbat și opțiunile politice fundamentale, înlocuind sistemul de distribuție concentrat la nivelul statului și aflat sub controlul unei singure, uriașe, birocrății, prin sistemul de distribuție definit de instituțiile pieței libere. Cu acest prilej, o nouă clasă politică, purtătoare a alegerilor referitoare la piață ca sistem dominant de distribuție, a înlocuit-o pe cea veche, indiferent de metodele folosite. În cele mai multe dintre țările socialiste est-europene procesul a fost pașnic, revoluțiile fiind realizate prin alegeri libere câștigate de noua clasă politică. În România, mulțimea a trebuit să se ridice împotriva lui Nicolae Ceaușescu pentru ca grupurile de putere care dominau statul și societatea să îndrăznească să iasă de sub autoritatea micii elite politice care mai supraviețuia la vârful piramidei puterii. În Rusia, reprezentanții noii clase politice și ai noilor grupuri de putere, reprezentați public de Boris Elțîn, au putut prelua puterea politică, dar pentru a o păstra au fost nevoiți să câștige un adevărat război civil, în care tancurile reformatorilor au bombardat clădirea parlamentului din Moscova, dovedind cât de labile sunt simbolurile istorice. Căci în toată istoria europeană, inclusiv a Rusiei până la comunism, Parlamentul a fost simbolul democrației, al rezistenței față de autoritarism și al reformelor. La Moscova, Parlamentul devenise centrul de rezistență al comunismului în fața schimbării, iar dictatorul, cu armata sa, simbolul eforturilor de modernizare și democratizare.

Societățile comuniste au fost întotdeauna descrise drept societăți oligarhice, în care un grup mic de oameni deținea o putere aproape absolută asupra întregii societăți. Analiza lipsită de prejudecăți a acestor societăți dovedește că, asemenea oricărei societăți, cele

comuniste aveau o rețea de putere specifică a cărei funcționare presupunea cooperarea între diferitele elite ale societății. Iar societatea s-a schimbat, în momentul în care o coaliție între cele mai active elite a propus și a reușit să impună un nou set de alegeri politice fundamentale. Când acestea au putut fi definite, clasa politică care era purtătoarea lor, indiferent din cine anume era alcătuită, a asigurat o nouă coerență sistemului de putere. Acesta a fost un proces care s-a desfășurat în timp și care, în fiecare societate în parte, a avut particularități generate de particularitățile societății.

Pluralism și democrație

C. W. Mills a descris elita puterii din Statele Unite ca pe o alianță între clasa politică americană și grupurile de putere din domeniile militar și industrial. Un alt autor¹, a extins acest răspuns la o întreagă clasă conducătoare („upper class”) care conduce societatea ca urmare a pozițiilor de putere pe care le ocupă în economie și în politică. Deși încă o teorie care acceptă ideea elitistă a unei minorități conducătoare, explicația lui Domhoff face trecerea către teoriile pluraliste.

În esență, teoriile pluraliste afirmă că nu există un singur grup de putere conducător, fie el chiar clasă politică, ci că puterea în societate este distribuită între o mulțime de centre de putere, situate în toate domeniile vieții sociale și care se influențează reciproc. Răspunsul pluralist nu neagă existența elitelor, ci pur și simplu le multiplică. Rezultatul este că, în loc să avem o elită conducătoare, vom avea o pluralitate de elite în competiție pentru putere în orice domeniu și, în diferite combinații de alianțe, în competiție pentru puterea politică.

Varianta pluralistă presupune trei elemente componente ale sistemului de distribuire a puterii și, prin urmare, ale explicației: (1) o pluralitate de elite în competiție; (2) partidele politice de masă; (3) grupurile de presiune (de interese).

Elitele în competiție

În privința *elitelor*, teoria pluralistă afirmă că nici o elită nu domină singură un sector al societății și, ca urmare, este incapabilă să manipuleze sistemul doar în avantajul său. În mare măsură, aceste elite în competiție se contracarează între ele. Una dintre consecințele aceste competiții între elite este că puterea în societate nu va fi transferabilă, cu alte cuvinte, puterea deținută de un grup de putere în economie, de exemplu, nu poate deveni putere politică, iar grupul de putere va trebui să participe, alături de alte grupuri similare, la competiția pentru influențarea deciziilor politice. La rândul său, clasa politică își

---

¹ Domhoff, G.W., 1967, *Who Rules America?*, New Jersey, Prentice Hall

păstrează un grad ridicat de autonomie, pentru că restul grupurilor de putere din societate (elitele) sunt interesate de politică doar ocazional, atunci când fie aceasta afectează interesele sale nemijlocite, fie când, pentru a-și atinge obiectivele, are nevoie de o decizie politică.

Partidele politice de masă

În gândirea democratică, partidul politic de masă este un element de integrare a cetățenilor care doresc să participe la putere și un mecanism de sintetizare a intereselor lor din formele economice, sociale etc. în care sunt ele întâlnite în viața de toate zilele, în formă politică. În felul acesta, partidul politic de masă intermediază participarea populației mobilizate la puterea politică.

S-a dovedit că, în realitate, partidele politice de masă sunt destul de puțin influențate de cetățeanul obișnuit. Mai degrabă decât să colecteze cerințele adresate clasei politice de către aceștia, partidele pun cetățenii în fața necesității de a-și înțelege propria existență și propriile nevoi în forma obiectivelor politice pentru care luptă ele. Iar ele și le formează mai degrabă pe baza ideologiilor și adesea conjunctural și aproape niciodată prin consultarea membrilor și simpatizanților. Această relație destul de diferită de „tipul ideal” formulat de teoria democrației clasice ar trebui să conducă la promovarea, prin intermediul partidelor politice, a oligarhiilor și nu a democrațiilor.

Pornind de la observația că organizarea activității, în special organizarea birocratică, concentrează puterea la vârful organizației, Robert Michels¹ a formulat, la începutul secolului trecut (1911), ceea ce el denumește „legea de fier a oligarhiei”, care afirmă că orice organizare implică o tendință spre oligarhie. Aplicând această lege la partidele politice, care se organizează și ele birocratic, Michels trage concluzia că ele tind, de asemenea să devină oligarhice, modificând raportul de putere între liderii politic și mase. Cu cât un partid este mai mare și mai organizat, cu atât mai mult liderii se transformă din purtători de cuvânt ai maselor (membrilor) într-o oligarhie de partid. Michels reia aici o teză a lui Max Weber care și el afirmase că liderii charismatici pot deveni simpli conducători de birocrății care, la rândul lor, pot înrobi din nou lumea.

Prima replică pluralistă la legea oligarhiei este că cercetarea lui Michels este metodologic deficitară, iar raționamentul său este greșit.

---

¹ Michels, Robert, 1966, *Political Parties*, Glencoe, Free Press

El „nu este îndreptățit să ajungă, pornind de la premisa conform căreia „partidele nu sunt democratice”, la concluzia că „democrația nu este democratică”¹.

Al doilea răspuns al pluraliștilor este că, în sistemele democratice moderne, partidele politice joacă un rol mai complex decât simple organizații de reprezentare a opiniilor politice ale membrilor.

În primul rând, partidul politic de masă este un element de legătură între mase (militanții și simpatizanții săi) și clasa politică din care fac parte doar conducătorii acestora. În ciuda organizării birocratice, el este totuși un mecanism de comunicare, prin care obiectivele, interesele, opiniile masei ajung la și influențează vederile și opiniile liderilor politici. Chiar dacă un partid politic nu este neapărat o organizație democratică, deși nu este niciodată în întregime nedemocratic, el este totuși un mediu de comunicare între mase și lideri politici.

În al doilea rând, partidul politic de masă, chiar dacă mai degrabă își conduce electoratul în loc să i se subordoneze, este, prin mecanismul alegerilor, silit nu doar să țină cont de electorat, dar și să dea socoteală electoratului. Responsabilitatea în fața electoratului, practică măcar cu prilejul alegerilor este o modalitate eficientă de a împiedica formarea unei oligarhii politice, alcătuită din conducerile partidelor politice, în ciuda faptului că studiile arată un grad extrem de ridicat de reproductibilitate la nivelul clasei politice din societățile democratice dezvoltate.

În al treilea rând, prin simplul fapt că sunt mari, partidele politice de masă au o importantă funcție integratoare și stabilizatoare. Ele silesc multiplele grupuri și facțiuni care au opinii politice să le negocieze și ajusteze între ele înainte de a deveni puncte pe agenda politică a partidului și, prin intermediul acestuia, a clasei politice. În felul acesta, agenda politică a clasei politice tinde să se apropie de agenda politică medie a societății.

Mai mult încă, deoarece permit și stimulează contestarea guvernărilor, partidele politice de masă reprezintă o supapă pentru nemulțumirea socială și permit integrarea acestora în sistem, împiedicând societatea să se descompună în grupuri antagoniste din punct de vedere politic și menținând democrația.

Pluraliștii sunt de acord că sistemul politic democratic occidental nu mai înseamnă neapărat „guvernarea poporului”, dar pretind că existența mai multor partide politice și sistemul alegerilor libere împiedică formarea unei oligarhii și dominarea de către aceasta a societăților. Din perspectiva teoriei pluraliste, existența mai multor partide politice

---

¹ Sartori, G., 1999, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași, p.151.

(alături de competiția dintre elite și de existența grupurilor de presiune) asigură tocmai multiplicarea centrelor de putere și, în felul acesta, împiedică formarea oligarhiei. În unei oligarhii, vom avea o *poliarhie*¹.

Grupurile de interese (presiune)

Grupurile de presiune (grupurile de interese) sunt asociații voluntare cu obiectivul de a influența politicile publice. Grupurile de presiune se deosebesc de elite care sunt, prin definiție, participante la grupul de putere dintr-un domeniu al societății. Dimpotrivă, grupurile de presiune nu se bazează pe puterea pe care o dețin în domeniul respectiv, ci pe alte mijloace de persuasiune sau de presiune asupra clasei politice.

Există o aprigă dezbatere în literatura sociologică în legătură cu grupurile de presiune. Susținătorii teoriei pluraliste văd în grupurile de presiune o nouă dovadă în favoarea tezei referitoare la multiplicarea centrelor de putere și argumentează că, de exemplu, grupurile de presiune care luptă pentru drepturile animalelor sau împotriva liberalizării avorturilor, nu sunt în nici un caz elite ale vreunui domeniu al societății. Dimpotrivă, susținătorii tezelor elitiste văd în grupurile de presiune doar un mecanism de legătură între elite și clasa politică.

În sistemul puterii politice din democrațiile moderne, grupurile de presiune reprezintă o realitate importantă. În SUA ele sunt instituționalizate în forma „*lobbying*”, un proces acceptat prin care un grup de interes încearcă să influențeze direct clasa politică în direcția obiectivelor sale. În același timp, marile instituții ale societății civile, mai ales marile corporații, au dezvoltat ceea ce se numește „*corporate affairs*”, departamente specializate în susținerea intereselor firmei, corporației, în relația cu clasa politică și cu personalități influente ale vieții publice.

Gradul de transparență publică al acțiunii grupurilor de presiune este variabil, dar existența lor și capacitatea de a influența agenda politică este recunoscută. Pe de altă parte, în jurul unei probleme a societății pot apare cu ușurință grupuri de presiune cu interese și obiective contradictorii. De exemplu, în jurul problemei eutanasiei au apărut imediat două grupuri de presiune, unul care luptă pentru legalizarea acesteia, iar altul care luptă pentru interzicerea ei. Exemplele pot fi multiplicare.

Grupurile de interese în regimurile nedemocratice

În sensul utilizat de teoria pluralistă, grupurile de interese nu numai că sunt un argument pentru pluralitatea de centre de putere, dar nici nu pot exista decât într-o societate

---

¹ Dahl, Robert, A., 2000, *Poliarhiile, Participare și opoziție*, Institutul European, Iași

democratică. Pentru ca un grup de interese să poată exista și acționa în forma unui „lobby” sau a unei organizații non-guvernamentale formale și transparente o serie de condiții trebuie îndeplinite în prealabil:

- (1) societatea trebuie să recunoască și să asigure dreptul la asociere al indivizilor și dreptul indivizilor asociați de a-și promova interesele (chiar dacă limitează interesele acceptate ca legitime);
- (2) grupul de interese trebuie să aibă acces atât la comunicarea cu populația – pentru a recruta noi membri – cât și la comunicarea cu clasa politică - pentru a o influența;
- (3) grupul de interese trebuie să aibă acces la resursele necesare pentru a putea exista și acționa;
- (4) atât societatea, cât și clasa politică trebuie să considere legitimă (și deci posibilă) acceptarea influențării deciziilor politice ca urmare a acțiunilor grupului de interes, altfel existența și acțiunea grupului nu ar avea rost sau ar deveni revoluționară.

Or, aceste condiții nu sunt îndeplinite decât în societățile democratice. Asta nu înseamnă, însă, că nu pot exista grupuri de interes (de presiune) în societățile nedemocratice. Până la urmă, nici o clasă politică, oricât de autoritară sau dictatorială nu poate controla societatea în asemenea măsură încât să împiedice grupuri de oameni să-și formuleze propriile interese, să se asocieze pentru a și le promova și să încerce să influențeze decizia politică în favoarea lor.

Mai mult, nici o clasă politică, indiferent de conținut, mărime și convingeri, nu poate governa societatea dacă ignoră asemenea grupuri de interese și refuză să dea satisfacție măcar unora dintre ele (eventual în defavoarea altora). Atâta doar, că regulile de funcționare ale grupurilor de interese se modifică, în funcție de circuitele de comunicare stabilite de fiecare clasă politică în parte. Astfel, în loc să acționeze prin mobilizarea opiniei publice, ele pot acționa pe căi mai puțin publice dar, întotdeauna, direcția lor de acțiune va fi aceeași – către clasa politică și pentru a-i influența deciziile.

Grupuri de interese se constituie în orice societate, ele fiind un produs „natural” al vieții sociale. Un caz interesant îl reprezintă grupurile de interese din societățile comuniste, care nu în nici un caz nu puteau lua forma și acționa în condițiile grupurilor de interese din țările occidentale. Asta nu înseamnă, desigur că nu existau.

Pentru că în societățile comuniste relația de putere politică era strict personalizată și ierarhizată, rolul pe care în occident îl joacă firmele de lobby sau trezirea conștiinței publice în comunism îl puteau juca relațiile inter-personale dintre membrii grupului de

interes și conducătorii politici situați la diferite niveluri ierarhice. Competiția dintre diferitele grupuri de interese se traducea, în cele din urmă, într-o competiție între pozițiile și influența politică personală a diferiților oameni politici – situație nu foarte diferită de cea din democrațiile occidentale. Ceea ce deosebea însă suficient de mult raporturile dintre grupul de interese și clasa politică în comunism de cele studiate în societățile democratice este rezultatul imprevizibil al acțiunii. Criteriile de acceptare a influenței asupra deciziilor puteau fi la fel de bine politice, ca și strict personale. Cel mai adesea avea loc o îmbinare între acestea.

Un exemplu de grup de interes de relativ succes în România comunistă îl reprezintă grupul de putere din fruntea bisericii ortodoxe române care a reușit să obțină decizia politică necesară pentru ca creștinismul ortodox să fie tratat ca un soi de religie semi-oficială a statului român, în detrimentul altor religii și culte. Și asta într-un stat a cărui ideologie oficială afirma că este politic orientat nu doar spre laic, ci spre anti-religios. Un alt exemplu, tot în România comunistă este succesul în influențarea alocării resurselor pe care l-a avut grupul de interese din cercetarea și proiectarea în industria chimică – în raport cu alte grupuri de interese de același fel din alte industrii – succes obținut prin relația inter-personală bună cu Elena Ceaușescu.

Astfel de exemple pot fi multiplicat. Ceea ce este important este că grupuri de interese se formează și acționează în orice condiții politică și că ele joacă un rol important în procesul de distribuție a puterii – inclusiv a puterii politice în orice societate.

Evoluțiile democrației

Motivul pentru care explicațiile de tip elitist sunt, totuși, insuficiente pentru a explica distribuția puterii în societățile dezvoltate, capitaliste și democratice, este că, oricât de puternice și influente ar fi elitele și grupurile cu tendințe oligarhice care se constituie în asemenea societăți, există totuși un larg spațiu al puterii care rămâne să fie determinat abia prin alegerile făcute de populație. Marea diferență între grupurile cu tendințe oligarhice din societățile antice sau de tip totalitar și cele ale societăților moderne este capacitatea populației de a le înlocui, chiar dacă nu le poate controla eficient.

În condițiile complexității societății moderne, o structură elitistă a societății este imposibil de evitat. Diferitele grupuri de putere, absolut funcționale în societate, nu sunt doar simple grupuri de specialiști însărcinați cu gestionarea unui domeniu, ci capătă atribuții din ce în ce mai mult de natură politică. De la dezvoltarea unei noi tehnologii și până la gestionarea resurselor unui domeniu – climă, educație, sănătate, apărare etc. – grupurile de putere ale domeniului se constituie ca elite cu capacitate de auto-reproducere

cu atât mai ridicată cu cât politica unui domeniu depinde de cunoașterea mai detaliată a domeniului respectiv. Pe de altă parte, cu cât specializarea într-un domeniu devine mai profundă și mai dificil de comunicat unui public nespecializat, cu atât grupurile de putere ale domeniului sunt mai influente în relația cu clasa politică și cu publicul care o controlează pe aceasta din urmă. Decalajul de informație și de abilități specializate este cel care generează tendințele elitiste acum, ca și acum 100 sau 1000 de ani.

În fața unui asemenea proces, democrația – ca putere a poporului în înțeles inițial și ca o capacitate a populației adulte a unei țări de a controla alegerile majore cu caracter politic de la nivelul societății și din domeniile principale ale societății – poate să apară, la o primă vedere, ca o formă deja depășită de organizare politică. Dar analizele dovedesc că acest lucru nu este adevărat. Cauza principală este că democrația a evoluat odată cu societatea și a dezvoltat, în fiecare etapă în care tehnologiile prin care elitele încercau să domine populația deveneau mai sofisticate, forme noi de control și de contestare, dacă este cazul, al elitelor deopotrivă politice și specializate ale societății.

Democrația, adică controlul populației asupra politicii, a fost inițial asigurat prin participarea directă a populației la decizia politică. Modelul „ideal” a fost cel al societății antice, mai cunoscut fiind cel al cetății grecești și al republicii romane în primele sale secole de existență. Când, în loc să conțină zeci de mii sau sute de mii de cetățeni, statele au început să gestioneze milioane și zeci de milioane de cetățeni, acest tip de democrație nu a mai funcționat, dar societățile au creat democrațiile reprezentative, cele la nivelul cărora cetățenii înșiși construiau elite specializate în controlul puterii politice sau a gestionării politice a domeniilor vieții economice, sociale și culturale. În societatea tipică a capitalismului incipient, mica burghezie a jucat acest rol, sprijinită fiind de elite specializate –dar aflate sub controlul ei ideologic – de tipul elitelor universitare sau jurnalistice.

Intrarea în arena politică și a vieții civice a clasei muncitoare și a micilor comunități, sau a comunitățile ne-teritoriale, de tipul celor religioase, culturale, profesionale, ideologice, lingvistice etc. – până atunci ignorate sau prea puțin influente pentru a fi luate în seamă – caracterizează cea de a doua mare etapă de dezvoltare a democrației în Occidentul capitalist. Ceea ce a asigurat posibilitatea acestor noi actori de a funcționa politic într-o societate, altfel, dominate de elite cu tendințe oligarhice, a fost, pe de o parte, structura instituțională a democrației care le permitea acțiuni contestatate – de neimaginat în societăți cu instituții nedemocratice – iar, pe de altă parte, dezvoltarea tehnologiilor de comunicare cu marea masă a electoratului.

Acest potențial politic al societății civile a fost încă și mai mult dezvoltat de apariția și răspândirea mijloacelor moderne de comunicare, de la televiziune la Internet. O nouă formă de democrație tinde să se afirme ca specifică societăților dezvoltate – și cu un uriaș potențial de afirmare chiar și în societățile mai puțin dezvoltate economic și social – cea a cetățenilor conștienți și activi politic. În nici una dintre societățile capitaliste dezvoltate ale occidentului, această categorie de cetățeni nu reprezintă majoritatea absolută a populației. Dar, pe de o parte, numeric, ea este în creștere pe măsură ce crește nivelul de educație politică a cetățeanului „obișnuit”, ca și accesul său la mijloace de informare alternative. Iar, pe de altă parte, influența sa este de multe ori multiplicată peste forța reală de influențare, prin intermediul mijloacelor moderne de comunicare – mass-media și Internet-ul.

În Statele Unite, un asemenea proces a fost definit ca o trecere de la „*democrația madisoniană*” – caracterizată prin aderența populației la sisteme de valori definite în ideologii – la „*democrația jeffersoniană*” caracterizată prin activismul politic și participarea directă a cetățeanului la dezbaterile politice¹. Procesul fusese descris, cu mai multe detalii din domenii care nu țineau neapărat de politică, de Alvin Toffler². Analizând transformările contemporane la nivelul puterii, Toffler ajunge la concluzia că ceea ce se modifică nu este numai sistemul de distribuție al puterii în societate, dar și conținutul însuși al puterii.

Această ultimă concluzie este, desigur, exagerată. Puterea rămâne ceea ce a fost întotdeauna, de la primele forme de organizare socială și până în prezent – capacitatea de a alege cu privire la organizarea societății, iar cum societățile se organizează ca modalități legitime de distribuire a rezultatelor producției, în formele cele mai moderne puterea nu este decât ceea ce a fost: alegerea unui sistem legitim de distribuire între sistemele posibile. Dar, Toffler are dreptate când subliniază că modul de a menține controlul asupra alegerilor și de a distribui acest control între grupuri specializate din societate se schimbă rapid, modificând în acest fel nu conținutul puterii, ci conținutul exercitării ei.

Marea noutate pe care pare a o aduce sistemul contemporan de exercitare și control al puterii este rolul cu totul special al cunoașterii – și, deci al informației și educației – în constituirea sistemelor actuale ale puterii, ca și ale contestării ei. Democratizarea informației pare a juca, în societățile moderne, același rol esențial pe care democratizarea educației l-a jucat în societățile capitaliste clasice. Există o corelație pozitivă între nivelul

---

¹ Morris, Dick, 2003, *Noul Principe*, Editura Ziua, București, p.3

² Toffler, Alvin, 1990, *Powershift*, Bantam Books

de educație al populației adulte și nivelul participării acesteia la decizia politică, indiferent de forme. Pe urma acestei corelații se poate afirma că democrația modernă este în primul rând produsul învățământului obligatoriu, introdus în secolul al XIX-lea în toate țările dezvoltate, din necesități mai degrabă economice decât politice. Învățământul obligatoriu, bază a democrației politice în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, transfera însă, cu precădere, ideologii. Ca urmare, politica pe care o făcea cetățeanul acelor vremuri consta mai ales în identificarea, pe baza cunoștințelor dobândite prin învățământ și a informațiilor obținute din discursul politic, al concordanței dintre ideologia politicianilor și propria sa ideologie.

Sistemele moderne de comunicație au modificat această relație și au redus dramatic rolul structurilor ideologice. Bombardat cu știri prelucrate ideologic, cetățeanul modern își rezervă dreptul de a le judeca singur, pe baza propriului sistem de valori și a comparării și selectării, după criterii personale, a informației. Aparent, avem de a face cu sfârșitul ideologiilor. Dar nu în varianta preconizată de Fukuyama, în care ideologiile se termină pentru simplul motiv că o singură ideologie – cea neoliberală – ajunge să domine sistemele de valori fundamentale ale tuturor societăților, ci în cea prevăzută de Toffler și de Morris, în care cetățenii, în loc „*să aleagă idei, aleg fapte*”, adică judecă clasa politică în funcție de efectele imediate și directe ale acțiunii sale asupra modului de trai și nu după intențiile sau valorile care stau la baza acestor intenții.

Democrația participării active pare a reveni în actualitate, susținută de tehnologiile moderne ale comunicării, de noua logistică a circulației persoanelor, de nivelul crescut de bunăstare al populației – care permite oricărui cetățean dintr-o țară dezvoltată să se deplaseze acolo unde are loc un eveniment politic major și să-și exprime opinia cu privire la acesta – de capacitatea de organizare nemaîntâlnită a societății civile.

Specialiștii mai au încă mult de studiat pentru a ajunge la o înțelegere mai profundă a democrației actuale. Ceea ce este important de constatat în legătură cu ea este că ea există, în ciuda mijloacelor suplimentare de care dispun elitele pentru a-și statonici dominația. Încă insuficient cunoscută și studiată, democrația modernă reprezintă o realitate a societății contemporane care nu poate fi ignorată de nici o paradigmă sociologică și care modelează realitățile sociale, economice, culturale și politice contemporane cu o forță cel puțin egală cu care ele sunt modelate de evoluțiile elitelor.

GLOBALIZAREA ȘI DEMOCRATIZAREA LUMII

Democratizarea lumii a devenit un ideal politic imediat după primul război mondial, legată fiind de numele președintelui american W. Wilson și pusă ca fundament al eforturilor de construire a unei ordini internaționale care să asigure pacea. Însă, atât Liga Națiunilor, cât și Organizația Națiunilor Unite au adoptat principiile democrației occidentale în momente în care aceste principii nu erau în nici un caz la baza regimurilor politice din majoritatea statelor lumii. De fiecare dată, problema care s-a născut a fost cum anume societățile nedemocratice pot deveni societăți democratice.

Condițiile democratizării

Deoarece democrația este până la urmă un produs al multiplicării centrelor de putere în societate în așa fel încât nici un grup de putere să nu controleze singur întregul domeniu sau activitate în care participă la putere, atunci *democratizarea* în societățile care nu sunt democratice se poate obține prin sfărâmarea monopolului puterii, adică prin multiplicarea centrelor de putere și asigurarea competiției între acestea.

Problema democratizării s-a pus concret pentru sociologie și pentru practica politică din momentul în care societatea occidentală dezvoltată a început să intervină în dezvoltarea politică a unor țări în sensul democratizării acestora. Adică, a organizării politice – eventual și sociale – a societăților respective cât mai aproape de modelul democratic al societăților capitaliste dezvoltate. Aceste „export” de organizare politică nu a fost doar rezultatul convingerii politicianilor din țările capitaliste dezvoltate că în sistemul politic în care trăiesc ei populația trăiește mai bine și se bucură de mai multă libertate (deși aceste principii au fost introduse și în Carta Organizației Națiunilor Unite la care, măcar formal, au aderat toate statele). A fost, în același timp, și o necesitate impusă de fenomenul globalizării care presupunea, în formula lui Mircea Malița, o singură civilizație pentru o pluralitate de culturi¹.

Procesul expansiunii democrațiilor nu a început odată cu prăbușirea comunismului. Înainte de a avea ca țintă expansiunea în lumea comunistă, capitalismul dezvoltat – liberal economic și politic – s-a orientat spre lumea a treia, de la America Latină și Asia de est și până la țările africane și din zona australă. Marele agent deschizător de drumuri, aici, a fost capitalul.

---

¹ Malița, Mircea, 1998, *Zece mii de culturi, o singură civilizație. Spre geomodernitatea secolului XXI*, Nemira, București

Capitalul occidental avea nevoie de liberalizarea economiilor pentru a-și putea crea drum, așa cum avea nevoie de creștere economică pentru a-și putea crea profitul. Iar convingerea, la fel de fermă, a clasei politice occidentale și a clasei conducătoare a economiilor capitaliste occidentale este că liberalismul economic nu poate înflori decât în condițiile liberalismului politic, dătător de libertate și de inițiativă individuală. De aici, presiunea continuă atât a capitalului, cât și a lumii politice occidentale pentru democratizarea politică la nivel global.

Motivației economice i s-a adăugat motivația generată de politica internațională. Un stat democratic nu este un stat agresiv. Un stat democratic are mecanisme și instituții de relaționare cu statele democratice capitaliste și, deci, existe mai multe șanse să fie un aliat sau să fie transformat într-un partener, decât să fie un adversar. Totalitarismele sunt generatoare de conflicte care conduc la războaie. Totalitarismele bazate pe fanatism ideologic sau religios conduc aproape automat la războaie, calde sau reci.

Soluția occidentului pentru a gestiona o lume extrem de diversă și aflată într-un proces de afirmare națională este sintetizată de Samuel Huntington astfel:

„Trei asemenea probleme implică eforturile Occidentului: 1. a menține superioritatea sa militară prin intermediul politicilor de proliferare și contraproliferare în legătură cu armele nucleare, biologice și chimice și mijloacele folosite pentru a le lansa; 2. a promova valorile politice și instituțiile occidentale prin forțarea altor societăți la respectarea drepturilor omului, așa cum au fost concepute în Occident, și la adaptarea democrației pe model occidental; 3. a proteja integritatea culturală, socială și etnică a societăților occidentale prin restricționarea numărului de non-occidentali admiși în calitate de emigranți sau refugiați¹.”

Cum se poate democratiza o societate nedemocratică și care sunt condițiile sociale care vor favoriza democratizarea?

Pentru a răspunde la această problemă o serie de sociologi au adoptat o metodă relativ simplă. Ei au pornit de la observația că nici occidentul dezvoltat nu a fost întotdeauna o democrație, ci, dimpotrivă a suportat un proces continuu de democratizare. Dacă, au spus ei, studiem acest proces în țările europene occidentale, acolo unde democrația modernă a fost inventată și pusă în practică, atunci vom putea identifica o serie de modele de democratizare și, în același timp, stabili condițiile necesare în societate pentru a sprijini democratizarea.

---

¹ Huntington, Samuel, 1998, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Editura Antet, București

Toată această problematică a fost sintetizată în lucrarea lui Robert A Dahl, *Poliarhiile*. În ultimă instanță, lucrarea lui Dahl are ca rost să evalueze eficiența teoretică a unor strategii de stimulare a schimbării politice, dinspre totalitarism (denumit de Dahl cu un termen mai puțin afectogen – „hegemonie”) către democrație (pe care, pentru a împiedica, reacții afective pornind de la faptul că democrația politică este o componentă a ideologiei occidentale și pentru a elimina discursul demagogic democratic al numeroaselor totalitarisme care mimează democrația, Dahl a redenumit-o „poliarhie”).

Dahl reformulează problema în următorii termeni:

„Să presupunem că liderii politici, activiștii sau, în general, cetățenii dintr-o anumită țară guvernată de o poliarhie doresc să faciliteze perspectiva instituirii poliarhiei în alte țări. Ce ar putea face ei în acest sens?”¹

Pentru a răspunde problemei, Dahl studiază procesul de democratizare din Europa occidentală și stabilește o serie de profiluri de democratizare, profiluri care constau din valori diferite ale parametrilor care exprimă șapte tipuri de condiții istorice, economice, sociale și culturale. El identifică șapte tipuri de variabile ale unei societăți de care depinde regimul politic al acelei societăți și care pot lua valori fie favorabile, fie defavorabile poliarhiei. Aceste șapte variabile sunt:

I. *Etapela istorice* de trecere de la hegemonie la poliarhie. Unele drumuri sunt mai favorabile menținerii poliarhiei sau avansării către aceasta.

II. *Ordinea socio-economică*, descrisă prin (A): Accesul la violență și sancțiuni economice și (B): Tipul de economie, care poate fi agrară sau comercial-industrială.

III. *Nivelul de dezvoltare socio-economică*, măsurat prin PIB pe locuitor. Dahl consideră că poliarhiile sunt favorizate de un PIB mare și stabilește ca prag valoarea de \$7-800, la nivelul anilor 70.

IV. *Egalități și inegalități*. Inegalitățile reduse, dispersate sau în scădere favorizează poliarhiile.

V. *Pluralismul subcultural*, generat de minorități subordonate majorității și fără garanții mutuale este defavorabil poliarhiei.

VI. *Dominația externă* favorizează poliarhia dacă este „slabă sau temporară” și o defavorizează dacă este „puternică și persistentă”

---

¹ Dahl, op. cit., pg. 226

VII. *Convingerile activiștilor politici*, care favorizează poliarhia dacă sunt întemeiate într-o ideologie a democrației și o defavorizează dacă sunt întemeiate într-o ideologie totalitară sau autoritară.¹

Condițiile descrise de Robert Dahl au avut un rol important în configurarea concepției occidentale, în principal americane, cu privire la atitudinea față de regimurile democratice și de regimurile nou-democratice și au orientat – în bună măsură mai orientează și astăzi – „asistența tehnică” occidentală oferită diferitelor țări. Nu în ultimul rând, ele au fost importante pentru critica strategiilor de democratizare aflate în dezbatere în acea perioadă.

„Se pare că există trei strategii principale: (1) invadarea și ocuparea țării, înlăturarea prin forță a respectivului sistem de guvernământ și înlocuirea lui cu o poliarhie, apoi protejarea acesteia atât cât este necesar; (2) sprijinirea mișcărilor democratice – adică revoluționare – din țară prin fonduri, arme sau alte mijloace; (3) sprijinirea guvernului existent prin fonduri, arme sau alte mijloace și exercitarea unor presiuni asupra acestuia, în vederea unor schimbări.”²

Dahl le critică pe toate trei argumentând că ele sunt sortite eșecului, dar această critică a fost ignorată de politicieni, în principal de politicienii americani care au continuat să le susțină și să încerce să le aplice măcar pe primele două. Prima strategie a fost utilizată de forțele aliate în țările învinse ale celui de-al doilea război mondial și care au intrat în zona lor de ocupație: Germania, Italia, Japonia, Austria, cu rezultatul că acum aceste țări sunt considerate democrații stabile, de tip occidental, cu ceva discuții în contradictoriu atunci când este vorba de Japonia. Cel mai recent, prima strategie a fost aplicată în Afganistan, și se preconizează o intervenție similară în Irak.

A doua strategie a fost aplicată de SUA în Nicaragua și în Haiti. O combinație între prima și a doua strategie a fost aplicată în țările fostei Iugoslavii printr-o intervenție combinată, americană și vest europeană.

Chiar și despre a treia strategie se poate spune că a fost aplicată, în Chile, după înlăturarea lui Salvador Allende și instaurarea guvernului Pinochet, cu observația că, în acest caz, drumul spre democrație, deși a fost parcurs, a durat foarte mult și, din punctul de vedere al democrației, a costat foarte mult³.

---

¹ Dahl, op. cit. pp. 216-217

² idem, p. 224

³ Pentru rolul ITT și CIA în răsturnarea guvernului Allende, vezi U.S. Senate, Subcommittee on Multinational Corporations, **The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-**

Evident, alți autori, din alte perspective au formulat alte condiții sociale de bază ale democrației și democratizării. Analizând procesul de democratizare a Germaniei după cel de al doilea război mondial din perspectiva unei teorii pluraliste, Ralf Dahrendorf identifică patru procese componente ale democratizării și a căror realizare a asigurat succesul acesteia în fosta RFG.

- „1. crearea unor șanse efectiv egale de participare pentru toți cetățenii;
2. acceptarea conflictelor drept un element normal, creativ al societăților libere;
3. crearea unor structuri pluraliste, în special în rândul grupurilor conducătoare ale țării (adică elite în competiție, n.m.)
4. răspândirea virtuților publice în locul virtuților private ale unui trecut autoritar.¹”

În concepția lui Dahrendorf aceste patru „teme” ale democratizării continuă să rămână probleme ale democrației chiar și după ce aceasta este instituită și chiar după ce există o tradiție democratică. Reunificarea RFG cu Germania comunistă a accentuat problematica găsirii de noi soluții în toate patru domeniile. În privința șanselor egale de participare, exercitarea lor este diferențiată în cazul în care există sau tind să se formeze clase de „excluși”, cum ar fi șomerii, femeile singure sărace și străinii. La care se adaugă nostalgia ex-comuniștilor pentru protecționismul societății comuniste. Capacitatea de a tolera conflictul a fost, după Dahrendorf, întotdeauna mai redusă în Germania decât în alte societăți democratice și ea este problematică mai ales în economie. Competiția între elite este privită aici mai degrabă ca fiind capacitatea societății de a critica și controla conducerea, într-o formulare care se îndepărtează de forma a elitelor concurențiale considerate necesare democrației de sociologii americani (care reproduc aici caracteristici ale elitelor americane). În sfârșit, pericolul la adresa promovării *virtuților publice* pare a veni din tentația pasivismului politic și a lipsei „spiritului civic”.

Toate aceste sisteme de evaluare a „potențialului democratic” al unei societăți oarecare au o soartă destul de comună în științele sociale. Ele funcționează destul de bine *post-factum*, ca mod de înțelegere a ce anume s-a întâmplat, dar au probleme serioase atunci când trec la prognoză. În 1990, directorul CIA a afirmat public că specialiștii instituției pe care o conduce nu au putut prevedea valul de revoluții care au măturat comunismul în Europa de est. Ceea ce poate fi adevărat sau nu, ținând cont de faptul că CIA a fost uneori acuzat că s-a implicat activ în aceste revoluții. Dar Ralf Dahrendorf susține același lucru când afirmă că, în octombrie 1989, un comitet la ale cărui lucrări a participat și care

---

1971, în G. Modelski, ed, 1979, *Transnational Corporations and World Order*, W. H. Freeman, San Francisco

¹ Dahrendorf, Ralf, 2001, *După 1989, Morală, revoluție și societate civilă*, Humanitas, București, p.191

analiza situația din țările comuniste ajunsese la concluzia că, după schimbările care deja avuseseră loc în Polonia și în RDG, avea să urmeze, probabil, un proces similar în Cehoslovacia, dar „în timp”, iar Bulgaria, România și Albania „erau sortite din păcate să rămână niște dictaturi încă multă vreme”

Democratizarea lumii este un proces care s-a accelerat după prăbușirea comunismului în Europa de est, inclusiv pe baza a ceea ce Francis Fukuyama a denumit „sfârșitul istoriei”, adică compromiterea tuturor ideologiilor cu vocație universală în fața ideologiei democrației liberale, cu cele două componente ale sale: democrația și liberalismul¹. Evaluarea, însă, a proceselor de democratizare care au loc în fostele țări comuniste – și nu numai – este dificilă. În bună parte, pentru că democrațiile nou apărute au, ca și democrațiile occidentale, de altfel, trăsături specifice, impuse de istoria lor, de structurile sociale, de resursele tranziției și de specificul lor cultural. Este evident că nu orice neasemănare cu societățile occidentale în privința distribuției puterii echivalează cu o derogare de la democrație. Este iarăși evident, că derogările de la democrație nu sunt puține și a apărut un fenomen destul de bine cunoscut și înainte, care constă în utilizarea formelor și instituțiilor democratice pentru a institui sau reproduce realități oligarhice sau autoritariste.

Trecerea la democrație a societăților ex-comuniste a ridicat o altă întrebare: când ajunge un proces de democratizare să instituie o democrație? Altfel spus, când are loc acel salt calitativ care înseamnă că societatea respectivă nu mai este o societate comunistă în proces de democratizare, ci este o democrație care mai are de perfecționat sau îmbunătățit numeroase aspecte și instituții? Interesul pentru răspunsul la această întrebare nu este pur teoretic, ci are consecințe extrem de practice. În funcție de acest răspuns se modifică atitudinea comunității occidentale față de societatea respectivă și clasa ei politică, cu toate consecințele economice și politice care derivă din această modificare de atitudine.

Până la urmă, oamenii politici nu au așteptat analizele sociologice pentru a decide în această privință, iar deciziile au fost luate, uneori măcar, conjunctural și după criterii care nu au fost întotdeauna doar cele referitoare la democrația politică efectivă din societatea respectivă. Însă, statele occidentale au avut nevoie de un „ghid practic” de recunoaștere a democrației – ca sistem de distribuție a puterii politice – și au adoptat o versiune prescurtată a teoriei pluraliste.

---

¹ Fukuyama, Francis, 1992, *The End of History and the Last Man*, Penguin

În esență, el constă din 5 instituționalizări. Transformarea acestor instituționalizări în realitate este considerată o „perfecționare a democrației” și îi este alocată o perioadă mai lungă de timp:

- (1) *Garantarea drepturilor și libertăților cetățenești.*
- (2) *Pluripartidismul (mai multe partide aflate în competiție pentru accesul la guvernare) și alegerile libere.*
- (3) *Autonomia locală.*
- (4) *Tratamentul nediscriminatoriu al minorităților etnice și religioase (ceea ce la Dahl apărea ca „garanții” acordate acestora)*
- (5) *Privatizarea, ca dovadă că oligarhia politico-administrativă a renunțat la controlul economiei.*

Aceste cinci instituționalizări au rezultat, pe de o parte, ca urmare a dominației modului de gândire politic occidental de către teoria pluralistă, iar, pe de altă parte, din considerente încă mai importante, de politică practică. În concepția clasei politice occidentale (occidentul încă nu este o singură societate și prin urmare nu are o singură clasă politică, ci mai multe, dar în relațiile cu țările post-comuniste clasele politice occidentale și-au coordonat în mare măsură atitudinile și reacțiile) aceste cinci instituționalizări echivalează cu frângerea infrastructurii sociale și politice a totalitarismelor de tip comunist și transformă societățile foste comuniste în potențiali parteneri.

Globalizarea democrației

O privire asupra evoluției istorice a statelor europene – și nu numai – care pare a se termina invariabil cu statul liberal democratic al societății capitaliste, permite două interpretări alternative.

Prima dintre acestea poate fi rezumată în propoziția „*capitalismul produce democrație*”. Chiar dacă au existat democrații necapitaliste – cetatea greacă sau republica romană, de exemplu – aceasta nu neagă propoziția de mai sus, ci doar afirmă că nu numai capitalismul poate produce democrație. În plus, în democrațiile antice, mărimea populației s-a dovedit o piedică importantă în calea democrației și, dincolo de o anumită mărime a populației, republicile antice au fost înlocuite de regate sau imperii. În schimb, statul democratic modern, capabil să asigure democrația politică în societăți cu populații practic nelimitate își are originile legate de capitalism, de libertățile individuale pe care le presupune piața liberă, comerțul neîngrădit și bogăția în continuă creștere atât a societăților, cât și a populației. Dacă despre marile state antice s-ar putea spune că erau

prea mari pentru a mai fi democrate, despre societățile capitaliste actuale s-ar putea spune că sunt prea bogate pentru a nu putea fi altfel decât democratice. Exemplele care ar putea contesta o asemenea afirmație – statele arabe producătoare de petrol, care sunt bogate dar nu sunt democratice – sunt discutabile, pentru că, în mare măsură ele nu sunt nici capitaliste.

O asemenea legătură cauzală între capitalism și statul liberal și democrat modern nu este contrazisă de faptul că, în anumite perioade ale sale, capitalismul s-a dezvoltat foarte bine și în interiorul unor state nedemocratice sau totalitare. Asta nu înseamnă decât că, în momentul în care singur era prea slab pentru a impune o schimbările sociale necesare într-o societate încă necapitalistă, capitalismul a utilizat instituțiile și resursele statului autoritar în propriul folos. Mai târziu, însă, statul a fost readus la caracteristicile sale normale, necesare și capitalismului și potrivite și dorinței oamenilor de a fi liberi. Chiar și socialismul poate fi, într-o asemenea interpretare, considerat doar „un ocol” al capitalismului și democrației, datorat conjuncturilor și rămânerii în urmă în procesul de industrializare a țărilor „agrare” din estul Europei. În acest caz, fie socialismul este considerat doar un „capitalism de stat”:

„România a făcut ca și Rusia: a monopolizat sub conducerea statului întreaga industrie și ... aproape toată agricultura, și i-a dat forma unui capitalism de stat. ... În teorie este vorba deci de o tranziție în care clasa proletară devine dominantă. În practică, pentru a ajunge la această dominație se formează sistemul capitalist de stat menit să dezvolte industriile, să transforme agricultura...”¹

fie se pune pe seama organizării industriale a producției ceea ce, de obicei, se pune pe seama organizării capitaliste a economiei.

Cea de a doua interpretare ar putea fi sintetizată ca o teorie a „expansiunii” statului democratic și capitalist, în Europa și în lume. În secolele XVII-XIX, vehiculul acestei expansiuni a fost Franța în Europa și Marea Britanie în lume, mai ales în America, Asia și Australia. Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și dominând tot secolul al XX-lea, ștabela a fost preluată de Statele Unite ale Americii care au devenit principalul vehicul al acestei expansiuni.

Această interpretare este o extensie normală a teoriei marxiste care afirmă necesitatea creșterii extensive a economiei capitaliste pentru a putea supraviețui. Ea a fost dezvoltată

---

¹ Nicolas Spulber, 2002, op. cit. p. 19

de Rosa Luxemburg¹ și a fost reluată de gânditori neo-marxiști, chiar dacă critici față de marxismul ortodox, precum Hanna Arendt².

Principalele argumente în favoarea unei asemenea interpretări se referă la poziția dominantă politic în arena internațională a statelor care sunt și capitaliste și democratice și în faptul că, uneori cel puțin, ele intervin direct pentru promovarea democrației și capitalismului în societăți care, poate fără o asemenea intervenție nu ar fi devenit nici capitaliste, nici democratice. Democratizarea Germaniei, Italiei și Japoniei după al doilea război mondial s-a în condițiile înfrângerii acestora în război, și sub controlul aliaților (fără URSS), care au impus instituțiile politice ale statului democratic, uneori peste o tradiție politică și culturală net în contradicție cu acestea, ca în cazul Japoniei.

Democratizarea și trecerea la capitalism a statelor foste comuniste, inclusiv a țărilor fostei URSS, are loc de asemenea în condițiile în care fostul lagăr socialist a pierdut un război – războiul rece – iar reconstrucția politică a acestor state este în unele cazuri coordonată, iar în altele monitorizată de comunitatea internațională condusă de statele capitaliste dezvoltate. Același lucru se poate spune și despre țările fostei Iugoslavii, în ale căror războaie etnice a intervenit comunitatea internațională (ONU și NATO), supraveghind atât menținerea păcii, cât și reconstrucția politică a acestora. E mai greu să se argumenteze același lucru în cazul Portugaliei și al Spaniei, dar și aici procesele de integrare ale acestora în NATO și în UE au fost condiționate de o reconstrucție politică după chipul și asemănarea democrațiilor politice occidentale.

Cea mai bună soluție este de a le lua în considerare pe amândouă. Actualul proces de globalizare, de care nu se mai poate feri nici o societate care a apucat să se industrializeze, presează și economic și politic către capitalism, piețe libere și democrație politică. Pentru cele mai multe țări ale lumii a treia, inclusiv fostele țări socialiste, care se află în etape incipiente de dezvoltare capitalistă și ale căror state sunt abia într-un proces de democratizare, capitalismul și democrația sunt mai degrabă presiuni externe. Unele vin pe cale economică, altele vin pe cale politică. Dar, sunt, în același timp, și singurele soluții disponibile pentru rezolvarea problemelor interne. Capitalismul economic situat într-un mediu politic democratic și liberal s-a dovedit a fi cel mai mare factor de producție din istorie. Atunci când, în deceniul al nouălea, începea prăbușirea economică a socialismului, capitalismul avansat și democratic începea o nouă revoluție economică și tehnologică. Două decenii mai târziu, în evaluarea lui Alan Greenspan, președintele

---

¹ Luxemburg, Rosa, 1922, *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlin

² Arendt, Hannah, 1951, *Originile Totalitarismului*, Humanitas, București, 1994

Băncii Federale a SUA, „*Statele Unite s-ar putea să se găsească abia la începutul revoluției economice și tehnologice*”¹.”

Capitalul privat, mai ales în forma combinațiilor dintre multinaționalele industriei manufacturiere și capitalul financiar privat, sunt principalele promotoare ale democrației liberale stabile în structurile interne ale țărilor afectate de globalizare – și toate țările sunt acum afectate de globalizare. Multinaționalele au fost masiv criticate și aprig apărute și, la rândul lor, au sprijinit o adevărată ofensivă ideologică în favoarea comerțului liber, al circulației libere a capitalului, a forței de muncă și a bunurilor, a politicilor stabile și previzibile și a democratizării statelor².

În spatele capitalului „dezlănțuit” în procesele globalizării se află întotdeauna, dar adesea doar în ultimă instanță, statele democratice, liberale și capitaliste ale lumii dezvoltate. Ideea statului aflat în slujba multinaționalelor, la care conduce în ultimă instanță teoria sociologică a elitelor, în formă neo-marxistă sau nu³ trebuie amendată acum cu realitatea că statul și capitalul pot acționa – și o și fac adesea – contradictoriu.

Din punct de vedere politic și imediat, statele capitalismului liberal democratic acționează întotdeauna în favoarea democratizării, dar nu acționează decât acolo și în momentul în care interesele lor politice sunt afectate. Această acțiune poate fi extrem de selectivă și dependentă de conjuncturi. SUA au intervenit direct, inclusiv prin intervenție militară, în Panama și Granada, dar de mai bine de jumătate de secol nu intervin în Cuba. Intervenția politică și militară directă este limitată de o pluralitate de factori și are loc doar rareori, fiind considerată o formă extremă de acțiune. Ideologia dominantă în statele democratice și la nivelul ordinii internaționale (ONU) afirmă că democrația este dezirabilă, dar trebuie să fie o creație a populației unei societăți și nu rezultatul unei impuneri externe bazate pe forță.

Dar, statele capitaliste dezvoltate mai au și instrumentul intervenției economice, în forma instituțiilor financiare internaționale de tipul FMI și BIRD, la care UE a adăugat propriul instrument de intervenție financiară – BERD. Atât filosofia, cât și modul de acțiune al acestora sunt adesea în contradicție cu cele ale capitalului privat occidental, în măsura în care asistența tehnică și financiară a acestor instituții financiare internaționale este adresată statelor și contribuie la creșterea rolului acestora în economiile naționale,

---

¹ Kissinger, Henri, 2002, *Are nevoie America de o politică externă?*, Incitatus, București p. 181

² D. Osterfeld, **The Liberating Potential of Multinational Corporations**, în D. Bandow, I. Vasquez, eds, 1994, *Perpetuating Poverty, The World Bank, the IMF and the Developing World*, Cato Institute, Washington

³ Zeitlin, Maurice, 1974, **Corporate Ownership and Control: The Large Corporation and the Capitalist Class**, în *American Journal of Sociology*, 79 (5), 1974

implică intervenționismul statului în economie și controlul de către stat al investițiilor străine, al creditului internațional și al direcțiilor dezvoltării. Este notoriu conflictul de idei – de ideologie – între economiștii susținători ai liberalizării economiei (campionul acestora fiind Milton Friedman) și ai retragerii statului din aceasta și birocrațiile orientate către stat ale instituțiilor financiare internaționale.

Dacă încercăm să construim un tablou de ansamblu al expansiunii simultane a capitalismului și democrației, va trebui să îmbinăm cele două explicații alternative pentru a încerca să înțelegem schimbările care au loc în prezent în lume.

În tradiția discursului politico-economic dominant în timpul războiului rece, lumea – adică totalitatea societăților–state de pe glob – a fost împărțită în trei:

- **Lumea I**, sau lumea țărilor dezvoltate economic, capitaliste și cu regim politic democratic și liberal din emisfera nordică, la care se adăugau țările asiatice din G-24.
- **Lumea a II-a**, sau lumea țărilor „*cu economie planificată*”, adică lumea statelor socialiste, considerată a fi „dezvoltată” – potrivit propriilor afirmații – dar având indicatori economici net inferiori țărilor din Lumea I.
- **Lumea a III-a** sau lumea țărilor subdezvoltate, re-denumită din motive politico-ideologice, lumea „*țărilor în curs de dezvoltare*” (pentru că „*sub-dezvoltarea*” avea o conotație politică și afectivă negativă, sugerând inferioritatea), care cuprindea cea mai mare parte a lumii.

După prăbușirea lagărului comunist, această împărțire care ținea cont simultan de criterii economice și politice și-a pierdut semnificația. În prezent, instituții internaționale, precum Banca Mondială, împart lumea în trei mari categorii, în funcție de un indicator considerat sintetic = GNP/locuitor, categoria de mijloc, fiind la rândul ei împărțită în două.

- **Țări cu venituri mici:** 49 de țări, cuprinzând mai mult de jumătate din populația lumii (56% din 5,7 miliarde de oameni în 1995, adică 3,2 miliarde de oameni, din care o treime, 1,1 miliarde, trăiesc doar în două state – China și India) și al căror GNP pe locuitor erau, în 1995, de numai \$430/locuitor/an, din care, dacă eliminăm China și India, rămân doar \$290/locuitor/an. Este zona sărăciei absolute, a înapoierii și a economiilor predominant pre-capitaliste și a statelor ne-democratice sau proto-democratice. În aceste țări, GNP/locuitor variază între \$80/locuitor în Mozambic și \$730/locuitor în Armenia. Pragul, arbitrar stabilit, de trecere în categoria următoare este de \$765/locuitor. În perioada 1985-1995 aceste țări au regresat economic, ritmul mediu anual de creștere fiind negativ (-1,4) în vreme ce cele două mari țări – China și

India – au cunoscut o creștere economică medie de 3,2% pentru India și de 8,3% pentru China, singurul stat comunist cu o creștere economică semnificativă.

- **Țări cu venituri medii:** 58 de țări, care grupează ceva mai mult de un sfert din omenire (28%, reprezentând 1,6 miliarde de oameni, cu un GNP mediu de cca. \$2400/locuitor/an, de 6-9 ori mai mare decât cel al țărilor cu venituri mici) care se împart în două categorii inegale:
  - - **țări cu venituri mediu-scăzute** (lower-middle-income): 41 de țări, cu o populație de 1,2 miliarde de oameni și având un GNP/locuitor/an mediu de \$1670. Cuprinde 17 din fostele state „cu economie planificată”, inclusiv Rusia și România. În deceniul 1985-1995, aceste țări au avut o descreștere economică medie de -1,3%
  - - **țări cu venituri mediu-ridicate** (upper-middle-income): 17 țări, cu o populație de peste 400 de milioane de locuitori, având un GNP/locuitor/an mediu de \$4260. În deceniul 1985-1995 aceste țări au avut o creștere economică medie minimă, de numai 0,2%, datorată mai ales creșterii economice a 5 țări: Malaysia, Chile, Uruguay, Argentina și Grecia. În acest grup intră și 4 țări foste socialiste: Croația, Cehia, Ungaria și Slovenia. Cu excepția Omanului și a Arabiei Saudite, toate sunt democrații capitaliste sau în tranziție.
- **Țări cu venituri ridicate:** 26 de țări, cu 900 de milioane de locuitori, având un GNP/locuitor/an mediu de \$24.930, în 1995. În deceniul 1985-1995 au avut un ritm mediu anual de creștere de 1,9%. Doar două dintre acestea au avut o scădere economică în aceeași perioadă: Emiratele Arabe Unite și Suedia. Cu excepția Kuwait și a Emiratelor Arabe Unite, toate aceste țări sunt democrații liberale și capitaliste.

Se observă că, până la urmă, țările lumii se împart în două categorii: (1) țările capitaliste dezvoltate și democratice care sunt în același timp și bogate și în creștere economică, urmând să devină și mai bogate; (2) țările încă necapitaliste și cu democrații încă neformate după modelul liberal (sau fără democrații) care sunt sărace și au șanse să ajungă și mai sărace în viitor. Această perspectivă reprezintă deopotrivă o presiune internă și una externă pentru aceste țări de a deveni și capitaliste și democratice.

STATUL ȘI SOCIETATEA

Abordările statului

Discursul despre stat, inclusiv cel din sociologie, tinde adesea să fie anistoric, pentru că, în cele din urmă, el va aproba sau va critica statul existent. De asemenea, discursul despre stat tinde adesea să fie raționalizant. Instituțiile statului, modul lor de funcționare, relațiile lor cu restul societății și relațiile dintre ele sunt, în statele moderne, consfințite și reglementate pe cale juridică, iar legile și regulamentele sunt raționale. Privit exclusiv ca o organizație, ca un ansamblul de instituții reglementate, statul apare și este prezentat ca o realitate exclusiv rațională. Și, deoarece instituțiile statului pot fi modificate, iar modificările lor au loc chiar frecvent, în cazul în care ar mai exista realități încă insuficient de justificate pe cale rațională nu ar exista nici un motiv ca ele să nu fie raționalizate, adică aduse în conformitate cu o formă de raționament privind funcționalitatea și rostul lor.

Abordări ale statului

- *Abordarea funcționalistă*, pune accentul pe funcțiile pe care le au instituțiile statului – de menținere a ordinii în societate, de asigurare a stabilității sociale, de apărare a teritoriului, etc. În această abordare, statul este mai ales un set de funcții pentru a căror îndeplinire sunt construite instituții.
- *Abordarea organizațională*, concepe statul ca pe un set de organizații „publice”, a căror principală caracteristică este că sunt finanțate în principal din venituri publice, obținute din taxe și impozite. În această abordare, statul este mai ales un set de organizații – administrație, poliție, tribunale, armată, dar și Poșta și Opera de stat, etc. – care funcționează în opoziție, dar și în relație cu societatea civilă.
- *Abordarea istorică*, care pune accentul pe modul în care au evoluat și sunt în schimbare atât organizațiile statului, cât și funcțiile acestuia. Aceasta este abordarea pe care o vom utiliza în continuare.

Această prezentare a statului este, însă, numai parțial completă. Statele sunt realități sociale care au existat și au funcționat de-a lungul timpului, au suferit transformări, au acumulat tradiții, s-au extins și s-au restrâns, au creat și au desființat instituții, etc. Pe scurt, statele au existat înainte de a fi descrise și înțelese rațional. Ele au fost o realitate

socială înainte de a fi o interpretare filosofică sau științifică și și-au desfășurat propria lor istorie sub imperiul practicii sociale, a conjuncturilor și a unei istorii proprii. Statul modern este și el rezultatul unei istorii a transformării modului de gestionare a puterii politice de la o societate la alta.

Indiferent care dintre teoriile distribuției puterii este preferată sau considerată adevărată, o concluzie comună este că clasa politică dintr-o societate nu deține și nu controlează întreaga putere, iar cel mai adesea nici măcar întreaga putere politică. În același timp, însă, pentru a-și putea îndeplini rolul, ea trebuie să guverneze, adică să asigure că acele alegeri fundamentale pe care societatea le adoptă sunt instituite și funcționează ca criterii de decizie sau limite de alegeri pentru toate grupurile de putere din societate, ca și pentru indivizii înșiși.

Instrumentul pe care clasa politică îl construiește pentru a-și putea îndeplini funcția este **statul**, un ansamblu de instituții de *reglementare* a vieții economice, sociale, culturale, religioase etc. ale societății, de *control* a tuturor celorlalte grupuri de putere, inclusiv prin sancționare și de *redistribuire*, conform principiilor de organizare socială ale societății, a ceea ce produce societatea.

Deoarece nu există societate fără alegeri fundamentale, rezultă că nu există societate fără clasă politică și, în consecință, nu există societate fără stat. Acest lucru este mai greu de dovedit în cazul societăților primitive, în care diferențierea socială a activităților este extrem de redusă și trebuie făcute speculații cu grad ridicat de relativitate pentru a dovedi, de exemplu, că triburile *bororo* din America Latină, studiate de Claude-Lévy Strauss au o clasă politică¹, chiar dacă doar *in nuce*, și un ansamblu de instituții care îndeplinesc funcții pe care le putem recunoaște ca aparținând statului. Studiile antropologice dovedesc mai degrabă că societățile primitive, neproducătoare de hrană, realizează remarcabila stabilitate a alegerilor fundamentale ale societății prin alte tipuri de mecanisme decât cele pe care noi le numim acum politice. Iar aceste mecanisme nu conțin în nici un fel în interiorul lor germenii unor evoluții ulterioare care să conducă la politică².

Cu toate acestea, pentru societățile mai mari și mai complexe, în care subzistența populației se bazează pe funcționarea unor sisteme de producție relativ complicate, clasa politică și statul sunt mult mai ușor de identificat. Iar primul lucru care se observă este marea diversitate a formelor pe care le ia statul. Există mari diferențe între statul apărut în

---

¹ Strauss, Claude-Lévy, 1974, *Tropice triste*, Editura Științifică, București

² Clastres, P., 1995, *Societatea contra statului*, Ararat, București

Orientul Apropiat acum 5 sau 6 mii de ani, statul-cetate grecesc, statul feudal francez sau german de la sfârșitul primului mileniu d. Hr., imperiul mongol, statul moldovean condus de Ștefan cel Mare la sfârșitul secolului al XV-lea și statele democratice moderne contemporane.

Aceste diferențe sunt ușor de înțeles dacă le punem pe seama faptului că fiecare dintre aceste forme de stat corespundea unei societăți care avea propriile sale alegeri fundamentale și, în consecință, își organiza în mod specific puterea politică de care dispunea și modul în care o utiliza în reproducerea și modelarea societății. Societăți diferite vor produce nu numai clase politice diferite, dar și forme diferite de stat. De asemenea, vor produce și teorii diferite cu privire la stat și la raporturile dintre acesta și societate. Dar, dincolo de toate aceste diferențe există și acest element comun – indiferent de formă, până la urmă statul este ceea ce clasa politică utilizează pentru a-și îndeplini rolul în societate, chiar dacă, de multe ori, îl utilizează și în alte scopuri și chiar dacă, dincolo de un anumit nivel de complexitate, statul începe să devină o entitate cu un grad de autonomie mai ridicat decât acela al unui simplu instrument de guvernare.

Există, însă, o serie de trăsături care sunt comune tuturor statelor. Acestea sunt:

- Toate statele organizează și gestionează puterea politică pe **un teritoriu**, ale cărui granițe le apără și care, de regulă, sunt recunoscute de celelalte state. Suveranitatea unui stat se referă la exclusivitatea dreptului său de a exercita puterea politică pe teritoriul său. Această exclusivitate include și ceea ce Max Weber denumea „monopolul violenței legitime”, adică dreptul exclusiv de a folosi forța împotriva cetățenilor săi.
- Toate statele au o relație specială cu populația care locuiește pe teritoriul său, relație definită ca **cetățenie**. Conținutul acestei relații poate să varieze foarte mult în timp și în funcție de cultură, de la „statul în slujba cetățeanului”, la „cetățeanul în slujba statului”, dar ea există. Ea poate chiar, în unele state, cum a fost Africa de Sud în timpul apartheid-ului, să nu fie aceeași pentru toată populația (iar în statele moderne de azi se diferențiază între populația adultă și cea minoră), dar o anumită relație există.
- Orice stat exercită puterea în mod **legitim**, având deci **autoritate** asupra cetățenilor săi și orice stat va dezvolta un sistem de legitimare al autorității sale, inclusiv prin afirmarea unei ideologii „oficiale” a puterii de stat. Legitimitatea este cea care diferențiază, de exemplu, puterea exercitată de un stat asupra cetățenilor, de puterea

exercitată de o armată de ocupație asupra acelorași cetățeni, inclusiv atunci când iau decizii identice.

- Orice stat se bazează pe și cultivă un anumit **naționalism**. Naționalismul este acea conștiință de sine a indivizilor dintr-un stat prin care ei se recunosc a face parte din statul respectiv și definește responsabilitatea asumată de clasa politică dintr-un stat, față de populația pe care o gestionează.
- Orice stat are un grad de **autonomie** în raport cu guvernarea și guvernanții dintr-un moment dat, autonomie asigurată de neutralitatea politică a statului. Statul este un instrument al guvernării și nu o guvernare, deși instituțiile statului modelate de alegerile fundamentale ale clasei politice, iar o schimbare de guvernare poate aduce modificări importante ale instituțiilor statului. De aceea, statele supraviețuiesc guvernanților – asemenea Franței după Revoluția din 1789 sau României după cea din 1989. Tot de aceea, formațiunile politice care depind de guvernanți nu sunt state, ca de exemplu imperiul lui Alexandru Macedon sau al lui Gingis Han și se destramă după dispariția guvernanților.

Statul și societatea

Probabil că cea mai importantă întrebare referitoare la stat este cea a raporturilor sale cu societatea. Este o întrebare simplă care presupune răspunsuri complicate și, cel mai adesea, nesatisfăcătoare. Principalul argument că ele sunt nesatisfăcătoare este faptul că, în decursul timpului, întrebarea a rămas aceeași, în vreme ce răspunsurile s-au multiplicat continuu.

Răspunsul este mult mai complicat decât întrebarea deoarece există mai mulți factori implicați în configurarea statelor.

Un stat este așa cum este pentru că:

- *Are o istorie proprie*, și o bună parte dintre instituțiile și trăsăturile sale le-a moștenit și le păstrează din tradiții proprii sau ale societății. Franța de exemplu, a păstrat tradiția legii salice și după ce a devenit republică și nici o femeie nu a candidat vreodată, cu șanse reale de câștig, la conducerea țării. Tot astfel, țări ca Marea Britanie sau Olanda păstrează tradiția instituției monarhice.
- *Are o autonomie proprie*, și o bună parte dintre instituții și caracteristici rezultă din activitatea proprie a birocrăției de stat, desfășurată nu în interesul societății, ci în propriul interes. Birocrația militară din orice țară modernă sau corpul funcționarilor

publici care, în multe țări moderne are încă un statut special sunt cel mai adesea utilizate ca exemple în acest sens.

- *Depinde de societatea pe care o guvernează*, iar această societate preseză ca el să îndeplinească anumite funcții și să aibă anumite trăsături. Trăsăturile unui stat capitalist vor diferi de trăsăturile unui stat necapitalist, așa cum de specificul autonomiei locale va depinde dacă un stat este unitar sau federal, etc.
- *Este construit sau modificat de o clasă politică determinată*, care are propriile sale interese și modifică statul în așa fel încât, în afară de interesele societății să le atingă și pe ale sale. O clasă politică bazată pe aristocrație – vezi Marea Britanie în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – sau pe birocrăție și militarism, cum erau junker-ii germani în aceeași perioadă, își va pune amprenta pe configurația instituțiilor statului și Camera Lorzilor în Marea Britanie sau statutul funcționarului public în Germania sunt exemple elocvente în acest sens.
- *Este construit sau modificat în funcție de concepțiile despre stat*, iar aceste concepții nu sunt neapărat ale clasei politice în ansamblul său, ele pot fi doar ale unei guvernări sau ale unuia dintre grupurile de putere, inclusiv grupurile de putere intelectuală din societate. Filosofia politică, care stă la baza atât a acțiunii politice, cât și a acțiunii juridice într-un stat, influențată și însoțită de alte domenii ale gândirii, cum ar fi economia și sociologia, acționează simultan asupra acțiunilor clasei politice și a cerințelor societății față de stat și pot determina modificări importante ale instituțiilor acestuia.
- *Se află în relație cu alte state*, și prin urmare trebuie să mențină acea structură instituțională care îi permite să comunice cu acestea și, în plus, să răspundă la presiunile pe care alte state le exercită asupra sa.

Din mulțimea acestor parametri care determină forma concretă pe care o are un stat, numai unul singur – relația cu alte state – nu depinde de caracteristicile societății în care există un stat. Putem, prin urmare să tragem concluzia că un stat este, întotdeauna, în cea mai mare măsură rezultatul caracteristicilor societății în care funcționează. Doar că un număr mare de caracteristici ale societății – nu neapărat omogene și coerente între ele – acționează asupra caracteristicilor statului.

Această pluralitate de factori care contribuie la configurarea statului a făcut ca explicațiile raporturilor dintre state și societate să difere între ele, în funcție de care anume dintre factori a fost luat în primul rând în considerare. Dacă simplificăm foarte mult lucrurile,

obținem două mari categorii de răspunsuri: (1) societatea produce statul care i se potrivește cel mai bine; (2) statele modelează și transformă societățile.

În primul rând, avem o abordare care are ca premisă fundamentală că **societatea produce statul**, după chipul și asemănarea ei. Conform teoriei marxiste, nu chiar toată societatea ci, în primul rând, clasa socială dominantă în societate, cea care produce și ideologia care legitimează statul, și instituțiile statului, și guvernările care utilizează statul pentru a-i sluji interesele. Principalele argumente ale teoriei marxiste în susținerea acestei teze sunt cel puțin trei: apărarea proprietății, violența împotriva claselor dominate și redistribuirea în favoarea clasei dominante.

Orice stat apără proprietatea și principiile care stau la baza proprietății legitime în societate. Atât împotriva celor care atentează la ea în interiorul țării, cât și împotriva celor care o amenință din afară. Dar, apărând proprietatea, orice stat nu face altceva decât să protejeze clasa dominantă de contestările ridicate împotriva ei de clasele dominate, căci clasa dominantă este, în concepția marxistă, principala clasă proprietară în societate. Iar statul intervine automat în apărarea clasei dominante în momentul în care intervine în apărarea legilor statului, pentru legile sunt în așa fel făcute încât să protejeze clasa dominantă. Argumentele aduse împotriva acestei teorii, bazate pe exemple de desființare a unor forme de proprietate chiar de către stat, cum s-a întâmplat în cazul eliberării sclavilor sau a desființării marilor latifundii de către statul burghez (ca în cazul reformei agrare din România din 1917-1921) sunt respinse de marxiști pe motiv că asemenea reforme au fost întotdeauna făcute de o clasă dominantă nouă, de regulă burghezia, interesată în distrugerea bazei economice a clasei dominante anterioare.

Violența statelor împotriva contestărilor maselor populare este consemnată de istorie. Statele au înăbușit cu forța armată toate revoltele și răscoalele îndreptate împotriva lor, iar uneori au utilizat teroarea, cum a fost în cazul revoluției franceze sau ai revoluțiilor comuniste, pentru a înlătura nu contestările existente, ci pe potențialii contestatari.

Nu în ultimul rând, statele au fost acuzate că redistribuie bogăția națională în favoarea claselor dominante ale societății. Pentru statul capitalist, acest lucru se face simplu, prin repunerea pe piață a părții din produsul social gestionată de state în urma încasării ei prin sistemul de impozite și taxe pe care îl are fiecare stat. Un alt mecanism este cel al comenzilor de stat, destinate dezvoltării și întreținerii complexelor tehnologice și militare ale societăților dezvoltate și care presupun finanțarea marilor corporații, adică a marelui capital. Uneori, această finanțare se face cu costuri mult peste costurile pieței, ceea ce aduce un argument în plus în favoarea tezei redistribuirii în folosul clasei dominante.

Dar nu numai marxiștii susțin că, în cele din urmă, statul va reflecta caracteristicile societății. Întreaga abordare de factură structural-funcționalistă din sociologie, în frunte cu Talcott Parsons face același lucru. Am văzut că, încercând să explice succesul nazismului în societatea germană și caracteristicile statului german, Parsons face apel la structurile sociale ale Germaniei din acea perioadă. În lucrarea sa despre Noul Stat Industrial, economistul american K. Galbraith arată cum evoluția firmei capitaliste a modificat relația dintre acestea și stat și a influențat funcțiile statului în societate¹.

Până la urmă, marxistă sau nu, teza că societatea produce statul nu face altceva decât să afirme că formele pe care le ia statul și conținutul său depind de realitatea socială din care provine. Nu numai ca stat feudal, stat capitalist, etc. ci și în interiorul aceleiași societăți – societatea capitalistă – în cazul în care există diferențe semnificative între diferitele tipuri de capitalism.

Economistul francez Michel Albert, identifică două asemenea „modele” de capitalism: modelul american și modelul renan. Iar el consideră, de asemenea, că, după înfrângerea comunismului, istoria nu încetează așa cum credea Fukuyama, ci devine istoria confruntării între cele două tipuri de capitalism: capitalismul american, sprijinit de dolar, și capitalismul „renan”, de fapt german, sprijinit pe ceea ce, până de curând, a fost marca germană. Și, în ciuda faptului că Germania capitalistă și democratică a fost reconstruită, după al doilea război mondial, sub îndrumarea și controlul americano-britanic, capitalismul de tip „renan” născut în țările din aria de influență a mărcii nu doar diferă de cel american, dar i se și opun².

Marea diferență dintre cele două tipuri de capitalism constă tocmai în rolul care revine statului în fiecare dintre acestea. E vorba aici, în primul rând, de rolul economic al statului, iar, în al doilea rând, de rolul său social.

În privința rolului economic, diferența dintre capitalismul de tip american și capitalismul de tip renan (care, de altfel, poate fi întâlnit și în Japonia) este ilustrată cel mai bine de modul în care sunt tratate „bunurile mixte”, acele bunuri care nu sunt nici în întregime comerciale, nici în întregime bunuri publice. Tendința modelului american este de a le muta pe piață, transformându-le în chip de produse de tip capitalist, al căror succes depinde de performanța produsului și de raportul dintre ofertă și cererea solvabilă de pe piață. Tendința modelului renan este să ia în considerare și valoarea socială a acestora, dincolo de valoarea lor comercială, tratându-le ca pe bunuri mixte. Opt asemenea bunuri

---

¹Galbraith, John K., 1967, *The New Industrial State*, Houghton Mifflin, Boston

² Albert, Michel, 1994, *Capitalism contra capitalism*, Humanitas, București

sunt considerate relevante: religia, întreprinderea (firma), salariile, locuințele, transporturile urbane, mass-media, învățământul (educația) și sănătatea. Această diferență între ceea ce reglează piața și ceea ce reglează societatea, prin intermediul statului sau al comunităților, nu este doar o concepție, ci este o realitate, iar această realitate își pune amprenta pe modul în care este construit și funcționează statul capitalist și democratic. În esență, ea conduce la două tipuri de stat foarte concrete și foarte reale care au funcționat și funcționează și acum și a căror soartă este pusă sub semnul întrebării în cursul dezbaterii ideologice și politice din lumea dezvoltată contemporană: statul bunăstării generale și statul neoliberal.

Ceea ce i se poate reproșa cărții lui Michel Albert este că îngrijorările care stau la baza ei nu s-au adevărat (sau nu s-au adevărat încă). El era îngrijorat de semnele de slăbiciune ale economiei americane de la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului trecut (adică anii ,80). Aceste semne nu numai că nu s-au adevărat, dar economia americană a devenit tot mai performantă și, după cum am văzut, opinia unora dintre conducătorii ei – a lui Alan Greenspan, de exemplu – este că noua perioadă de creștere economică ar putea fi doar la început. În același timp, economia germană are probleme și, odată cu ea, întreaga Europă dezvoltată, cel puțin în această perioadă de început a secolului al XXI-lea. Mai mult, polul asiatic al modelului renan, Japonia, are încă și mai mari probleme, făcând ca îngrijorările lui Michel Albert față de capitalismul american și optimismul său față de cel renan să nu fie confirmate de evoluțiile reale din ultimul deceniu. Dar, aici, nu este important dacă Michel Albert a avut dreptate în privința modelului de capitalism care a avut, până la urmă, succes. Se poate spune chiar că modelul american de capitalism, adus la extrem de Ronald Reagan și George Bush a infirmat până la urmă prognozele pesimiste tocmai pentru că a preluat o parte din filosofia modelului renan în timpul administrației conduse de Bill Clinton și a remodelat acțiunea statului american. Important este că, în opinia sa, diferite tipuri de capitalism, dau naștere la tipuri diferite de stat.

Până la urmă, trăsăturile statului se explică prin trăsăturile societății. Iar, dintre trăsăturile societății, cele ale economiei sunt considerate a avea prioritate. La rândul lor, guvernările, care nu sunt decât modalități de utilizare ale statului de către diferitele grupuri din interiorul clasei politice, vor modela statul în așa fel încât să preserve și să faciliteze dezvoltarea caracteristicilor fundamentale ale societății.

Statul împotriva societății

Nu întotdeauna se întâmplă însă așa. La începutul secolului al XVIII-lea, țarul Petru I al Rusiei obligă clasa conducătoare a societății ruse să-și taie bărbile și să poarte haine europene, ca parte a procesului de modernizare a societății rusești pe care o declanșase. Pare o acțiune deopotrivă minoră și comică, dar la vremea ei a șocat societatea rusească și a fost privit ca un act de ostilitate din partea țarului împotriva acesteia. Petru I nu a modificat radical structurile economice și sociale ale țării sale, așa că această intervenție a statului împotriva unora dintre caracteristicile societății, limitată nu justifică încă titlul acestui capitol.

Dar s-au întâmplat, în istorie, lucruri mai grave. În 1947, guvernul român condus de partidul comunist schimbă forma statului român, transformându-l din monarhie constituțională în republică. Șase luni mai târziu, noul stat atacă și distruge însăși esența societății semi-capitaliste care se dezvoltase în România – are loc naționalizarea tuturor mijloacelor de producție, întregul capital din societate trecând în proprietatea statului. Statul comunist nu își extrage trăsăturile din caracteristicile societății pe care o guvernează – cel puțin nu la început, atunci când statul era comunist, iar societatea era bazată pe proprietatea privată asupra pământului și capitalului¹. Și nici noua „contraelită politică”² aflată la guvernare nu exprimă vreo tendință socială dezvoltată „natural” în societatea românească.

Statul comunist își extrăgea caracteristicile dintr-o ideologie, cea comunistă, de altfel puțin răspândită și acceptată în societatea românească din acea vreme. Ideologia comunistă își avea originile în teoria economică și socială construită de Karl Marx în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Karl Marx era convins că statele și politicienii care le conduc depind – în ceea ce gândesc și în ceea ce fac – de caracteristicile societății din care fac parte. Cum societatea capitalistă, care tocmai se năștea, era dominată economic și social de clasa capitaliștilor, Marx considera că și statul este dominat politic de aceeași clasă, chiar dacă nu direct, prin preluarea de către capitaliști a funcțiilor de conducere politică în stat. Marx mai considera că, în timp, capitaliștii își vor pierde importanța economică în favoarea clasei proletarilor industriali care, în calitatea lor de clasă socială dominantă în societate vor prelua conducerea statului și vor guverna o societate fără clase sociale.

---

¹ Ionescu, Ghiță, 1994, *Comunismul în România*, Litera, București

² Tănase, Stelian, 1998, *Elite și Societate*, Humanitas

Această teorie a fost modificată la începutul secolului al XX-lea de V. I. Lenin. Lenin¹ a teoretizat că proletariatul nu trebuie să aștepte ca clasa capitaliștilor să devină mai întâi dominantă în societate (în Rusia acest lucru încă nu se întâmplase) și apoi să-și piardă importanța economică, pentru ca proletariatul să pună mâna pe puterea politică. Ba mai mult, nici măcar nu trebuie așteptat ca proletariatul să-și dorească puterea politică și să vrea să schimbe societatea. După Lenin, un grup mic de politicieni care acționează în numele proletariatului poate schimba societatea prin forță, dacă pune mâna pe puterea politică și utilizează împotriva societății capitaliste puterea statului. În 1917 el și-a pus în practică teoria, răsturnând „Guvernul provizoriu” condus de Kerenski și instalând micul grup de politicieni bolșevici la conducerea statului rus. Lenin a fost o personalitate charismatică – după definiția lui Max Weber – dar revoluția rusă nu a fost deloc rezultatul acțiunii maselor populare ce se supuneau autorității unei personalități charismatice. Sau, procesul revoluționar din Rusia poate fi descris în acești termeni cel mult până la răsturnarea guvernului provizoriu, adică în octombrie (noiembrie) 1917, la care a participat un număr relativ mic de oameni. Din acel moment, revoluția rusă a fost condusă prin intermediul statului, utilizând instituțiile acestuia și toată autoritatea și legitimitatea care putea fi dată de stat.

Transformările comuniste ale societății rusești care au urmat au ilustrat apoi cât de eficientă poate fi acțiunea statului împotriva societății, dacă conducătorii statului sunt hotărâți să nu țină seama în nici un fel de caracteristicile societății. Societatea rusească a fost schimbată radical, devenind societatea sovietică. Abia după aceea se poate vorbi de o schimbare în raporturile dintre stat și societate, societatea începând să-și pună amprenta ei asupra statului, astfel încât statul se prăbușește în momentul în care societatea nu mai acceptă comunismul.

Statul român rezultat din revoluția din decembrie 1989 nu a fost nici el un produs în primul rând al societății românești. Poate fi considerat mai degrabă un produs al societății românești noua structură de putere politică care se constituie semi-spontan prin organizarea de comitete ale Frontului Salvării Naționale în întreprinderi și instituții, care se auto-declarau sucursale ale Consiliului Național al Frontului Salvării Naționale, care-și asumase puterea politică în țară în după-amiaza de 22 decembrie 1989. Or, toată această rețea de comitete ale salariaților, care subordona managementul tehnic și administrativ și avea o structură tipic comunistă – ea reproducea sistemul de „Consilii ale Oamenilor Muncii” care, formal, conduceau instituțiile ca un soi de Consilii de Administrație în timpul regimului comunist – nu era decât de puțin o expresie a tendinței „naturale” a

---

¹ Lenin, V. I., 1956, **Statul și Revoluția**, în *Opere*, vol. 25, ESPLP, București

populației spre democrația de tip liberal, bazată pe societate civilă, pe pluripartidism, pe alegeri libere, etc. A fost nevoie ca statul democratic, în virtutea unor opțiuni mai degrabă ale micului grup de politicieni de la vârf, decât ale societății, să desființeze aceste organizații construite pe scheletul locurilor de muncă și să stimuleze formarea de partide politice în forma lor tradițională.

Iar apoi, statul democrat constituit a trecut la transformarea capitalistă a economiei – așa cum cu jumătate de secol mai devreme trecuse la transformarea socialistă a acesteia – din nou fără ca o asemenea transformare să exprime o presiune sau tendință a societății. La început cel puțin, nici salariații și nici chiar managementul economiei de stat nu deveniseră forțe sociale în direcția privatizării capitalului și acest lucru s-a văzut cu claritate în primii ani ai tranziției – 1990 – 1991.

Cel puțin în România și cel puțin la începutul tranziției, statul a acționat împotriva societății, producând schimbări radicale în societate în numele unor idealuri politice care aparțineau cu siguranță echipei de politicieni reformiști care conduceau statul, dar este cel puțin îndoielnic că se întemeiau, reluând formularea lui Talcott Parsons, în structurile sociale ale societății românești de după revoluție.

Statul poate fi utilizat ca instrument de schimbare a societății de către grupuri de oameni care nu numai că nu exprimă politic tendințe sau caracteristici ale societății, dar chiar se opun acestora. Succesul unei asemenea întreprinderi depinde de capacitatea transformărilor introduse de a transforma micul grup de „modernizatori” într-o clasă politică prin construirea unei baze sociale pentru noua guvernare. În felul acesta, raportul dintre stat și societate tinde să se așeze din nou în albia clasică în care societatea produce statul.

Revoluțiile sau societatea împotriva statului

Oare nu se poate ridica și societatea împotriva statului? În istorie, asemenea contestări de către societate ale statului, ca formă nu de administrare, ci de organizare politică a societății se numesc revoluții. Unele dintre ele sunt victorioase și atunci avem de a face cu remodelări ale organizării politice a societății și cu schimbări semnificative în sistemul politic. Karl Marx credea, pe baza înțelegerii revoluțiilor europene de la jumătatea secolului al XIX-lea și în spiritul acestora, că societatea civilă – adică organizarea economică și socială a societății – evoluează mai repede decât structurile politice și sociale, tributare propriilor tradiții și mai capabile de auto-reproducere decât restul societății. În momentul în care contradicția dintre dezvoltarea societății civile și

dezvoltarea formelor sale de organizare politice atinge un nivel critic, societatea se ridică împotriva statului și îl transformă, impunând o nouă formă de organizare socială¹.

Avem de a face aici cu o aplicare la un caz particular a teoriei generale a determinării statului sau a organizării politice a societății de către societatea însăși, marea producătoare a raporturilor reale – economice, în primul rând – de putere, a ideilor și convingerilor oamenilor și, pe baza acestora, a relațiilor lor politice.

Această teorie este infirmată de cel puțin două realități empirice care nu pot fi ignorate. În primul rând, de capacitatea statului – adică a clasei politice – de a acționa împotriva societății, caz deja studiat. În al doilea rând, de revoluțiile post-comuniste din Europa de Est, în care schimbarea politică nu a avut loc ca urmare a schimbărilor de raporturi de putere în societate, ci tocmai pentru a permite schimbarea acestor raporturi de putere. În plus, la sfârșitul secolului al XX-lea, globalizarea atât a relațiilor economice, cât și a celor politice a jucat un rol mult mai important decât în secolul al XIX-lea.

Marea lecție sociologică a revoluțiilor, deopotrivă cele comuniste și cele anti-comuniste, ale secolului al XX-lea, este că, în configurarea societăților, clasele politice joacă un rol mult mai semnificativ decât acela de simplu reflex al realităților societății civile. Ele pot lua inițiative, pot pierde inițiative și, în general, devin un factor de determinare a societăților și a statelor cu un grad de autonomie ridicat. Multă vreme s-a crezut că evoluția societăților este determinată de voința, uneori capriciile, alteori caracteristicile de personalitate ale conducătorilor lor politici. În secolul al XIX-lea, pe fundalul dominației absolute a teoriilor deterministe ale fizicii și ale teoriilor evoluționiste ale biologiei, determinarea personală a societăților a fost înlocuită de evoluția inexorabilă a infrastructurilor. În mare parte a fost ignorat faptul că, în cazul societăților, infrastructurile sunt ele însele rezultate ale acțiunii umane, iar oamenii sunt nu numai determinați, dar acționează și în virtutea unor scopuri pe care și le propun singuri. Revoluțiile sunt momentele în care aceste scopuri depășesc determinarea realității și, din această cauză, prezintă un interes de cunoaștere cu totul special.

Revoluțiile din țările comuniste, unele victorioase – în Europa de Est – altele nu, în China de exemplu, dovedesc că în tradiționalul conflict paradigmatic dintre Karl Marx și Max Weber nici unul dintre ei nu greșește esențial și nici nu unul dintre ei nu are în întregime dreptate. Revoluțiile arată că societățile se mișcă în funcție de ceea ce sunt, dar că oamenii – grupuri de oameni orientați către scop – pot modifica această mișcare.

---

¹ Marx, Karl, **Luptele de clasă în Franța**, în K.Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, Editura Politică, București

Revoluția română din decembrie 1989

Pe 22 decembrie 1989, mulțimea adunată pe străzile din jurul sediului Comitetului Central al PCR, nu reprezenta altceva decât societatea ridicată împotriva clasei politice comuniste. Cu o seară înainte nu fusese decât o mișcare protestatară a unora mai nemulțumiți, mai curajoși și, poate, mai informați. Nu fusese încă o ridicare a societății, deși de aproape o săptămână orașul Timișoara nu mai era sub autoritatea statului, ci a societății civile constituite spontan, adică a populației care înfruntase – și atacase – armata și forțele de ordine și rezistase represaliilor. Mulțimea de pe străzile Timișoarei nu a reușit să se organizeze politic. Avea proprii săi lideri, cei care avuseseră curajul să iasă din anonimat și să înfrunte nu doar ca membrii ai unei mulțimi revoltate, dar și individual, statul și puterea politică reprezentată de politicieni, ofițeri ai armatei și conducători ai securității. Dar, acești lideri nici nu aveau un program politic clar, nici nu reușeau să comunice cu restul țării suficient pentru a provoca o ridicare în masă în sprijinul lor.

La București, după înăbușirea prin intervenția în forță a armatei a manifestațiilor din 21 decembrie, a doua zi, cea mai mare parte a populației orașului a fost pe străzi, manifestând împotriva lui Ceaușescu și a apropiaților săi. Nicolae Ceaușescu era atunci și conducătorul politic absolut al României, secretar general al Partidului Comunist Român, dar și președintele statului român. Ridicarea populației împotriva lui Ceaușescu era însă o mișcare îndreptată împotriva sistemului politic, inclusiv a statului socialist. Nu împotriva oricărui fel de stat, nu împotriva României ca stat național – așa cum, de exemplu, mișcările de eliberare națională au fost îndreptate împotriva metropolei ca stat – ci împotriva formei politice a statului comunist totalitar. Manifestanții provoacă fuga dictatorului și a soției sale, cele două simboluri ale comunismului și dictaturii și, odată cu aceasta, devin victorioși.

Faptul că ajunseseră simboluri se datora propriei propagande, care aruncase în anonimat ansamblul clasei politice comuniste – făcând-o să se confunde fie cu partidul comunist, care număra peste 3 milioane de membri – fie cu activiștii de partid, reduși la statutul de simpli salariați ai celei mai mari birocrății din România. Ca urmare a rolului simbolic asumat și a caracterului extrem de centralizat al dictaturii personale, fuga lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu din București a echivalat cu capitularea clasei politice și cu prăbușirea nu numai a dictaturii, dar și a comunismului. Din punctul de vedere al sociologiei politice este un caz interesant de prăbușire a unui întreg regim politic odată cu prăbușirea conducătorului său, asemănător cu prăbușirea regimului politic fascist în Italia odată cu

arestarea lui Mussolini sau cu prăbușirile altor regimuri dictatoriale odată cu înfrângerea sau umilirea dictatorului.

Ceea ce a alimentat nenumărate speculații despre revoluția din decembrie, referitoare la comploturi, lovituri de stat, manipulări ale populației etc., pornește, pe de o parte, de la o înțelegere cotidiană cu totul specială a revoluției, iar, pe de altă parte, de la realitatea că a venit un moment, în desfășurarea protestelor mulțimii împotriva clasei politice, în care instituțiile statului au refuzat să mai aducă la îndeplinire deciziile clasei politice și au trecut la îndeplinirea deciziilor luate de mulțimea răsculată sau de cei care pretindeau că sunt reprezentanții acesteia.

Concepția cotidiană despre revoluție este că societatea civilă, exasperată de abuzurile, erorile sau relele intenții ale clasei politice aflată la guvernare, se ridică împotriva „asupririi” și a reprezentanților acesteia în mod spontan. O revoluție este descrisă în gândirea cotidiană ca fiind în esență o mulțime ridicată împotriva instituțiilor puterii și, mai ales, a instituțiilor represive ale statului, cele la ajutorul cărora apelează în momentele de contestare clasa politică: poliție, armată, tribunale, etc. Această mulțime nu este doar furioasă. Ea este animată de valori, convingeri, idei care exprimă interesele generale ale societății și care se opun valorilor, convingerilor și ideilor asociate vechii organizări politice, considerate a reprezenta interese opuse celor ale societății în ansamblul ei. În plus, mulțimea are conducători, care apar spontan din rândurile ei sau sunt recrutați dintre propovăduitorii ideilor contestate ale vechii puteri și care preiau direcționarea politică a acțiunilor mulțimii. În sfârșit, într-un mod misterios, mulțimea reușește să înfrângă forțele de represiune și creează o nouă formă de organizare politică a societății, care o înlocuiește pe cea veche.

Această concepție cotidiană cu privire la revoluție a avut succes și a ajuns extrem de răspândită în primul rând pentru că reproduce experiențele participanților la mari mișcări de revoltă populară care ajung să provoace schimbări politice majore, cu consecințe la fel de majore asupra organizării sociale. În același timp, concepția cotidiană reproduce mecanismul de legitimare al liderilor politici ai revoluției, care se consideră și se prezintă în primul rând ca purtători de sens și de cuvânt ai mulțimilor.

Ion Iliescu, care a devenit, dintr-un disident mai puțin mediatizat, liderul politic al revoluției române în seara de 22 decembrie 1989, descrie revoluția în următorii termeni:

„În absența unei soluții pașnice de schimbare, societatea românească, aflată de multă vreme într-o opoziție surdă și tăcută față de aberațiile regimului, s-a văzut într-o situație

*limită, de explozie. Revoluția a fost categorică: demolând structurile statului totalitar dintr-odată, ca o lovitură de trăsnet ...*¹

Iar, propriul său traseu în cadrul revoluției, Ion Iliescu îl descrie:

*„o răscoală populară m-a propulsat în vârtejul acțiunii ce a dus la transformarea unei explozii sociale într-o cucerire cu caracter politic.”*²

Avem aici principalele caracteristici ale concepției cotidiene despre revoluții în general și despre revoluția din decembrie în particular: (1) *explozia spontană* a populației împotriva regimului politic; (2) *prăbușirea statului* care nu mai funcționează (în alte lucrări, această prăbușire a statului este asimilată cu fraternizarea armatei – cea mai puternică instituție represivă – cu manifestanții); (3) *liderii ca reprezentanți ai mulțimii*, al căror destin depinde mai puțin de ei, cât de mișcarea „naturală” a revoluției.

Această imagine despre revoluție este autentică, dar incompletă. Într-o descriere a revoluției de la Timișoara, din 16-22 decembrie 1989, făcută de unul dintre participanții de frunte la aceasta, Claudiu Iordache, întâlnim principalele elemente ale unei revoluții în desfășurarea ei spontană.

„Revoluția s-a arătat a fi un fenomen la fel de natural ca viitura din 1970, ori cutremurul din 1977!...De fapt, în șaisprezece seara a trebuit să aflăm că dictatura are o musculatură de paie. Trupe de scutieri au șarjat, fără convingere, o mulțime neobișnuită să se bată pentru logica ei; mașinile pompierilor s-au gripat pe rând, dispozitivul represiv s-a clătinat curând ...În noaptea ce a urmat, timișorenii au învățat să atace, să se replieze, să revină, să aibă pierderi, să cânte, în coruri impresionante, imnurile religiei libertății, să reziste, să sângereze, altfel spus, să se bată! ...o coloană de manifestați a fost șarjată pe Calea Torontalului de către trupe...După clipe de panică, timișorenii au contraatacat, și soldații au rupt-o la fugă. După care s-au întors Ei, am fugit Noi....Aud și acum acea voce din șaisprezece: „Mitică, unde te-ai ascuns, fricosule?”, aud și acum chemările femeilor: „Nu plecați! Nu plecați!”, aud și acum țipătul gătit al nevestei care a născut în Piața Operei ...Împușcăturile au izbucnit în șaptesprezece după-amiaza! Au continuat toată seara și toată noaptea. Unele spitale n-au deschis la apelul răniților. Panica și furia. Cruzimea și răzbunarea. Însemnele comuniste ale autorității au fost sfărâmate. Ceaușescu, în efigie, a fost târât în noroi. Opere lui incendiate. Au apărut baricadele. Primele ciocniri: care pe care! Liderii naturali au preluat conducerea coloanelor...Nimic nu mai putea menține sub control

---

¹ Iliescu, Ion, 1994, *Revoluție și reformă*, Editura Enciclopedică, București, p. 13

² op. cit. p.17

orașul acoperit de revoltă. Cartierele muncitorești fierbeau. ...Asediată zi și noapte, izolată, însingurată, Timișoara a asistat cu stupoare la enorma somnolență românească din jurul ei....Suntem în amiaza, incendiată de un soare vărat, a unui 20 decembrie 1989. În orele următoare se va încheia o experiență unică în cazuistica insurecțională a României: Întemeierea balcoanelor! Spații din totdeauna privilegiate, puse exclusiv la dispoziția nomenclurii, balcoanele au constituit tribuna și vitrina puterii. ... Balconul Operei! La ora 13, încă era păzit de către trupe regulate ale armatei. ...Veniseră acolo mii de timișoreni, formând spontan o falangă ce înainta pas cu pas, strivind aproape de ziduri un pluton de soldați ezitanți ... Deodată echilibrul s-a rupt! Noi am înaintat și militarii s-au risipit care încotro. Primii pătrunși în clădirea Operei au ajuns curând și în balconul ei. ...După care, noi, ceilalți câțiva, am rostit, pe rând, cuvântul exploziv: libertate! ...Curând după acest moment, cei de sus au cerut celor de jos să participe, prin delegați, la coagularea primelor Consilii ale Revoluției. Și oamenii au început să sosească, formând din abundență acel prim Comitet a cărui conducere provizorie a avut-o întâiul sosit, Lorin Furtuna!... După care, acolo sus, au urmat căutări febrile ale unei formule de rezistență, ca și schițarea unui proiect politic alternativ, ca și încercarea, plină de stângăcii, de a-l pune în practică ...Pe neașteptate, idei importante, fără autori concreți, au dus, în cele din urmă, la alegerea soluției rezistenței în Piața Operei, făcută cu puțință prin lucrarea solidară a tandemului jos-sus (cei de jos hrănind continuu puterea celor de sus...). ... Într-un alt balcon, își emancipa temeritatea o altă echipă de șoc în tratative directe cu slugile dictaturii! Cele două balcoane vor comunica între ele câteva ceasuri mai târziu, din păcate într-o reciprocă neîncredere...De fapt, până la urmă, problema de rezolvat – prozaic spus – a fost doar una singură: cum să faci o revoltă să devină o revoluție fără a lăsa ca revolta să decadă într-o răzmeriță... După instalarea în balconul Operei ...ideile au sosit: formarea Frontului Democratic Român, proclamația, programul său politic, declararea grevei generale, acțiuni necontestabile ce au coalizat energia schimbării în Timișoara. Cum am afirmat anterior, după 20 decembrie la Timișoara s-a instaurat puterea Revoluției! Autoritățile comuniste s-au ascuns într-o ceață neverosimilă. ...Recunosc că în atmosfera claustrantă a balconului am tânjit nu o dată după cel mai neînsemnat semn de solidaritate din partea garnizoanei locale. ...Dar el nu a venit două zile și două nopți. Retrasă în cazărmi, armata a ruminat la răspunderile ei. În 22 dimineața, însă, gărzile au condus în balcon un maior...În numele unității militare din care venise, el ne-a asigurat de sprijinul camarazilor săi. În acel moment am simțit că victoria e sigură!”¹

---

¹ Iordache, Claudiu, 1997, *Isus s-a născut la Timișoara*, în *Singur între români*, Editura IRINI, București,

Descrierea făcută de Claudiu Iordache, poate cea mai bună care poate fi făcută, este autorizată nu doar de directa sa participare la miezul evenimentelor din Timișoara, căci Claudiu Iordache a fost unul dintre oamenii împinși, fără voia lor, în postura de lideri ai mulțimii și ai unei mișcări care devenea politică. Descrierea aparține unui observator atent al esențialului, antrenat să înțeleagă și să-și explice lumea din jur și cu talentul de a comunica atât factualul cât și semnificația sa.

Putem identifica câteva etape în modul în care s-a desfășurat revoluția.

- *Revolta mulțimii* împotriva unui act de autoritate;
- *Rezistența* la represiune și scăderea represiunii ca rezultat al rezistenței. Mulțimea rămâne în stradă și succesul contestării mărește sprijinul acordat de populație și reduce eficiența încercărilor de reprizare.
- Organizarea spontană a mai multor *centre de conducere*. La Timișoara centrele de conducere ale revoluției s-au înființat în Balcoanele din piețele publice (de unde liderii puteau comunica cu populația care-i sprijinea). La început, rolul centrelor de conducere este de a menține *coeziunea mulțimii*.
- Centrele de conducere încep să-și organizeze o *infrastructură* minimă („gărzile revoluției” de la Timișoara). În acest moment, liderii revoluției dispun de o structură de execuție, dar ea nu poate acționa decât în relație cu mulțimea contestată.
- *Cooperarea* diferitelor centre de conducere pentru menținerea mulțimii în stare activă.
- *Politizarea* contestării. Conducătorii formulează principii politice noi și obiective ale revoluției, acceptate de mulțime. Legitimarea prin mulțime este completată prin legitimarea ideologică explicită.
- *Momentul de echilibru*: clasa politică nu mai are legitimitate, dar stăpânește încă statul. Invers, revoluționarii au autoritate asupra mulțimii, dar nu controlează încă statul.
- *Ruperea echilibrului*: instituțiile statului – în primul rând armata – recunosc autoritatea revoluționarilor și resping, ca nelegitimă, autoritatea vechii clase politice.

Aceste etape ale revoluției de la Timișoara pot fi regăsite și în cazul revoluției de la București. Revolta mulțimii a fost declanșată de și în timpul manifestației organizată de partidul comunist în sprijinul lui Nicolae Ceaușescu. Ea se transformă într-un șir de

manifestații împotriva sa și, ulterior, a întregii clase politice comuniste românești. Eficiența represiunii din noaptea de 21-22 decembrie a fost contracarată de rezistența mulțimii la represiune. A doua zi de dimineață străzile Bucureștiului s-au umplut de coloane de protestatari. În fața amplificării contestației, represiunea s-a restrâns, armata renunțând să mai tragă în manifestanți în ziua de 22. Mai multe centre de conducere ale mulțimii au apărut în momentul în care s-a putut stabili o cale de comunicare între manifestanți și liderii spontani ai acestora: la Televiziune, în balconul clădirii Comitetului Central al P.C.R. Aceste centre s-au reunit într-o conducere comună a revoluției în după-amiaza zilei de 22 decembrie. „Gărzile revoluției” au apărut imediat și la București, asigurând un minim de ierarhie în conducerea revoluției și o structură de autoritate. În cadrul revoluției de la București, ruperea echilibrului s-a realizat în momentul în care armata a primit ordinul să se retragă în cazărmi. Securitatea și poliția se pare că se auto-dezarmaseră mai devreme, în încercarea de a preveni un val de violențe la adresa lor.

Spre deosebire de revoluția de la Timișoara, care o precedase, revoluția de la București a avut un program politic minim – demisia lui Nicolae Ceaușescu – încă de la începutul manifestației. Obiectivul politic fusese creat la Timișoara și preluat la București. Diferența dintre prima etapă a revoluției timișorene și prima etapă a revoluției de la București a fost că, la Timișoara, a fost nevoie de o perioadă de timp – și de confruntări – ca mulțimea să-și formuleze un obiectiv politic. La București, acesta exista deja. În alte revoluții – revoluția franceză din 1789 sau cea rusă din 1917, de exemplu – el este formulat anterior de teoreticieni sau ideologi ai schimbării și preluat de mulțime.

Revoluțiile sunt rare în istorie și au fiecare un specific al lor, generat atât de specificul societății în care se petrec, cât și de cel al conjuncturii în care au loc. O particularitate a revoluțiilor din România – pentru că la Timișoara și la București au avut loc două revoluții – este că nu au fost precedate de o inițiativă politică, cel puțin nu de una care să fie cunoscută mulțimilor contestatate și care să o orienteze. Inițiative politice cu rol orientativ existau în țările comuniste din jurul României și ele au avut desigur un rol important în configurarea obiectivelor revoluțiilor românești. Ca urmare, revoluția română din 1989 nu a avut alți conducători, decât pe cei care au fost propulsați de mulțimea contestatară. Cu 140 de ani mai devreme, în 1848, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, încercările de revoluție politică de atunci avuseseră și o ideologie și conducători. Conducătorii fuseseră organizați politic și dezvoltaseră o ideologie în mare parte inspirată din cea a revoluției franceze. Ca urmare, ea a preluat orientarea revoluției imediat după izbucnirea ei.

O altă particularitate a revoluției române este că a fost o revoluție fără dușmani. Clasa politică comunistă a opus o rezistență mai degrabă simbolică. Un proces de descompunere internă, început cu mai mulți ani înaintea revoluției, o făcuseră nu doar ineficientă, dar generase și lipsită de voința de a apăra un regim politic care, teoretic cel puțin, îi aparținea¹. Victoria revoluției române a fost aproape obligatorie. Nu numai că nu mai avea cine să opună voinței politice de schimbare o voință politică a reproducerii sistemului. Dar însăși clasa politică comunistă era mai degrabă susținătoarea tacită a unei inițiative de schimbare decât apărătoarea statu-quo-ului. Înăbușirea mișcării de protest a studenților în China de către armată, menținerea regimului comunist în Cuba în ciuda presiunilor externe îndreptate împotriva lui au dovedit că o clasă politică poate opune o rezistență îndârjită și eficientă tendințelor revoluționare, dacă nu este dezbinată de lupte interne, este bine condusă, reușește să mențină sprijinul unor grupuri sociale importante din societate și dispune de voința politică nu doar de a rezista la putere, ci și de a menține societatea în coordonatele alegerilor politice fundamentale de până atunci.

Ceea ce a deosebit revoluția din România de revoluțiile din alte țări comuniste a fost faptul că această voință politică de schimbare s-a născut în majoritatea țărilor comuniste europene înaintea declanșării revoluției, fie în interiorul clasei politice comuniste, ca în Ungaria sau Cehoslovacia, fie în societatea civilă, ca în Polonia, unde sindicatele muncitorești și biserica catolică au jucat un rol important în educarea politică a populației și în stimularea contestării clasei politice. În România, însă, voința politică de schimbare a regimului politic și apoi a întregii societăți s-a format în timp, după victoria revoluției. Obiectivul inițial al mulțimii protestatatoare a fost limitat la demisia lui Nicolae Ceaușescu și înlăturarea micului grup de conducători comuniști care se identificaseră cu acesta. Faptul că partidul comunist s-a auto-dizolvat prin neparticiparea nici la susținerea, nici la schimbarea lui Nicolae Ceaușescu, iar toți comuniștii care au avut un rol în conducerea revoluției după înlăturarea acestuia au acționat ca „simpli cetățeni” și nu ca politicieni comuniști a împins revoluția către o structurare politică fără un partid comunist „cu față umană”, perioadă intermediară în alte țări foste comuniste. Mai mult, dispariția ideologiei comuniste odată cu partidul comunist, a anulat opțiunea pentru un „socialism cu față umană”, iar revoluția română a fost practic nevoită să adopte o soluție de reorganizare a societății în regim economic capitalist (după ce o organizase în regim politic democratic), în mare parte pentru că nu exista o altă opțiune care să fie sprijinită de populație. Cât de extins urma să fie acest regim economic capitalist a fost, dimpotrivă, o problemă care a

---

¹ Pasti, V., 1995, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, București, pp. 75-77

reprezentat miezul confruntărilor politice din întreaga perioadă a tranziției și nu este tranșată nici astăzi.

Revoluția română a mai evidențiat rolul esențial al capitalei într-un proces de răsturnare a regimului politic. Insurecțiile anti-coloniale și multe dintre revoluțiile născute din războaie civile în societăți din afara Europei, dovediseră că mișcarea contestatară, dezvoltarea ei politică și, eventual, armată și delegitimarea treptată a clasei politice pot începe în regiuni îndepărtate de capitală, adică de centrul politic și administrativ, dar nu au succes decât odată cu ocuparea capitalei și a instituțiilor statului. În România, revoluția de la Timișoara era deja victorioasă în oraș încă de pe 20 decembrie, dar această victorie a timișorenilor nu a dus la prăbușirea regimului și nici la fuga lui Ceaușescu. Dimpotrivă, orașul a fost izolat de restul țării, iar regimul a mai avut suficientă forță politică pentru a organiza mitingul de pe 21 decembrie în favoarea sa. Ocuparea capitalei de către manifestanți a condus însă, în mai puțin de 24 de ore, la prăbușirea regimului politic și a forțat trecerea instituțiilor statului în subordinea politică a conducătorilor revoluției – ceea ce la Timișoara nu s-a întâmplat.

O caracteristică pe care revoluția din România a evidențiat-o în mai mare măsură decât revoluțiile din alte țări comuniste europene, dar care a fost prezentă peste tot este rolul decisiv jucat de muncitori și de armată în determinarea succesului revoluției. În esență, revoluția a fost învingătoare în momentul în care armata a recunoscut autoritatea politică a conducătorilor revoluției, negând autoritatea politică a clasei politice de până atunci. Studiind desfășurarea și înfrângerea revoluțiilor europene din 1848, Engels ajunsese la concluzia că tehnologia militară modernă – cea din vremea lui – a făcut deja imposibilă victoria unei revoluții după modelul revoluției franceze din 1789, în care, populația răzvrătită a câștigat confruntarea cu trupele regulate pe străzile Parisului. În 1848, dimpotrivă, armata a zdrobit protestatarii care reușiseră să se înarmeze și să opună rezistență într-o formă popular-înarmată. Un secol și jumătate mai târziu, observația lui Engels era cu atât mai adevărată. O mulțime contestatară, chiar dacă încearcă să răstoarne prin forță un regim politic va pierde confruntarea cu armata în cazul în care se ajunge la o asemenea confruntare. Cu numai câteva luni înaintea revoluției din România, acest lucru fusese dovedit cu prisosință în China. Mai târziu, confruntarea dintre Boris Elțîn și Parlament, la Moscova, va fi tranșată tot de armată. Pe scurt, o revoluție este victorioasă sau înfrântă în funcție de atitudinea armatei față de revoluție.

Pe de altă parte, atitudinea armatei depinde de puterea de legitimare a clasei politice. În țările comuniste, legitimarea regimului politic comunist era întemeiată în sprijinul acordat acesteia de către clasa muncitoare. În momentul în care muncitorii s-au ridicat împotriva

regimului, această legitimare s-a spulberat, iar armata a trebuit să aleagă între o clasă politică lipsită de sprijin popular și o mulțime dezorganizată de contestatari. Decizia conducătorilor militari de a sprijini revoluția în loc să o zdrobească a fost decisivă pentru victoria revoluției în 22 decembrie 1989.

Or, tocmai această decizie, însoțită de decizia practic a tuturor instituțiilor statului de a nu mai susține nu numai pe șeful statului, dar nici regimul comunist ca atare, este cea care a generat numeroasele speculații legate de faptul că în România nu a avut loc o revoluție „adevărată”, ci doar o lovitură de stat, căreia i s-a dat aparența unei revoluții. În realitate, dacă o schimbare politică este o lovitură de stat sau o revoluție depinde nu de forma în care are loc schimbarea, ci de consecințele sale. O schimbare politică este o revoluție atunci când, în urma ei, se schimbă alegerile fundamentale ale clasei politice. Or, în decembrie 1989, în România, în urma revoluției din decembrie 1989, sistemul de organizare politică a societății, bazat pe dominația partidului comunist asupra statului, precum și sistemul de organizare socială a societății, bazat pe proprietatea statului asupra capitalului și pe distribuirea de către stat a rezultatelor producției, a fost înlocuit cu un alt tip de sistem politic – cel democratic – și de o altă formă de organizare socială, bazată pe proprietatea privată asupra capitalului și pe distribuirea de către piață a rezultatelor producției.

Comunicatul către țară al Consiliului Frontului Salvării Naționale, publicat pe 22 decembrie 1989, prima exprimare coerentă a obiectivelor revoluției desființa toate organismele de conducere existente ale statului și formula 10 obiective între care primul era „Abandonarea rolului conducător al unui partid și statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ” – care anunța schimbarea de regim politic – iar al patrulea anunța „Restructurarea întregii economii naționale ...și promovarea liberei inițiative și a competenței” o formulă destul de palidă pentru ideea, încă vagă, a restructurării sociale și economice.

Ca urmare, revoluția din decembrie 1989 a fost o revoluție chiar „mai adevărată” decât altele pentru că a schimbat nu doar o formă de organizare politică cu alta, ca, de exemplu, în cazul înlocuirii dictaturii cu un regim democratic în Spania (1975) sau în Portugalia (1974), ci și o schimbare a organizării sociale.

Cât de îndepărtate de concepția mai degrabă hollywoodiană despre revoluție poate fi o revoluție „adevărată” o dovedește revoluția spaniolă, care a condus de la dictatura de tip fascist a lui Franco, la monarhia constituțională a lui Juan Carlos I. Căci, schimbarea de regim politic a fost decisă de dictatorul însuși încă din 1969, când l-a desemnat formal pe Juan Carlos drept viitor rege al Spaniei. Invers, oricât de spectaculoasă a fost intervenția

armatei ruse în favoarea președintelui Elțîn și împotriva Parlamentului rus în octombrie 1993, nu a fost o revoluție, căci nici o schimbare de regim politic nu a avut loc ca o consecință a ei.

Al doilea motiv pentru care revoluției din decembrie 1989 i s-a contestat caracterul de a fi fost „autentică” l-a reprezentat ceea ce a fost denumit drept „conservare” a fostelor elite ale societății comuniste. O bună parte dintre liderii politici de după decembrie 1989 erau foști lideri ai partidului comunist, înlăturați de la putere de echipa condusă de Nicolae Ceaușescu. Ceea ce făcea ca revoluția din decembrie 1989 să apară mai degrabă ca o mișcare politică condusă de comuniștii primului „val” (al perioadei Gh. Gh. Dej) împotriva comuniștilor celui de al doilea „val” (al perioadei Nicolae Ceaușescu). În privința grupurilor de putere – din armată, justiție, administrație, și mai ales din economie – schimbarea membrilor elitei a fost chiar mai redusă, cea mai mare parte a elitelor rămânând în ansamblu neschimbată, chiar dacă și-a rotit oamenii pe funcții. Această continuitate a elitelor a fost considerată anormală pentru o revoluție, dar aici problema „normalității” este o problemă falsă. În realitate, nu există o „normalitate” a revoluțiilor care sunt, de altfel, fenomene sociale și politice nereglementate. Există în schimb procesele de schimbare care se desfășoară în fiecare societate într-un fel specific. În România, cea mai mare parte a grupurilor de putere și-au menținut componența și și-au schimbat lent funcțiile și funcționarea. Unul dintre motive a fost pur și simplu inexistența unor elite alternative, mai ales în economie și în societate. Societatea românească nu era în situația în care să înlocuiască grupurile de putere dominate de o elită socială, cu grupurile de putere dominate de o altă elită socială, așa cum revoluția franceză i-a înlocuit pe aristocrați cu reprezentanți ai burgheziei, iar revoluția comunistă i-a înlocuit pe reprezentanții burgheziei cu proletari. De altfel, lipsa unei confruntări între elitele sociale a făcut ca revoluția – și apoi tranziția – să nu aibă adversari sociali semnificativi.

Până la urmă, dezbaterea despre caracterul autentic sau nu al revoluției din decembrie 1989 s-a dovedit a fi mai puțin o dezbateră științifică, cât o confruntare între legitimități între cele două tabere politice care s-au constituit imediat după revoluție, prima reprezentată de FSN, iar cea de a doua de partidele „istorice”, aliate mai târziu în CDR. FSN, care câștigase puterea imediat după căderea lui Ceaușescu pentru simplul motiv că viitorii săi membri au fost la momentul potrivit, la locul potrivit pentru a o prelua, s-a legitimat ca „un produs al revoluției”. „Istoricii”, care s-au organizat mai târziu nu puteau să revendice puterea deținută de FSN decât contestându-i legitimitatea de a o deține și au făcut asta pe calea contestării caracterului „autentic” al revoluției: dacă revoluția nu a fost „autentică”, atunci nici preluarea puterii nu a fost legitimă. Până la urmă, acest tip de

legitimitate, ca și acest tip de contestare a ei, s-a dovedit a avea un rol minor în evoluția politică a tranziției. Partidele politice au pierdut sau au câștigat sprijin electoral nu în funcție de succesul legitimării sau delegitimării prin revoluție, ci în funcție de abilități politice – de organizare, de comunicare și de guvernare – pe care le-au probat ulterior.

Un fenomen socio-politic semnificativ și care merită notat în legătură cu revoluția din decembrie 1989 este rata mică de succes sau simplă supraviețuire politică a liderilor formați spontan în timpul mișcărilor populare care au însoțit revoluția.

NOUA CLASĂ POLITICĂ A TRANZIȚIEI ROMÂNEȘTI

Evoluția contextului

În perioada care a urmat răsturnării comunismului în decembrie 1989, România a declanșat mai multe tranziții, dintre care trei sunt esențiale pentru configurarea unui nou tip de organizare a societății: tranziția politică, tranziția economică și socială și tranziția de integrare în structurile instituționale ale occidentului dezvoltat. În cei treisprezece ani care s-au scurs de atunci, acestea au evoluat în ritmuri diferite.

Tranziția politică a constat în principal în înlocuirea sistemului politic comunist bazat pe partidul politic unic cu sistemul politic democratic modern, bazat pe pluripartidism și pe alegerile libere și în reconstrucția instituțiilor politice și administrative ale statului astfel încât să se adapteze la noul sistem de putere. Noul sistem politic a trecut prin câteva probe importante, inclusiv cea a rotației la putere a partidelor reprezentând principalele tabere politice, și se poate considera că, devenind o țară democratică, România a încheiat tranziția politică.

Pe urmele tranziției politice, integrarea a făcut pași mari. De unde la începutul perioadei post-comuniste România era considerată o societate care încă oscilează politic între democrație, autoritarism și haos, iar ca stat între integrare și izolare, până la sfârșitul anului 2003, România a devenit țară candidată la aderarea la Uniunea Europeană, urmând ca aceasta să aibă loc în 2007 și țară invitată să adere la NATO. Începând cu 2002, România este o componentă a lumii democratice și capitaliste europene și transatlantice. Tranziția dinspre est spre vest a României, chiar dacă nu s-a încheiat încă, este cel puțin neîndoielnică și are perspectiva de a se încheia într-un termen relativ scurt.

Chiar și tranziția economică și socială, cea care a creat cele mai multe probleme pe parcursul ultimului deceniu poate fi considerată că a avansat substanțial. Societatea românească nu este nici mai bogată, nici mai prosperă la începutul noului secol în raport cu primii ani ai post-comunismului. Dar, cel puțin instituțiile economiei de piață au înlocuit fostele instituții ale economiei centralizate și planificate, proprietatea privată a înlocuit în mare parte proprietatea de stat și, treptat, societatea românească devine o societate în care economia funcționează aproximativ după regulile sistemului economic dominant al capitalismului. La rândul său, haosul generat de reformele structurale, mai

bine sau mai prost gestionate de guvernările succesive din ultimul deceniu, pare a începe să fie înlocuit de o funcționare mai stabilă a economiei. În patru ani consecutiv, economia românească a obținut creșteri economice notabile, într-o perioadă în care economia europeană și mondială au obținut creșteri modeste sau au stagnat. Reducerea inflației, menținerea sub control a deficitului bugetar și, în general, măsurile de stabilizare macroeconomică de după 1999 s-au dovedit eficiente și prima ducere la bun sfârșit a unui acord cu Fondul Monetar Internațional pare să fie confirmarea internațională că și economic tranziția românească se apropie, dacă nu de sfârșit, cel puțin de o altă etapă.

Toate aceste trei tranziții – tranziția politică internă spre democrație, tranziția internațională spre Occident și tranziția economică și socială spre economia de piață – au fost tranziții coordonate politic. România s-a schimbat pe parcursul anilor care au urmat revoluției din decembrie 1989 pe aceste trei direcții nu pentru că ele au fost direcțiile „naturale” ale evoluțiilor interne ale societății, ci pentru că clasa politică românească, indiferent cum s-a grupat în partide politice și dincolo de conflictele din interiorul său, a impus schimbările instituționale definitorii pentru aceste trei direcții. Principalul actor al tranziției post-comuniste românești a fost clasa politică, formată indiferent cum, după revoluție. În interiorul ei, guvernanții au jucat rolurile principale. Dar au fost, la rândul lor, presați, sprijiniți, direcționați, corecțați sau, uneori, deturnați de o pluralitate de alți actori – de la birocrăția de stat și până la intelectualitatea angajată politic și la organizațiile societății civile – care aparțin în egală măsură acestei clase politice.

Nu există nici un temei să nu presupunem că schimbările în continuare ale societății românești se vor realiza tot din inițiativa și sub coordonarea clasei politice. După doar ceva mai mult de un deceniu de schimbări structurale, societatea civilă românească este încă prea puțin activă în a promova ea însăși schimbări radicale în direcții care sunt nu numai noi și prea puțin cunoscute, dar uneori în gravă contradicție cu realitățile la care populația este, totuși, adaptată și pe care, de multe ori, tinde să le conserve. Clasa politică românească rămâne și în continuare factorul activ al transformărilor, iar sprijinul cel mai însemnat la care se poate aștepta din partea populației este ca aceasta: (1) să susțină politic direcțiile strategice ale programelor de reformă; (2) să suporte, cu stoicism, eșecurile, sinuozitățile și dificultățile perioadei; (3) să se adapteze rapid la condițiile create de noile instituții economice și sociale.

Printr-o coincidență, momentul calendaristic al schimbării secolului și mileniului coincide, în România, cu un moment de răscruce în evoluția clasei politice și a funcțiilor care îi revin. Clasa politică românească care coordonează tranziția a ajuns în etapa în care este necesară o schimbare a priorităților care îi guvernează deciziile și acțiunile. În acești

paisprezece ani de post-comunism, anumite niveluri au fost atinse, anumite ținte au fost depășite și trebuie formulate ținte noi. Deoarece procesul s-a desfășurat relativ continuu și deoarece în nici un domeniu al tranziției el nu este cu desăvârșire complet, atunci un asemenea diagnostic nu se impune de la sine nici clasei politice și nici populației. Cu atât mai mult cu cât însăși bătălia politică împinge diferitele componente în competiție ale clasei politice să fie mai degrabă critice și să listeze cu prioritate neîmplinirile decât realizările.

Dar tocmai o asemenea schimbare de etapă are loc în prezent și, dacă ea nu este corect înțeleasă și de către politicieni și de către populație, și unii și ceilalți riscă să rămână ancorati într-un proiect ale cărei obiective au fost deja depășite. Pe de altă parte, clasa politică românească se mișcă într-un context în care trebuie să țină seama de doi factori esențiali, de care depinde atât supraviețuirea ei ca clasă politică, cât și șansele de realizare ale obiectivelor tranzițiilor. Aceștia sunt populația României și comunitatea internațională a lumii democratice și dezvoltate. Cerințele, interesele, așteptările acestor doi actori formează contextul în care se desfășoară acțiunea politică, sintetizat în modul în care fiecare dintre aceștia evaluează desfășurarea de până acum a tranziției. Iar începând cu anii 2000, acest context se modifică semnificativ.

În general, confirmările internaționale sunt cele care permit evaluarea mai riguroasă a tranziției de până acum. La nivel național nu există un acord, nici între politicieni, nici între specialiști, și nici în interiorul populației cu privire la ce înseamnă tranziția și cum ne dăm seama că am terminat-o. Deoarece, în ciuda faptului că au existat numeroase proiecte de reformă, nu a existat un proiect social acceptat al tranziției, perioada care început după prăbușirea comunismului a fost încărcată cu cele mai diverse așteptări, care se întindeau de la refacerea societății burgheze și democratice românești a perioadei interbelice și până la dezvoltarea după chipul și asemănarea societăților europene occidentale dezvoltate, trecând inclusiv prin proiectul unei formule „originale” de organizare democratică și de prosperitate. Această diversitate de speranțe și așteptări a fost atât de mare și s-a menținut vreme atât de îndelungată încât singurul consens care s-a obținut în tot acest deceniu a fost opinia majorității populației cum că „țara se îndreaptă într-o direcție greșită”, consemnată de institutele de sondare a opiniei publice, indiferent de guvernare și indiferent de direcția în care se îndreapta țara. În ultimii șapte ani, din 1996 și până în vara lui 2002, doar într-un singur an (1997) a existat mai mult de jumătate din populație (52%) care să creadă că direcția în care se îndreaptă țara este cea bună¹. Ea

---

¹ IMAS, 2002, *Barometrul de opinie publică – iunie 2002*, FSD, București

exprima, însă, nu atât un acord politic al populației cu proiectele guvernării, cât speranța că o schimbare radicală de guvernare, care a avut loc în toamna lui 1996, înseamnă automat și o creștere a bunăstării populației.

Criteriul populației de evaluare atât a tranziției, cât și a direcției în care se îndreaptă țara este simplu și clar: creșterea bunăstării, exprimată în creșterea calității vieții. Iar populația nu se referă niciodată la trecut, ceea ce explică, de altfel, de ce rapoartele de activitate prezentate atât de des de politicieni nu au efectul scontat în obținerea suportului politic. Populația se referă întotdeauna la viitor. Aprecierea populației cu privire la direcția în care se îndreaptă țara nu a provenit din aprecierea traiului din acest an ca fiind mai bun față de anul trecut. De-a lungul celor șapte ani care au trecut din 1996 și până acum, procentul celor care considerau că trăiesc mai bine în anul respectiv față de anul trecut a atins o singură dată 19% (în mai 2001), în vreme ce procentele celor care cred, totuși, că direcția este bună oscilează în jurul a 30%. Ca și al celor care speră că, în anul următor, vor trăi mai bine decât în anul în curs. Altfel spus, evaluarea de către populație a tranziției se face pe baza speranțelor legate de viitor.

Integrarea sau contextul internațional

Evaluările internaționale sunt mai complexe. Ele țin cont atât de trecut, cât și de situația prezentă și, în plus, au la bază un set de indicatori referitori la obiectivele programelor de reformă. Nu în ultimul rând, evaluările internaționale sunt mai credibile – în România cel puțin – decât evaluările naționale. Ele au fost sintetizate într-o formulă care afirmă că: (1) România se află pe drumul cel bun; (2) Au fost făcute progrese importante în toate domeniile; (3) Mai sunt multe de făcut. Ceea ce poate foarte bine să însemne că tranziția post-comunistă s-a încheiat și că, în cazul în care ceea ce urmează mai este încă denumit tranziție, este vorba de o altă tranziție, care are cu totul alte obiective.

Anul 2003 a încheiat un proces atât de rapid, de radical și de bogat în consecințe pentru România, încât, uneori, tindem să-i estompăm semnificația pentru simplul motiv că este prea mare și că este mai ușor să vezi copacii, decât pădurea. Acest proces este denumit de regulă integrare europeană și atlantică, dar adevăratul său conținut este că România a fost înglobată în lumea occidentală, acea lume care, de când Imperiul Roman a distrus Cartagina (centrul de expansiune a civilizației orientale antice) și a cucerit Grecia (fostul centru de expansiune a civilizației europene) a fost, vreme de peste două milenii cea mai dinamică regiune de dezvoltare din istorie. În secolele II și III, Imperiul Roman a colonizat o parte din actualul teritoriu al României. În secolul XIX, porțiuni ale actualei României au fost cuprinse în periferia Imperiului Austro-ungar. Aceste tentative de

integrare au fost episodice și evident incomplete. Dar, în 2002, România a fost invitată în NATO, iar în 2003 UE a stabilit că aderarea la Uniune a României va avea loc în ianuarie 2007, iar aceste două evenimente echivalează cu faptul că România devine o parte a Occidentului, chiar dacă nu este, încă, occidentală. În toată istoria României nu a mai avut loc o schimbare atât de radicală și petrecută într-un timp atât de scurt.

În același timp, niciodată, în toată istoria sa, România nu a avut o situație mai favorabilă decât acum. Cu excepția coloniilor romane, niciodată nu au beneficiat statele românești și populația României de o securitate mai deplină ca cea de acum. Nici măcar atunci când România se afla sub protecția umbrelei nucleare sovietice, ca țară membră a Tratatului de la Varșovia, nu s-a aflată în condiții de securitate atât de lipsite de echivoc ca în prezent, întâi pentru că securitatea se limita la garanția distrugerii reciproce, iar apoi pentru că sentimentul general față de URSS în România era mai degrabă cel față de un cuceritor, decât față de un aliat.

Dar chiar mai importantă decât securitatea, este pătrunderea României în spațiul de civilizație occidentală. Chiar dacă România a declanșat un proces de asimilare a civilizației occidentale încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, concentrat mai ales în organizarea politică a societății și a statului și mai puțin în economie și viața socială, ea s-a aflat doar la periferia acestei civilizații, în acea zonă gri sau tampon, pe care occidentul încerca, atunci, să o construiască între propriul spațiu identitar și cel al altor civilizații. După destrămarea sistemului internațional comunist și declanșarea tranziției post-comuniste, atunci când a devenit necesară o redefinire a spațiului civilizației occidentale, românii s-au grăbit să se autoafirme ca aparținând occidentului, dar occidentul nu s-a grăbit să adopte o opinie de același fel.

„Paradigma civilizațională produce astfel un răspuns bine conturat și evident la întrebarea cu care se confruntă vest-europenii: unde se termină Europa? Europa se termină acolo unde creștinătatea occidentală se termină și încep Islamul și ortodoxia.”¹

Huntington nu este, desigur, singurul care gândește în acești termeni și, de altfel, are grijă să o dovedească. Faptul că liderii politici ai Uniunii Europene și ai NATO nu au gândit în termeni de civilizație, ci în termeni politici mai pragmatici sau mai apropiați de realitățile prezentului decât întemeierile istorice a permis această schimbare excepțională în situația de astăzi a României.

---

¹ Huntington, Samuel P., 1998, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, București p. 232

Cu această schimbare efectuată, România intră, însă, *dintr-o tranziție în alta*. Tranziția politică către occident s-a încheiat cu un mare succes: intrarea României în spațiul instituțional al civilizației occidentale. Acum începe o nouă tranziție, față de care înlăturarea comunismului politic și a socialismului economic și social apare ca o transformare minoră. Ea constă în asimilarea consecințelor intrării în noul spațiu de civilizație și în reconstruirea societății românești după chipul și asemănarea societăților occidentale. Integrarea politică și instituțională a României în Occident este o condiție necesară, dar nu suficientă. Îndeplinirea ei, printr-un proces de adaptare care a durat doar ceva mai mult de un deceniu, este un succes excepțional și oarecum neașteptat. Dar occidentalizarea societății românești, care abia urmează să înceapă, presupune schimbări mai profunde și mai dificile și decât tranziția post-comunistă și decât integrarea politică și instituțională în Occident. Iar succesul acestei noi tranziții nu numai că nu este garantat; el este, în acest moment, problematic.

Tocmai acest diagnostic a fost confirmat de modul în care Occidentul democrat și dezvoltat a integrat România. Au existat diferențe serioase între atitudinea care a stat la baza integrării țărilor – și societăților – fostei Europe centrale, considerate mai degrabă că se întorc în spațiul de civilizație căreia îi aparțin după o ocupare vremelnică de către cuceritorul sovietic, și integrarea țărilor „noi”, adică a României și Bulgariei, privită ca o expansiune către est a civilizației occidentale. Integrarea României în NATO și UE, proces încă neîncheiat, dar care pare inexorabil, nu a fost nici un marș triumfal și nici nu a semănat cu întoarcerea fiului risipitor. Lumea democratică și dezvoltată integrează România ca țară în sistemul său instituțional, dar menține mari rezerve față de România ca societate definită printr-o civilizație proprie. Motivele integrării României exprimă atât transformări majore care au avut loc în România post-comunistă, ca urmare a voinței politice de a se orienta către vest, cât și unor calcule, proiecte sau obiective ale lumii occidentale.

Occidentul integrează România în primul rând pentru că, în evaluărilor sale, ea nu mai este nici o societate comunistă, nici o țară orientată către o altă regiune de dezvoltare decât cea occidentală. Tranziția post-comunistă a fost și ea un succes, chiar dacă, potrivit specialiștilor CIA, țara este încă guvernată de fostul partid comunist denumit acum PSD¹. O descriere și, în același timp, o evaluare a României din punctul de vedere al Departamentului de Stat al Statelor Unite exprimă foarte clar cele două diagnostice pe care se bazează decizia politică a lumii occidentale de a integra România.

---

¹ CIA, 2002, *The World Factbook 2002, Romania*.

Primul este sistemul politic democratic intern:

„După revoluție, România a făcut mari progrese în instituționalizarea principiilor democratice, a libertăților civile și a respectării drepturilor omului.”¹

Această concluzie americană este identică cu cea europeană. Raportul Comisiei Europene cu privire la progresele României în procesul aderării la UE precizează că:

„În ‘Opinia’ exprimată în 1997, Comisia a concluzionat că România îndeplinește criteriile politice [de aderare]. De atunci țara a făcut progrese în consolidarea și adâncirea stabilității instituțiilor care garantează democrația, statul de drept, drepturile omului și respectarea și protecția minorităților... România continuă să îndeplinească criteriile politice de la Copenhaga.”²

Cel de al doilea diagnostic este sintetizat în formula *„politicile românești au devenit pro-occidentale fără echivoc”* și este argumentat în principal pe baza politicii externe românești, constant desfășurată în sprijinul inițiativelor americane și occidentale de-a lungul ultimilor 14 ani:

„După decembrie 1989, România a urmărit activ o politică de strângere a relațiilor cu Occidentul în general și mai ales cu Statele Unite și cu Uniunea Europeană. România a fost un partener util al forțelor aliate în timpul războiului din Golf, mai ales în timpul mandatului său ca președinte al Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite. România a fost activă în operațiunile de menținere a păcii UNAVEM din Angola, IFOR/SFOR din Bosnia și din Albania. România sprijină sancțiunile Națiunilor Unite împotriva Jugoslaviei. În ciuda divergențelor din Parlament și din rândul populației, România a sprijinit NATO în campania din Kosovo și a dat NATO acordul pentru survolarea spațiului aerian ...a fost prima țară care s-a înscris în programul NATO de Parteneriat pentru Pace.”³

Ceea ce dovedește, între altele, că occidentalii au ținut un dosar al atitudinilor, gesturilor și acțiunilor politice ale României mai constant și mai detaliat decât l-au ținut unii dintre politicienii români și că voința de integrare politică a României s-a format mai degrabă pe baza a ceea ce a făcut și ceea ce este România, decât pornind de la calcule și obiectivele propriilor lor politici în zonă.

---

1 US Department of State, 2002, *Background note: Romania*, November 2002

2 CEE, 2002, *Regular Report On Romania's Progress Towards Accession*, Commission of the European Communities, Brussels, 2002, p. 36

3 idem

Asemenea calcule fără îndoială că există și joacă un rol deloc minor în deciziile de integrare. Un bun exemplu de cum funcționează ele este oferit de fostul secretar de stat american, Henri Kissinger, într-o lucrare care-și propune să redefinească strategia politicii externe americane pentru secolul XXI. Kissinger pornește de la modul în care ar trebui reconstruite raporturile din SUA și UE ținând cont atât de necesitatea de a menține alianța dintre cele două, cât și de a asigura o autonomie sporită și o identitate proprie Uniunii Europene și ajunge, între altele, la necesitatea integrării țărilor baltice în Uniunea Europeană chiar dacă parametrii economici și sociali ai acestora sunt net inferiori standardelor europene.

„Sunt necesari următorii pași: Uniunea Europeană trebuie să-și afirme hotărârea de a-și salvagarda integritatea teritorială. NATO trebuie să afirme în mod limpede că integritatea teritorială a Uniunii Europene este un interes vital al Alianței. ... O componentă indispensabilă a unei astfel de politici ar fi admiterea rapidă a Țărilor Baltice în Uniunea Europeană, chiar dacă nu îndeplinesc toate criteriile tehnice; o uniune de trei sute de milioane de oameni ar trebui să fie în stare să facă o excepție pentru opt milioane de locuitori ai regiunii baltice, dacă o cere interesul european și atlantic.”¹

În decizia de integrare a României în lumea occidentală au contat atât evoluțiile României, cât și interesele și proiectele americane și europene. Ele reflectă, în parte, opțiuni pe termen lung ale Occidentului, în parte, o adaptare la situații conjuncturale. Rezultanta acestora a fost o decizie politică occidentală care a confirmat o opțiune politică românească, susținută constant și ferm în ciuda sinuoșităților din toate celelalte domenii ale tranziției post-comuniste. Dar este evident și de așteptat ca Occidentul să vadă în integrarea României nu doar un spațiu suplimentar în care intenționează să-și impună civilizația și cultura, ci un partener utilizabil în realizarea proiectelor sale.

În cuvântarea rostită cu ocazia vizitei sale la București, în noiembrie 2002, imediat după invitarea României de a adera la NATO, președintele american George W. Bush a definit un rol strategic României în raporturile noului Occident cu noua lume de la est de acesta: Rusia, Caucazul și Asia Centrală. Este firesc ca Occidentul să aibă un interes cu totul special pentru această zonă. Este ultimul mare „continent” încă insuficient explorat și utilizat. Ceea ce l-a menținut până acum în mare măsură în afara sferei de acțiune occidentală au fost, deopotrivă, distanța apreciabilă față de orice ocean – expansiunea occidentală a fost strict legată de căile maritime – și, mai târziu, dominația sovietică. În viziunea Occidentului, România ar putea fi unul dintre „portavioanele” utilizabile pentru

---

¹ Kissinger, Henry, 2002, *Are nevoie America de o politică externă? Către diplomația secolului XXI*, Incitatus, București, p. 49

o ofensivă în acea direcție în care NATO creează acum „drumul virtual al mătășii”: construcția unei infrastructuri informaționale, logistice și financiar-comerciale destinate să conecteze lumea îndepărtată a Asiei Centrale de Occident.

Pentru un asemenea proiect, dar și pentru oricare altul, inclusiv doar pentru omogenizarea internă, Occidentul are nevoie de o Românie diferită de cea de acum. Ceea ce înseamnă că cel puțin componenta internațională a contextului în care se mișcă clasa politică românească își va modifica, în viitorul imediat, nu opțiunile față de România, ci așteptările. Noua tranziție a României nu se mai referă la opțiunea pentru Occident, ci la occidentalizare. Aceasta înseamnă o nouă tranziție românească iar optimismul Occidentului în legătură cu succesul acesteia este mult mai reținut.

Lumea democratică și dezvoltată are încă mari rezerve față de viitorul României în interiorul occidentului pentru că România nu este încă, în nici un caz, o societate occidentală dezvoltată. Ba este chiar cea mai puțin dezvoltată din întreg sistemul țărilor democratice, capitaliste și dezvoltate. Vestea bună este că, deoarece România nu mai este considerată o țară (societate) comunistă (nici măcar în forma neo-comunistă), atunci putem considera că tranziția post-comunistă s-a încheiat. Chiar și faptul că România încă nu a construit o economie de piață funcțională, dar perspectiva de a o face pe termen mediu este promițătoare, constatare negativă pe care autorii Raportului Comisiei Comunităților Europene au formulat-o mai degrabă încurajator:

„România a continuat să progreseze îmbunătățind perspectiva de a ajunge să fie o economie de piață funcțională.”¹

nu este considerată ca o „ancorare” în comunism ci, mai degrabă, ca o incapacitate de reformă și de management al economiei de către guvernele succesive ale țării. Interpretarea ei internațională, cea făcută de FMI, de exemplu, evită subtilitățile de stil și reține esențialul, care pare a fi negativ.

„Recent, Comisia Europeană a evaluat progresul României ca fiind pozitiv, dar a concluzionat că România încă nu a încheiat tranziția către o economie de piață deplin funcțională.”²

Fondul Monetar Internațional este, însă, o instituție cu totul specială. Teoretic măcar, rostul FMI este de a ajuta guvernele să-și îmbunătățească managementul propriilor resurse financiare, în așa fel încât acesta să devină funcțional pentru economie, indiferent

---

¹ CEE, 2002, Regular Report On Romania's Progress Towards Accession, Commission of the European Communities, Brussels, 2002, p. 49

² IMF, 2003, Romania 2002. Staff Report for the 2002 Article 4 Consultation, Country Report No. 3/11, p.4

cum este organizată acea economie. În paradigma FMI în forma ei cea mai generală, economiile sunt „cutii negre”, intervențiile guvernamentale limitându-se doar la intervenția asupra intrărilor și ieșirilor din sistemul economic, gestiune care nu depinde de mecanismele interne ale firmelor și ale relațiilor în cadrul acestora. Această „meta-economie”, care este definitorie pentru abordarea FMI, a căpătat un nume special în știința economică – macro-economia, ca știință a politicilor guvernamentale de influențare a output-ului economic¹. Tocmai pentru că o astfel de abordare este posibilă, Fondul Monetar Internațional a putut acorda la fel de bine asistență tehnică și împrumuturi financiare cu dobândă preferențială și guvernării comuniste a României, condusă de Nicolae Ceaușescu, și guvernărilor post-comuniste de după 1990. Marea diferență dintre cele două abordări de către FMI a economiei românești a constat în faptul că, după 1992 – când FMI a reluat asistența tehnică către România – el a legat macro-stabilizarea economică a României de trecerea la economia de piață. Mai mult decât orice altă instituție internațională, FMI a fost principalul purtător de cuvânt al presiunilor internaționale îndreptate spre schimbarea instituțională a economiei românești, echivalentă cu transformarea economiei socialiste într-o economie de piață. Faptul că, în decurs de un deceniu – din 1992 și până în 2000 – guvernării români nu au reușit să ducă la bun sfârșit nici unul dintre acordurile de tip *stand-by* încheiate cu Fondul Monetar Internațional dovedește două lucruri. Mai întâi, că guvernele României au fost incapabile să ia în stăpânire economia, pentru că nu au putut lua în stăpânire societatea și, prin urmare, macro-stabilizarea a rămas un deziderat neîmplinit. Apoi, că transformările structurale caracteristice înlocuirii economiei centralizate de stat cu economia de piață – de exemplu, privatizarea – nu au fost realizate sau nu au fost încheiate. Cerințele FMI nu au legătură directă nici cu integrarea, nici cu occidentalizarea. Ele sunt pur și simplu pre-condiții pentru ca România să fie luată în seamă de restul lumii, pentru motivul că este guvernată și, prin urmare, ai și cu cine să discuți și la ce anume să te aștepți. Cerințele FMI nu au fost îndeplinite decât în 2003, dar imediat ce s-a constatat că România are o clasă politică dornică să le îndeplinească până la urmă, chiar dacă în perioada 1997-2000 nu a știut cum, Occidentul a introdus al doilea sistem de criterii, referitor de data aceasta la integrare.

Ca urmare, cerințele, presiunile și așteptările acelei părți de context care este reprezentată de Occident, față de România s-au modificat semnificativ. Tranziția politică și integrarea instituțională au fost cerințele imediate și obiectivele care au condiționat inițial sprijinul și, apoi, integrarea României în Occident. Buna guvernare a economiei – adică macro-

---

¹ Froyen, Richard T., 1990, *Macroeconomics, Theories and Policies*, Macmillan, New York, p. 6

stabilizarea – a fost un complement al acestora. Acest tip de cerințe sunt valabile pentru oricine se situează în afara regiunii de dezvoltare europene și a sistemului de politică internațională nord-atlantică. Cu totul altele sunt cerințele și așteptările față de cineva – o țară și o societate – care urmează să fie aduse în interior. Pentru integrare, cerința principală a fost cea de *compatibilitate*.

Conceptul de compatibilitate a apărut târziu în discursul politic românesc. El a devenit un obiectiv al guvernării, asumat formal de întreaga clasă politică românească abia în anul 2000, odată cu elaborarea *Strategiei* pe termen mediu de dezvoltare a României. Această *Strategie*, care a fost semnată de toate partidele parlamentare, afirmă ca obiectiv al său compatibilizarea economiei românești cu economia Uniunii Europene.

„În miezul acestui proiect este situată crearea unei economii de piață funcționale, compatibilă cu principiile, normele, mecanismele, instituțiile și politicile Uniunii Europene”¹

Chiar și până în 2000, programele de reformă economică ale tuturor guvernelor României, indiferent de culoarea lor politică, urmăriseră transformarea fostei economii socialiste într-o economie de piață și constaseră în crearea de instituții specifice acesteia – de la prețuri stabilite pe piață, până la Bursă și Rasdaq. A rezultat însă, destul de repede, că simpla transformare instituțională nu este suficientă pentru a face posibil și a facilita comunicarea și circulația bunurilor, serviciilor și a capitalurilor între economia românească și cea occidentală. Tranziția spontană din România a asimilat instituțiile de tip occidental și le-a atribuit caracteristici de funcționare care le făceau să fie incompatibile cu economia occidentală². Începând cu 1997, odată cu schimbarea politică rezultată din alegerile din toamna lui 1996, mediul internațional, care pusese rezultatele contradictorii ale tranziției spontane de până atunci pe seama lipsei de voință politică a guvernanților perioadei 1990-1996 de a asimila capitalismul modern, înlocuiesc simpla cerință a transformărilor instituționale, cu cea a compatibilității.

Era o cerință firească. Dacă România dorea să se integreze în Uniunea Europeană – iar clasa politică în ansamblul ei și populația într-un procent mai mare decât al oricărei alte țări foste comuniste europene afirma asta cu tărie – atunci acest specific românesc al funcționării instituțiilor economiei de piață trebuia înlăturat și economia românească, iar,

---

1 Isărescu, Mugur C., Postolache, Tudorel, (editori), 2000, *Un proiect deschis: Strategia națională de dezvoltare economică a României pe termen mediu*, CRECC, București, p. 18

2 Pasti, Vladimir, Miroiu, Mihaela, Codiță, Cornel, 1997, *România, Starea de fapt*, Nemira, București

pe urmele ei, întreaga societate românească, trebuia să devină compatibilă cu realitățile Uniunii Europene.

Ca urmare, după 1997 cerințele mediului internațional față de clasa politică românească se modifică. Dacă până atunci comunitatea internațională occidentală își concentra presiunile asupra înlocuirii vechilor structuri ale unei economii socialiste – proprietatea de stat, coordonarea administrativă a economiei, și redistribuirea după criterii politice și prin decizie administrativă a resurselor guvernamentale (subvențiile de la stat) – cu noile structuri ale unei economii de piață, în noua etapă presiunile se concentrează asupra compatibilizării funcționării noilor instituții ale economiei de piață românești cu cele ale occidentului. Și, după alegerile din 2000, Occidentul constată cu satisfacție că, deși lent, procesul este în curs, iar noua forță politică venită la guvernare, PSD, continuă, cu oarecare sinuozități, procesul declanșat de vechea guvernare.

În 2002, nici cerințele inițiale ale FMI, nici condițiile de compatibilizare nu erau pe deplin realizate, dar, din nou, Occidentul a căpătat convingerea că există voința politică de a le îndeplini și că atingerea acestor obiective nu este decât o problemă de timp. Această convingere a stat la baza deciziei privind integrarea, atât în NATO, cât și în Uniunea Europeană. Dar, odată luată această decizie, a apărut un al treilea set de cerințe la adresa României, iar acesta se referă la *occidentalizarea* României. România nu mai trebuie să fie doar bine guvernată, democratică și cu economie de piață, iar instituțiile sale să fie compatibile cu cele ale occidentului dezvoltat, mai trebuie să fie și de *același fel* cu societățile occidentale.

În acest moment, cele trei tipuri de cerințe se suprapun, pentru că, deși fiecare nivel superior al cerințelor presupune că cel inferior este deja realizat, procesul de asimilare de către Occident al României a fost atât de rapid, încât nici una dintre noile etape nu a mai așteptat terminarea celei vechi, ci a fost introdusă imediat ce s-a constatat că etapa anterioară nu mai este o problemă politică, ci doar una de natură tehnică. Ca urmare, din punct de vedere politic, România este considerată de către Occident ca o societate care a depășit comunismul și este, în perspectivă, compatibilă cu economia și societatea occidentală. În această privință, ea a atins acel stadiu la care se referea Kissinger când vorbea de statele baltice, adică tot ce mai rămâne de îndeplinit sunt condițiile tehnice ale celor două procese. Acestea se consideră că vor fi realizate în timp – un timp ceva mai lung decât cel rezervat țărilor central europene, drept care aderarea României la UE a fost stabilită pentru 2007 – și că îndeplinirea lor nu mai reprezintă decât o problemă de practică administrativă corectă.

Noul set de cerințe adresat de Occident României este, începând cu 2002, unul prioritar politic. Dacă vrea să aparțină lumii occidentale, România trebuie să ajungă asemenea lumii occidentale și, de aceea, noile cerințe își modifică orientarea. Ele nu se mai referă acum nici la introducerea de instituții specifice capitalismului democrat și opuse socialismului – cum sunt pluralismul politic și alegerile libere sau proprietatea privată în opoziție cu proprietatea de stat – nici la spațiul de acțiune al acestor noi instituții; adică cât de mult din proprietatea de stat a devenit proprietate privată. Ci la funcționarea instituțiilor, după chipul și asemănarea celor occidentale. Acum nu mai ajunge să ai o bursă de valori, ea mai trebuie să fie și funcțională în atragerea de capital pentru economie, nu ajunge să ai un statut al funcționarului public, ci birocrăția de stat și locală trebuie să mai fie și necoruptă, nu ajunge să elimini din legislație discriminarea minorităților, mai trebuie ca și în practică minoritățile să ajungă să nu mai fie discriminate, etc.

Această schimbare de atitudine și de evaluare a tranziției din România este radicală. Ea definește intrarea într-o nouă tranziție, în care ceea ce contează nu mai sunt doar intențiile guvernării, ci rezultatele directe ale acesteia, măsurate, de data aceasta prin realitățile economice și sociale românești. Politica rămâne în vizor, în sensul că instituțiile occidentale vor monitoriza în continuare politicienii români pentru a verifica menținerea voinței politice a acestora, dar politica nu mai este esențială, esențiale devin caracteristicile societății. De acum încolo, din punctul de vedere al componentei internaționale a contextului în care se mișcă clasa politică, criteriul de evaluare nu mai este clasa politică însăși, ci caracteristicile sociale, economice, culturale ale societății. Prin decizia politică de integrare, statul român – cu clasa sa politică cu tot – a fost acceptat în Occident. Tranziția care urmează de acum încolo este o tranziție a societății și spre parametrii acesteia se concentrează atenția Occidentului de acum încolo.

Și tot aici apar cele mai multe rezerve, căci societatea românească este semnificativ neasemănătoare cu societățile occidentale. Decalajele dintre România și țările dezvoltate sunt atât de mari, încât pot fi considerate diferențe de civilizație și nu decalaje de mărime în interiorul aceleiași civilizații. Întârzierea în această schimbare de conținut este ceea ce îngrijorează de acum încolo partenerii internaționali. Ca și populația, de altfel.

Bunăstarea sau contextul intern

Și iată ca avem o a doua veste bună. Așteptările populației, cel de al doilea actor important al contextului, sunt acum asemănătoare cu cele ale Occidentului. O astfel de omogenizare a contextului este o noutate binevenită pentru clasa politică românească.

Vreme de peste un deceniu, ea a trebuit să manevreze, precum Ulisse între Scylla și Caribda, între cerințele și interesele aparent contradictorii ale populației și ale comunității internaționale occidentale.

De la presiunea inițială pentru a „*nu ne vinde țara!*” și a nu reface moșiile și proprietățile perioadei interbelice și până la opțiunea clară pentru privatizare și capitalism a societății românești contemporane s-a parcurs un drum lung, în care populația, fără să-și schimbe obiectivele, și-a modificat treptat opțiunile referitoare la metode. Obiectivul populației a rămas mereu același: creșterea bunăstării și a calității vieții. Pentru populație, tranziția a însemnat doar o diversificare a metodelor prin care poate fi atins acest obiectiv.

Până în perioada comunistă, cei aproape optzeci de ani (un timp extrem de scurt) de societate pre-capitalistă românească creaseră algoritmul social după care bunăstarea este un rezultat fie al proprietății – în principal al proprietății imobiliare, din care cea asupra pământului era mai importantă și mai răspândită – fie al slujbei la stat. Această a doua componentă a fost mai puțin popularizată, dar ea a funcționat foarte bine într-o economie, cea interbelică, în care administrația avea venituri mai ridicate decât media pe economie, putând fi clasificată drept parte a „burgheziei” în perioada interbelică.¹ Cu circa jumătate de secol mai devreme, Caragiale ridiculiza mica burghezie românească care prefera o slujbă fără plată la stat, nu doar de dragul prestigiului social pe care îl implica, dar și al participării la un sistem informal de redistribuire. Merită reamintit faptul, atât de des ignorat, că socialismul nu a modificat această rețetă de asigurare a bunăstării. Proprietatea asupra pământului a continuat să fie și în socialism o sursă importantă de venituri. Diferențele de nivel de trai semnificative – cel puțin în mediul rural – depindeau evident de forma de proprietate. Zonele colinare neorganizate asigurau venituri net superioare celor ale agriculturii socialiste semi-industrializate, concentrate în câmpie și, chiar și în aceste spații socio-economice organizate, parcela de numai 15 ari pe care legislația socialistă o rezerva țăranilor în exploatare personală avea o productivitate mai mare și aducea mai multe venituri decât munca semi-salariată din CAP-uri.

Pe de altă parte, marii profitori ai socialismului, ca mod de organizare socială și a producției, au fost muncitorii industriali din marile combinate și întreprinderi aflate în proprietate de stat, managementul industrial și economic și vârfurile birocrăției de stat, adică angajații statului. Tranziția post-comunistă nu a modificat esențial această rețetă. Ea doar a adăugat, la cele două categorii privilegiate – deținătorii de proprietăți imobiliare și deținătorii de funcții în piramida ierarhică gestionată de stat – o nouă categorie de

---

¹ Manoilescu, Mihail, 1942, Rostul și destinul burgheziei românești, Editura Cugetarea, București, pp. 151-154

beneficiari ai redistribuirilor: întreprinzătorii particulari și, ceva mai târziu, pe cea a angajaților multinaționalelor sau ai marilor societăți cu capital străin și cu reguli de funcționare importate din lumea dezvoltată. Dar, aceste două categorii au rămas numeric restrânse. Tocmai de aceea, în prima fază a tranziției post-comuniste, populația s-a orientat, așa cum era de așteptat, pe de o parte, spre redistribuirea proprietăților, iar, pe de altă parte, spre menținerea poziției de angajat al statului.

Ceea ce a fost interpretat de către analiști drept un conservatorism cu totul specific al societății și al populației românești este în realitate o alegere normală, făcută cu realism și în condiții sociale, economice și politice bine conștientizate de populație. Studii comparative asupra atitudinilor și sistemelor de valori ale populației au stat la baza concluziilor referitoare la reticente sporite ale populației României – în comparație cu populația altor state aflate în tranziție post-comunistă – față de atitudinile considerate tipice antreprenoriale și, prin urmare, indicative pentru o cultură de tip capitalist¹. Alte studii², întreprinse în țară, au indicat predominanța opțiunii pentru securitate personală și a dependenței de autorități în vreme ce abilitatea de asumare a riscului este prezentă doar în cazul grupului restrâns de antreprenori în devenire. Dincolo de discuțiile cu privire la teoria care identifică antreprenoriatul mai degrabă cu asumarea de riscuri personale în vederea maximizării câștigului – care ar transforma hoții de buzunare în arhetip al capitalistului modern – decât cu alte tipuri de comportamente și dincolo de discuțiile în jurul metodologiei utilizate de asemenea cercetări, rămâne de dat un răspuns la întrebarea fundamentală: susține populația României un proiect capitalist de societate sau nu? În cazul în care răspunsul este afirmativ, atunci avem de a face cu o convergență a presiunilor celor două elemente ale contextului asupra opțiunilor și acțiunilor clasei politice a tranziției. În cazul în care răspunsul este negativ, atunci clasa politică trebuie să oscileze, la rândul ei, între cele două cerințe contradictorii, fiecare venind dinspre alt component al contextului. În vreme ce Occidentul presează pentru transformări capitaliste, populația pare că presează pentru restrângerea sau limitarea efectelor acestora.

Acest răspuns nu poate fi unitar pentru întreaga perioadă de tranziție, pentru că atitudinea populației față de capitalism a evoluat în timp, împreună, desigur, cu imaginea și cunoștințele, atât ale populației, cât și ale elitelor, față de capitalism. Nu este deloc exagerat să afirmăm că, la sfârșitul anilor 80 și începutul anilor 90, nici populația, nici elitele nu aveau o înțelegere corectă a capitalismului, nici ca tip de economie, nici ca tip de organizare socială. Această discordanță de cunoaștere pentru o societate care, măcar

---

¹ Mungiu-Pippidi, Alina, 2002, *Politica după comunism*, Humanitas, București
² Sandu, Dumitru, 1999, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, Iași

formal și la nivel politic optase pentru capitalism în forma sa occidentală a fost remarcată chiar și într-un moment relativ târziu al tranziției, la aproape un deceniu de la declanșarea ei.

„Cu democrație politică și, în același timp, cu o cunoaștere redusă din partea publicului larg a domeniului economic, trebuie acordată o atenție deosebită educației, pregătirii și explicațiilor elementare cu privire la esența relațiilor și modelelor de comportament dintr-o economie de piață, precum și la principalele schimbări economice, sociale și politice pe care le traversează economia României.”¹

Cât privește elitele, raportul OECD referitor la România elaborat în 1998, constata că, la începutul tranziției post-comuniste,

„România a rămas la stadiul dezbatelor privind reformele economice care a caracterizat anii 80 în alte țări socialiste.”²

Cu atât mai mult era de așteptat ca populația să aibă o imagine incompletă atât în ceea ce privește direcția, cât și în ceea ce privește conținutul și consecințele reformelor.

În orice caz, imediat după prăbușirea comunismului, și populația și elitele au avut o imagine despre tranziție construită mai ales prin inversarea caracteristicilor vieții cotidiene din comunism – lipsa de mărfuri urma să fie înlocuită de abundența de mărfuri, munca extensivă urma să fie înlocuită de abundența de timp liber, lipsa de proprietate urma să fie înlocuită de împrăștiere (o formă autohtonă a privatizării care a dominat toate strategiile de privatizare de până în 1998) etc. O astfel de concepție cu privire la tranziție a stat la baza primelor măsuri luate de puterea post-revoluționară și, evident, au avut ca rezultat întărirea convingerii că prosperitatea și proprietatea sunt rezultatele „naturale” ale înlăturării comunismului ca regim politic. Această ideologie populară, valorificată de FSN și de Ion Iliescu în plan politic, definea un context intern în directă contradicție cu contextul extern, cel care solicita înainte de orice stabilizare, liberalizare și restructurare economică.

Cel mai bun mod de a evidenția dezacordul dintre cerințele celor două componente ale contextului în care acționa clasa politică – populația și societatea românească (cu toată rețeaua ei complicată de interese, structuri, instituții și presiuni), pe de o parte, și Occidentul, pe de altă parte, constă în a pune în lumină divergențele de interpretare ale celor două guvernări ale post tranziției – guvernarea FSN (sub toate denumirile sale) din

---

¹ Osiatynski, Jerzy, 1997, **Reformele economice și consecințele lor sociale și politice**, în International Idea, *Democrația în România*, Humanitas, București, p. 90

² CCNM, 1998, *Etude économiques de l'OCDE, 1997-1998, Roumanie*, OCDE, p. 23

1990 și până în 1996 și guvernarea CDR (cu toate succesiunea guvernelor sale) din perioada 1996-2000. Opiniile Occidentului în această privință sunt explicit și clar consemnate în studii și documente. Pentru opiniile populației, însă, va trebui să acceptăm drept purtător de cuvânt pe Ion Iliescu, omul politic român care, pe de o parte, a beneficiat de cel mai important sprijin politic din partea populației (cu excepția dezacordului exprimat în alegerile din toamna lui 1996) și care s-a străduit el însuși să reprezinte interesele populației în raport atât cu partidele politice, inclusiv propriul partid, și cu componenta internațională a contextului politic.

Metodologic, o asemenea alegere poate fi copios criticată. Argumentul principal este că Ion Iliescu reprezintă o voce coerentă și raționalizatoare a unei pluralități de interese, motive, atitudini, etc., altfel difuze. Iar acest argument este susținut de faptul că, atitudinea exprimată de el înainte și după alegerile din 1996 a fost masiv susținută de populație, cu excepția unei scurte perioade de credibilitate a CDR, rapid corectată și de populație (încrederea în direcție) și de electorat (alegerile din 2000).

Ion Iliescu era în măsură să sesizeze și acordul inițial dintre clasa politică românească (acea parte pe care o reprezenta el însuși) și populație în privința tranziției și dezacordul față de esența cerințelor adresate tranziției românești de Occident, reprezentat înainte de orice, în problemele concrete ale guvernării, prin instituțiile financiare internaționale.

Referindu-se la cei șapte ani de guvernare proprie de după 1990 și, mai ales, la guvernarea Văcăroiu (1992-1996), Ion Iliescu putea să afirme:

„Cât a condus România, prioritățile PDSR au fost îndreptate spre creștere economică, protecție socială prin muncă, dezvoltarea durabilă a economiei, întărirea coeziunii sociale, integrarea europeană și euro-atlantică. Putem afirma că prioritățile guvernului au fost, în cea mai mare parte, identice cu prioritățile românilor, lucru pe care nu îl putem afirma despre actualii guvernanți.”¹

În același timp, el lua în considerație diferența de obiective dintre proiectele occidentale și proiectele autohtone, o diferență care permitea, e adevărat, compromisul, dacă clasa politică românească ar fi apărât, pe parcursul negocierilor, interesele populației și ale României, în contractele cu Occidentul.

„Nu am nici o rezervă de natură principială față de aceste două extrem de importante organisme financiare internaționale [BIRD și FMI] – cu reprezentanții cărora eu însumi am avut numeroase dialoguri – dar, ceea ce vreau să relev este că, atunci când negociem

---

¹ Iliescu, Ion, 1999, *Încotro, societatea românească?*, Mondo Media, București

și încheiem acorduri, trebuie – de la sine înțeles – să negociem în favoarea țării. Așa s-a procedat în 1993, când, după lungi și complicate tratative, s-au putut obține condiții totuși favorabile aplicării politicii noastre de redresare și creștere economică. Lucru care, sub actualii guvernanți [CDR], nu s-a mai întâmplat, iar înțelegerile din 1999, par foarte oneroase, așa cu au fost și cele din 1997.”¹

Faptul că populația părea să-i dea dreptate lui Ion Iliescu nu este justificat doar de rezultatul alegerilor din 2000, care au eliminat din Parlament partidul politic conducător al guvernării 1996-2000, adică PNȚCD, dar și de evoluția sprijinului politic acordat guvernării de după 1996, care a pornit de la un spectaculos 52% în 1997, pentru a scădea, pe măsură ce guvernarea se străduia – fără succes, e adevărat – să aplice programele de reformă convenite, până la un la fel de spectaculos 12%!

Nici Ion Iliescu, nici partidul său, nici populația nu se opuneau, în principiu, obiectivelor finale ale tranziției – democrația politică și economia de piață „funcțională”, adică asemenea celei occidentale – dar atât politicianii, cât și populația aveau, fiecare, câte un obiectiv care era prioritar în raport cu acestea două. Pentru politicieni, mai important decât obiectivele tranziției era să se mențină la putere, iar pentru populație, mai importantă decât obiectivele tranziției era propria sa bunăstare. Iar ambele obiective specifice – al politicianilor de a rămâne la putere și al populației de a-și menține sau crește bunăstarea – se deosebeau de obiectivele pe termen lung ale tranziției: democrația politică și economia de piață, prin orizontul de timp pe care îl aveau în vedere. Obiectivele globale ale tranziției se refereau la un viitor orientat pe termen mediu, iar obiectivele specifice ale politicianilor și ale populației se refereau la viitorul imediat, la ziua de mâine sau la anul următor.

Este, în această privință, semnificativă reacția populației față de noua strategie a tranziției introdusă de CDR imediat după alegeri. Strategia de tranziție a FSN (de fapt, a întregii mișcări politice condusă de Ion Iliescu) a fost, evident, utopică, pentru că era nerealizabilă chiar și din punct de vedere teoretic. Ideea centrală a acestei strategii era că reformele implică exclusiv acțiunea guvernamentală de transformare a instituțiilor societății și ale statului, în vreme ce populația poate fi ținută în afara procesului. În formă concretă, această filozofie implica o strategie a tranziției bazată pe două tipuri de acțiune complet independente, dar complementare: reformele, pe de o parte, și protecția socială, pe de altă parte. Reformele aveau ca obiectiv să asigure tranziția societății românești dinspre comunismul totalitar, către capitalismul democratic. Așa cum era de așteptat,

---

¹ idem, p. 242

reforme urmau să afecteze realitățile cotidiene și cel puțin o parte dintre schimbări aveau drept consecințe deteriorarea calității vieții populației. Aici intra în funcțiune protecția socială, care consta dintr-un set de măsuri compensatorii sau de atenuare a efectelor sociale ale reformelor. Cel puțin teoretic, protecția socială avea ca obiectiv să protejeze populația de consecințele reformelor. Această strategie promitea, de fapt, populației, că guvernul va construi o societate nouă de unul singur, în vreme ce populația va aștepta terminarea construcției undeva în exterior, sub clopotul de sticlă al protecției sociale. Când noua societate – precum o nouă locuință – va fi gata, populația va putea intra înăuntru, beneficiind de toate avantajele democrației și ale economiei de piață. În ciuda faptului că o asemenea promisiune este evident imposibil de realizat, ea a dominat și toate politicile guvernamentale din perioada 1990-1996, și așteptările populației. A devenit ideologie cotidiană și a dat mari bătăi de cap occidentalilor care, paradoxal, nu o respingeau în principiu, ci doar în detalii.

După șapte ani de eșecuri în aplicarea ei, populația a realizat, înaintea politicianilor, că o astfel de filozofie a tranziției nu poate funcționa. S-a dovedit în final că protecția socială nu protejează pe nimeni și că măsurile compensatorii în loc să-și atingă obiectivele, mai degrabă amplifică efectele sociale negative ale reformelor. Jocul inflației și al creșterilor salariale este edificator în acest sens. Majorările de salarii ca măsură de protecție socială împotriva efectelor negative ale liberalizării prețurilor au fost total anihilate de inflație. Din 1990 și până în 1996 (dar și după) sindicatele au înfrânt guvernul în orice confruntare semnificativă a avut loc între ele și, de fiecare dată, au obținut de la guvern – principalul angajator din societatea românească, cu economie aflată încă în proprietatea statului – majorările de salarii pe care le-au solicitat. De fiecare dată, după o rezistență formală, guvernul a cedat în fața presiunii sindicatelor și, de fiecare dată, a declanșat o spirală a inflației care a anulat orice a cedat pe plan politic. La sfârșitul lui 1996, salariul real din economia românească mai reprezenta doar 60% din salariul real al anului 1990.

Când s-a convins că filosofia de guvernare a tranziției propusă de FSN (indiferent de numele sub care a acționat pe arena politică) nu conduce la realizarea obiectivului fundamental al populației – creșterea sau măcar menținerea nivelului de bunăstare – populația s-a arătat dispusă să încerce cea de a doua variantă. Filosofia de guvernare a CDR, mai apropiată de cea a Occidentului, aborda tranziția în două etape. Într-o primă etapă, ea accepta că reformele instituționale vor avea efecte sociale negative asupra populației. Cea mai mare parte a populației urma să trăiască mai prost. Dar această degradare a calității vieții era afirmată a fi doar pasageră, un fel de „traversare a deșertului” pentru a ajunge pe „pământul făgăduinței”, adică în societatea prosperă de tip

occidental. În 1997, CDR s-a adresat populației și i-a cerut să accepte o perioadă de austeritate – un eufemism pentru deteriorarea nivelului de trai – în schimbul unei creșteri spectaculoase a acestuia într-un viitor definit pe termen mediu. Întrebarea adresată atunci de guvernanți populației, prin intermediul sondajelor de opinie, a fost: „*cât timp puteți și sunteți dispuși să acceptați această scădere a nivelului de trai, pentru a obține creșterea lui sănătoasă după aceea?*” Cele două răspunsuri consemnate de sondaje, au dovedit o surprinzătoare adeziune a populației la o astfel de strategie. Majoritatea populației a răspuns: „*Da, vom accepta o perioadă de austeritate!*”, iar termenul indicat de această majoritate a fost de circa doi ani.

În altă ordine de idei, adevăratul *Contract cu România* al CDR nu a fost documentul electoral utilizat în 1996, cel pe care nimeni nu l-a luat cu adevărat în serios, ci acest tip de „*gentlemen agreement*”, pe care populația României chiar l-a respectat: încrederea în guvernarea CDR nu s-a prăbușit decât în iunie 1998 – când 52% din populație a considerat că țara este așezată pe o direcție greșită, în vreme ce doar 25% mai credeau că direcția este bună¹ - exact la doi ani de la termenul promis în *Contractul cu România*, termen pe care nimeni nu l-a luat în serios.

Guvernarea „*haotică*”² s-a încheiat abia în 2000, prin respingerea definitivă de către populație a ideii de a mai sacrifica bunăstarea imediată în schimbul unei bunăstări în perspectivă. Diferența de evaluare de către populație și de către Occident a guvernării CDR este cea mai bună ilustrare a diferenței de agendă de priorități și opțiuni ale celor doi factori ai contextului politic. Atitudinea populației față de guvernarea CDR este ilustrată de două cifre. În noiembrie 2000, doar 12% din populație mai credea că țara este așezată pe o direcție bună, ceea ce echivala cu un vot de încredere acordat guvernării CDR în cea mai bună ipostază a ei (guvernul Isărescu), căci cu un an înainte această încredere scăzuse la numai 10%. A doua ilustrare semnificativă a atitudinii populației față de acest tip de guvernare este dată de evoluția sprijinului politic pentru CDR. În 1992, când filosofia privind tranziția a FSN încă nu fusese compromisă de rezultatele guvernării, CDR a obținut în alegeri 2,2 milioane de voturi. În 1996, populația optează pentru varianta radicală reprezentată de CDR și îi acordă 3,7 milioane de voturi. Patru ani mai târziu, această variantă este definitiv compromisă și cele două formațiuni politice ale fostei CDR – CDR 2000 și PNL – mai obțin, împreună, doar 1,4 milioane de voturi, cu o treime mai puțin chiar decât în 1992.

---

1 CURS, 1998, Barometrul de opinie publică, FSD, București

2 IBRD, 2001, *Report No. 22180-RO*, p.31

În schimb, evaluarea de către Occident a guvernării CDR este mult mai nuanțată. Occidentul a apreciat în primul rând politic opțiunea guvernării CDR pentru o reformă radicală, în opoziție cu strategia reformei graduale utilizată de guvernările primilor ani ai deceniului tranziției.

„Confruntate cu această moștenire dificilă [a comunismului], forțele politice dominante aflate la putere de la începutul anilor 90 au preconizat o abordare graduală, încercând să minimizeze costurile sociale legate de trecerea la economia de piață. ...De fapt, judecând după experiența ultimilor șapte ani [1990-1997] strategia progresivă a antrenat probabil costuri mai ridicate decât dacă ar fi fost adoptată de la început o abordare mai îndrăzneată a transformărilor structurale...După ce a reînnoit dialogul cu organizațiile financiare internaționale, noul guvern [CDR-USD-UDMR] a negociat un program de asistență financiară, și la începutul lui 1997 s-a angajat să aplice o 'terapie de șoc', cumulând reformele macroeconomice și reformele instituționale.”¹

Aceste aprecieri, elaborate la începutul guvernării CDR nu sunt conjuncturale. Ele vor fi reluate aproape cuvânt cu cuvânt, de raportul din mai 2001 al Băncii Mondiale:

„Dată fiind moștenirea dificilă și căutând să ... minimizeze costurile sociale legate de trecerea la o economie de piață, în timpul anilor 1990 autoritățile române au adoptat o abordare graduală și fragmentară a reformei. ... Dată fiind experiența ultimilor zece ani, costurile unei reforme ezitante au fost mai mari decât dacă s-ar fi adoptat de la început o abordare mai îndrăzneată a transformărilor structurale. ... Doar la jumătatea anului 1999 fostul guvern de coaliție s-a angajat într-un ambițios program de măsuri de stabilizare macroeconomică și de reforme structurale. ... Programul de reformă a fost sprijinit de Bancă (prin intermediul primului Împrumut de Ajustare a Sectorului Privat (PSAL I)) și de Fond (prin intermediul unui Aranjament Stand-By).”²

Există argumente pentru a susține că populația – sau sectoare semnificative ale acesteia – a respins aproape toate direcțiile de transformare a post-comunistă ale României adoptate de clasa politică, sprijinite de factorul extern și aplicate de guvernele din ultimii 13 ani. Cu o precizare importantă: populația nu a respins niciodată principial direcțiile transformării, ci efectele negative pe care oricare dintre aceste transformări le-a produs fie asupra bunăstării populației, fie asupra status-ului unor sectoare importante ale acesteia – muncitorii, managerii, administrația de stat, etc. În ansamblu, populația a susținut în principiu și trecerea la democrație și trecerea la economia de piață, dar a

¹ CCNM, 1998, Etude économiques de l'OCDE, 1997-1998, Roumanie, OCDE, pp. 2-4

² IBRD, 2001, Report No. 22180-RO

respins sau a opus rezistență la orice presiune pentru diminuarea bunăstării în general, iar marile grupuri sociale au militat pentru menținerea importanței sociale pe care deja o câștigaseră.

Tranziția politică a fost orientată spre pluralism politic și alegeri libere, separarea puterilor în stat, respectarea drepturilor individuale, inclusiv a drepturilor minorităților, statul de drept. Introducerea acestora a fost însoțită, în România, de degradarea încrederii în clasa politică și în instituții precum Parlamentul, Guvernul, partidele politice. În iunie 2002, aveau încredere în Guvern numai 37% din populație, în Parlament numai 27%, iar în partidele politice numai 13%¹. În schimb, aceiași subiecți considerau, în proporție de 72%, că democrația este „cea mai bună formă de conducere”². Această atitudine – care uneori este înțeles, greșit, ca lipsă de cultură civică și politică a populației – este pe deplin coerentă câtă vreme nu este interpretată dogmatic. Populația este în favoarea democrației, nu numai ca opinie, ci și ca implicare de vreme ce majoritatea participă totuși la vot și un mare număr de cetățeni sunt membri sau simpatizanți ai unor partide politice, etc., dar dacă pluralismul politic conduce la blocarea guvernărilor și la prăbușirea guvernelor, ca în 1998 și 1999, separarea puterilor în stat favorizează răspândirea corupției, iar comportamentul politicianilor pare orientat mai degrabă spre propria căpătuială decât spre gestionarea societății, atunci populația își rezervă dreptul să respingă forma de democrație instaurată în România.

Un sondaj de opinie realizat la sfârșitul anului 1999 arăta că peste jumătate dintre subiecți, echivalent cu 57% din populația adultă (peste 18 ani) a țării, consideră că „comunismul a fost o idee bună, dar a fost pusă greșit în practică” și mai puțin de o treime din populație (31,8%) crede că el a fost o idee greșită. Rezultatul a fost interpretat drept „comunism rezidual”³, măcar la cei mai fermi susținători ai afirmației (33,4%). Cum aceiași oameni susțin, în același timp, că democrația este, totuși, cea mai bună formă de guvernare, rezultă o concepție cotidiană care susține, în același timp, că democrația este cea mai bună formă de guvernare – și deci dezirabilă –, dar că nu poți avea încredere în actualii politicieni ai democrației, și că au existat componente ale comunismului care au fost și ele „bune”, deși au fost prost aplicate. De aici nu rezultă că socialismul este mai bun decât capitalismul, așa cum nu rezultă nici invers, dar rezultă că, indiferent de tipul de societate în care au trăit românii până acum, clasa politică a fost punctul slab al acesteia.

---

1 IMAS, 2002, Barometrul de opinie publică – iunie 2002, FSD, București

2 idem

3 Chelcea, Septimiu, 2001, Ce cred oamenii despre comunism după un deceniu de tranziție, în România Socială, Nr. 1/2001, pp.47-49

Cel puțin în ceea ce privește perioada post-comunistă, motivul pentru care populația nu are încredere în clasa politică este destul de clar: 81% din populație considera, în iunie 2002, că „partidele slujesc mai ales interesele conducătorilor acestora”¹, iar cât privește aprecierea pozitivă a comunismului, ea poate fi mai ușor înțeleasă dacă se ține cont de opinia din 2002 a 87% din populație că, față de ultimii cinci ani ai comunismului, corupția a crescut.

Dar deceniul tranziției a însemnat, mai ales pentru populație, o experiență pe care aceasta a asimilat-o relativ repede. Așa cum are convingerea că proiectul comunist a fost „o idee bună”, dar greșit aplicată, cea mai adecvată descriere a atitudinii populației acum este că proiectul capitalist este și el o idee bună, dar este greșit aplicată. Inițial, populația s-a implicat cu mult entuziasm în „marea împărțeață” a avuției statului prin procesul de privatizare în masă. A primit în proprietate pământ, case și acțiuni. Învățătura căpătată ulterior a fost că proprietatea nu este aducătoare de venituri și bunăstare prin ea însăși. A cerut și a primit creșteri salariale și pensionări înainte de termen, precum și compensații bănești pentru pierderea locului de muncă. Inflația și declinul economiei au spulberat toate aceste avantaje imediate. În consecință, populația a învățat că soluția la nivel național nu este împărțirea, ci dezvoltarea. De aceea, de îndată ce o nouă guvernare (guvernarea PSD, instalată în 2000) a obținut trei ani la rând, cu șanse de a obține și în al patrulea, o creștere economică semnificativă, încrederea populației în guvernare începe să crească.

De-a lungul celor 13 ani de tranziție, cerințele componente externe a contextului în care acționează clasa politică au fost cumulative. Inițial, cererea principală a fost democratizarea politică. Apoi, s-a adăugat liberalizarea economică, echivalentă cu trecerea de la o economie de tip socialist, la o economie de piață. Restructurarea economică avea ca obiectiv să asigure, pe de o parte, modernizarea economiei, iar, pe de altă parte, integrarea acesteia în economia europeană. Dezvoltarea economică și socială, astfel încât să se reducă decalajele dintre societatea și civilizația românească și societățile și civilizația europeană este ultima cerință adăugată pe listă. Cu aceasta, cerințele populației și ale factorului extern converg și contextul acțiunii politice devine unitar.

Spre deosebire de factorul extern care a evoluat liniar, cel intern – în primul rând populația în ansamblu și, apoi, grupurile de presiune din societate – a evoluat sinuos. Obiectivul strategic al populației – bunăstarea personală – nu s-a schimbat în timp, dar acest obiectiv a fost raportat diferit la diferitele etape ale reformelor și tranziției. Au

---

¹ IMAS, 2002, Barometrul de opinie publică – iunie 2002, FSD, București

existat lungi perioade de timp în care reformele guvernamentale și populația s-au aflat în opoziție. Au existat, însă, cel puțin trei momente de acord între guvernanți și guvernați. Primul s-a referit la democratizare, realizată în perioada imediat următoare revoluției prin pluralismul politic și alegerile libere. Cel de al doilea s-a referit la împrăștiere, componenta populară (de masă) a privatizării. Al treilea moment important a avut loc în 1997, când populația a sprijinit dezestatizarea economiei și a vieții publice chiar în mai mare măsură decât a fost în stare să gestioneze clasa politică. Nu toate aceste momente de sprijin al guvernării de către populație au coincis cu cerințele factorului extern. Împrăștierea, de exemplu, a fost privită cu mari rezerve de către instituțiile internaționale, pentru că ea este mai degrabă un obstacol decât o etapă în drumul spre o economie de piață funcțională, adică capitalistă.

Acum însă, avem de a face cu un nou moment favorabil. Cele două componente ale contextului converg în a cere clasei politice actiune în favoarea modernizării, integrării și dezvoltării. *Occidentalizarea României* este cerința simultană atât a comunității internaționale, cât și a părții active a populației.

Trebuie ținut cont de faptul că o asemenea convergență – rezultat al evoluțiilor de până acum a societății românești și a raporturilor sale cu lumea dezvoltată – este conjuncturală. Cele două componente ale contextului sunt independente și evoluează potrivit unor logici interne distincte. Ele nu sunt în opoziție, ci pur și simplu, fiecare își urmărește propriile interese și obiective. Începând cu perioada 2000-2003, se deschide o „fereastră de oportunitate” sau o conjunctură favorabilă pe parcursul căreia clasa politică poate beneficia, în acțiunea sa reformatoare, de sprijinul simultan al ambelor componente. Cum va arăta societatea românească în viitor depinde acum doar de capacitatea clasei politice de a valorifica această conjunctură favorabilă.

Clasa politică în noul context

Clasa politică românească este ea însăși supusă schimbării. Aflată la intersecția dintre lumea exterioară – civilizația europeană și globalizarea o afectează în mai mare măsură decât pe oricare altă componentă a societății – și cea interioară, din care provine și ale cărei caracteristici tinde să le reproducă, clasa politică românească a fost, probabil, cea mai zbuciumată și mai dinamică componentă a perioadei de tranziție. În evoluția ei au contat două lucruri: pe de o parte, nevoia de a răspunde cerințelor contextului, uneori convergente, mult mai des contradictorii. Această nevoie a fost o lecție pe care noii politicieni români au învățat-o atunci când s-a dovedit că oricare dintre componentele contextului pot hotărî, direct sau indirect, soarta grupurilor sau partidelor politice.

Electoratul o poate face direct, iar faptul că unele partide sau grupuri de politicieni au dispărut de pe scena politică românească i-a învățat pe oamenii politici că trebuie să țină seama de populație. Pe de altă parte, fără sprijinul factorului extern se poate cuceri puterea, dar s-a dovedit că nu se poate governa. Legitimarea externă este extrem de importantă în politica românească actuală și, pe măsură ce România se integrează tot mai mult în structurile NATO și ale Uniunii Europene, ea devine din ce în ce mai importantă. În al doilea rând, de mai bine de un deceniu încoace, România este o societate care consumă mai mult decât produce, iar menținerea chiar și a unui echilibru fragil depinde de capacitatea de a acoperi, din surse externe, un deficit anual care a oscilat – după 1989 – în jurul a 1,5-2 miliarde USD anual. Așa cum spunea un înalt oficial al Uniunii Europene unuia dintre guvernele României de după revoluție, „*indiferent ce veți vrea să faceți, aveți nevoie de bani ca să faceți*”. Iar aceste resurse financiare depind exclusiv de voința politică a comunității internaționale care, la rândul ei, depinde de voința guvernărilor românești de a duce mai departe reformele politice, economice și sociale.

Structura clientelară

Pentru înțelegerea evoluției clasei politice românești după 1989, trebuie ținut cont de faptul că presiunile contextului nu au fost nici ele excesiv de unitare. Presiunile venite din interior se diferențiau după sursă. Populația în ansamblu presa pentru menținerea nivelului de trai și, eventual, creșterea lui, dacă nu pentru toată lumea, măcar pentru acele grupuri mai active și care dețineau o poziție privilegiată în negocierile cu puterea. Administrația, elitele manageriale, patronatul și sindicatele din marile întreprinderi aflate în proprietatea statului au deținut, simultan sau alternativ, mijloace de a-și impune interesele în fața guvernanților. Contextul extern, la fel de unit în privința cerinței de avansare a reformelor pe cât era populația unită în privința menținerii nivelului de bunăstare, era la rândul său divizat între grupuri de interese și presiune, care îmbinau orientarea pe termen lung cu cea conjuncturală.

Amândoi factorii de context modulau guvernarea, dar presiunile lor erau neuniform distribuite. Ca urmare, clasa politică românească se divide ea însăși în trei componente principale:

Guvernanții, adică acea componentă care preia guvernul, conducerea administrației centrale și a instituțiilor statului și sarcina de a realiza programul de reforme ale tranziției. Această categorie, în care predomină combinația dintre politicieni, specialiști și manageri la nivel național, este cea către care se îndreaptă cel mai direct influența factorului extern. Ea este supusă celor mai puternice presiuni ale comunității internaționale, care se

adrează în primul rând guvernelor și instituțiilor statului. În același timp, fiind și cea mai vizibilă, ea este în primul rând supusă criticii și devine obiect al nemulțumirilor electoratului. Categoria guvernanților este cea mai sensibilă la presiunile populației, în primul rând pentru că ele se îndreaptă cu prioritate către aceștia, iar, în al doilea rând, pentru că ei sunt principalii dependenți de legitimarea prin vot de către populație. De asemenea, tot categoria guvernanților este cea care trebuie să satisfacă cerințele clientelei și să facă față presiunilor exercitate de administrație și de grupurile de interese din societate. Apoi, guvernanții nu sunt deloc izolați în cadrul clasei conducătoare românești. Ei sunt doar o componentă a elitelor puterii la nivel național și sunt, firesc, integrați în ansamblul acestor elite. Atât în activitatea politică, cât și dincolo de aceasta, ei interferează cu restul clasei conducătoare, de ale cărei interese trebuie să țină cont chiar și atunci când iau decizia politică de a le afecta prin intermediul reformelor.

Ideea unor presiuni divergente a fost pusă în circulație în primul rând chiar de către componenta guvernanților din interiorul clasei politice și a devenit un loc comun al gândirii cotidiene până în zilele noastre. Tocmai politicienii reformatori sunt cei care au afirmat existența unei divergențe de opțiune cu privire la direcție între reformele instituționale și interesele sau alegerile populației. Figura „eroică” a politicianului reformist este cea a unui tehnician orientat ideologic către capitalism și occident și care trebuie să-și auto-limiteze eforturile și reformele, pe de o parte, din cauza impactului negativ al acestora asupra populației, iar, pe de altă parte, din cauza opoziției politice, administrative și chiar oculte pe care „conservatorii” o ridică în fața bunelor intenții ale reformatorilor.

O ideologie cu totul specială a reformei a fost adoptată atât de clasa politică, cât și de Occident în raport cu reformele, bazată pe două premise fundamentale: (1) „*reformele au costuri sociale*”, cu alte cuvinte în mod necesar trecerea de la comunism la capitalism se face printr-o perioadă intermediară de scădere a nivelului de trai al populației; (2) există „*forțe conservatoare*” sau dușmani ai reformelor, care vor exercita presiuni și vor ridica obstacole în calea adoptării și aplicării reformelor.

Această ideologie a fost consacrată de toți politicienii români, indiferent de opțiunile lor politice și a fost susținută de specialiștii occidentali. Potrivit acestora din urmă¹, tranziția post-comunistă constă în trei „pachete” de transformări: unul destinat stabilizării, cel de al doilea destinat liberalizării și cel de al treilea destinat restructurării economice. Fiecare

---

¹ Osiatynski, Jerzy, 1997, Reformele economice și consecințele lor sociale și politice, în *International Idea, Democrația în România*, Humanitas, București

dintre ele presupune „o perioadă de adaptare, a cărei esență constă, printre altele, în reducerea veniturilor reale.”¹. Împreună, aceste reforme conduc la paradoxul politică că:

„Măsurile de protecție socială anunțate îi protejează în general pe aceia care nu au sprijinit partidele care introduc reforme, în vreme ce noile măsuri de austeritate îi lovesc cel mai tare pe aceia care i-au sprijinit pe reformatori.”²

Figura „eroică” a guvernantului reformat, aflat sub dublă presiune – internă și externă – și trebuind să facă față loialității reduse față de reforme a parlamentarilor, a politicienilor locali și a grupurilor de interese a dominat eforturile de construcție de imagine în toată perioada tranziției. Realitatea este, însă, ceva mai nuanțată.

Parlamentarii sunt cel de al doilea grup important din clasa politică românească. Ei au o situație mult mai independentă. Presiunea externă asupra lor este mai redusă. În parte, ea este mediată prin intermediul conducerii politice și al guvernanților, dar parlamentarii păstrează o autonomie ridicată în raport cu aceștia. Presiunea factorului intern nu este nici ea prea eficientă, mai ales în condițiile votului pe listă. Viitoarea alegere a unui parlamentar depinde mai puțin de relațiile sale directe cu electoratul, cât de popularitatea partidului din care face parte în circumscripția electorală respectivă. Pentru parlamentari mult mai importantă decât relația sa cu electoratul este relația sa cu organizația locală, cea care face propunerile pentru listele de candidați și cu vârful conducerii centrale, cel care definitivează aceste liste. Pentru a fi ales, un parlamentar trebuie să fie pregătit să participe la intriga politică din interiorul organizației județene, ca și la intriga politică de la vârful partidului. Cum intriga politică se bazează exclusiv pe relațiile interpersonale, cel mai important capital politic al unui parlamentar este această rețea de relații în interiorul propriei organizații. Consecința imediată pentru politică este complicarea deciziei politice și a activității politice prin introducerea unei multitudini de asemenea rețele de relații interpersonale în primul rând în activitatea parlamentară, iar în al doilea rând, în activitatea partidelor. Căci parlamentarii pot exercita o presiune importantă asupra guvernanților. Chiar dacă în activitatea cotidiană și în deciziile administrative guvernanții ignoră în mare măsură atât parlamentarii cât și pe politicienii locali, ei nu pot funcționa fără sprijin parlamentar.

Politicienii locali, reprezentați de conducerile organizațiilor județene și ale localităților și de aleșii în administrația locală, formează cea de a treia categorie de membri ai clasei politice românești. Influența factorului extern asupra acestora este minimă. Ei nu sunt,

---

1 op.cit. p.79

2 op. cit. p. 80

desigur, total ruși de relațiile internaționale și de cerințele pe care occidentul le adresează României, dar în activitatea cotidiană și pentru obiectivele lor răspunsul la aceste cerințe la nivel local nu are efecte asupra poziției lor politice. Presiunea populației este mult mai semnificativă, dar, ca și în cazul parlamentarilor, ea este atenuată de raporturile lor cu organizația locală, pe de o parte, și de raporturile lor cu elitele locale, pe de altă parte. Succesul unui politician local depinde în primul rând de locul pe care acesta reușește să-l ocupe în elita locală, iar acesta depinde de relațiile sale inter-personale cu vârful administrației, ale patronatului local, între care patronatul mass-media și patronatul firmelor cu mai mulți angajați este prioritar, cu intelectualitatea locală și cu politicienii celorlalte partide politice, indiferent de relațiile formale dintre acestea la vârf. Dacă parlamentarii au un grad ridicat de autonomie față de guvernanți și de conducerile la vârf ale partidelor politice, politicienii locali, în calitate de reprezentanți în politică a elitelor locale, au o autonomie și mai mare. În același timp, ei aduc în politică o nouă rețea de relații interpersonale, care este și mai puțin definită politic decât cea introdusă de parlamentari.

Această structură politică s-a complicat pe parcurs prin asocierea **grupurilor clientelare**. Grupurile clientelare reprezintă fie persoane, fie organizații care, în schimbul unor servicii prestate oamenilor politici sau partidelor, solicită și primesc excepții de la regulile domeniului în care activează. Asemenea excepții nu sunt neapărat ilegale și, prin urmare, nu pot fi de fiecare dată identificate cu corupția. Dimpotrivă, situația cea mai normală este obținerea de situații sau avantaje excepționale, în raport cu regulile, prin mijloace legale. Este acea situație pe care Banca Mondială o denumesc „captarea statului” (*state capture*¹) și care constă în dublarea legislației.

Asemenea oricărui stat din istorie, România, chiar și în tranziție, are o legislație care definește regulile fundamentale ale vieții sociale, economice, politice, etc., raporturile dintre instituții și raporturile dintre populație și instituții și așa mai departe. Această legislație este foarte modernă, ea fiind principalul rezultat al cooperării dintre guvernanții români și occidentul dezvoltat. Introducerea și aplicarea ei reprezintă, de altfel, principala condiție instituțională a aderării României la Uniunea Europeană. Acest sistem de relații și instituții create prin legislație este ceea ce urmăresc clienții să evite căci, în măsura în care reușesc să obțină derogări de la el, obțin un avantaj competitiv în raporturile cu ceilalți agenți de pe piață. La rândul lor, politicienii și înalții funcționari de stat urmăresc rămânerea în legalitate, obiectiv care este țintit atât de aceștia, cât și de clienți. Câtă

---

¹ IBRD, 2000, *Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate*, The World Bank, Washington D.C. p.3

vreme situația lor de excepție de la regulă este ilegală, atât cei care îi sprijină, cât și ei înșiși își asumă riscuri suplimentare – și inutile – cât și posibilitatea de a pierde, mai târziu, avantajele obținute într-o conjunctură favorabilă. Soluția găsită la toate nivelurile clasei politice constă în dublarea legislației. Apar, în felul acesta, două tipuri de norme. Unele general valabile reprezintă legislația reformatoare, destinată transformării României în conformitate cu obiectivele tranziției și cu interesele statului și ale societății. Altele, la fel de legale, sunt destinate constituirii excepțiilor de la regulă. Aceste excepții se referă întotdeauna la grupurile clientelare, indiferent dacă este vorba de o clientelă economică, socială – sindicate, ONG-uri, asociații patronale, etc. – sau la una din alte domenii. Tocmai această excepționalitate diferențiază grupurile clientelare de grupurile de interese. Grupurile de interese, care reprezintă interesele unor categorii sociale sau asociații de agenți dintr-un domeniu sau altul, militează nu pentru excepții, ci pentru reguli general valabile. Grupul de interese urmărește obținerea de privilegii sau avantaje pentru domeniul în care activează, în raport cu alte domenii. Grupul clientelar, dimpotrivă, urmărește obținerea de privilegii sau avantaje în raport cu cei de același fel, din domeniul său de activitate. Un grup de interese poate urmări, de exemplu, o legislație fiscală avantajoasă în domeniul său – impozit mai mic pe profitul reinvestit, amortizarea mai rapidă a echipamentelor, etc. – în raport cu alte domenii de activitate. Un grup clientelar însă va urmări o situație privilegiată în raport cu competitorii săi din același domeniu, de exemplu scutirea de taxe vamale pentru propriile importuri sau anularea sau re-eșalonarea datoriilor față de stat, etc.

Deoarece clasa politică românească se relaționează diferit cu societatea la cele trei niveluri de organizare – guvernării, parlamentarii și politicienii locali – atunci și grupurile clientelare se constituie la niveluri distincte. Rezultatul este o rețea a puterii în care fiecare nivel al politicii se află în competiție pentru controlul resurselor statului cu celelalte nivele, dar totuși cooperează între ele pentru a se menține la putere. Mai mult decât atât, ele chiar guvernează, pentru că un minim de guvernare este, totuși, o condiție a menținerii la putere. Dar însăși structura și organizarea clasei politice conduce la o serie de contradicții între interesele și modul de funcționare al acesteia și obiectivele normale ale guvernării, ca și mecanismele instituționale ale acesteia.

Rolul excepțional pe care îl joacă grupurile clientelare în structurarea și funcționarea partidelor politice românești de după revoluția din decembrie nu se datorează acestor grupuri clientelare, ci partidelor în particular și clasei politice în general. Construirea partidelor politice ca rețele de grupuri clientelare reprezentate politic nu este o problemă,

ci soluția care s-a dezvoltat în practica politică cotidiană la principala problemă a întregii clase politice românești – redistribuirea averii socialiste.

Această caracteristică a fost probabil cel mai puțin înțeleasă pe tot parcursul tranziției actuale și merită să fie explicitată. Imediat după răsturnarea guvernării comuniste și trecerea la un sistem politic democratic, principala opțiune adoptată de clasa politică românească a fost cea a trecerii la economia de piață. Adoptarea acestei opțiuni, un rezultat direct al presiunii factorului extern și puternic sprijinită de contextul internațional, atât politic, cât și economic, nu a ridicat nici un fel de probleme clasei politice românești, nu a polarizat politic nici societatea, nici politicienii și nu a provocat dezbateri sau încercări de construcții alternative. Toată noua clasă politică, sprijinită aproape fără rezerve de populație a fost în favoarea trecerii la economia de piață.

Trecerea la economia de piață presupunea, la rândul ei, o activitate politică extrem de diversificată care mergea de la construcția unor noi instituții ale economiei și schimbarea mecanismelor și tehnicilor de guvernare, până la transformarea structurilor interne ale organizațiilor economice. Nici una dintre aceste noi modelări ale societății nu a devenit o problemă politică majoră prin sine însăși și nu a polarizat nici electoratul și nici clasa politică în alegeri alternative.

Dar trecerea la economia de piață a mai avut o componentă, pe care factorul extern a considerat-o un aspect tehnic, dar care a devenit principala miză politică a întregii perioade – privatizarea.

În general, privatizarea tinde să fie privită ca un concept tehnic care înseamnă trecerea proprietății de stat, mai ales a proprietății imobiliare și industriale, în proprietatea oricui altcuiva decât a statului. Pentru modelul extern al tranziției, această schimbare de proprietate, deși are loc la o scară mai mare decât oricare alte tipuri de privatizări încercate, nu ar trebui să ridice dificultăți speciale. În momentul în care există voința politică de a privatiza, atunci instituții special însărcinate cu privatizarea reprezintă condiția și necesară și suficientă ca privatizarea să aibă loc. Acea parte a societății situată în afara statului va absorbi proprietățile de care statul vrea să se elibereze. Din punct de vedere al proiectului extern privatizarea este o problemă pur tehnică deoarece pentru factorul extern și pentru proiectul acestuia este indiferent cine anume preia proprietatea de stat. Noua piață de capital care se formează cu această ocazie va regla singură, apoi, distribuția proprietății.

Această atitudine a factorului extern față de privatizare s-a dovedit a fi nu doar naivă, ci complet greșită. Pe tot parcursul tranziției post-comuniste, tocmai aceasta a fost

principala problemă politică a societății românești – cine și cât preia din fosta moștenire socialistă. Clasa politică românească s-a organizat în jurul acestei probleme, iar electoratul s-a polarizat în funcție de opțiunile privind „marea împărțală”¹. Ceea ce a împiedicat privatizarea să fie doar un proces tehnic au fost în primul rând dimensiunile. Spre deosebire de privatizările obișnuite din societățile capitaliste (pe care factorul extern le-a luat ca model pentru privatizările post-comuniste) în societățile post-comuniste urma să fie transferată în proprietate privată practic întreaga avuție națională. Mai mult, privatizarea nu însemna doar un mecanism de transfer al proprietății, ea era principala modalitate de restructurare socială și de stabilire a noilor ierarhii de inegalități. În nici o societate din istorie nu a existat problemă politică mai importantă decât constituirea și menținerea sistemului de inegalități și, în consecință, privatizarea a devenit principala problemă a politicii românești. Dar nu în forma tehnică a transferului de proprietate, ci în forma politică a constituirii noilor mecanisme de redistribuire și, pe baza acestora, a noilor structuri de inegalități.

Iar la aceste caracteristici mai trebuie adăugată una. Această uriașă restructurare se desfășura într-o societate în care, după noul criteriu al inegalității – inegalitatea de avere și venituri – societatea era, în punctul său inițial, relativ omogenă. Comunismul a făcut și el o schimbare radicală a structurii de inegalități, dar a făcut-o într-o societate puternic diferențiată și, prin urmare, a definit categorii sociale care urmau să fie privilegiate și categorii sociale care urmau să fie marginalizate sau desființate. Însă, restructurarea socială într-o societate omogenă social nu mai este o problemă de grup sau categorie socială. Ea devine în mare măsură o problemă personală. Au existat eforturi de a redefini categorii sociale privilegiate – cum ar fi fost foștii proprietari care urmau să fie reîmproprietați sau despăgubiți – dar asemenea categorii au ocupat în întregul proces un loc secundar. Împroprietărirea urma să fie, evident, inegală și pentru că criteriile de inegalitate nu au fost niciodată definite, avantajele competitive ale fiecărui individ deveneau utilizabile doar prin decizie politică referitoare la acel individ.

Această caracteristică generală a politicii românești a influențat formarea, organizarea și funcționarea partidelor politice. Partidele politice românești s-au constituit ca organizații de participare la marea împrăștiere. Ele au devenit rapid mecanisme de distribuire a proprietății de stat și, ulterior, de redistribuire a resurselor și veniturilor în societate. Structura lor clientelară nu este un accident nefericit al unei perioade trecătoare a tranziției. Structura lor clientelară este chiar mecanismul care le face nu doar să

---

¹ Pasti, Vladimir, 2000, **Un deceniu de transformări sociale**, în I. Mihăilescu (coord), *Un deceniu de tranziție*, UNICEF

funcționeze, dar și să fie funcționale. În România cel puțin, trecerea la economia de piață se face prin redistribuirea de către partidele politice a fostei avuții socialiste și a veniturilor contemporane ale societății în favoarea clientelei proprii. Structura clientelară a partidelor politice românești este cea mai importantă caracteristică a acestora și de modul în care relaționează diferitele categorii de „clienți” depind și relațiile din interiorul partidelor politice și relațiile dintre acestea și, inclusiv, modul în care se dezvoltă relațiile dintre instituțiile politice românești.

Conflicte și tensiuni

Prima consecință imediată a unei asemenea construcții politice este o situație conflictuală continuă în interiorul partidelor și, cu atât mai mult, în interiorul alianțelor de partide.

Cei mai afectați, desigur, sunt, în primul rând, guvernanții. Guvernanții sunt supuși unui număr impresionant de presiuni care doar conjunctural nu sunt contradictorii. Am văzut deja că presiuni puternice și prioritare exercită asupra lor factorul extern și populația. În al treilea rând, clienții guvernanților sunt și cei mai importanți și cei mai problematici.

Spre deosebire de clientela oricărei alte componente a clasei politice, clienții guvernanților sunt singurii care interferează, prin amploarea intereselor și a operațiunilor, direct cu factorul extern și devin rapid o țintă a presiunii acestora. Conflictul dintre clientela guvernanților și factorul extern a fost adesea prezentat ca un conflict între capitalul autohton și capitalul străin, o competiție în care ambele părți încearcă să realizeze aceiași „capturare a statului” în folos propriu. În realitate este o ciocnire între două mecanisme de funcționare a politicii: cel al grupurilor de interese, reprezentat aici de factorul extern și a cărui presiune se îndreaptă spre stabilirea de reguli general valabile (prima categorie de legislație) și cel al clientelei, reprezentat aici de „marele” capital autohton, a cărui presiune se îndreaptă spre obținerea de excepții de la regulă, cea de a doua componentă a sistemului de norme ale tranziției. S-a dovedit, în timp, că această contradicție se rezolvă întotdeauna în favoarea grupului de interese, adică al factorului extern, dar numai după un număr semnificativ de cazuri de satisfacere a intereselor clienților. Așa s-a întâmplat cu desființarea *Bancorex* în timpul guvernării 1996-2000, principala sursă de finanțare a clientelei politice (atât capital privat autohton, cât și capital de stat) sau cu renunțarea de către guvernarea 2000-2003 la re-eșalonarea selectivă a datoriilor către stat a diferitelor companii sau a legislației referitoare la achiziționarea de tutun românesc de către toate companiile producătoare de țigări din România (legislație care obliga firmele străine producătoare de țigări să cumpere tutun de la o firmă românească privată, considerată client al guvernării). O presiune similară cu cea care a

condus la desființarea *Bancorex* rezultă din preocuparea actuală a FMI referitoare la extinderea cu 35% a creditului în valută către sectorul privat¹, care sugerează o finanțare a clienței, de data aceasta nu prin intermediul unei bănci de stat, ci a întregului sector bancar, mărinđ vulnerabilitatea acestuia.

Această presiune contradictorie a factorului extern și a clienței autohtone are darul otrăvit de a produce tensiuni sau conflicte de interese în primul rând în interiorul grupului aflat la guvernare. Contradicția de interese dintre factorul extern și cel intern în raporturile cu guvernarea este doar una din multitudinea de contradicții care presează asupra guvernării. Mai trebuie adăugat aici contradicția între interesele diferitelor grupuri clientelare, ca și contradicția dintre interesele clienților, interesele grupurilor de interese, ale factorului extern și ale populației. Rezultatul final este un ghem de interese contradictorii care, pentru a nu destrăma guvernarea, au nevoie de un management special, care să poată decide asupra priorităților.

Iată unul dintre motivele principale pentru care alianțele de partide au șanse mici de a governa eficient în România, exceptând cazurile în care un partid dominant își poate controla eficient sateliții politici. Altfel, partidele aflate în coaliție se vor confrunta între ele pentru a stabili a cui clientelă va fi sacrificată presiunii externe și a cui va beneficia în continuare de avantajul de a fi o clientelă. Acest tip de contradicție a măcinat, împreună cu alte contradicții, alianța dintre CDR-USD-UDMR în perioada 1996-2000 și a dus la o prăbușire aproape totală a guvernării până în decembrie 2000, când un guvern condus de un tehnician a cărui prioritate absolută a fost răspunsul la cerințele factorului extern – guvernul Mugur Isărescu – a introdus autoritatea de guvernare indispensabilă sistemului.

Din cauza modului în care sunt construiți și funcționează principalii actori politici, pentru a funcționa în parametri măcar normali, dacă nu optimi, sistemul politic românesc are nevoie de un management ordonator. Ceea ce presupune, în termeni de specialitate, o autoritate politică superioară, capabilă să facă ordine în lista de priorități ale guvernării. În limbajul politic și cotidian aceasta înseamnă o instituție dominantă, care poate disciplina, prin opțiune politică, multitudinea presiunilor, impunând criterii de decizie superioare și legitime împotriva intereselor oricărei părți interesate. În România, o astfel de instituție dominantă nu există. Sistemul instituțional al politicii românești a fost astfel construit încât să asigure echilibrul forțelor aflate în competiție. Teoria politică a democrației asimilată cu piața (Schumpeter) este în acest moment satisfăcută, dar mecanismul are de înfruntat o realitate pe care teoreticienii unui asemenea mecanism au

---

¹ ***, 2003, IMF Country Report Nr. 03/11, The International Monetary Fund, p. 12

ignorat-o: lipsa unor opțiuni politice dominante. Ca urmare, întregul sistem al instituțiilor politice a funcționat doar în acele cazuri în care una dintre instituții – depășindu-și net atribuțiile strict constituționale și ignorând echilibrul puterii – a putut domina spațiul politic românesc. În întreaga perioadă dintre 1990 și 1996 și apoi dintre 2001-2003, această instituție a fost Președintele României, dar rolul său dominant – și deci capacitatea de ordonare – a depins nu atât de modul în care a fost construită instituția și de relațiile sale normale cu celelalte instituții ale puterii politice, cât de poziția dominantă în sistem asigurată prin apelul la populație. În 2000, același sistem de ordonare a priorităților politice a putut fi introdus doar prin asigurarea dominației primului ministru asupra partidelor politice. De data aceasta, baza acestei dominații nu a mai fost populația (care la alegerile din toamna aceluiași an i-a acordat doar 1 milion de voturi din 12 milioane valide), ci sprijinul extern, instituțiile financiare internaționale și politicienii Uniunii Europene acordând mai multă încredere unui tehnician de tip occidental, relativ integrat în sistemul finanțelor internaționale, decât unor politicieni care se revendicau de la realități interbelice.

În 2001, partidul de guvernământ a lansat o dezbatere politică cu obiectivul de a reconstrui sistemul instituțiilor politice românești în așa fel, încât una dintre instituții să devină instituție politică conducătoare prin atribuțiile sale. Transferul opțiunilor politice dominante de la cea mai puternică personalitate politică, către o instituție care este puternică doar prin atribuțiile sale legale este, desigur, o soluție birocratică și nu una politică. Ea a fost respinsă în primul rând de către populație. Rezultatul este că acea competiție între primul ministru și președintele țării va continua, puterea revenind, conjunctural, celui mai puternic politic dintre cei doi.

O asemenea situație este de natură să perpetueze un lung șir de tensiuni interne în orice formațiune politică. Bicefalismul puterii – prim ministru și președinte – va conduce automat la polarizarea oricărei formațiuni politice care preia guvernarea. Atât parlamentarii, cât și politicienii locali se vor distribui în jurul celor doi lideri, în tabere în competiție, dacă nu chiar în conflict. Trecerea de la competiție la conflict depinde în cea mai mare măsură de capacitatea celor doi lideri de a menține cooperarea între ei ca pe o condiție a succesului comun.

Polarizarea partidelor politice în jurul a doi lideri care sunt apoi împinși către confruntare este o consecință a modului de construcție și funcționare a partidelor politice românești și a funcționat fără excepții semnificative în toată perioada post-revoluționară. Relativa perioadă de calm care a dominat PDSR în perioada guvernării Văcăroiu nu reprezintă o excepție semnificativă. Ea s-a datorat, pe de o parte, raporturilor clare de dominație dintre

președintele de atunci (Ion Iliescu) și primul ministru, iar, pe de altă parte, faptului că polarizarea reală din PDSR în acea perioadă a avut loc în jurul altor factori de putere din partid. În toată perioada guvernării Văcăroiu, adevăratul centru de putere și punctul central de interes pentru clientela politică a partidului nu l-a reprezentat guvernarea, cât Fondul Proprietății de Stat. Ca urmare, polarizarea PDSR s-a făcut în primul rând între Cotroceni (sediul președinției), Parlament (sediul grupului parlamentar și a principalilor lideri politici ai partidului) și FPS, centrul de redistribuire al avuției socialiste. În mod excepțional, în perioada guvernului Văcăroiu, guvernul a reprezentat un centru de putere minor în raport cu toate celelalte. Tensiunile au devenit conflict, iar conflictul a dus la o ruptură care a contribuit semnificativ la pierderea, în 1996, a alegerilor parlamentare și prezidențiale de către PDSR.

Guvernul Văcăroiu a fost ultimul guvern post-revoluționar care nu a reprezentat un centru al puterii politice și nu a avut o bază politică proprie. Între altele, merită menționat faptul că „rețeta” guvernului Văcăroiu este o preluare a structurării puterii specifică comunismului. Comunismul, atât cel românesc, cât și oricare altă variantă, este regimul politic care asigură partidului politic un loc dominant în structura de putere în raport cu instituțiile statului. Comunismul transformă instituțiile puterii politice în stat în simple birourile administrative și asigură dominația politică asupra acestora prin integrarea conducătorilor lor în poziții inferioare în structura de putere din partid. Exact asta s-a întâmplat în timpul guvernării Văcăroiu, care a avut particularitatea de a fi fost un guvern de tehnicieni – în momentul formării sale, nici unul dintre membrii cheie ai cabinetului nu avea o funcție politică semnificativă în partid – asupra căruia și-a întins, treptat, dominația partidul politic. Motivul pentru care această formulă nu a mai fost folosită ține tot de structurarea partidelor politice în grupuri aflate în competiție, în funcție de interesele și legăturile lor clientelare. O asemenea „rețetă” asigură o poziție dominantă parlamentarilor și un ascendent greu de justificat unor rețele clientelare secundare. Tocmai de aceea, perioada guvernării Văcăroiu a putut fi perioada marilor aventurieri, a afacerilor spectaculoase, a marilor scandaluri financiare, economice și politice, a ascensiunilor fulgerătoare și a competiției între micile grupuri clientelare. Este extrem de puțin probabil că o asemenea perioadă va mai reveni în guvernarea românească.

Începând cu 1997, Guvernul redevine unul dintre cele mai importante centre de putere, dispunând, de data asta de un sprijin politic propriu, cel mai adesea în competiție cu sprijinul politic de care dispune președintele țării. Primul ministru are sau dacă nu are încă de la început, primește aproape automat o poziție politică puternică. Partidele care preiau guvernarea și, aproape automat, și președinția, se polarizează între guvern și

președinte și tensionează, până la conflict, raporturile dintre cele două grupări. Alianțele de partide generează polarizări de același tip, care transcend partidelor și tind să creeze falii paralele în interiorul acestora, după cum o dovedește guvernarea CDR din 1996-2000. Acești patru ani au jucat rolul unei perioade de restructurare a ierarhiilor puterii. Guvernarea CDR a început și ea cu o structură de putere asemănătoare cu cea construită de PDSR în perioada guvernării Văcăroiu. Centrul puterii politice se afla la partide – care nu și-au trimis în guvern conducerile executive, ci doar nivelul secundar al ierarhiilor de partid, completat cu specialiști și cu clientelă – și la președintele țării. Ca și guvernul Văcăroiu, guvernul Victor Ciorbea nu dispunea de o susținere parlamentară proprie, ci o obținea doar prin intermediul conducerii partidului de guvernământ și al negocierilor dintre acesta și partidele aliate. Cotitura în structurarea puterii s-a ivit odată cu formarea guvernului Radu Vasile, un guvern care a reușit să-și formeze propria susținere parlamentară în opoziție directă atât cu conducerea PNȚCD, cât și cu președintele. Rezultatul a fost că toate tensiunile au devenit dintr-odată clare și competiția dintre guvern, partide și președinte, explicită. Din acel moment s-a dovedit că în această competiție primul ministru poate să piardă – Radu Vasile a fost demis prin cooperarea dintre partide și președinte – dar guvernul a devenit un centru de putere politică.

Următorul prim ministru, Mugur Isărescu, a dominat din poziția de șef al guvernului partidele și a echilibrat raportul de putere cu președintele, în ciuda faptului că, teoretic măcar, era un tehnician. Guvernul PSD, instalat după alegerile din 2000, a făcut un pas mai departe în instituționalizarea poziției de putere a guvernului, trimițând în funcția de prim ministru pe noul președinte al partidului, Adrian Năstase.

Dar, tensiunile duse până la conflict între grupurile clientelare nu afectează doar partidul de guvernământ, ci toate partidele din Parlament, cu precizarea că în interiorul fiecărui partid, competiția dintre grupuri va fi cu atât mai puternică cu cât partidul va avea un rol politic mai important. În schimb, capacitatea unui partid de a depăși competiția internă și de a supraviețui fără rupturi conflictelor dintre grupurile în competiție este invers proporțională cu capacitatea sa de a da satisfacție grupurilor clientelare. Aceasta deoarece cu cât resursele care pot fi redistribuite de partid sunt mai puține, cu atât competiția pentru adjudecarea acestora este mai aprigă.

Faptul că întreaga clasă politică românească este alcătuită în esență dintr-o rețea de grupuri clientelare care interacționează între ele după criterii care au o legătură slabă cu politicile propriu-zise explică în bună măsură dinamica foarte ridicată din interiorul acestora. Trecerea masivă a unor politicieni de la un partid la altul (se estimează că în doi ani de zile cca o mie de primari de la alte formațiuni politice au trecut la partidul de

guvernământ, după alegerile din 2000; un proces asemănător avusese loc, cu patru ani înainte, prin trecerea primarilor fostei guvernări – PDSR, PUNR, PRM, PSM – la partidele Convenției Democratice), dese rupturi din aproape toate partidele, inclusiv ale celor de mici dimensiuni, dificultatea de a construi alianțe și de a le menține, relațiile contradictorii dintre partide la diferite nivele de organizare, care fac ca la nivel local alianțele să înlocuiască adversitățile și invers, toate acestea sunt un rezultat al dominației relațiilor clientelare în raport cu relațiile politice. Electoratul realizează, evident, această situație și reacționează pe două căi identificabile prin sondajele de opinie. În primul rând, prin deteriorarea încrederii în partidele politice, care rămâne constant extrem de scăzută, în ciuda faptului că unele dintre personalitățile politice pot achiziționa un capital substanțial de încredere. În al doilea rând, prin convingerea că partidele politice guvernează țara mai ales în propriul interes și abia după aceea în interesul populației.

Dar grupurile clientelare, deși un fenomen care nu poate fi ignorat în politica românească, nu sunt singurele care determină configurația, situația și evoluția partidelor politice și a guvernării. Mecanismul democratic funcționează, până la urmă, în țara noastră într-un mod destul de asemănător cu cel descris pentru societățile democratice tradiționale. Atât partidele politice, cât și guvernarea este dependentă atât de opinia publică, cât și de acțiunea grupurilor de presiune, cele care – în opoziție cu grupurile clientelare – cer nu ocolirea legii sau o situație excepțională în raport cu aceasta, ci modificarea legilor, deci un tratament egal pentru toți actorii sociali dintr-o anumită categorie. Ca și clienții, grupurile de presiune solicită și ele un tratament special, dar de data aceasta îl solicită pentru o categorie socială sau de actori economici. Grupurile de presiune sunt și ele surse de tensiuni și conflicte în cadrul partidelor politice, ca și între partidele politice, dar rolul lor este mai redus decât cel al clientelei.

Evoluțiile clasei politice

Construcția și organizarea partidelor politice românești a avut loc în timp și s-a desfășurat, ca orice realitate a tranziției, sub dubla presiune a opiniei publice și a grupurilor de interese din societate și a factorului extern.

Factorul extern este cel care a impus nu doar crearea sistemului de instituții specifice democrației politice, inclusiv partidele, dar și o bună parte din modul de funcționare a acestora, precum și relațiile dintre ele. Tendința diferitelor grupări politice românești a fost inițial de a se delegitima reciproc, privind competitorul politic ca pe un adversar care trebuie nu doar înfrânt, ci și eliminat din viața politică. Presiunea externă a fost cea care a introdus, treptat, regulile și uzanța respectării adversarului politic și a pluralismului

tolerant în viața politică românească. Pe de altă parte, presiunea internă a acționat și ea într-o direcție asemănătoare, combinația dintre grupurile de presiune care sprijineau diferitele partide și grupurile clientelare care le sprijineau precum și rețeaua extrem de vastă de interese încrucișate, care treceau peste granițele diferențelor de apartenență politică, împiedicând, până la urmă un partid politic victorios să înlăture partidele concurente.

Dacă factorul extern este responsabil de introducerea și menținerea pluralismului politic în România, caracteristicile interne sunt responsabile de celelalte două caracteristici majore ale clasei politice românești. În primul rând, de organizarea ei ca o structură clientelară. În al doilea rând, de refuzul ei de a se reforma.

După aproape 14 ani de tranziție, clasa politică românească de la începutul secolului 21 nu mai seamănă cu clasa politică românească născută după revoluția din decembrie. Evoluția clasei politice românești este o realitate și îi vom descrie principalii parametri în continuare. Aici, însă, trebuie scoase în evidență caracteristicile constante ale acesteia căci, chiar dacă clasa politică a evoluat, această evoluție s-a desfășurat în interiorul unor limite sau rezistențe care sunt definatorii pentru întreaga perioadă, și nu numai. În ansamblu, întregul proces poate fi sintetizat în formula care afirmă că clasa politică românească *a evoluat, dar nu s-a restructurat*.

O analiză¹ a situației partidelor politice românești după 12 ani de tranziție constata că, în ciuda faptului că în aproape toate partidele politice importante – parlamentare în acest mandat sau nu – a avut loc un schimb de generații și o înnoire a liderilor politici și a grupurilor conducătoare, partidele politice nu au evoluat nici în relațiile cu electoratul, nici ca problematică, nici ca politici și nici în caracteristicile lor interne. Analiza evidențiază două necorelații importante între evoluția partidelor și evoluția realității. În primul rând, se constată o diferență semnificativă de dinamică: realitatea se schimbă mult mai repede și mai profund decât partidele. În vreme ce realitatea din 2002 nu mai seamănă aproape deloc cu cea din 1990, anul apariției majorității partidelor românești, partidele actuale mențin principalele caracteristici dobândite încă de la înființare, inclusiv proiectele de acțiune politică și modul de concepere al guvernării. În al doilea rând, există o diferență semnificativă între direcțiile de evoluție. În ciuda eșecurilor de modernizare a economiei, societatea românească actuală s-a modernizat rapid sub aspect civic, iar procesul continuă cu un ritm accelerat. Populația a evoluat surprinzător de repede și de complex, de la o abordare ideologică și colectivistă a realității, la o abordare rațională și

---

1 ISD, 2002, Reconstrucția clasei politice românești, Raport politic nr.2, SNSPA

personală a acesteia. Presiunea asupra guvernărilor obținută prin mari manifestații de stradă, prin acțiuni sindicale la nivel confederativ etc. s-a transformat în abordări mai degrabă personale a problematicii politice și în judecarea pe cale rațională a guvernărilor. Dinamica semnificativă atât a opiniei publice, înregistrată de sondaje, cât și a comportamentului electoral, exprimată prin redistribuiri continue ale votului, argumentează în favoarea descrierii populației ca fiind critică față de guvernare și guvernanți, informată și utilizând criterii personale de apreciere. Nu numai populația a evoluat, dar și problematicile, pe urma schimbării rapide și profunde a realităților. Problematika politică a societății românești s-a schimbat, iar populația și-a adaptat agenda personală la aceste schimbări, în vreme ce clasa politică nu. Agenda politică a partidelor românești nu diferă esențial de cea din 1992 sau chiar din anii anteriori. Rezultatul celor două evoluții divergente este că partidele se îndepărtează și de realitate și de electorat.

Dacă partidele nu s-au schimbat, în schimb politicienii care le alcătuiesc au evoluat, ca status și caracteristici personale, la fel de repede ca și restul populației. Parlamentarii Adunării Constituante din 1990, erau în principal profesori, juriști, intelectuali din zone mai liberale ale societății și foști funcționari ai administrației de stat, centrale și locale. În zece ani de zile, această generație a fost înlocuită în proporție de nouă zecimi. De exemplu, numai 11% din membrii actualului Senat al României au făcut, în decembrie 1991, parte din Adunarea Constituantă care a adoptat Constituția, adică fuseseră aleși în alegerile din 1990. Din 1992 și până acum, parlamentarii români s-au înnoit în medie în proporție de 30% cu fiecare dintre alegeri, ceea ce este o rată de înnoire extrem de mare, comparativ cu țările cu o istorie democratică mai lungă decât a României.

Principalul proces care a avut loc în privința politicienilor români a fost simbioza lor treptată cu lumea afacerilor. Noua clasă politică românească, cea care s-a instalat în fotoliile parlamentare după alegerile din 2000 este o clasă politică alcătuită din mari sau mici oameni de afaceri. Tocmai această caracteristică a lor explică opoziția foarte fermă a parlamentarilor față de inițiativa președintelui Ion Iliescu ca parlamentarii să nu mai facă parte din consilii de administrație – practic le cerea să-și abandoneze firmele. Această simbioză cu lumea afacerilor s-a prelungit de la Parlament la guvern și la înalții funcționari ai statului. Cea mai mare parte a membrilor guvernului, a secretarilor de stat și a altor demnitari, sunt proprietari sau asociați în societăți comerciale și în cel puțin una dintre ele dețin, direct sau prin interpuși, capitalul majoritar. Procesul a fost dublu: pe de o parte, oamenii de afaceri s-au îndreptat spre politică, pentru că influența politică poate decide, în ultimă instanță, dacă o firmă este profitabilă sau nu, iar, pe de altă parte, o serie

de politicieni cu rol important în guvernare sau în conducerea unor partide politice, au fost cooptați în lumea afacerilor.

Legitimitatea acestei simbioze a evoluat și ea în timp. În 1992 și 1996, partidele ocoleau oamenii de afaceri și considerau că legăturile cu aceștia nu pot decât dăuna imaginii lor publice. Acei oameni de afaceri notorii care au încercat să candideze sau au fost foarte puternic asociați politiciii au avut de suferit ca imagine, iar partidele care îi reprezentau au obținut rezultate ridicole în alegeri. Începând însă cu guvernarea CDR, combinația dintre omul politic și omul de afaceri nu a mai fost considerată nici nelegitimă, nici păguboasă. Miniștrii, înalții funcționari ai statului, parlamentarii și liderii de partide nu au mai făcut nici un secret din proprietățile lor comerciale și au fost, dimpotrivă, considerați mai competenți sau chiar mai morali (după principiul că „dacă sunt deja bogați nu mai vor să fure”) în reprezentarea intereselor statului.

Alegerile din 2000 au provocat o nouă restructurare a clasei politice. Ea a avut loc, pe de o parte, prin eliminarea vechilor generații de politicieni ai perioadei interbelice, iar, pe de altă parte, prin schimbarea radicală a componenței politicienilor activi atât la nivel local, cât și la nivel național. Cu excepția unui număr mic de personalități deja cu o imagine publică și o identitate politică conturată, noua clasă politică a întărit și mai mult legătura cu lumea afacerilor, tinzând să transforme ceea ce până acum a fost doar clientelism, într-o oligarhie politico-economică.

Această evoluție uniformă a clasei politice românești spre o oligarhie clasică, a avut drept rezultat diminuarea substanțială a autorității și a rolului liderilor politici în raport cu „masa” adeptilor și a personalităților politice de importanță locală sau sectorială. Inițial, partidele politice românești au încercat să se organizeze în jurul unor personalități cu caracteristici charismatice sau cu identitate politică clară în opinia publică, cărora le revenea rolul de „locomotive” în alegeri, culegători de voturi, utilizate apoi de nivelele inferioare ale partidelor în propriul lor avantaj. 1992 a fost anul de vârf al liderilor charismatici – Ion Iliescu la PDSR, Petre Roman la PD, Corneliu Coposu pentru CDR, Corneliu Vadim Tudor pentru PRM, Gheorghe Funar pentru PUNR. Dimpotrivă, anul 1996 a consacrat înfrângerea partidelor care se bazau pe lideri charismatici și începutul unei perioade de preluare a autorității în partidele politice de „baroni” politici, care îmbinau capacitatea de a aduna voturi – bazată pe capacități organizatorice și de finanțare a campaniilor electorale – cu capacitatea financiară și influența administrativă sau instituțională. Alegerile din 2000, chiar dacă au însemnat, pentru președinție, confruntarea dintre cei doi lideri creditați a fi „charismatici” din România (în realitate singurii cu identitate politică clară în opinia publică) – Ion Iliescu și Corneliu Vadim

Tudor – au consacrat atât la nivelul guvernărilor locale, cât și la nivelul guvernării naționale forța asocierii dintre afaceri și politică, în forma unor rețele de interese personale – de natură politică și comercială – comune. În 2000, alegerile au fost câștigate de grupuri clientelare asociate în susținerea unor reprezentanți politici comuni. Procesul a evoluat de „jos în sus”, de la alegerile locale, către cele generale. Încă din 1992, în localitățile mai mici s-a evidențiat forța electorală de care dispun oamenii de afaceri sau managerii care combină un număr semnificativ de salariați, cu proprietatea asupra mass-media (sau cu relații speciale cu aceasta) și cu forța financiară necesară pentru organizarea de campanii electorale pe cont propriu. Această capacitate a crescut în timp, pe măsură ce creștea anvergura afacerilor noilor capitaliști și se dezvoltă rețeaua de relații între aceștia. În 2000, majoritatea candidaților la primării erau oameni de afaceri semnificativi pe plan local, sau reprezentanți ai unor grupuri de oameni de afaceri locali. Iar acest proces se extinde și asupra candidaților parlamentari. Dacă la începutul perioadei post-comuniste, candidații parlamentari erau aleși dintre notabilitățile administrative, profesionale sau civice ale localităților, iar oamenii de afaceri fie se mențineau în afara listelor de candidați sau candidau pe locuri „ne-eligibile” (locuri pe listele de parlamentari fără nici o șansă sau cu șansă mică de a-și duce ocupantul în parlament), la ultimele alegeri oamenii de afaceri au început să ocupe locurile de frunte ale listelor.

Ceea ce nu înseamnă că partidele își pierd din importanță. Dimpotrivă, importanța partidelor politice crește, dovadă fiind restrângerea treptată a numărului de partide cu reprezentare parlamentară. Partidele s-au adaptat la noua situație reorientându-se spre candidați care au forță electorală pe plan local în perioada alegerilor și capacitate organizatorică și de relaționare în perioadele dintre campanii. Ideologia și mesajul politic au început să conteze mai puțin în raport cu notorietatea, capacitatea financiară și capacitatea electorală a potențialilor candidați. Mesajul politic este lăsat exclusiv în seama nucleului central al partidului și a liderului „charismatic”, iar acest mesaj este asociat automat candidaților, a căror sarcină este de a-l distribui și nu de a-l prelua. În acest fel, structura organizatorică și de comunicare a partidelor politice se separă de cea politică.

Politica propriu-zis se concentrează la vârful partidului, acolo unde se elaborează mesajul politic național și se stabilesc relațiile cu celelalte formațiuni politice. Aici se află liderii politici care se bucură de notorietate și de încrederea unui segment al electoratului. Tot aici se află personalitățile publice care legitimează suplimentar mesajul, relațiile politice, inclusiv cele internaționale și grupul de tehnicieni care, în caz de participare la guvernare,

preiau acele funcții publice cu un caracter mai degrabă tehnic decât politic: finanțe, relații internaționale, administrație etc. Specific evoluției clasei politice și a partidelor este faptul că acest vârf politic este tot mai slab legat de infrastructura sa organizatorică și de comunicare, adică de partidul propriu-zis. Nici prin destinație, nici prin modul de funcționare al rețelei de comunicare, mesajul politic nu se adresează partidului și este slab preluat de acesta. Mesajul politic și liderii politici la nivel național interacționează direct cu populația, prin intermediul mass-mediei. Funcția sa este de a colecta voturi și sprijin electoral pentru candidații care provin din structura organizatorică a partidului, după criterii care nu au nici o legătură cu politica.

La rândul său, această structură se autonomizează de politica propriu-zisă. În mare măsură, ea este indiferentă față de mesaj și de conținutul său politic. Grupurile clientelare care domină organizațiile locale nu-și definesc interesele în formă politică, ci exclusiv prin relația cu centrele de putere ale statului și ale administrației locale. Iar preocuparea lor politică fundamentală este mai puțin redistribuirea mesajului politic, cât menținerea unei rețele de relații capabile să cointereneze în succesul local al partidului un număr cât mai mare de centre de influență și de lideri de opinie. Rezultatul este că orice rețea de organizații locale a unui partid poate funcționa la fel de bine pentru orice partid și în condițiile oricăror modificări ale conținutului mesajului politic, cu condiția ca acesta să aibă ecou la un segment semnificativ de electorat.

Această ruptură între politica unui partid și organizarea sa a condus la evoluții semnificative în interiorul partidelor politice și evoluția clasei politice românești a constat mai puțin într-o evoluție a mesajului, a abordării politice a problemelor și a problematicii politice propriu-zise, cât în această adaptare continuă a partidelor la modificarea raporturilor de forțe din interiorul lor. Cu alte cuvinte, evoluția realităților ca urmare a efectelor reformelor și a tranziției spontane a afectat politica românească mai degrabă prin efectele pe care le-a avut asupra redistribuirii puterii în interiorul partidelor, decât prin redefinirea problematicii politice a societății românești sau modificarea abordărilor acestei problematici.

Întreaga structură de autoritate a partidelor s-a modificat corespunzător. A avut loc un proces de transfer de putere dinspre centrul politic, către structura organizatorică, echilibrul dintre acestea situându-se la un nou nivel, mai apropiat de organizațiile locale, decât inițial. Inițial, liderii politici de nivel național – de tipul Ion Iliescu, Petre Roman, Corneliu Vadim Tudor etc. – erau destul de aproape de ceea ce Max Weber denumea „lideri charismatici”. Liderul charismatic își exercită autoritatea sa specială în primul rând asupra celor care îl urmează și care au încredere în viziunea sa asupra realității

prezente (criticată) și viitoare (propusă). Autoritatea emană de la lider, iar cei care îl urmează își redefinesc propriile interese în raport cu obiectivele formulate de liderul charismatic și de proiectul de viitor formulat de acesta. Această situație a existat în România post-comunistă în primii ani ai tranziției, măcar parțial. Ea a dispărut complet în perioada care a urmat, dar nu în sensul pe care l-a definit Max Weber. Funcția politică a liderului charismatic de a formula alegeri (opțiuni) fundamentale și de a defini proiecte de viitor a fost deturnată și limitată la comunicarea cu populația, tratată atât ca purtător al legitimării, cât și ca bază a mecanismelor de acces la putere prin intermediul unor procese de tip electoral. În loc să fie orientat către interior, vârful politic a fost orientat către exterior – adică către populație. Partidul propriu-zis, ca rețea de organizații dominate de grupuri clientelare, cu interese indiferente în raport cu particularitățile mesajului politic, a devenit opac față de mesaj și de autoritatea charismatică a liderului. Obiectivele grupurilor clientelare sunt autonome față de obiectivele politice ale partidului, pentru că ele depind doar de raporturile cu guvernarea și nu de conținutul guvernării (într-un sistem politic previzibil). Conținutul politic este destinat exclusiv guvernării și electoratului și nu partidului propriu-zis. Puterea politică concentrată inițial la vârful partidelor politice se redistribuie. În prezent, fiecare partid politic atinge un nivel propriu de echilibru între liderii organizatorici care reprezintă centre de relaționare a grupurilor clientelare și liderii politici, care reprezintă centre de „seducție” a electoratului.

Trei cazuri exemplare ilustrează acest proces care este departe de a fi uniform și unidirecțional: evoluțiile PNL, PD și PDSR. Toate trei au pornit la drum cu lideri care se doreau și funcționau charismatic – Radu Câmpeanu, Petre Roman, Ion Iliescu. În toate trei, treptat, acești lideri absoluți și definiți prioritar politic, au fost echilibrați de lideri locali – mass-media îi denuște „baroni” – care, pe de o parte, reprezentau cercurile de afaceri și manageriale, iar, pe de altă parte, controlau vaste organizații teritoriale. Ascensiunea și capacitatea de dezvoltare a acestor lideri a depins inițial de delegarea de autoritate din partea liderilor „charismatici”. Într-o etapă ulterioară, care, pentru PNL a avut loc mai devreme decât pentru celelalte partide, „baronii” au echilibrat raportul de forțe, liderii politici la nivel național ajungând să depindă de eforturile și capacitatea de relaționare a „baronilor”. Alegerile din 2000 și evoluțiile de după acestea au consacrat noul raport de forțe. În Partidul Democrat, Petre Roman a fost înlocuit de Traian Băsescu, proces care a apărut inițial ca un transfer de charismă de la un lider la altul, dar care s-a dovedit a fi, în final, rezultatul unui conflict între două asociații de „baroni”. În PNL, liderii organizațiilor locale au profitat de conflictul dintre conducerea politică și „baronii” tradiționali, pentru a impune o nouă grupare de „baroni” locali, sub umbrela unui lider considerat „charismatic” – Theodor Stolojan – dar controlat în realitate de grupurile

clientelare care își doreau o nouă strategie de apropiere de guvernare. În PDSR (actualmente PSD), guvernarea de după 2000 a fost preluată de un consorțiu de asemenea grupuri clientelare, al căror reprezentant politic este primul ministru și pentru care liderul charismatic, Ion Iliescu, a devenit un „rău necesar”.

În concluzie, clasa politică românească a evoluat de la situația de grupuri purtătoare a unor politici specifice, la consorții de grupuri clientelare dispuse să împartă între ele avantajele guvernării. Unitatea și omogenitatea partidelor politice depinde de acum încolo de capacitatea acestor grupuri clientelare de a ajunge la compromisuri privind împărțirea avantajelor guvernării. Participarea la guvernare tinde să unifice grupurile, dar participarea la guvernare se poate realiza atât direct –prin controlul instituțiilor statului, cât și indirect, prin intermediul unor grupuri clientelare aflate deja la guvernare.

Două rezultate ale acestui proces sunt semnificative. În primul rând, politica începe să devină tot mai mult demagogie susținută propagandistic. Această tendință anulează influența politică reală a politicienilor în favoarea grupurilor clientelare. În al doilea rând, partidele se redefinesc ca rețele de interese imediate, de natură non-politică, care transcend relațiile politice la vârf și tind să se constituie ca o oligarhie politico-economică. Noua oligarhie politico-economică care înlocuiește vechea oligarhie comunistă este, din punct de vedere politic, în mare măsură neutră. Opțiunile sale politice fundamentale – economie de piață dominată de stat, redistribuire „de piață” prin intermediul instituțiilor statului, integrare internațională ponderată de interesele interne (statul în favoarea capitalului autohton) etc. – sunt, în prezent, satisfăcute de toate partidele politice. Celebrul consens politic obținut atât de Ion Iliescu, cât și de guvernarea CDR în raport cu cerințele factorului extern pentru integrarea internațională a României nu a însemnat altceva decât capacitatea oligarhiei de a-și recunoaște omogenitatea propriilor interese. Ceea ce vârful politic al societății românești a considerat drept unitatea clasei politice în raport cu modernizarea și integrarea României în regiunea de dezvoltare euro-atlantică, nu a reprezentat altceva decât un pact al oligarhiei politico-economice românești de a susține acele politici naționale care, pe de o parte, îi prezervă caracterul autonom (economia de piață și capitalismul), iar pe de altă parte, caracterul autohton (specificul dezvoltării naționale).

Lăsată în voia ei, o asemenea evoluție conduce aproape automat de la democrație la oligarhie. Există, însă, factori care acționează în sens contrar. Clasa politică românească este nevoită să se adapteze la cele două categorii de presiuni – cea internațională și cea internă – care, în momentele critice, au prioritate inclusiv în raport cu interesele oligarhiei. Adevărata confruntare care are loc în prezent în politica românească nu este

între partidele puterii și partidele opoziției, ci între forțele care încearcă să preia controlul partidelor politice. Trei asemenea factori au șanse reale de reușită: factorul extern, populația (sau factorul intern) și consorțiul grupurilor clientelare. Alegerile din 2000 au consacrat victoria celui de al treilea factor, mai bine organizat, mai omogen și cu obiective mai clar conturate pe termen scurt. Dar această victorie poate fi efemeră. Noul context politic se caracterizează printr-o neașteptată apropiere a obiectivelor politice și conjuncție a intereselor între populație și factorul extern. La rândul său, factorul extern se desfășoară tendențial pe două componente – cea politică, reprezentată de clasa politică occidentală și cea economică, reprezentată de capitalul străin – mai eficientă în acțiune pe măsură ce dublează presiunea politică cu presiunea capitalului străin. Iar, în rândul populației, se poate observa un început de tendință de a se disocia de „baronii” naționali în favoarea „baronilor” internaționali.

Viitorul clasei politice românești depinde, de acum încolo, de capacitatea fiecăruia dintre cei doi factori organizați – capitalul străin și grupurile clientelare – de a-și asocia populația la obiectivele politice pe termen lung. La rândul său, această capacitate depinde de capacitatea de a transfera bunăstare și avuție dinspre companii concrete către grupuri concrete de populație.

Aceasta este marea noutate la care trebuie să se adapteze clasa politică românească. I-au trebuit 12 ani ca să se restructureze într-o oligarhie care: (1) îmbină armonios dominația politică cu cea economico-financiară; (2) a reușit să definească un set de opțiuni politice fundamentale comune, a căror menținere în funcțiune nu mai depinde de rotația la putere a partidelor politice; (3) a reușit să obțină controlul guvernărilor, indiferent de combinația de lideri politici aflați la guvernare; (4) a reușit să obțină sprijinul populației nu pentru opțiuni politice majore, ci pentru rețele de interese locale. Acești patru factori îi asigură, teoretic, dominația asupra tuturor mecanismelor de redistribuire din societate și reproducerea ca putere politică.

Are, însă, de făcut față unei slăbiciuni la fel de fundamentale. Până în prezent, s-a dovedit incapabilă să distribuie bunăstare generală ca o consecință „naturală” a dominației sale. Dimpotrivă, dominația ei echivalează cu producerea de sărăcie generalizată, pentru că întreaga sa funcționare se bazează pe redistribuirea preferențială a ceea ce există și nu pe producerea de bunuri sau avuție suplimentară. Pentru ultimii doi ani în care avem date oficiale – 1999 și 2000 – rezultatul brut al exercițiului financiar al activităților industriale, de construcții, comerciale și servicii de piață este negativ. În 1999, acest sector din care ne așteptăm să se nască capitalismul românesc a pierdut 8000 de miliarde de lei, iar în

2000, aproape 600 de miliarde de lei, sector de stat și privat împreună¹. Oligarhia politico-economică românească nu se bazează pe producerea de bogăție suplimentară pe care, apoi, să o redistribuie preferențial în favoarea ei – mecanismul clasic al capitalismului. Câtă vreme a funcționat „marea împărțeală”, adică distribuirea în proprietate privată a fostei avuții socialiste, ea s-a mulțumit să ia partea leului din această distribuire. Când privatizarea și-a pierdut amploarea, oligarhia tot nu a trecut la producție, ci a construit mecanisme de simplă redistribuire în favoarea sa a orice se produce, oricum se produce, în societate. Tocmai de aceea a avut nevoie să invadeze politicul, pentru a asigura mecanismele de redistribuire. Și tot de aceea grupurile clientelare nu au devenit, în timp, grupuri de presiune, pentru că o funcționare normală a piețelor ca centre de redistribuire presupune redistribuirea în favoarea celor care produc mai bine și nu în favoarea celor mai bine plasați în raport cu puterea politică și cu instituțiile statului. Vreme de 12 ani, oligarhia politico-economică a putut să transfere responsabilitatea pentru producția de sărăcie – datorată în principal mecanismelor de redistribuire pe care le-a inventat – către factorul extern. Criza economică prelungită a fost pusă pe seama macrostabilizării și a restructurării economiei socialiste în economie de piață. Ideologia reformei generatoare de sărăcie și austeritate este o ideologie a oligarhiei. Pentru că, pe de o parte, este incapabilă să producă avuție suplimentară și pentru că, pe de altă parte, supraviețuirea ei ca grup dominant depinde esențial de menținerea unor mecanisme de redistribuire cu caracter non-economic, adică clientelar, actuala oligarhie este principalul obstacol în calea dezvoltării economice și sociale a societății.

Această caracteristică a sa nu devine importantă decât în noul context politic creat. Caracteristica inedită a acestuia este alierea dintre factorul extern și cel intern (populația) în sprijinul aceluiași obiectiv politic – dezvoltarea prin modernizare. O asemenea alianță funcționează greu, pentru că nu există nici o legătură directă și nici comunicare directă între cei doi aliați. În mod normal, comunicarea este lăsată în seama clasei politice, care însă este dominată de oligarhie. Pentru că simte necesitatea unei comunicări directe cu populația și societatea civilă, factorul extern este continuu în căutarea unei forțe politice cu care să coopereze dincolo de cooperarea instituțională cu guvernanții, pe care, firesc o domină, dar a cărei funcționalitate este limitată. La rândul său, și populația este în căutarea unei forțe politice care să îi reprezinte interesele pe termen lung, iar garanția acestei reprezentări este separarea de oligarhie. În alegerile din 2000, pentru un sfert dintre alegători această forță părea a fi PRM, al cărui extremism mergea mai degrabă către contestarea sistemului politic în ansamblul său – echivalată de populație cu

---

¹ INS, 2002, *Anuarul Statistic*, Institutul Național de Statistică, București

contestarea oligarhiei – decât către contestarea simplistă doar a guvernării CDR (guvernarea care a consacrat unitatea oligarhiei). După alegerile din 2000, PRM, care s-a reconstruit și el ca un consorțiu de grupuri clientelare, nu mai are aceiași credibilitate în a se prezenta ca „altceva” decât celelalte partide politice și sprijinul său electoral tinde să se diminueze, după cum afirmă sondajele de opinie publică.

Presată din direcții complementare – externă și internă – care însă acționează în același sens, clasa politică românească este nevoită să se transforme încă odată, în cazul în care nu reușește să valorifice oportunitățile conjuncturale pentru a câștiga un război purtat pe două fronturi. Reconstrucția clasei politice nu este un proces clar nici în prezent, dar există semne că presiunea începe să aibă efecte. Incapacitatea opoziției politice de a se reconstrui după formula clasică a grupurilor clientelare este un prim semnal și o presiune semnificativă. Circa 30 la sută din electorat rămâne, în acest moment, fără o reprezentare politică adecvată și atât el, cât și elitele băjbâie deocamdată în căutarea unei noi formule de mobilizare a acestuia. În partea cealaltă, disensiunile din interiorul partidului de guvernământ, materializate în conturarea unei tabere „pro-Iliescu” și o tabără „pro-Năstase”, chiar dacă nu prefigurează ruperea PSD, indică o tendință de disjungere a influențelor factorilor extern și intern conjugați de influența oligarhiei de partid.

Cum anume se va desfășura procesul în continuare, depinde de oamenii care participă la el, iar acțiunea acestora depinde inclusiv de conștientizarea atât a evoluțiilor contextului, cât și a propriei lor situații.

BIBLIOGRAFIE

- Albert, Michel, *Capitalism contra capitalism*, Humanitas, București
- Aligică, P. Dragoș, 2003, **Instituții, guvernare economică și performanță economică în România post-comunistă**, în *Modificări structurale și performanță economică în România*, CERPE, București
- Applebaum, Herbert, 1984, *Work in Non-Market and Transitional Societies*, State University of New York Press
- Aron, Raymond, 1967, *Les étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris
- Arendt, Hannah, 1994, *Originile totalitarismului*, Humanitas, București
- Arendt, Hannah 1968, *Between Past and Future*, Viking, London
- Ashton, T.S., 1998, **Standardul de viață al muncitorilor în Anglia, 1790-1830**, în F.A. Hayek, *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București
- Attali, Jacques, 1981, *Les trois mondes*, Fayard, Paris
- Bandow, D., Vasquez, I, eds, 1994, *Perpetuating Poverty, The World Bank, the IMF and the Developing World*, Cato Institute, Washington
- Beaud, M., Dostaler, G., 1996, *Gândirea economică de după Keynes*, Eurosong & Book, 2000
- Becker Gary, 1994, *Comportamentul uman. O abordare economică*, All, București
- Bilton, Tony et al., 1990, *Introductory Sociology*, Macmillan
- Bishop, Maurice, 1971, *The Penguin Book of the Middle Ages*, Penguin Books, London
- Bloor, David, 1976, *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*, London
- Bottomore, T.B., 1964, *Elites and Society*, Basic Books, New York
- Braudel, Fernand, 1984, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I-II, Meridiane, București
- Braudel, Fernand, 1985, *Jocurile Schimbului*, Meridiane, București
- Braverman, H., 1974, *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York
- Brzezinski, Zigmund, 1989, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, Charles Scribner's Sons, N.Y

- Bourdieu, P, Passeron, J.C., 1970, *La reproduction. Elements pour une théorie du système d'enseignement*, Les Editions de Minuit, Paris
- Callinicos Alex, 2001, *Against The Third Way: An Anti-Capitalist Critique*, Polity Press, Blackwell, Oxford, p. 120
- Castells, Manuel, 1998, *The Power of Identity*, Blackwell Publishers, Oxford
- CCNM, 1998, *Etude economiques de l'OCDE, 1997-1998, Roumanie*, OCDE, Paris
- CEE, 2002, *Regular Report On Romania's Progress Towards Accession, Commission of the European Communities*, Brussels, 2002
- Chamoux, François, 1985, *Civilizația greacă*, Meridiane, București
- Chazel, Francois, 1997, **Puterea**, în R. Boudon (coord), *Tratat de sociologie*, Humanitas, București
- Chelcea, Septimiu, 2001, **Ce cred oamenii despre comunism după un deceniu de tranziție**, în *România Socială*, Nr. 1/2001
- CIA, 2002, *The World Factbook 2002, Romania*
- Clastres, P., 1995, *Societatea contra statului*, Ararat, București
- Constantinescu, N. N. 1994, *Romania's Economic History, From the Beginnings to World War II*, Editura Academiei Române, București
- Constantiniu, Florin, 1997, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București
- CURS, 1998, *Barometrul de opinie publică*, FSD, București
- Dahl, Robert A, 1963, *Modern Political Analysis*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J
- Dahl, Robert A, 2000, *Poliarhiile. Participare și Opoziție*, Institutul European, Iași
- Dahrendorf, Ralf, 2001, *După 1989, Morală, revoluție și societate civilă*, Humanitas, București
- Deacon, B., 1997, *Global Social Policy*, SAGE Publications, London
- Dobb, Maurice, 1950, *Studies in the Development of Capitalism*, Oxford University Press, Oxford
- Domhoff, G.W., 1967, *Who Rules America?*, New Jersey, Prentice Hall
- Einhorn E.S., Logue, J. 1989, *Modern Welfare States*, Praeger, N.Y

- Einstein, Albert, 1992, *Cum văd eu lumea*, Humanitas, București
- Etzioni, Amitai, 1990, *Liberals and Communitarians*, *Partisan Review*, vol. LVII, no.2
- Etzioni, Amitai, 2001 *Next: The Road to the Good Society*, Basic Books, N.Y
- Eyal, G, Szelenyi, I, Townsley, E, 2001, *Capitalism fără capitaliști, Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Omega, București
- Faulks, Keith, 1999, *Political Sociology, A Critical Introduction*, Edinburgh University Press
- Focșeneanu, Eleodor, 1998, *Istoria constituțională a României. 1859-1991*, Humanitas, București
- Fraser, Antonia, 1982, *Cromwell*, Editura politică, București
- Froyen, R. T., 1990, *Macroeconomics, Theories and Policies*, Macmillan, N.Y
- FSO, 2002, *Barometrul Opiniei Publice*, iunie 2002
- Fukuyama, Francis, 1992, *The End of History and the Last Man*, Penguin
- Galbraith, J.K, 1983, *The Anatomy of Power*, Houghton Mifflin, Boston
- Galbraith, J.K., 1997, *Societatea perfectă*, Eurosong & Book
- Galbraith, John K, 1967, *The New Industrial State*, Houghton Mifflin, Boston
- Genereux, Jacques 1997, *Politici economice*, Institutul European, Iași
- Giddens, Anthony (1998), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity, London
- Giddens, Anthony, 2000, *Sociologie*, All și CEU, București
- Giddens, A & Pierson, C., 1998, *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*, Oxford, Polity Press
- Gilder, G., 1981, *Wealth and Poverty*, Basic Books, N.Y.
- Gillingham, J., **The Early Middle Ages**, în K. O. Morgan (ed.), *The Oxford History of Britain*, Oxford University Press
- Glantz, G., 1992, *Cetatea greacă*, Meridiane, București
- Goff, Jacques le, 1986, *Pentru un alt ev mediu*, Meridiane, București
- Gorbaciov, Mihail, 1994, *Memorii*, Nemira, București

- Gourevitch, A., 1992, *Economie soviétique. Autopsie d'un système*, Hatier, Paris
- Habermas, Jürgen, 1983, **Probleme de legitimitate în capitalismul târziu**, în *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București
- Hadenius, S., 1990, *Swedish Politics during the 20th Century*, The Swedish Institute
- Hay, C., 1997, *Re-Stating Social and Political Change*, Blackwell, Oxford
- Heilbroner, Richard, 1971, *Les Grandes Economistes*, Seuil, Paris
- Heywood, A., 1997, *Politics*, Macmillan
- Hofstadter, Douglas R., 1981, *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*, Penguin Books
- Hunter, J.D., Anlay, S.C. (eds), 1986, *Making Sense of Modern Times, Peter L. Berger and the Vision of Interpretive Sociology*, Routledge and Kegan Paul, London and New York
- Huntington, Samuel P., 1998, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, București
- IBRD, 2001, *Report No. 22180-RO*
- IBRD, 2000, *Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate*, The World Bank, Washington D.C.
- Iliescu, A.P., Socaciu, E.M. (coord), 1999, *Fundamentele gândirii politice moderne, Antologie comentată*, Polirom, Iași.
- Iliescu, Ion, 1994, *Revoluție și reformă*, Editura Enciclopedică, București
- Iliescu, Ion, 1999, *Încotro, societatea românească?*, Mondo Media, București
- IMAS, 2002, *Barometrul de opinie publică – iunie 2002*, FSD, București
- IMF, 2003, *Romania 2002. Staff Report for the 2002 Article 4 Consultation*, Country Report No. 3/11
- INS, 2002, *Anuarul Statistic*, Institutul Național de Statistică, București
- Ionescu, Ghiță, 1994, *Comunismul în România*, Litera, București
- Iordache, Claudiu, 1997, **Isus s-a născut la Timișoara**, în *Singur între români*, Editura IRINI, București

- Isărescu, Mugur C., Postolache, Tudorel, (editori), 2000, *Un proiect deschis: Strategia națională de dezvoltare economică a României pe termen mediu*, CRECC, București
- Josselin, D, Wallace, W, 2001, *Non-state Actors in World Politics*, Palgrave
- Jouvenel, Bertrand de, 1972, *Du pouvoir*, Librairie Hachette, Paris
- Keynes, John M, 1970, *Teoria generală a folosirii forței de muncă, a dobânzii și a banilor*, Ed. Științifică, București
- Kissinger, Henry, 2002, *Are nevoie America de o politică externă?* Incitatus, București
- Kuhn, Thomas, 1962, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, Illinois
- Lalouette, Claire, 1987, *Civilizația Egiptului Antic*, Meridiane, București
- Lasswell, Harold D, 1936, *Politics: Who Gets What, When, How*, McGraw –Hill, New York
- Lavigne, Marie, 1995, *The Economics of Transition From Socialist Economy to Market Economy*, IMF
- Lenin, V. I., 1956, **Statul și Revoluția**, în *Opere*, vol. 25, ESPLP, București
- Levi-Strauss, Claude, 1978, *Antropologia structurală*, Editura Politică, București
- Lukacs, Georg, 1974, *Ontologia existenței sociale*, Editura Politică, București
- Lukes, Stephen, 1974, *Power: A Radical View*, Macmillan, London
- Luxemburg, Rosa, 1922, *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlin
- Machiavelli, Niccolo, 1960, *Principiile*, Editura Științifică, București
- Malița, Mircea, 1998, *Zece mii de culturi, o singură civilizație. Spre geomodernitatea secolului XXI*, Nemira, București
- Manoilescu, Mihail, 1942, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Cugetarea, București
- Manoilescu, Nicolae, 1986, *Forțele naționale productive și comerțul exterior*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Marcuse, Herbert, 1971, **Industrialization and capitalism**, în O. Stammer (ed), *Max Weber and Sociology Today*, Basil Blackwell, Oxford
- Marglin, Stephen A, 1974, **What Do the Bosses Do? The Origin and Functions of Hierarchy in Capitalist Production**, în *Review of Radical Political Economics*, 6 (2).

- Maria, Regina României, 1991, *Povestea vieții mele*, Editura Eminescu, București
- Marx, Karl, 1966, **Optprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte**, în Marx, Engels, *Opere*, vol.1, Editura Politică
- Marx, Karl, **Luptele de clasă în Franța**, în K.Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, Editura Politică, București
- Michels, Robert, 1966, *Political Parties*, Glencoe, Free Press
- Miller, David (coord), 2000, *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Humanitas, București
- Mills, C. Wright, 1956, *The Power Elite*, Oxford University Press, New York
- Miroiu, Adrian (ed), 1996, *Teorii ale dreptății sociale*, Alternative, București
- Miroiu, Mihaela, 1995, *Gândul Umbrei, Abordări feministe în filosofia contemporană*, Alternative, București
- Modelska, G. ed, 1979, *Transnational Corporations and World Order*, W. H. Freeman, San Francisco
- Mommsen, Theodor, 1988, *Istoria Romană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Moran, M, 1985, *Politics and Society in Britain*, Macmillan, London
- Morgan, K. O., 1988, *The Oxford History of Britain*, Oxford University Press, Oxford, New York
- Morris, Dick, 2003, *Noul Principe. Machiavelli în secolul al XXI-lea*, Editura Ziuă, București
- Morus, Thomas, 1958, *Utopia*, Editura Științifică, București
- Mungiu-Pippidi, Alina, 2002, *Politica după comunism*, Humanitas, București
- Nakamura, Hajime, 1997, *Orient și Occident: O istorie comparată a ideilor*, Humanitas, București
- Nove, Alec, 1975, **Is There a Ruling Class in the USSR?**, în A. Giddens, D. Held (eds), 1982, *Classes, Power and Conflict*, Macmillan, London
- Nozick, Robert, 1997, *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, București
- Offe, C., Ronge, V., 1984, **Theses on the Theory of the State**, în A. Giddens, D. Held (eds), *Classes, Power, and Conflict*, Macmillan

- Osiatynski, Jerzy, 1997, **Reformele economice și consecințele lor sociale și politice**, în International Idea, *Democrația în România*, Humanitas, București
- Osterfeld, David, **The Liberating Potential of Multinational Corporations**, în D. Bandow, I. Vasquez, eds, 1994, *Perpetuating Poverty, The World Bank, the IMF and the Developing World*, Cato Institute, Washington
- Parsons, Talcott, 1964, *Democracy and Social Structure in Pre-Nazi Germany*, în *Essays in Sociological Theory*, Free Press,
- Pasti, Vladimir, 2003, *Ultima inegalitate*, Polirom, Iași
- Pasti, Vladimir, 2000, **Un deceniu de transformări sociale**, în I. Mihăilescu (coord), *Un deceniu de tranziție*, UNICEF
- Pasti, Vladimir, 1995, *România în Tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, București
- Pasti, Vladimir, Miroiu, Mihaela, Codiță, Cornel, 1997, *România, Starea de fapt*, Nemira, București
- Perroux, François, 1962, *Le Capitalisme*, PUF, Paris
- Petri, Herbert L., 1991, *Motivation: Theory, Research, and Applications*, Routledge, London
- Polanyi, Karl, Arensberg, Conrad, 1975, *Les systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Librairie Larousse, Paris
- Putnam, Robert, 2001, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, N.Y.
- Randall, V., Theobald, R, 1988, *Political Change and Underdevelopment*, Macmillan
- Rawls, John, 1971, *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass., Harvard University Press
- Reich, Wilhelm, 1975, *The Function of the Orgasm*, Pocket Books, NY
- Rigby, T.H., 1988, Staffing *USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System*, în *Soviet Studies*, 40 (4), October
- Sandu, Dumitru, 1999, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, Iași
- Sansom, George, 1993, *A History of Japan*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo
- Sartori, G., 1999, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași
- Schumpeter, Joseph A., 1976, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Allen & Unwin, London

- Sombart, Werner, 1902, *Der Moderne Capitalismus*, Berlin
- Soros, George, 1999, *Criza capitalismului târziu. Societatea deschisă în primejdie*, Polirom-ARC, Iași
- Shaw, Martin, 2000, *Theory of the Global State, Globality as an Unfinished Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge
- Spulber, Nicolas, în Dragoș Paul Aligică, 2002, *Tranziții economice, Convorbiri cu Nicolas Spulber*, I.R.L.I. București
- Stiglitz, Joseph E., 1999, *Whither Reform? Ten Years of the Transition*. Keynote Adress, Annual Bank Conference on Development Economics, Washington
- Strauss, Claude-Levy, 1974, *Tropice triste*, Editura Științifică, București
- Tănase, Stelian, 1998, *Elite și Societate, Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Humanitas, București
- Toffler, Alvin, 1983, *Al treilea val*, Editura Politică, București
- Toffler, Alvin, 1990, *Powershift*, Bantam Books
- Treptow K.W. (ed), 1966, *A History of Romania*, The Center for Romanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, Iași
- Trigg, Roger, 1996, *Înțelegerea științei sociale. O introducere filosofică*, Editura Științifică, București
- Tuchman, Barbara W., 1988, *O oglindă îndepărtată. Urgisitul secol XIV*, Editura Politică, București
- US Department of State, 2002, *Background note: Romania*, November 2002
- Van Lawick-Goodall, Hugo and Jane, 1970, *Innocent Killers*, Collins St. Jame's Place, London
- Van Lawick-Goodall, Jane, 1985, *În umbra omului*, Meridiane, București
- Walby, S, 1990, *Theorizing Patriarchy*, Blackwell, Oxford
- Wallerstein, Immanuel, 1992, *Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, București
- Weber, Max, 1968, *Economy and Society*, vol I, Bedminster, N.Y
- Whyte, W. F, 1943, *Street Corner Society*, University of Chicago Press, Chicago
- Woronoff, J., 1992, *Japan: The (Coming) Economic Crisis*, Yohan Publications, Tokyo

Yeltsin, Boris, 2001, *Midnight Diaries*, Phoenix, London

Zeitlin, Maurice, 1974, **Corporate Ownership and Control: The Large Corporation and the Capitalist Class**, in *American Journal of Sociology*, 79 (5), 1974